

MTA Történettudományi Intézet

Kecskés Gusztáv:

**FRANCIAORSZÁG KÖZÉP-KELET-EURÓPA
POLITIKÁJA
1918-TÓL NAPJAINKIG**

(Az OM NKFP 5/020/2001. számú projekt keretében készült tanulmány)

Budapest, 2004

Tartalom

Bevezetés

I. Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája az első világháború végétől 1945-ig

Franciaország nemzetközi helyzete és fő külpolitikai törekvései az első világháború után

1918–1920

Fegyverszünet és békeszerződés

Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája az első világháború előtt

Az első világháború hatása

Háborúból békébe?

1920–1932

Kényszerítés és megbékítés

A francia befolyás útjai Közép-Kelet-Európában

Francia külügyi koncepciók és lépések

Változatlan paradigma – változó módszerek

1933–1939

Hanyatlás

1933–1936

1936–1939

1939–1945

Vég és kezdet

Francia Közép-Kelet-Európa politika a „furcsa háború” és az összeomlás idején

Vichy

Szabad Franciaország és Közép-Kelet-Európa

II. Franciaország és Közép-Kelet-Európa viszonya a hidegháború idején

Franciaország külpolitikai helyzete a második világháború után

1945–1958

Francia külpolitika prioritásai a második világháború után

A biztató kezdet

A kapcsolatok megromlása a hidegháborús viszonyok kialakulásával

Az olvadás Sztálin halála után

Az 1956-os magyar forradalom példája

1958–1969

„Grandeur”? De Gaulle elnök külpolitikája

Közeledés és kapcsolatfelvétel, 1958–1963

A kapcsolatépítés felgyorsulása, 1964–1966

Tetőpont és visszaesés, 1966–1969

1969–1990

Gaulle-izmus de Gaulle nélkül: Pompidou, Giscard d’Estaing és Mitterrand

Pompidou és Közép-Kelet-Európa

Giscard d’Estaing elnöksége

Mitterrand első hét éve

A közép-kelet-európai rendszerváltás és a francia külpolitika, 1988–1990

III. Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájának jelene

Napjaink francia külpolitikájának fő vonásai

A jelenlegi francia Közép-Kelet-Európa politika

A magyar–francia viszony napjainkban

Következtetések

Konzultációk listája

A Franciaország és Közép-Kelet-Európa politikai kapcsolatai, 1918–2003. Bibliográfia

Bevezetés

A magyar közvéleményben mindmáig feldolgozatlan Trianon-szindróma, és ezzel szoros összefüggésben, Franciaországnak az első világháború után Közép-Kelet-Európa területi rendezésében játszott, gyakran még ma is heves indulatokat kiváltó szerepe okán fontos, hogy választ keressünk arra a kérdésre: hogyan viszonyult-e nagyhatalom régióinkhoz a XX. század folyamán? Magyarország ugyanis, amely az első világháború után a francia külpolitika meghatározó irányzata számára Közép-Kelet-Európában a fő ellenséget testesítette meg, napjainkra az egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb térségbeli szövetséges, „stratégiai partner” lett. Tanulmányunkban megkíséreljük nyomon követni, hogyan alakult a régió s benne Magyarország képe, súlya, szerepe a francia külpolitikai döntéshozatalban; milyen érdekeket, célokat, koncepciókat fogalmaztak meg a párizsi illetékesek a vizsgált időszakban. Megfigyeljük továbbá, hogy a létrejött külügyi paradigmák¹ milyen eszközökkel, lépésekkel és mekkora sikerrel valósultak meg. Tanulmányozzuk, mely tényezők vezettek a paradigmák átalakulásához, s a váltások milyen következményekkel jártak. Végül igyekszünk bemutatni, hogy Közép-Kelet-Európa országai, s benne hazánk hogyan viszonyult Franciaországhoz, milyen sajátos érdekeket igyekezett annak támogatásával vagy éppen vele szemben érvényesíteni, s mekkora eredménnyel. A múlt és a jelen felidézése után kísérletet teszünk a jövő kilátásainak felvázolására is.

A Franciaország és Közép-Kelet-Európa kapcsolatának alakulásában is döntő jelentőségű világtörténelmi események jelölik ki a tanulmány fő fejezeteit: először a francia Közép-Kelet-Európa politika két világháború közti korszakát mutatjuk be, majd a második világháború éveit. Ezután a hidegháború mintegy fél évszázada következik. A térség kommunista rendszereinek összeomlása óta eltelt időszak zárja a történelmi áttekintést. A jövőbeli fejlődés lehetőségeivel a *Következtésekben* foglalkozunk. Az egyes fő periódusokon belül szereplő alfejezetek a francia Közép-Kelet-Európa paradigma kisebb mérvű módosulásait jelzik.

A vizsgált témakör egészéről még nem készült összefoglalás. Ami az egyes korszakok historiográfiáját illeti: míg az 1918 és 1939 közti időszakkal bőséges szakirodalom foglalkozik, a második világháború idejéről már jóval kevesebb szól. Az 1945 utáni periódus tanulmányozásához pedig ma még csak néhány részkérdésről olvashatunk levéltári

dokumentumokra alapozott feldolgozást. A hidegháborús korszakot ezért nagyrészt elsődleges források – főként francia és magyar külügyi iratok, valamint a NATO Nemzetközi Titkárságának anyagai – alapján mutatjuk be. Az 1990-től napjainkig lezajlott fejlődést és a jövő perspektíváit illetően pedig a sajtó és az interneten hozzáférhető adatbázisok mellett a francia és a magyar külügy jelenlegi illetékeseinek közlései szolgáltak hasznos információkkal.²

¹ A paradigma fogalmát Thomas S. Kuhn, *A tudományos forradalmak szerkezete* című könyvéből (Budapest, Gondolat, 1984) kölcsönöztük.

² A felhasznált levéltári forrásokra és szakirodalomra a lábjegyzetekben utalunk, míg a *Konzultációk listája* és válogatott bibliográfia a tanulmány végén található.

I. Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája az első világháború végétől 1945-ig

Franciaország nemzetközi helyzete és fő külpolitikai törekvései az első világháború után

1918-ban úgy látszott, Franciaország Európa legerősebb nagyhatalmaként került ki az első világháborúból. Revansot vett Németországon az 1870-ben elszenvedett vereségért. Már az 1918. november 11-i fegyverszünettel visszavette Elzászt és Lotaringiát. A világ legerősebb hadseregével rendelkezett. Az anyagháború új igényeihez alkalmazkodó hadiipara saját szükségletein túl szövetségeseinek ellátását is bőségesen biztosította.³ E dicsőséges felszín azonban Franciaország hatalmi súlyának jelentős meggyengülését takarta.

A „Nagy Háború” megnyerése ugyanis óriási áldozatokkal járt demográfiai és gazdasági tekintetben egyaránt. A csaknem 1,4 millió halottal az ország elvesztette aktív korú férfi lakosságának 10,5 %-át. Mintegy 600 ezer asszony maradt özvegyen és 700 ezer gyermek árván. 300 ezren megcsonkítottként és 1 millióan hadirokkantként kerültek ki a háborúból. Az iszonyatos emberáldozat mélyen beleivódott a lakosság tudatába fogékonnyá téve azt a pacifista eszmék iránt, ami hosszú távon szintén csökkentette az ország katonai teljesítőképességét. Mivel a pusztulás főként a fiatal férfikorosztályt érintette – a 18 és 27 év közötti korcsoport 27 %-a halt meg –, meredeken csökkent a házasságkötések és a gyermekszületések száma, ami még az 1930-as években is éreztette hatását a hadra fogható férfiak számának csökkenésében.⁴ Az észak-keleti területek jelentős részét romba döntötte a háború. Az újjáépítés óriási erőfeszítéseket igényelt. A gazdasági visszaesésre jellemző, hogy az 1919. évi mezőgazdasági és ipari termelés körülbelül 45 %-kal maradt el az 1913-as szinttől. A háború hatalmas pénzösszegeket emésztett fel, s nem csak Franciaország nemzetközi pénzügyi befolyását ásta alá, de óriási adósságot halmozott fel az Egyesült Államok és Nagy-Britannia felé. A külső adósság elérte a 39,5 milliárd arany frankot, amelyhez hozzáadódott a szintén a háborúval összefüggő 75 milliárd arany franknyi egyéb kölcsön. A frankot még a háború alatt elmozdították az arany alapról, s az infláció elszabadult. A külföldi tőkekihelyezések 58 %-a elveszett.⁵ Mindazonáltal Franciaország

³ Sylvie Monnet, *La politique extérieure de la France depuis 1970*, Paris, Armand Colin, 2000, pp. 49, 60, 62.

⁴ Uo. pp. 51, 60; Jean Doise – Maurice Vaisse, *Diplomatie et outil militaire 1871-1991*, Paris, Imprimerie Nationale – Seuil, 1992, p. 324; Roger Price, *Franciaország története*, Budapest, Maecenas, 1994, p. 214.

⁵ Monnet, i. m. pp. 60–61; Price, i. m. p. 214.

nagyhatalmi állását még a demográfiai és gazdasági problémáknál is súlyosabban érintette nemzetközi helyzetének megváltozása.

Az első világháború előtt Párizs stabil, jelentős gazdasági és katonai erőt felvonultatni képes szövetségi rendszer, az Oroszországgal és Angliával együtt alkotott antant tagjaként szembe tudott nézni a nálánál gazdaságilag és katonailag is erősebb Németországgal. A háború során bebizonyosodott az időközben kibővült koalíció hatékonysága. Az 1917-es bolsevik forradalom azonban megfosztotta Franciaországot az orosz szövetségtől. Sőt 1918-ban a Németországgal szembeni potenciális ellensúly szerepét betölteni képes Osztrák–Magyar–Monarchia is felbomlott. Miután az angolszász hatalmak nem voltak hajlandók a Versailles-i béke után Franciaország keleti határait garantálni, Párizsnak nem maradt mozgósítható szövetségese a legyőzött állapotában is jelentős demográfiai és gazdasági erőt képviselő Németország ellen. E helyzetre reagálva kezdett a francia külpolitika egyre nagyobb figyelmet szentelni az első világháború nyomán átalakuló Közép-Kelet-Európának.⁶

A külső fenyegetettséggel és belső nehézségekkel küszködő francia kormányzat számára két fő külpolitikai prioritás fogalmazódott meg: az ország biztonságának megteremtése és gazdasági érdekeinek védelme. Mindkét törekvés elsősorban Németországgal állt összefüggésben. A Közép- és Kelet-Európára vonatkozó francia külpolitikát is e kérdéskör alakulása határozta meg. A térségünkkel kapcsolatos francia magatartást ezért a francia–német viszony 1918 és 1945 közti történetébe ágyazva, annak fő szakaszai szerint tagolva mutatjuk be. 1918–1920 időszakában a párizsi vezetés a számára előnyös békeszerződéstől illetve az azokhoz kapcsolódó nagyhatalmi garanciáktól várta igényeinek kielégítését (1). Az 1920-as évek első felében a béke végzéseinek, s benne a jóvátételi kötelezettségeknek a szigorú betartatására, 1924 és 1929 között a Németországgal való megbékélésre, 1930–1932-ben pedig a világgazdasági válság első következményeire összpontosította fő figyelmét (2). A Hitler hatalomra jutása nyomán létrejött náci Németország növekvő fenyegetése jelentette az 1933–1939-es időszak fő kihívását (3). A második világháború kitörésével a francia–német szembenállás eléri tetőpontját. Bár Franciaország 1940-ben katasztrofális vereséget szenved, a Szövetségesek végső győzelme Németország felett új távlatokat nyit a kétoldalú kapcsolatok kibontakozása előtt (4).

⁶ Franciaország nemzetközi helyzetének és általában a nemzetközi kapcsolatok szerkezetének első világháború utáni változásairól lásd Majoros István *Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében (1871–1940)*, MTA doktori disszertáció, Budapest, 2003 (kézirat). Vö. Majoros István, „Le système des relations

1918–1920

Fegyverszünet és békeszerződés

Mint fentebb említettük, az első világháború előtti hatalmi rendszer fontos eleme, Oroszország a bolsevik hatalomátvétel következtében megszűnt Franciaország stratégiai szövetségese lenni, miközben Németország veresége ellenére is félelmetes ellenfélnek tűnt. Párizs tehát a leendő béketárgyalásokon olyan területi, katonai és gazdasági pozíciók megszerzésére törekedett, amelyek Oroszország kiesése ellenére is szavatolják biztonságát.⁷ E célok megvalósítását szolgálták már a november 11-én Németországgal megkötött compïègne-i fegyverszünet feltételei is, melyek előírták, hogy a német csapatok 15 napon belül hagyják el Franciaország, Belgium, Luxemburg, Elzász és Lotaringia területeit. Az Osztrák–Magyar Monarchiából, Törökországból és Romániából szintén azonnal vissza kellett vonni a német haderőt. A szerződés értelmében az antant csapatok a Rajna bal partjáig megszállják Németország területét, és Mainz, Koblenz valamint Köln városok környékén hídfőket létesítenek a jobb parton. Továbbá a Rajna jobb partján 10 kilométer szélességben a holland és a svájci határ közt végig semleges zóna létesül. Szintén Németország meggyengítését szolgálta, hogy át kellett adnia jelentős mennyiségű hadianyagot (5000 löveg, 25000 gépfegyver, 3000 aknavető stb.), és ellenőrzés alá került hadiflottája.⁸ Már a fegyverszüneti egyezmény körüli viták is mutatták, hogy Franciaország maximális biztonsági érdekeinek érvényesítését nem lesz könnyű elfogadtatni a szövetségesekkel. A britek, nevezetesen Lloyd George miniszterelnök már a fegyverszüneti feltételeket is túl keménynek tartotta.⁹ Pedig még nem is a francia kormánykörökben megfogalmazódó háborús célok megvalósításáról volt szó, amelyek között a Saar-vidék annektálása és a Rajna bal partjának Németországról való leválasztása, esetleg Franciaországhoz csatolása is szerepelt. Az 1919. január 18-án Versailles-ban megnyílt békekonferencián azonban ezek a javaslatok is terítékre kerültek, az angolszász hatalmak nyílt visszautasítását váltva ki.¹⁰

internationales et la fin de l’Autriche-Hongrie”, *Le Bulletin de la Société d’Histoire Moderne et Contemporaine* (Paris), 1996. 3–4. sz. pp. 63–66.

⁷ Majoros, *Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében (1871–1940)*, i. m.

⁸ Galántai József, *Az első világháború*, Budapest, Gondolat, 1980, pp. 488–489.

⁹ Doise – Vaïsse, i. m. p. 323.

¹⁰ Monnet, i. m. pp. 45, 49.

A francia biztonságpolitikai igények tehát, csakúgy mint a jóvátétel mértékére vonatkozó indítványok a britek és az amerikaiak heves ellenkezésével találkoztak. Ez utóbbiak ugyanis úgy vélték, hogy a francia kártérítési követelések nem veszik figyelembe Németország fizetési képességeit. Végül egy 25 milliárd arany frankos részletben egyeztek meg, és a jóvátétel teljes összegének meghatározását *ad hoc* bizottságra bízták. Maga a békekonferencia elnöki tisztségét betöltő Georges Clemenceau, a Németországgal való kérlelhetetlen leszámolást hirdető francia miniszterelnök is tudta, hogy a megegyezés érdekében szükséges lesz engedményeket tennie.¹¹ Az 1919. június 28-án Versailles-ban megkötött német békeszerződés értelmében, mint ismeretes, Elzász-Lotaringia visszakerült Franciaországhoz, a francia csapatok 15 évre megszállhatták a Rajna bal partját ötévenkénti fokozatos visszavonulással, a Rajna-vidék és a jobbpart 50 kilométeres sávja demilitarizált övezet lett. Franciaország használhatta a Népszövetség igazgatása alá került Saar-vidék bányáit. A német hadsereg létszámát 100.000 főben maximálták, az általános hadkötelezettséget pedig eltörölték. A korábban német fennhatóság alatt álló Togo és Kamerun francia népszövetségi mandátumterület lett.¹² A kemény kompromisszumok árán megkötött Versailles-i szerződéssel tehát Franciaország több fontos nemzetbiztonsági garanciát nyert, noha nem annyit, amennyit saját nyugalma érdekében fontosnak tartott volna. Cserében azért, hogy a franciák lemondtak a Rajna-vidék állandó megszállásáról, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia garanciaszerződést kötött Franciaországgal: „azonnali” segítséget ígértek, ha Németország megtámadná a francia területeket.¹³ Az amerikai Szenátus azonban 1920. március 19-én véglegesen elvetette a Versailles-i szerződés ratifikálását, és az amerikai–francia garanciális megállapodást sem erősítette meg. Márpedig a brit elkötelezettség is ehhez kötődött, így London nem tekintette magára nézve kötelezőnek Franciaországgal kapcsolatos vállalásait.¹⁴ Az európai ügyekből való amerikai kivonulásnak már 1919 novemberében is mutatkoztak jelei, amikor delegációjuk elhagyta a békekonferenciát és a Szenátus először futtatta zátonyra a német békeszerződést.¹⁵

Franciaország tehát nem számíthatott Németországgal szembeni biztonságának megteremtésében korábbi háborús szövetségeseire: se a forradalmasodott Oroszországra, se a

¹¹ Uo. p. 49.

¹² Lásd Halmosy Dénes, *Nemzetközi szerződések, 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983 (Második átdolgozott és bővített kiadás), pp. 53–78.

¹³ Halmosy, i. m. pp. 79–83.

¹⁴ Doise – Vaïsse, i. m. p. 333.

¹⁵ Paul Gradwohl, „A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja”, *Történelmi Szemle*, 44. évf., 2002. 1–2. sz., pp. 147–148.

látszólagos európai francia hegemoniát egyre inkább rossz szemmel néző Nagy-Britanniára vagy az izolacionalizmusra hajló Egyesült Államokra. Olaszországra sem, amely csalódott volt, mivel a hadba lépésekor kapott ígérek egy részét a békekonferencia nem váltotta be. Ebben az elszigetelt helyzetben értékelődött fel a párizsi illetékesek szemében a korábbi századokban a francia külpolitikai gondolkodásban alárendelt szerepet játszó Közép-Kelet-Európa. Mielőtt bemutatjuk az első világháború végén térségünkkel kapcsolatban érvényben lévő francia külügyi paradigma kialakulásának folyamatát és lényegét, vegyük szemügyre ennek előzményeit!

Franciaország Közép-Kelet-Európa politikája az első világháború előtt

„Franciaország dunai politikáját az utóbbi évszázadokban alapvetően mindig keleti szomszédjával (szomszédjaival) folytatott hatalmi rivalizálása határozta meg. Kelet-Európa, illetve a dunai régió népei aszerint ítéltettek meg, hogy ebben a vetélkedésben hova álltak vagy akartak állni. Ebből következett, hogy Párizs a kora újkortól kezdve minden olyan törekvést támogatott, amely – Bethlen Gábortól II. Rákóczi Ferencen át Kossuth Lajosig – a germán-németséget közvetve vagy közvetlenül gyengítette. E támogatásnak természetesen korlátokat szabott Franciaország geopolitikai helye és ereje.”, állapította meg Romsics Ignác Franciaország XX. század eleji dunai politikájáról írt tanulmányának bevezetőjében.¹⁶ Igaz, a XIX. század közepéig a francia külpolitika irányítói számára nem is álltak rendelkezésre mélyebb ismeretek Közép-Kelet-Európáról. Az alábbiakban ezért előbb felidézzük, hogy a XIX. század második felében és a XX. század elején a francia tudományosság hogyan, mely kutatókon keresztül fedezte fel térségünket, s azok művei és tevékenysége hogyan hatott a francia külügy illetékeseire. Ezután térünk majd rá a hivatalos Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájának bemutatására.

Bár a francia utazók a középkor óta folyamatosan tudósítottak régiókról, az utazási irodalom csak szórványos és anekdotikus információkkal szolgálhatott. A történetírás főként diplomáciai és dinasztikus ügyeket vizsgált. A Collège de France szláv tanszéke pedig leginkább etnikai és irodalmi kérdések iránt mutatott érdeklődést.¹⁷ Térségünk alaposabb,

¹⁶ Romsics Ignác, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Budapest, Osiris Kiadó, 1996, p. 11.

¹⁷ Antoine Marès, „Louis Eisenmann et l’Europe centrale (1897-1937)”, *Regards sur l’indomptable Europe du Centre-Est du XVIIIe siècle à nos jours*, Revue du Nord, collection Histoire, n° 10, Lille, 1996, p. 223–242.

tudományos igényű megismerésére Franciaországban a XIX. század második felében került sor.

Az 1860–1870-es évek nagy horderejű európai eseményei jelentős mértékben befolyásolták Közép-Kelet-Európa francia tudományos percepcióját. A német egység kialakulásához kapcsolódó 1866-os porosz–osztrák és főként az 1870-es porosz–francia háború, valamint az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés kapcsán szemléletváltás ment végbe a történeti irodalomban. Míg korábban elsősorban az uralkodócsaládok és a nemzetközi politikai események históriáját igyekeztek megörökíteni a történészek, ettől kezdve a népek és nemzetek vizsgálata került előtérbe. Hozzájárultak e folyamathoz Quinet-nek és Michelet-nek a Collège de France-ban a lengyel kérdésről tartott előadásai is. A lengyel ügy ugyanis bizonyos mértékig hatott a többi európai nép francia megítélésére is.¹⁸ Az 1870-ben Sedannál a poroszoktól elszenvedett vereség traumája közvetlen ösztönzést adott a közép-kelet-európai szláv népek két legjelentősebb XIX. századi kutatójának – Louis Leger-nek és Ernest Denis-nek – a témaválasztásában. „Minden zavarosnak tűnt a számunkra, elkésérített bennünket, hogy nem láttunk kiutat, támaszt kerestünk Európában, és kifelé fordulhattunk volna, ha nem a szlávok felé?“, írta Denis 1870 utáni útkereséséről.¹⁹

A Közép-Kelet-Európával foglalkozó korabeli francia szakértők két fő csoportra oszthatók. Az elsőt az Anatole Leroy-Beaulieu köréhez tartozó, az École libre des Sciences politiques-ről kikerülő geopolitikusok alkották, akik között René Henry, Georges Weil, Louis Jarry és Bertrand Auerbach neve említendő. Számukra Ausztria illetve az Osztrák–Magyar Monarchia az európai egyensúly döntő eleme volt, ami nélkül Franciaország súlyos fenyegetésnek lenne kitéve. A másik csoportban olyan erőteljesen republikánus meggyőződésű, főként a Sorbonne-on tanító egyetemi oktatók szerepelnek, akiket súlyosan megrendített az 1870-es sedani vereség. E generáció úttörője Louis Leger volt, akit Emile Picot, Alfred Rambaud, Ernest Denis majd Mario Roques és Louis Eisenmann követett. Magyarország történetével Edouard Sayous foglalkozott. Az itt felsorolt tudósok közös jellemzője volt, hogy megtanulták az általuk tanulmányozott népek nyelveit, és hosszabb időt töltöttek kutatási területükön. Közvetlen személyes tapasztalatokkal és erős helyi kapcsolatrendszerrel rendelkeztek. Az ehhez a csoporthoz tartozó kutatók Közép-Kelet-

¹⁸ Antoine Marès, „Les slavissants français face à la Hongrie avant le traité de Trianon”, *Cahier d'études hongroises* (Sorbonne Nouvelle Paris III – CIEH, Balassi Kiadó, Institut Hongrois), 1994. 6. sz. pp. 185–186.

¹⁹ Jindřich Vancura, *Arnošt Denis*, Prague, Zlatoroh, 1923, p. 15. Részlet Denis 1892-ben a mű szerzőjéhez írt leveléből, amelyet idéz Antoine Marès (Louis Leger et Ernest Denis. Profils de deux bohémisants français au XIXe siècle, *La France et l'Europe centrale* (ed. Bohumila Ferencuhova), numéro spécial 2 de *Slovanské studie*,

Európáról nemzeti megközelítésben gondolkodtak.²⁰ Fontos felhívni a figyelmet, hogy e tudósok az igen komplex régió megismerését mindig valamely kiválasztott témán – népen illetve nyelven – keresztül kezdték. A térség egészéről kialakult szemléletüket pedig erőteljesen befolyásolta választott kiindulópontjuk. Az első időszakban a lengyelséghez vagy az Oroszországhoz való kötődés húzott erőteljes választóvonalat az oroszbarátok és az oroszgyűlölők illetve cárgyűlölők közé. Később a Magyarországgal kapcsolatos attitűd alakított ki ellentétes pólusokat. Közép-Kelet-Európa egyes részei iránt való érdeklődés politikai vetülete annyira erőteljes volt a francia kutatásban, hogy egyértelműen megkülönböztethető egy osztrák–magyarbarát szakirodalom és az ezzel szembenálló csehbarát irányzat.²¹ Miután röviden bemutattuk a térségünkkel foglalkozó francia szakértők fő csoportjait, vizsgáljuk meg, milyen nézeteket vallottak közülük néhányan a XIX. század utolsó harmadának a szakterületüket érintő legfőbb kérdésével, az Osztrák–Magyar Monarchia jövőjével kapcsolatban.

A legtekintélyesebb korabeli szlávszakértők – Louis Leger és Ernest Denis – az első világháború kitöréséig a Monarchia fennmaradásával számoltak. Leger, a Collège de France tanára szerint a német terjeszkedés megállításának egyik lehetséges eszköze a pánszlávizmus felhasználása a francia biztonságpolitika céljaira. Szoros szövetség kiépítését javasolta Franciaország és a „szláv faj” között. Támogatta, hogy Ausztria–Magyarországon belül a szláv elem politikai súlya növekedjen először a dualizmus trializmussá alakításával a csehek vagy a délszlávok bekapcsolása révén, az 1910-es évektől pedig a Monarchia etnikai elvű föderalizálása és demokratizálása útján. Úgy vélte ugyanis, hogy ha e változások bekövetkeznek, „Ausztria bizonyosan kiválik a hármas szövetségből, s Franciaországhoz és Oroszországhoz fog közeledni.” A Sorbonne történészprofesszora, Ernest Denis szerint a magyaroknak, lengyeleknek, cseheknek és délszlávoknak sérelmeik ellenére is érdekük a Habsburgok vezette államalakulat fennmaradása. A szlávokkal való szövetséget egyébként Denis is Franciaország felemelkedésének szolgálatába kívánta állítani. André Chéradame újságíró azt hangsúlyozta, hogy Franciaországnak és Oroszországnak kifejezetten érdekében

Academic Electronic Press, Bratislava 1995, pp. 63–90). Az idézet Kecskés Gusztáv magyar fordításában szerepel.

²⁰ Marès, „Les slavissants français face à la Hongrie avant le traité de Trianon”, *Cahier d'études hongroises*, i. m. pp. 186–187.

Az 1860-as évekig a német nyelv közvetítésével igyekeztek informálódni a térségünk iránt érdeklődő kutatók. Marès, „Louis Eisenmann et l'Europe centrale (1897-1937)”, *Regards sur l'indomptable Europe du Centre-Est du XVIIIe siècle à nos jours*, i. m.

²¹ Antoine Marès, az Institut d'études slaves igazgatója szerint ezek a tendenciák napjainkig megfigyelhetők. Antoine Marès, „Louis Eisenmann et l'Europe centrale (1897-1937)”, *Regards sur l'indomptable Europe du Centre-Est du XVIIIe siècle à nos jours*, i. m.

áll az Osztrák–Magyar Monarchia megerősítése, mivel a valódi ellensége annak is Németország. Ő is úgy gondolta, hogy a föderalizálás megváltoztatja majd a birodalom külpolitikai orientációját leválasztva azt a németek oldaláról. Most lássunk két példát a Monarchia felbomlását kívánó álláspontra is! A Magyarországról útleírást megjelentető Edmond Adam íróról volt meggyőződve, hogy az osztrák-németek vezette állam Németországot fogja támogatni az elkövetkező nagy háborúban. Az általa liberálisnak és függetlenségi érzelműnek tartott magyarokról viszont ezt nem feltételezte, így elszakadási törekvéseiket támogatni kívánta. Sőt, erős, egységes Magyarországot akart a „történelmi határokkal”. J.-E. Pichon, aki 1902-től 1919-ig a prágai cseh egyetem francia lektora volt, az Osztrák–Magyar Monarchia helyén etnikailag „homogén, szabad és független kis államok: Bohémia, Ausztria (Felső és Alsó), Galícia, Dalmácia stb.” kialakulását valószínűsítette, melyektől azt várta, hogy a nagyhatalmakkal szembeni függetlenségük megőrzése érdekében szoros szövetségre lépnek majd egymással. A Jules Chopin álnéven író Pichon nem hitt ugyanis abban, hogy Franciaországnak érdekében állna a Monarchia föderalizálása, s így módon szláv irányítás alá helyezése.²²

Mindezen megközelítések közös vonása, hogy elsősorban Franciaország biztonságpolitikai érdekeiből indultak ki: fő céljuk a német veszéllyel szembeni fellépés volt. A Közép-Kelet-Európával foglalkozó francia szakértők többsége tehát az Osztrák–Magyar Monarchia fennmaradását prognosztizálta és modernizálását kívánta. Milyen eszközök álltak rendelkezésükre álláspontjuk érvényre juttatásához?

Egyetemi oktatási és publikációs tevékenységükkel aktív szerepet játszottak a külpolitikával is foglalkozó elitek képzésében, Közép-Kelet-Európa képük kialakításában. Nem csak ismereteket közöltek illetve terjesztettek, hanem műveikbe beleírták saját politikai állásfoglalásaikat is, amelyek nyilván szintén hatottak a döntéshozókra. Louis Leger 1879 és 1920 között számos kiadást megélt *Histoire de l'Autriche-Hongrie* című, igazi referenciának számító könyve például sok francia Habsburg-állammal kapcsolatos meggyőződésére volt hatással.²³ Publicisztikájuk is hozzájárult eszméik terjesztéséhez. Denis már 1887-ben felvetette francia nyelvű, szlávokkal foglalkozó politikai és irodalmi folyóirat megindításának

²² Romsics, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. pp. 12–17. Vö. Marès, „Louis Leger et Ernest Denis. Profils de deux bohémisants français au XIXe siècle”, *La France et l’Europe centrale*, i. m.; Majoros István, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*, szerk. Fischer Ferenc, Majoros István és Vonyó József, Pécs, University Press, 2000, pp. 421–422.

²³ Marès, „Louis Leger et Ernest Denis. Profils de deux bohémisants français au XIXème siècle”, *La France et l’Europe centrale*, i. m.

szükségességét.²⁴ Tudományos és politikai közéleti szereplésük szintén befolyásukat erősítette. Ennek illusztrálására említsük meg, hogy Denis az orosz–lengyel megbékéléshez való hozzájárulás reményében 1908 márciusában a Párizsi Egyetemen részt vett a Francia–Szláv Társaság (Association franco-slave) megalakításában. 1908 októberében, Bosznia–Hercegovina annektálása után elnökséget vállalt egy Szerbiát támogató bizottságban. 1910-ben pedig döntő szerepet játszott egy francia–lengyel bizottság létrehozásában a Sorbonne-on.²⁵ De akad példa a szlávszakértők, főként az 1900-ban akademikussá választott Louis Leger közvetlen politikai beavatkozására is. 1905-ben erőteljesen fellépett a prágai francia konzulátus pénzügyi okokból tervezett bezárása ellen.²⁶ Számos lehetőség kínálkozott tehát a térségünkkel foglalkozó francia tudósoknak, hogy hatással legyenek országuk külpolitikájára. Hogy mekkora tényleges politikai befolyással rendelkeztek, majd az első világháború idején, az új francia Közép-Kelet-Európa paradigma kialakulásakor figyelhetjük meg pontosabban. Mielőtt azonban erre rátérnénk, tekintsük át, hogyan alakult Franciaország térségünkkel kapcsolatos külpolitikai magatartása az 1860-as évektől az első világháborúig!

A Közép-Kelet-Európa szakértők koncepcióihoz hasonlóan a francia diplomácia állásfoglalásainak kiindulópontját is a nemzetbiztonsági érdekek figyelembe vétele jelentette. Ahogyan az 1848–1849-es magyar szabadságharcot, úgy az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést is abból a szempontból ítélték meg a Quai d’Orsay-n, hogy a Habsburg-birodalom az európai egyensúlyi politika fontos eleme, melynek fennmaradását és megerősödését melegen támogatják. Egy 1867. márciusi belső körlevélben Moustier külügyminiszter ki is fejezte, őszintén kívánja, hogy a bécsi udvar és Magyarország közeledése eredményes legyen, és a megbékélés lendületet adjon a Monarchiának. A szláv nemzetiségek ezt akadályozó magatartásától tartott csupán: nyugtalanította ugyanis a francia minisztert a horvát országgyűlés feloszlata, a cseh konzervatív körök pánszláv orientációja, különösen pedig az a tény, hogy a horvátok és a csehek külföldi támogatást keresnek. Az orosz befolyás terjedését a Monarchia szlávok lakta területein ugyanis nem nézték volna párizsi kormánykörökben jó szemmel.²⁷ Az 1870-es poroszoktól elszenvedett háborús kudarc viszont alapvető váltást hozott a politizáló francia elit szemléletében. Jól illusztrálja ezt Laveley-nek a francia állam félhivatalos lapjában, a *La Revue des deux mondes*-ban 1871-ben megjelent cikke, amelyben

²⁴ *Le Monde slave*, 1926 január, p. 71. Ernest Denis levele Pinkashoz, 1887. december, idézi Marès, uo.

²⁵ Marès, uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Diószegi István, „La France et la Hongrie après le compromis austro-hongrois de 1867”, *Specimina Nova. A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékeinek Évkönyve*, szerk. Majoros István, Pécs, 1999, pp. 8–10.

ezt írja: „Ha Csehországban vagy a dél-szlávok között nyugtalanság támadt, államférfiaink azt mondták: 'Oroszország szítja ezt a mozgalmat. Ez pánszlávizmus.'” De hozzát teszi: „Ma rettenetes nagy szükségünk van a pánszlávizmusra! Egyedül ez menthet meg minket a pángermanizmustól.”²⁸ A francia külpolitika 1870 után minden olyan Közép-Kelet-Európával kapcsolatos tervet támogatott, amely gyengítette Németország hatalmát. Nem véletlen tehát, hogy Párizsban a térség nemzetiségei közül először a lengyelek sorsa iránt mutattak megértést, mert ez érintette a legközvetlenebbül a németek pozícióját. Miután azonban 1891–1893-ban francia–orosz katonai szövetség jött létre Németország ellen, változás állt be Franciaországnak a Közép-Kelet-Európai nemzetiségekkel kapcsolatos politikájában. A régió szláv népei közül ezután meg sem említik az orosz fennhatóság alatt élő ukránokat. S mintha a lengyel ügy is csak Németországban és osztrák Galíciában merülne fel, az Orosz Birodalomban nem...²⁹ Fontos rámutatni, hogy az orosz uralom alatt élő lengyelek kérdését a francia kormányzat Oroszország belügyének tekintette, pedig a kelet-európai emigráció egyik központja éppen Párizsban volt és a francia–lengyel szövetség több évszázados hagyományra tekinthetett vissza. Sőt itt működött 1911-től a közép-európai nemzetiségeket összefogó Office central des Nationalités (későbbi elnevezéssel Office central de l'Union des Nationalités) is. E szervezet egyik alapítójának, Jean Pélissier francia újságírónak a tevékenysége nyomán fogalmazódott meg az az első világháború során kormányzati paradigmává váló gondolat, hogy „Franciaország álljon az elnyomott kis nemzetek élére, így kérdőjelezze meg az 1871-ben Bismarck által kialakított európai rendet, s az orosz orientáció mellett egy másik variációt vázoljon fel”. Mivel azonban az orosz szövetségre Franciaországnak nagyon is szüksége volt, és a németek vezette katonai tömbbel szemben kiépített antantkapcsolatok a gyakorlatban is kielégítően működtek, a kis nemzeteket támogató program gyakorlati megvalósításáról az 1910-es évek elején szó sem lehetett. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy amikor 1913-ban az emigráns szervezet elnöki tisztségét viselő Paul Painlevé miniszterelnök lett, az oroszbarát francia külpolitika mit sem módosult.³⁰

²⁸ Vladimir Claude Fisera, „L'amie de notre ennemie? Attitudes françaises envers la Hongrie et ses voisins slaves (1870–1938), *Cahier d'études hongroises*, i. m. pp. 149–150.

²⁹ Uo. p. 150.

³⁰ Majoros István, „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”, *A Kárpát-medence vonzásában...*, szerk. Fischer Ferenc, Hegedüs Katalin, Majoros István, Vonyó József, Pécs, University Press, 2001, pp. 293–295. A szerző hivatkozik Georges-Henri Soutou „Jean Pélissier et l'Office Central des Nationalités, 1911-1918: un agent du gouvernement français auprès des nationalités” című tanulmányára (*Recherches sur la France et le problème des nationalités pendant la première guerre mondiale (Pologne, Ukraine, Lithuanie)*), szerk. Georges-Henri Soutou, Párizs, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1995, pp. 15–16).

Vizsgáljuk meg ezek után, hogyan viszonyult a francia vezetés Közép-Kelet-Európa népei közül a minket közelebből érdeklő magyarsághoz!

Bár 1848–1849-ben Magyarország a forradalom országaként a francia közvéleményben nagy népszerűségnek örvendett, az egyre inkább a konzervatívok kezébe kerülő francia kormányzat az európai egyensúly fennmaradása érdekében a Habsburg Birodalom fenntartását, sőt korszerűsítését, alkotmányossá tételét és így megerősítését kívánta. Így a Habsburgok trónfosztásának kimondását és Magyarország függetlenségének kinyilvánítását a francia külpolitika nem támogathatta.³¹ Ha ugyanis a Habsburg Monarchia nemzeti államokra hullik szét, a cári Oroszország Közép-Kelet-Európai befolyása túlságosan megerősödhetett volna. Ezért hagyta jóvá az angol mellett a francia kormány is a független Magyarország elleni orosz katonai beavatkozást.³² Az 1848-as februári forradalomban született francia kormány saját nemzetközi helyzetének megszilárdítása érdekében már március 4-én deklarálta, hogy Franciaország nem kívánja Európában a „rendbontó elem” szerepét játszani.³³ Amint korábban említettük, az 1867-es kiegyezést a párizsi hivatalos körök – szintén az európai egyensúly szempontját figyelembe véve – kifejezetten pozitívan értékelték. Gramon bécsi francia nagykövet a kompromisszumról írva nagy hangsúllyal említette a magyarok jogait, akik a Monarchia más népeivel, például a csehekkel ellentétben szerződéses viszonyban állnak a Habsburgokkal. A francia diplomata nem tartott attól, hogy az új államrend Magyarország elszakadását készítené elő. A francia diplomácia nem is támogattott volna ilyen irányú változásokat. Ezt jól mutatja, hogy bár 1868-ban Andrássy Gyula magyar miniszterelnök kérésének engedve francia konzulátus létesült Pesten, az új francia konzulnak adott miniszteri instrukciók aláhúzták: a nemzetközi kapcsolatok a bécsi és nem a pesti kormány illetékességébe tartoznak.³⁴ Az 1870-es porosz–francia háború, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia közeledése majd szövetségre lépése Németországgal alapvető változásokat hozott a magyarság megítélésében.

A forradalmi Magyarország által 1848–1849-ben felhalmozott bizalmi tőke a szlávbarátság fentebb ismertetett franciaországi elterjedésével párhuzamosan csökkent. A francia magyarságkép romlásához a magyar államrendszer változásai is hozzájárultak. A

³¹ Kosáry Domokos, *Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867*, Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1990 (Magyarok Európában sorozat, III), p. 368.

³² Diószegi István, *A hatalmi politika másfél évszázada, 1789–1939*, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1997 (História Könyvtár Monográfiák sorozat, 4.), pp. 92, 103–104.

³³ Kosáry Domokos, *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben*, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1999 (História Könyvtár Monográfiák sorozat, 11.), p. 36.

³⁴ Diószegi, „La France et la Hongrie après le compromis austro-hongrois de 1867”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. pp. 9–12.

Deák Ferenc nevével fémjelzett liberális rendszer ugyanis fokozatosan teret engedett Tisza Kálmán központosító és asszimiláló törekvéseinek. A III. Köztársaság megerősödésével és demokratizálódásával párhuzamosan a francia politikai közvélemény egyre több ellenszenvvel tekintett a számos feudális elemet megőrző magyar társadalomra.³⁵ A francia külpolitika magyarsággal kapcsolatos magatartását mindazonáltal nem a politikai rokonszenvek vagy ellenszenvek határozták meg, hanem a biztonságpolitikai kérdések.³⁶ Párizsból nézve Magyarországra elsősorban az vetett sötét árnyékot, hogy a magyarok támogatták az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország között 1879-ben megkötött ún. kettős szövetséget, sőt maga Andrassy közös külügyminiszter valósította azt meg. A Quai d’Orsay-én azt is fontolóra vették, hogy az 1867-es kiegyezés nyomán az Ausztriára és azon keresztül Németországra támaszkodó magyarok szabad kezet kaptak nemzetiségeik elnyomására. Sőt a németbarátság és a szlávok nyomorgatása össze is kapcsolódott a francia illetékesek tudatában. Ez a negatív kép azonban sokáig együtt élt a francia külügy szemléletében egy ezzel szöges ellentétben álló felfogással: „ez a Magyarország franciabarát, a német befolyás ellen évszázadok óta küzdve kész kiegyezni a szlávokkal, hogy újraorientálja a Monarchia külpolitikáját, ezért úgy tekintik, mint a Hármasszövetség „leggyengébb láncszemét””. A XX. század első évtizedében néhány évig lehetségesnek tűnt, hogy az utóbbi kép válik meghatározóvá. Az 1905. januári magyar parlamenti választásokon többséget szerzett a Tisza István Szabadelvű pártjával szembehelyezkedő pártkoalíció, ami élénk nemzetközi figyelmet kiváltó belpolitikai válsághoz vezetett. A koalíció vezetői Nyugat-Európához, főként Franciaországhoz fordultak külföldi támogatásért. A francia külügy ekkor – a Hármasszövetség gyengítése érdekében – nagyobb figyelmet szentelt a magyar ajánlatoknak. 1905. szeptembertől a francia sajtót a magyarbarátság hulláma öntötte el. Lehetségesnek látszott a magyar- és szlávbarátság, valamint a németellenesség összehangolása. Louis de Fontenay 1906. áprilisában Budapestre érkezett francia főkonzul már annak a reményének is hangot adott, hogy „Magyarországból a német előrenyomulás számára leküzdhetetlen akadályt lehet alakítani”. A párizsi központ azonban nem tartotta valószínűnek a szövetségi rendszerek ilyen mérvű átalakulását. Hamarosan felszínre kerültek a koalíció törekvései és a francia célok közti ellentmondások is. A koalíció gazdasági és pénzügyi előnyökre törekedett: francia ipari beruházások elősegítését és ötszázmillió koronás államkölcsön kibocsátását szerették volna elérni a párizsi tőkepiacon. Ezért azonban nem

³⁵ Marès, „Les slavophiles français face à la Hongrie avant le traité de Trianon”, *Cahier d’études hongroises*, i. m. pp. 186–187.

voltak hajlandók a francia érdekeknek megfelelő politikai ellenszolgáltatással fizetni. Így Bosznia–Hercegovina 1908-as annektálásakor a magyar kormány nem tiltakozott. Vagyis nem töltötte be a Hármasszövetségben azt a mérséklő szerepet, amit a francia diplomácia elvárt volna tőle. A magyarok és a szlávok közeledése helyett pedig a magyarosító politika felerősödését regisztrálták a francia illetékesek. A magyar–francia közeledés 1908-as kudarca nyomán a francia politikai elit gondolkodásában újra, ezúttal hosszú időre a magyarságkép sötét oldala került előtérbe. Ennek egyik első megnyilvánulásaként a francia kormány 1910 szeptemberében visszautasította a magyar államkölcsön kibocsátására vonatkozó kérelmet.³⁷

A XIX. század közepétől az első világháború kitöréséig a Közép-Kelet-Európa s benne Magyarország irányában kifejtett francia külpolitika alapját tehát a nemzetbiztonság szempontja képezte, melynek középpontjában 1870-től a német veszély elhárítása állt. Ehhez képest a III. Köztársaságban egyre inkább uralkodóvá váló republikánus értékrend, a nemzetiségi kérdésnek az 1860-as évektől jelentkező új felfogása vagy a térség francia szakértőinek tudományos illetve publicisztikai állásfoglalásai csak járulékos tényezőknek számítottak.

Az alábbiakban arra keressük a választ, mennyiben befolyásolták az első világháború idején lezajlott események Franciaország régiókkal kapcsolatos politikáját, hogy eljussunk az 1918 őszen érvényben lévő külügyi paradigma kialakulásához.

Az első világháború hatása

Az első világháború előtt – amint fentebb láttuk – a Közép-Kelet-Európával foglalkozó francia szakértők meghatározó csoportjai és a külügyi vezetés egyetértettek abban, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiának továbbra is fenn kell maradnia, noha időszerűnek látták korszerűsítését, föderalizálását. Az orosz stratégiai szövetség miatt 1914 előtt a Quai d’Orsay-en nem gondoltak a cári birodalom területén élő népek nemzetállami fejlődésének támogatására sem. A „Nagy Háború” évei azonban alapvető változásokat hoztak a francia egyetemi és kormányzati körök térségünkkel kapcsolatos szemléletében.

³⁶ Ahogyan a magyar társadalomnál jóval archaikusabb cári Oroszországgal 1891–1893-ban megkötött szövetséget sem akadályozták meg ideológiai fenntartások.

³⁷ Nicolas Bauquet, „Egy ártatlan diplomáciai flört: Franciaország és a koalíció, 1905–1909”, *Valóság*, 2000. 8. sz., pp. 83–93. Lásd még: Bauquet, *Les francophiles hongrois entre nationalisme et occidentalisme, 1896-1914*, szakdolgozat Bernard Michel irányításával, Sorbonne Paris I, 1999.

A választott kutatási területük iránt korábban sem elfogulatlan szlavisták, mint a csehbarát Louis Leger, Ernest Denis³⁸ és Louis Eisenmann az elhúzódó háború borzalmainak hatására a tudományos tárgyilagosság helyett egyre inkább a politikai propaganda hangján szóltak meg. Felülvizsgálták a Monarchia továbbélését támogató korábbi nézeteiket is. Leger már 1914 végén, 1915 elején azt írta: „Ausztria elmulasztotta betölteni történelmi hivatását.” „Ausztria Németország előőrsévé vált”. „Ausztriának tehát el kell tűnnie.”³⁹ Denis hasonló gondolatokat fejtegetett: „A Habsburgok betölthették volna Németország felügyelőjének szerep körét, ám ők ezt visszautasították, és most már túl késő ehhez visszatérni. A Habsburgoknak el kell tűnniük. Az új Európa stabilitásának legelső feltétele Ausztria megszűnése.”⁴⁰ Eisenmann egy 1915-ben megjelent cikkében az 1879-es osztrák–német szövetségre hárítja a felelősséget a háborúért.⁴¹ A következő évben ő is levonja a leghatározottabb következtetést: „Számunkra csak egy megoldás lehetséges: Ausztria–Magyarország megszűnése”...⁴² Az egyre radikalizálódó nézeteket valló idézett szakértők a könyvírásnál is mindent megtettek eszméik érvényre juttatása érdekében. Denis például részt vett az 1915-ben indított *Nation Tchèque* című folyóirat, majd az 1917-től működő *Le Monde slave* című havilap szerkesztésében. Tagja volt a francia háborús célok megfogalmazására létrehozott Politikai és Társadalmi Tanulmányok Nemzeti Bizottságának (Comité national d'études sociales et politiques) is.⁴³ 1916. március 16-án elnökként vezette azt a Sorbonne nagy előadójában tartott értelmiségi találkozót, amely határozottan kiállt a Habsburg Birodalom megszüntetése és egy csehszlovák állam létrehozása mellett.⁴⁴

A Közép-Kelet-Európából az első világháború idején Nyugatra került emigráns politikusok szintén az Osztrák–Magyar Monarchia szétzúzása mellett foglaltak állást. Ez teljes szemléletváltást jelentett, hiszen a háború előtt a térség nemzeti mozgalmainak csaknem

³⁸ Ernest Denis még a háború első napjaiban elveszítette legkisebb fiát, ami nyilván csak fokozta elkeseredését. Lásd Marès, „Louis Leger et Ernest Denis. Profils de deux bohémisants français au XIXème siècle”, *La France et l'Europe centrale*, i. m.

³⁹ Louis Leger, *La liquidation de l'Autriche-Hongrie*, Paris, 1915, p. 10, idézi Romsics, „Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. p. 17.

⁴⁰ Ernest Denis, *La grande Serbie*, Paris, 1915, p. 307, idézi Romsics, „Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. p. 17.

⁴¹ Louis Eisenmann cikke, *Revue politique et parlementaire*, t. LXXXIII, n° 246, 1915. május 10, p. 237–249, idézi Marès, „Louis Eisenmann et l'Europe centrale (1897-1937)”, i. m.

⁴² Eisenmann, „La politique des nationalités”, *Revue France*, 1. évf. 3. sz. 1918. június 25, Librairie Berger-Levrault, p. 182, idézi Marès, „Louis Eisenmann et l'Europe centrale (1897-1937)”, i. m.

⁴³ Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...* p. 422.

⁴⁴ Romsics, „Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. p. 19.

minden irányzata Ausztria–Magyarország területi egységének fenntartását kívánta. Tomáš Garrigue Masaryk, a cseh nemzeti mozgalom vezetője is ekkor még attól tartott, hogy „ha Ausztria egy európai konflakrációban szétesne, a csehek Németországhoz kerülnének”. 1914. októberében, az angol kormányhoz küldött memorandumában írt először a független cseh állam létrehozásának szükségességéről.⁴⁵ Az immár önálló nemzetállam megteremtését célul kitűző közép-kelet-európai emigráns mozgalmak egyik fő működési területe Franciaország lett. Párizsban székelte a Cseh Komité, ami 1916. februárban Csehszlovák Nemzeti Tanácsá alakult. A Tanács elnöke, Masaryk innen irányította a londoni, moszkvai és római cseh és szlovák emigrációs bizottságok tevékenységét. Itt jött létre a román emigráció központja is.⁴⁶ A Lausanne-ban 1917. augusztusában megalapított Lengyel Nemzeti Bizottság szintén a francia fővárosba költözött.⁴⁷

A párizsi cseh emigráció vezetői, különösen a Csehszlovák Nemzeti Tanács főtitkára, Eduard Beneš széleskörű társadalmi kapcsolatait felhasználva igyekezett a francia kormányzati köröket meggyőzni az önálló cseh állam megteremtésének szükségességéről. Az 1908-ban a dijoni egyetemen doktorátust szerzett⁴⁸ politikus szoros kapcsolatokat ápol a csehbarát Közép-Kelet-Európa szakértőkkel is. Denis-vel együtt szerkesztette a *La Nation Tchèque* című lapot. Beneš előadássorozatot tartott a Sorbonne-on a szláv kérdékről, melynek szövegét 1916-ban a sokatmondó *Détruisez l’Autriche-Hongrie* (vagyis Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot) címmel adta ki. Megismerkedett André Tardieu-vel és Charles Loiseau-val, akik ekkor a *Temps* újságírói voltak, továbbá Albert Thomas és Franklin-Bouillon baloldali politikusokkal. Louis Weiss szalonjában módja volt találkozni a francia külügy fontos vezetőivel, mint Philippe Barthelot-val, Jules Laroche-sal és Pierre Margerie-vel, akik jelentős szerepet játszanak majd a háború utáni békerendezésben.⁴⁹

Az 1914–1915-ös francia sajtó tanulmányozása azt mutatja, hogy – a bemutatott egyetemi körökhöz és a cseh emigránsokhoz hasonlóan – a francia média és a közvélemény

⁴⁵ Ádám Magda, *A Kisantant*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1981, p. 9.

⁴⁶ Uo. pp. 10, 15.

⁴⁷ Majoros, „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”, *A Kárpát-medence vonzásában...*, i. m. p. 297.

⁴⁸ Érdekes adalék, hogy *Az osztrák probléma és a cseh kérdés* című doktori disszertációjában Beneš még szintén az Osztrák–Magyar Monarchia egysége, igaz federalizált egysége mellett érvelt. Lásd Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...*, i. m. p. 425. Vö. Ádám Magda, „Edvard Beneš”, *Arcképek kettős tükörben*, Ádám Magda és Josef Hanzal tanulmánya, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1996, pp. 92–93.

⁴⁹ Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...*, i. m. p. 427. Vö. Henry Bogdan, *Histoire des pays de l’Est. Des origines à nos jours*, Paris, Perrin, 1991, p. 256. Antoine Marès, *Le séjour d’Edouard Beneš en France, 1915-1919*, doktori disszertáció, Université de Paris I Sorbonne, 1976.

szinte teljes egésze a Monarchia felbomlását várta.⁵⁰ Annál meglepőbb, hogy a francia kormányzat csak nagy fáziskéséssel, 1917–1918 folyamán fogadta el Ausztria–Magyarország megszüntetésének programját. A francia békejavaslatok kidolgozására felállított bizottság 1916-os ajánlása is azt hangsúlyozza, hogy Franciaországnak az Osztrák–Magyar Monarchia szövetségi állammá alakítása és nem a szétzúzása az érdeke. Mindez a korábbi feltételezésekkel ellentétben azt valószínűsíti, hogy sem a híres szlávszakértők, sem a közép-kelet-európai emigráns politikusok lobbytevékenysége nem befolyásolta érdemben a háború alatti francia kormánypolitikát.⁵¹ A paradigmaváltás – amint ez az alábbiakból kiderül – a hadi helyzet alakulásával állt összefüggésben.

Miután 1916-ra a központi hatalmak számára világossá vált, hogy nem tudnak Oroszországgal különbékét kötni, s ily módon háborújukat egyfrontossá tenni, az orosz forradalmárok támogatásán túl a nemzetiségi kérdés háborús eszközként való felhasználása mellett döntöttek. E politika keretében 1916. november 5-én Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia elismerte a Lengyel Királyság önrendelkezését; 1917. december 5-én a finnek kiáltották ki függetlenségüket a német csapatok védelmében, stb. A „nemzetiségi fegyver” bevetésére az antantnak, s benne Franciaországnak is válaszolnia kellett. Az ellencsapás lehetséges területe Közép- és Kelet-Európában kínálkozott, ahol azonban az orosz érdekeltség miatt a francia kormánynak nagy óvatossággal kellett eljárnia.⁵² A francia vezetésnek emellett az 1916-os év véres csatái következtében megfogyatkozott katonalétszám pótlásáról is gondoskodnia kellett. E kihívásokra adandó válaszként merült fel Párizsban a csehek és a lengyelek katonai felhasználásának lehetősége, ami már a Közép-Kelet-Európával kapcsolatos francia külügyi paradigma átalakulását vetítette előre.

A francia Közép-Kelet-Európa politika megváltozásának folyamatát négy fő szakaszra osztjuk: az előkészület időszaka 1916. januártól 1917 novemberéig tartott; a nagy fordulat 1917. november–decemberben ment végbe; 1918. január és október között átmeneti elbizonytalanodások ellenére az új paradigma megszilárdul, míg 1918. október –novemberben véglegessé válik.

⁵⁰ Romsics, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. pp. 18–19. A szerző hivatkozik Edith Marjanović kutatásaira (*Die Habsburger Monarchie in Politik und öffentlicher Meinung Frankreichs 1914–1918*, Wien–Salzburg, 1984, pp. 19–25).

⁵¹ Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...* p. 422–423; Marès, „Les slavissants français face à la Hongrie avant le traité de Trianon”, *Cahier d’études hongroises*, i. m. p. 190.

⁵² Majoros, „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”, *A Kárpát-medence vonzásában...*, i. m. p. 293.

A francia diplomácia 1916 elejétől – melyet első időszakunk kezdőpontjának választottunk – foglalkozott érdemben a cseh kérdéssel főként az Oroszországban és Olaszországban hadifogságba esett csehek esetleges katonai alkalmazásával összefüggésben. Ez lehetőséget adott a cseh emigrációnak saját pozíciójának megerősítésére. Azt kívánták ugyanis elérni, hogy az antant ismerje el őket hadviselő félnek. Az a gondolat, hogy cseh önkénteseket vessenek be a nyugati fronton, már a világháború elején felmerült. A párizsi cseh kolónia 600 főből álló önkéntes egységet állított ki, akik az Idegen Légió kötelékében részt vettek az artois-i és a flandriai harcokban. 1914 szeptemberében Kijevben szintén létrejött egy önkéntes kötelék Česka Družina néven, amelyet hírszerző feladatokkal bízta meg. A cseh emigráció iránt a francia külügyben 1916 elejétől megnövekedett figyelem jele volt, hogy február 3-án Aristide Briand francia miniszterelnök fogadta Masarykot, aki úgy vélekedett, Németország meggyengítésének legjobb módszere, ha az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolásával önálló kis államokat hoznak létre. Hogy a francia politikus azonosult volna ezzel a programmal, nem látjuk bizonyítva. A találkozó pusztá ténye, s hogy Briand hozzájárult közlemény kiadására a tárgyalásokról, azonban jelentősen növelte a cseh emigráció presztízsét. Masaryknak ezt követően módja volt találkozni több befolyásos francia politikussal, így Stephen Pichon későbbi külügyminiszterrel, Deschanel parlamenti elnökkel és Leygues-vel, a külügyi bizottság elnökével. A Csehszlovák Nemzeti Tanács egyik alelnöke, Josef Dürich 1916. június elején a francia kormány beleegyezésével, de a francia vezérkar megbízásából és anyagi támogatásával Oroszországba érkezett, hogy az ottani cseh hadifoglyokból légiót toborozzon. Rövidesen a Tanács másik alelnöke, Milan Rastislav Štefanik ugyanazzal a céllal szintén Oroszországba ment, azzal a különbséggel, hogy őt a francia Külügyminisztérium bízta meg. A helyi francia katonai hatóságok végül Štefanik számára kértek bizalmat, mivel alelnöktársa időközben az oroszok befolyása alá került. A hadosztály szervezésével foglalatoskodó Štefanikhoz 1917. májusában Masaryk is csatlakozott. Albert Thomas francia fegyverzeti miniszter 1917. június 13-án egyezményt írt alá az orosz Ideiglenes Kormánnyal 30.000 cseh önkéntes átszállításáról a nyugati frontra, ami szintén a cseh haderő felállítását segítette. A toborzás költségeire a francia kormány 1,1 millió rubelt irányzott elő. Július 21-én indult Franciaországba az első cseh kontingens, 400 katona, ezt követte szeptemberben 1.300 katona, október elején 1.200 katona, november végén pedig egy 450 fős csoport. Július 24-én az orosz Ideiglenes Kormány engedélyezte egy cseh hadtest felállítását, melynek létszáma szeptemberben már csaknem 30.000 fő volt. 1917 augusztusában a francia hatóságok lehetővé tették, hogy Franciaország területén önálló cseh

hadsereg jöjjön létre, amit a köztársasági elnök rendelete is megerősített. Oroszországon kívül Franciaországban és Olaszországban is folyt a toborzás.⁵³ Bár a kiterjedt hadseregszervezés tovább erősítette a cseh emigráció tekintélyét, a francia Közép-Kelet-Európa politika döntő fordulatainak eléréséhez ez önmagában nem bizonyult elegendőnek.

A nemzeti kérdés háborús eszközként való felhasználásának a cseh ügy mellett másik fontos területe Lengyelország kérdése volt. A lengyel függetlenség megteremtésére és így a lengyelség megnyerésére tett német és osztrák–magyar gesztusok ellensúlyozására Franciaországnak, mint láttuk, a stratégiai fontosságú orosz szövetség miatt kezdetben igen csekély lehetőségei voltak. Franciaország taktikája ekkor arra irányult, hogy a lengyel problémát mindinkább nemzetközi problémaként és ne orosz belügyként kezeljék. Mindazonáltal a francia diplomácia még 1916. áprilisában is csak egy Oroszországon belül létező, magyar vagy bajor típusú autonóm lengyel állam létrehozását tartotta elképzelhetőnek. A központi hatalmak 1916. november 5-i önrendelkezési ígéretei miatt – az orosz ellenkezés dacára – a francia kormányzat egyre nagyobb figyelmet szentelt a lengyel kérdésnek. A Quai d’Orsay-én egyesek, például a politikai ügyek igazgatója, Pierre de Margerie úgy vélekedett, hogy az egyesítendő Lengyelország fontos szerepet játszhatna Németország ellensúlyozásában még a francia–orosz szövetség fennmaradása esetén is. Elképzelhetőnek tartották ugyanis, hogy Oroszország meggyengül, vagy esetleg darabjaira hullik szét.⁵⁴

A francia kormány lengyelekkel kapcsolatos politikájában a nagy változás azt követően következett be, hogy az orosz Ideiglenes Kormány 1917. március 29-én elismerte a lengyel függetlenséget. Június 4-én Raymond Poincaré köztársasági elnök létrehozta a franciaországi önálló lengyel hadsereget, amely lépés nyilván a francia haderő létszámproblémáit volt hivatva enyhíteni. A cseh példához hasonlóan a lengyel katonai szerepvállalás is növelte az emigráció politikai súlyát, mozgásterét. A francia Külügyminisztérium ki is kérte véleményüket Lengyelország jövőjét illetően. Erasme Piltz válaszában fontosnak tartotta, hogy Lengyelország három része egy független államban egyesüljön, legyen szabad kijárata a tengerhez, s így betölthesse a Németországgal szembeni

⁵³ Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...* pp. 426–429. Lásd még Kalervo Hovi, *Cordon sanitaire or barrier de l’Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917-1919*, Turku, Annales Universitatis Turkuensis tom. 135, 1975, p. 43; Fejtő Ferenc, *Rekviem egy hajdan volt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása*, Budapest, Atlantisz, 1997, p. 345; Tomáš Garrigue Masaryk, *A világforradalom 1914–1918*, Budapest, Európa, 1990, p. 67; J.F.N. Bradley, *La Légation tchécoslovaque en Russie, 1914-1920*, Paris, 1965, pp. 54–55.

⁵⁴ Majoros, „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”, *A Kárpát-medence vonzásában...*, i. m. pp. 296–297.

védőbástya szerepét. A Quai d'Orsay ezután a francia hadicélok közé emelte a Piltz-féle formulát. Az 1917. augusztus 15-én Lausanne-ban megalakított Lengyel Nemzeti Bizottság rövidesen Párizsba költözött, a francia kormány pedig szeptember 20-án elsőként ismerte el azt.⁵⁵

A francia kormányzat Közép-Kelet-Európával kapcsolatos politikájában 1917. november–decemberben – vagyis a paradigma átalakulásának másodikként megnevezett időszakában – minőségi változás ment végbe. 1917 novemberében ugyanis Szent-Péterváron hatalomra kerültek a bolsevikok, akiknek békeprogramja nyomán várható volt, hogy Oroszország kiválik a háborúból, és felbomlik a Párizs számára stratégiai jelentőségű francia–orosz szövetség. Megkerülhetetlenül fontos lett tehát a francia külpolitika számára, hogy a cári birodalmat helyettesítendő megtalálja Németország új keleti ellensúlyát. Ebben az összefüggésben értékelődött föl még inkább a jövőbeli Lengyelország és kaptak új jelentőséget az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő, önálló állam alapítására vagy a szomszédos nemzetállamhoz való csatlakozásra törekvő népek, illetve az azokat képviselő politikai emigrációk, mindenekelőtt pedig a csehszlovákok.

A formálódó új koncepció egyik első dokumentuma az a francia Külügyminisztériumban 1917. november 26-i dátummal keletkezett irat, amely francia szempontból vizsgálta a lengyel állam jelentőségét. Úgy vélekedtek, hogy a lengyelség nagy létszámú haderő kiállítására képes: az orosz hadseregben mintegy 700 ezer lengyel szolgált, míg a németek által elfoglalt területeken további 800 ezer volt mozgósítható. A francia külügyben politikai szempontból azt is fontosnak tartották, hogy az önálló Lengyelország példája megerősítheti a Habsburg Monarchia szláv népeinek függetlenségi törekvéseit, akik tovább szilárdíthatják a Németországgal szembeni keleti védelmet.⁵⁶ E felvetés logikus következménye volt, hogy december 27-én Pichon francia külügyminiszter nyilatkozatában független Lengyelország létrehozását szorgalmazta.⁵⁷

Oroszország háborús szövetségének 1917. novemberi elvesztése a francia kormány Ausztria–Magyarország irányában tanúsított magatartásában is irányváltást hozott. Megerősítette ugyanis a november 17-i francia kormányváltás nyomán hatalomra került miniszterelnököt, Georges Clemenceau-t és barátját, Pichon külügyminisztert abban, hogy

⁵⁵ Uo. p. 297.

⁵⁶ Hovi, i. m. pp. 72–73. Idézi Majoros, „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”, *A Kárpát-medence vonzásában...*, i. m. pp. 297–298.

⁵⁷ Majoros, „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”, *A Kárpát-medence vonzásában...*, i. m. p. 298.

végrehajtsák a Monarchia felbomlasztásának általuk már korábban is képviselt programját.⁵⁸ Ez az új koncepció a már előbb idézett november 26-i memorandumban is jelentkezik. Ebben ugyanis Lengyelország Németországgal szembeni kiemelt védelmi funkcióján túl szó esik a másik fontos pillérről, egy „megnövelt Romániáról”. Sőt: „A germán expanzió elleni védőövet megfelelően egészítheti ki új államok létrehozása keleten”, írta a feljegyzés szerzője. Ezek az „új államok” csak Ausztria–Magyarország felbomlása után, annak helyén keletkezhetnek.⁵⁹ Néhány héttel később, 1918. január 5-én Margerie politikai osztályvezető a belga nagykövettel beszélve ugyancsak ezt az új koncepciót vázolta, hangsúlyozva, hogy azt Pichon, Clemenceau és Foché is elfogadta. Arról beszélt, hogy egy hatékony Németország elleni szövetséghez Oroszország helyettesítésére Lengyelország önmagában nem elegendő; Csehszlovákiát, Fehér-Oroszországot, Ukrajnát, Besszarábiát és Romániát is szükséges bevonni a németellenes francia biztonsági zónába.⁶⁰ Az új francia irányvonal jegyében 1917. december 7-én bizottság jött létre a francia Külügyminisztériumban, azzal a feladattal, hogy Oroszországra vonatkozó, idegen elemeket (csehek, ukránok stb.) felhasználó propaganda- és akciótervet dolgozzon ki. A bizottságnak Beneš és Štefanik is tagja lett. December 15-i dátummal Beneš a Deuxième Bureau felkérésére pontos akciótervet készített a Monarchia hátszágában szabotázsakciók szervezésére. December 16-án pedig aláírták a Csehszlovák Nemzeti Tanács irányítása alatt álló csehszlovák hadsereg létrehozásáról szóló francia kormányrendeletet.⁶¹ Mindezek a lépések azonban nem jelentették még a francia kormány visszavonhatatlan elkötelezettségét a Monarchia szétzúzása és önálló cseh állam létrehozása mellett.

Az új francia Közép-Kelet-Európa politika kialakulásának 1918. januártól októberig tartó harmadik időszakát ugyanis egyszerre jellemezte a bizonytalanság és a megszilárdulás. A lengyel államiság kapcsán – amely nem vetette fel az európai egyensúly szempontjából mindaddig nélkülözhetetlennek tekintett, nagy múltú Habsburg állam megszüntetését – viszonylag egyenes vonalú fejlődést figyelhetünk meg Franciaország és szövetségeseinek politikájában. A független Lengyelország létrehozása melletti 1917. december végi francia állásfoglalás után röviddel, 1918. január 5-én Lloyd George brit miniszterelnök a lengyel

⁵⁸ Romsics, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. p. 27.

⁵⁹ Hovi, i. m. pp. 71–75. Idézi Romsics, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. p. 27.

⁶⁰ Majoros, „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”, *A Kárpát-medence vonzásában...*, i. m. p. 298. A szerző hivatkozik Hovi, i. m. p. 75.

⁶¹ Marès, „Les slavissants français face à la Hongrie avant le traité de Trianon”, *Cahier d’études hongroises*, i. m. p. 188.

etnikai határok helyreállítását javasolta, míg Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök január 8-i nyilatkozatának 13. pontjában ugyancsak független lengyel államot kért tengeri kijáráttal. Noha az antant vezető hatalmai eltérő álláspontokat fogalmaztak meg az új Lengyelország határait illetően – míg például a franciák egy ideig az 1772-es határok⁶² visszaállítását is elképzelhetőnek tartották, a brit kormány elvetette a történelmi határokat –, a lengyel újraegyesítés szükségességét egyikük sem kérdőjelezte meg. Ennek eredményeként a Versailles-i Legfelső Haditanács 1918. június 3-i ülésén Franciaország, Anglia és Olaszország az igazságos és tartós béke egyik feltételének jelölte meg a független és egyesült lengyel állam megeremtését. A francia köztársasági elnök, Poincaré június 22-én a lengyel hadsereg első hadosztályának eskütételekor ezt az állásfoglalást megerősítette. Szeptember 28-án a francia kormány átadta a lengyel hadsereg parancsnokságát a Lengyel Nemzeti Bizottságnak, miáltal szövetséges hadviselő félnek ismerte el a lengyel haderőt. Rövidesen a többi antantállam is meghozta ezt a döntést. 1918. október 7-én a lengyel régenstanács kikiáltotta Lengyelország függetlenségét. Mindvégig megfigyelhattuk Franciaország kezdeményező és meghatározó szerepét a lengyel ügyben, ami azzal függ össze, hogy Párizs az 1917. december 23-i angol–francia egyezmény óta folyó alkusorozat alapján a lengyel területeket saját akciózónájának tekintette, ahol kezdeményező szerepét szövetségesei sem kérdőjelezték meg.⁶³ Az önálló lengyel államiság megeremtésénél sokkal ellentmondásosabb és bonyolultabb folyamat vezetett el a Monarchia felbomlásáig és annak területén új állami keretek kialakulásáig.

Ausztria–Magyarország esetleges megszűnése nyomán az európai hatalmi egyensúly megbomlásától tartott ugyanis az amerikai és a brit kormány, sőt a francia politikai elit egy része is. Lloyd George brit miniszterelnök 1918. január 5-én az angol szakszervezetek delegáltjai előtt mondott beszédében kijelentette, hogy a Monarchia szétzúzása nem brit háborús cél. Wilson elnök híressé vált január 8-i kongresszusi üzenetének 10. pontjában Ausztria–Magyarország népei számára autonóm fejlődést és nem függetlenséget kívánt.⁶⁴

⁶² Ez magában foglalta Litvániát, Lettország egy részét, Fehér-Oroszországot és Nyugat-Ukrajna nagy részét egészen Kijevig.

⁶³ Majoros, „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”, *A Kárpát-medence vonzásában...*, i. m. pp. 298–299. Vö. Ghislain Castelbajac, *La France et la question polonaise, 1914–1918, Recherches sur la France et le problème des nationalités pendant la première guerre mondiale (Pologne, Ukraine, Lithuanie)*, sous la direction de Georges-Henri Soutou, Paris, Presse de l'Université de Paris-Sorbonne, 1995, pp. 94–96; Michael Jabara, *Revolution and Intervention. The French Government and the Russian Civil War 1917–1919*, Kingston and Montreal, McGill-Queen's University Press, pp. 84–86; Majoros István, *Párizs és Oroszország (1917–1919)*, Szekszárd, IPF-Könyvek, 1999, pp. 96–98, 184–185.

⁶⁴ Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...* p. 429. Galántai, i. m. pp. 428–430.

Február 15-én a francia Szenátus Külügyi Bizottsága előtti meghallgatása során Pichon külügyminiszter azokról a nehézségekről beszélt, amelyeket a britek tartózkodó magatartása okoz a nemzetiségek idegen uralom alóli felszabadulásához való jog alkalmazásával kapcsolatban.⁶⁵ A francia vezérkar március elsejei *Oroszország helyreállítása és a francia érdekek* című tanulmánya a Habsburg állam megszűnését és fennmaradását egyaránt lehetségesnek tartotta.⁶⁶ Még a Béccsel folytatott titkos különbéke-tárgyalások április eleji megszakadása után is elhangzottak a francia Képviselőházban a Monarchia továbbélését támogató felszólalások. Így április 30-án Painlevé egykori miniszterelnök ezt mondta: „Az antant nem akarta, hogy vége legyen a Habsburgok Ausztriájának, inkább Ausztria modern alapokon nyugvó, a népek önrendelkezési jogának elvét figyelembe vevő átszervezését kívánta.” „Önök felégették a hidakat Ausztria felé. Ennek a politikának később látjuk majd meg a következményeit. Oroszország tönkre van téve, nem tudom, érdekünkben áll-e, hogy Ausztria darabokra legyen szabdalva. Nem tudom, hogy a darabok milyen befolyás alá kerülnek majd.”, érvelt Marius Moutet május 3-án. Ugyanezen a napon Clemenceau is bevallotta a képviselők előtt: „nem volt osztrák politikánk, se nekem sem másoknak”. Mindennek fényében nem véletlen, hogy május 28-án Beneš világos és pontos állásfoglalást kért Pichon-tól a csehszlovák kérdésben. Sőt a Csehszlovák Nemzeti Tanács aggodalmai 1918 nyarán sem szűntek meg: tartottak IV. Károly újabb békeoffenzívájától, féltek attól, hogy a francia politikai elit mégis kedvezően fogja megítélni a Monarchiát, és nyugtalanította őket az is, hogy Németország esetleg végső, ezúttal sikeres rohamra indul.⁶⁷

A francia kormányzati körökben is helyenként jelentkező bizonytalanság ellenére az 1917. november–decemberre kialakult új francia Közép-Kelet-Európa koncepció az 1918. januártól októberig terjedő harmadik szakaszban is tovább erősödött. Három, a háború menetét jelentősen befolyásoló esemény történt, ami az új irányvonalat megszilárdította. 1918. március 3-án Szovjet-Oroszország különbékét kötött a központi hatalmakkal, és kivált a háborúból, ami nyilván a francia–orosz és a brit–francia szövetség azonnali felbomlásával járt. Április elején botrányos körülmények között (Czernin-incidens) végleg megszakadtak az Osztrák–Magyar Monarchiával 1917 márciusa óta folyó titkos különbéke-tárgyalások. Továbbá 1918. május 14–15-én Spában Németország és Ausztria–Magyarország vámunió

⁶⁵ Marès, „Les slavissants français face à la Hongrie avant le traité de Trianon”, *Cahier d'études hongroises*, i. m. p. 189.

⁶⁶ Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...* p. 429.

⁶⁷ Marès, „Les slavissants français face à la Hongrie avant le traité de Trianon”, *Cahier d'études hongroises*, i. m. p. 189.

irányába mutató szoros gazdasági együttműködést célzó szerződést írt alá. Megvalósulni látszottak a francia biztonságpolitika számára ijesztőnek tűnő Mitteleuropa tervek.⁶⁸ Vagyis Oroszország, mint szövetséges végképp kiesett, a központi hatalmak egysége látszólag tovább erősödött, miközben a nyugati front megsegítésére várt amerikai csapatok tömegesen még nem érkeztek Franciaországba. Ebben a válságos helyzetben a francia kormány minden szóba jöhető tartalékot – köztük a központi hatalmak által már évek óta előszeretettel alkalmazott „nemzetiségi fegyvert” is – igyekezett bevetni. E politika keretében a Monarchia úgynevezett „elnyomott nemzeteinek” 1918. április 8–10-én Rómában tartott kongresszusát, amelynek résztvevői a közös elnyomó elleni közös küzdelemre szólítottak fel, Franciaország egyértelműen támogatta. A Párizs által a tanácskozássra küldött félhivatalos küldöttség tagja volt Franklin-Bouillon, a parlament külügyi bizottságának elnöke is, aki kifejezte, hogy a francia kormány egyetért a kongresszus határozataival.⁶⁹ Sőt maga Clemenceau is megjelent a nemzetek képviselői előtt, és elítélte a Monarchiát. Röviddel később Beneš azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy ismerje el Csehszlovákia függetlenségét. A „Tigris” ezt akkor még hivatalosan nem tette meg, de megérlelődött benne a meggyőződés a cseh emigráció törekvéseinek támogatását illetően. A francia külpolitika irányítói ezután rendszeresen fogadták Beneš, és a Quai d’Orsay-en egy külön hivatalnokot bízta meg a lengyel és a cseh ügy figyelemmel kísérésével. 1918 májusában a francia miniszterelnök egy nyilatkozatában szükségesnek nevezte az Osztrák–Magyar Monarchia szétzúzását. A csehszlovák emigráció pozícióinak további javulása a korábbiakhoz hasonlóan katonai tényezők függvénye volt. 50-70 ezer fős, a helyi viszonyokhoz képest jól felfegyverzett és szervezett oroszországi légiónak ugyanis az antant azt a szerepet szánta, hogy a többi bolsevikellenes erőt maga köré gyűjtve létrehozza a németellenes keleti frontot. Így kívánták ugyanis megakadályozni, hogy a németek nagyobb erőket helyezzenek át a nyugati frontra, illetve hogy Németország megszerezze az orosz nyersanyagokat. Az oroszországi cseh haderő stratégiai jelentőségét tovább növelte, hogy május 26-án kitört lázadásuk folytán – felkeltek ugyanis az őket lefegyverezni készülő szovjetek ellen – ellenőrzésük alá került a transzszibériai vasút nagy része a mellékvonalakkal együtt. Mivel ekkorra már jelentős létszámú amerikai haderő volt jelen a nyugati fronton, a brit és a francia kormány úgy látta, hogy a francia frontra készülő

⁶⁸ Romsics, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. pp. 27–28. Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...* i. m. pp. 429–430. A Mitteleuropa-kérdés francia vonatkozásairól lásd Majoros István, „Párizs és a német Mitteleuropa-terv az első világháború végén”, *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára*, szerk. Krausz Tamás és Szvák Gyula, Budapest, Pannonica, 2003, pp. 131–135.

cseh alakulatok jobban szolgálják az antant érdekeit, ha Oroszországban maradnak, és a bolsevikellenes erők kristályosodási pontjává válnak. Június 20-án Clemenceau értesítette a döntésről az oroszországi francia katonai missziót, mely határozatot Pichon 25-én szintén megerősített.⁷⁰

E stratégiai felértékelődés politikai hozadékaként június 29-én a francia, augusztus 9-én az angol, szeptember 14-én pedig az amerikai vezetés ismerte el hivatalosan a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, mint *de facto* kormányt. Október 14-én Párizsban létrejött az Ideiglenes Csehszlovák Kormány. Beneš azonban még ekkor is aggódott. Attól tartott ugyanis, hogy az antant végül mégis különbékét köt a Habsburg Monarchiával. Berthelot igyekezett megnyugtatni őt: „Ausztia–Magyarország eltűnésre ítéltetett, és semmi sem mentheti meg”, mondta. Franciaország október 15-én, Anglia 23-án, míg Olaszország 24-én elismerte az Ideiglenes Csehszlovák Kormányt. Wilson amerikai elnök október 18-án a Monarchiának írt jegyzékben a birodalom népeinek önrendelkezési jogát hangsúlyozta. Ausztia–Magyarország rövidesen valóban darabjaira hullott szét: október 21-én a bécsi Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakította az önálló német Ausztriát, október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, a 30-án létrehozott bécsi államtanács tudomásul vette a kettős monarchia felbomlását. Szintén október 30-án a szlovákok kimondták Magyarországtól való elszakadásukat, 31-én a budapesti Nemzeti Tanács nyilvánította ki elválását Ausztriától. December 1-én a délszlávok deklarálták a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttét, a gyulafehérvári román nagygyűlés pedig kinyilvánította Kelet-Magyarország csatlakozását Romániához. Az antant nem próbálta akadályozni a Habsburg-birodalom szétesését, mivel úgy ítélték meg, hogy a Monarchia, mint Németország potenciális szövetségese immár nem járul hozzá az európai egyensúlyhoz.⁷¹

A francia Közép-Kelet-Európa politikában az orosz szövetség 1917. novemberi kiesésével kezdődött paradigmaváltás 1918. október–novemberben vált mintegy két évtizedre véglegessé. Amint fentebb említettük, a Németországgal szemben Keleten kiépítendő védelem legfontosabb erősségének a megnövelt Lengyelországot szánták. A lengyel állam azonban önmagában nem tűnt elegendő ellensúlynak, és a Habsburg Monarchia

⁶⁹ Ádám, *A Kisantant*, i. m. pp. 18–19.

⁷⁰ Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...* i. m. pp. 430–431. Vö. Jean-Baptiste Duroselle, *Clemenceau*, Paris, Fayard, 1988, pp. 812–813. Az oroszországi cseh légió történetéről lásd Majoros, *Párizs és Oroszország, 1917–1919...*, i. m. pp. 104–109; uő, „A Csehszlovák légió, Párizs és az Orosz polgárháború”, *Múltunk*, 1990. 4. sz., pp. 81–94.

⁷¹ Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...* i. m. pp. 431–432.

feldarabolásával keletkezett, illetve megnagyobbított további országok bekapcsolását tervezték a németellenes szövetségbe. Berthelot 1918. május 25-i dátummal készített feljegyzésében a Cseh- és Morvaországból, osztrák Sziléziából és Szlovákiából összeállított Csehszlovákiát tekintette a németellenes övezet csomópontjának, s így a háború után kialakuló új Közép-Európa Franciaország számára legfontosabb államának, amely Jugoszláviára, Olaszországra, Lengyelországra és Romániára támaszkodna. A háború befejezését közvetlenül megelőző időszak tovább növelte a cseh területek stratégiai jelentőségét, mivel a szövetségesek innen tervezték bombázni Németországot, ha nem írná alá a fegyverszünetet. A Quai d'Orsay egy 1918 novemberében készült elemzése a francia behatolás szempontjából kifejezetten kedvező képet fest Közép-Európáról, megállapítva, hogy az itt élő népek Franciaországnak tulajdonítják a háborús győzelmet. A „csehszlovákokat” különösen franciabarát nemzetnek látták, akik már a háború eleje óta Franciaország szövetségesei voltak, s akik mindenféle együttműködésre hajlandók Párizssal.⁷²

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk tehát, hogy a Közép-Kelet-Európával kapcsolatos francia külpolitikai paradigma alapvető változáson ment keresztül az első világháború során. Míg korábban a szövetséges Oroszország érdekeire való tekintettel, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia esetében az európai egyensúly fenntartása érdekében a francia külügy nem támogatta a térség általában birodalmi keretek közt élő nemzeteinek önállósági törekvéseit, 1916-tól kezdődően a francia kormányzat egyre nagyobb érdeklődést tanúsított főként a lengyelek és a csehek iránt. E változás – amint fentebb láttuk – nem a rendkívül aktív francia szlávszakértők vagy a cseh emigráns politikusok, netán a francia közvélemény nyomásának volt köszönhető, hanem a katonai helyzet új kihívásainak. A nemzetiségi kérdés háborús eszközként való felhasználása a Központi hatalmak oldaláról, valamint a francia hadsereg növekvő létszámproblémái napirendre tűzték a cseh hadifoglyok és a lengyelek harci bevetésének kérdését. A háborús szerepvállalás pedig egyre nagyobb mértékben megerősítette a franciaországi lengyel és cseh emigráció politikai helyzetét, mely emigráns szervezetek nemzetközi szinten is az általuk képviselt népek legelismertebb szervezeteinek számítottak.

⁷² Uo. pp. 432–433. Vö. Jean-Luc Barré, *Le Seigneur-Chat. Philippe Berthelot 1866-1934*, Paris, Plon, 1988, p. 330; *Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932* (a későbbiekben DDFHBC), volume I. octobre 1918 – août 1919. Rédacteur en chef de la série: Magda Ádám. Documents recueillis par Magda Ádám, György Litván, Mária Ormos. La préparation de ce volume fût établie en collaboration avec Zoltán Dercze, Katalin Litván et István Majoros, sous la direction de Magda Ádám, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 20. dok. Procès-verbal de la conversation tenue chez le colonel House avec la participation de MM. Clemenceau, Lloyd George, Orlando, Beneš, le maréchal Foch, le général Wilson et le colonel House, Paris, le 2 novembre 1918. Uo. 30. dok. Note sur la politique française en Autriche-Hongrie; Ormos Mária, *Padovától Trianonig, 1918–1920*, Budapest, 1983, pp. 68–69; *Francia diplomáciai iratok a*

Mindazonáltal Franciaország Közép-Kelet-Európa politikáját legnagyobb mértékben befolyásoló tényező orosz szövetségesének a háborúból való kiválása volt a bolsevik forradalom következtében 1917 novemberétől. Párizsnak tehát találnia kellett a cári Oroszország helyett másik ellensúlyt Németország hátában. A megoldásnak a birodalmak visszahúzódása illetve összeomlása nyomán Közép-Kelet-Európában létrejövő franciabarát nemzetállami övezet kialakítása és megerősítése tűnt, amiből logikusan következett a Monarchia megszüntetésének programja. Megállapíthatjuk tehát, hogy Franciaország térségünkkel kapcsolatos külpolitikáját az első világháború idején is a nemzetbiztonsági szempont határozta meg.

Párizs 1917–1918-ban kezdeményezőbb volt e régióban angolszász szövetségeseinél, akik többnyire kisebb-nagyobb késéssel követték például az emigráns szervezetek elismerése és a velük való együttműködés tekintetében. A francia külpolitika nagyobb aktivitásához minden bizonnyal hozzájárult, hogy a háborús emberveszteségek Franciaországot sújtották a legnagyobb mértékben, és az orosz szövetséges kiesése után neki kellett közvetlenül szembenéznie a megnövekedett német veszéllyel. A Monarchiával folytatott titkos különbéke-tárgyalások kudarca után Franciaország befolyása megerősödött az antanton belül, és jelentős mértékben hatott partnereinek Ausztria–Magyarországgal kapcsolatos politikájára is.⁷³

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogyan valósult meg a Közép-Kelet-Európával kapcsolatos új francia külpolitikai koncepció a világháború befejezése után.

Háborúból békébe?

A stratégiai-biztonságpolitikai érdekek az első világháború után is döntő szerepet játszottak a francia Közép-Kelet-Európa politika kialakításánál. A párizsi illetékesek két fő veszélyforrással számoltak: a legyőzött állapotában is félelmetesnek tűnő Németországgal, valamint a bolsevik uralom alá került Oroszországgal. A háború nyomán átformálódó régiónk egyes országait ill. népeit a francia külügy így főként annak alapján ítélte meg, hogy mennyire használhatók fel katonailag a német és a bolsevik orosz fenyegetés elhárítására. Ebből következett, hogy Párizs számára ekkor a térség legfontosabb állama a legnagyobb feltételezett katonai erő kiállítására képes újraegyesülő Lengyelország lett, melynek a Szovjet-

Kárpát-medence történetéről 1918–1919, szerk. Ádám Magda és Ormos Mária, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999, 6. dok.

⁷³ Ádám, *A Kisantant*, i. m. p. 19.

Oroszország elleni fellépés mellett a Németországgal szembeni fő védőbástya szerepét is szánták.

Annak érdekében, hogy Lengyelország maradéktalanul betölthesse a francia stratégiák által ráosztott feladatokat, a francia kormány megadott Varsó számára minden tőle telhető katonai és diplomáciai támogatást. A francia külpolitika céltudatosságát mutatta, hogy bár a lengyel régens tanács 1918. november 10-én nem a franciák és a többi szövetségesek által elismert Lengyel Nemzeti Bizottságnak, hanem a korábban a központi hatalmak támogatását élvező Józef Klemens Pilsudskinak adta át a hatalmat, Párizs nem utasította el az új varsói vezetés küldötteit. Sőt kész volt katonai és pénzügyi eszközökkel a segítségére sietni, amikor a szociáldemokrata lengyel kormány a Vörös Hadsereg előrenyomulása miatt szorongatott helyzetbe került. Lengyel kérésre 1919. április elejére Lengyelországba szállították a Franciaországban felszerelt, mintegy 80 ezer fős Haller-hadsereget. A január 15-én aláírt francia–lengyel egyezmény keretében 2000 francia tiszt segítette a lengyel hadsereg szervezését és kiképzését. Később a lengyel fővezérkar mellé speciális francia katonai missziót is telepítettek. Április 23-án 4,6 millió frankos francia kölcsön folyósításáról állapodtak meg, további hitelek is kilátásba helyezve. A Poznańra, Felső-Sziléziára, a tengeri kijáratra, a Romániával való közös határ érdekében Galíciára a keleti részekkel, valamint Litvániára és Fehér-Oroszország vonatkozó lengyel területi igények mellett a francia diplomácia egyértelműen kiállt a békekonferencián. A versailles-i tárgyalások során a francia külügy számára a rajnai kérdés után fontosságban Lengyelország megerősítésének ügye következett.⁷⁴ A Németországgal kötött békeszerződés elismerte Lengyelország függetlenségét, létrehozta a tengerhez, illetve Danzighoz vezető ún. korridort. Felső Szilézia, Allenstein és Marienwarden hovatartozásáról – végül a németek javára – népszavazás döntött. Litvániát a francia támogatás ellenére sem annektálhatták a lengyelek.⁷⁵ Ami az ország keleti határainak kérdését illeti, a francia kormányzat az 1920. április és október közt zajló lengyel–szovjet háború idején is minden szükségesnek ítélt eszközzel – fegyverrel, munícióval és tisztekkel – támogatta lengyel szövetségesét, noha igyekezett mérsékelni annak túlzott területi igényeit. Az 1920. augusztus 14–17-én Varsónál döntő lengyel győzelmet hozó csatát például lengyel részről maga Weygand francia tábornok irányította. A jelentős francia

⁷⁴ Majoros, „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”, *A Kárpát-medence vonzásában...*, i. m. pp. 300–301. Vö. Hovi, i. m. 174; Castelbajac, i. m. pp. 96–99; Pierre Renouvin, *Le traité de Versailles*, Paris, Flammarion, 1969, p. 53.

⁷⁵ Uo. p. 302. Lásd még Ormos Mária – Majoros István, *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945*, Budapest–Pécs, Osiris–Janus, 1998, pp. 258, 278; Halmosy, i. m. pp. 59–63.

szerepvállalást az a félelem motiválta, hogy egy esetleges szovjet győzelem alapjaiban ingatná meg az első világháború utáni európai békerendszert. Az október 12-én Rigában aláírt fegyverszünet és előzetes megállapodás majd az 1921. március 18-án szintén Rigában megkötött békeszerződés a szövetségesek által korábban javasolt Curzon-vonalnál jóval keletebbre jelölte ki Lengyelország határait, amely így megszerezte Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Beloruszsiát is. Hogy a francia külügy mennyire saját – időnként változó – biztonságpolitikai érdekeinek rendelte alá lengyel politikáját jól mutatja az a tény, hogy 1919-ben semmilyen segítséget nem adtak Pilsudskiék keleti aspirációihoz, mivel Párizsban és Londonban ekkor még reménykedtek Gyenyikin offenzívájának sikerében és egy nem bolsevik Oroszország létrejöttében.⁷⁶

A Csehszlovákiával kapcsolatos francia magatartás mozgatórugója szintén a stratégiai szempont volt az első világháborút követő időszakban is. A kiváló francia kapcsolatokkal rendelkező Masaryk és Beneš vezette Csehszlovákiát, amelynek lakossága, mint láttuk, különösen franciabarátnak tűnt a Quai d'Orsay számára, a dunai térség meghatározó németellenes hatalmává kívánták fejleszteni. Ennek érdekében a francia diplomácia messzemenően támogatott a békekonferencián előadott csaknem minden csehszlovák területi követelést, így az megszerezte a Szudéta-vidéket, a Csallóközt és Kárpátalját is. Az angolszász hatalmak nem akadályozták Franciaországot abban, hogy a német kérdésben adott engedmények ellentételezéseképpen az etnikai elv sérülése árán is megerősítse potenciális keleti szövetségését. A francia–csehszlovák katonai kapcsolatok szorosságát mutatja, hogy az 1919. február 13-án a csehszlovák hadsereg fejlesztésére Prágába érkezett francia katonai misszió vezetője, Maurice Pellé tábornok nem csak katonai tanácsadó volt, de június 4-én a hadsereg főparancsnokává is kinevezték.⁷⁷

Románia helyét főként a Szovjet-Oroszországgal szembeni fellépés szükségletei jelölték ki a francia külpolitika koordinátarendszerében. A 18 milliós országot katonai szempontból a dunai régió első számú hatalmaként tartották számon a párizsi illetékesek, akik különösen 1918. decemberétől széleskörű katonai és diplomáciai támogatásban részesítették. Történt mindez annak ellenére, hogy Románia 1917. december 9-én fegyverszünetet, 1918.

Litvánia bekebelezését szintén részben francia biztonságpolitikai érdekből helyezte Párizs, mivel így a német memeli és königsbergi régió be lett volna kerítve.

⁷⁶ Majoros István, „A lengyel–szovjet háború. Wrangel és a francia külpolitika 1920-ban”, *Századok*, 2001. (135. évf.) 3. sz. pp. 533–568. Halmosy, i. m. pp. 173–178.

⁷⁷ Majoros, „Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...* i. m. pp. 433–434. Vö. Antoine Marès, „La faillite des relations franco-tchécoslovaques. La mission militaire française à Prague, 1926-1938”, *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*, 111. sz./1978, pp. 46–47.

május 7-én pedig békét kötött a központi hatalmakkal, ezért a francia vezetés meghatározó képviselői, mint Clemenceau és Pichon nem tekintették Bukarestet szövetséges hadviselő félnek, és érvénytelennek tartották az 1916-os Romániának területeket ígérő bukaresti szerződést. Bár már 1918. szeptembertől megfigyelhető bizonyos enyhülés a francia álláspontban részben a Bukarest számára kedvező amerikai állásfoglalások nyomán – Párizsban szorgalmazták a románokkal való kapcsolatfelvételt, elismerték a Román Egység Nemzeti Tanácsát a román érdekek képviselőjének, bátorítják Ferdinánd román királyt, hogy újra lépjen hadba a központi hatalmak ellen –, a nagy fordulat a dél-oroszországi francia intervenció előkészítésével állt összefüggésben. Az odesszai partraszállással 1918. december 17-én kezdődött vállalkozáshoz, amely a dél-oroszországi gazdasági lehetőségektől kívánta elzárni a bolsevikokat, ugyanis nélkülözhetetlen volt Románia felhasználása: felvonulási terep lehetett Oroszország felé, vagy határőrvidék egy francia vezetésű Európában. Tőle várták a hiányzó katonai erő, elsősorban az emberanyag biztosítását is. E körülmények hatására 1918. december 28-án, vagyis csaknem két hónappal Bukarest ismételt háborúba lépését követően, Pichon külügyminiszter egy táviratában már arról írt, hogy a francia kormány szerint Romániának ismét szövetségesi státust kell adni a béketárgyalásokon, mivel újra részt vett a központi hatalmak elleni hadműveletekben. A szemléletváltást tehát Románia stratégiai felértékelődése hozta a dél-oroszországi beavatkozással összefüggésben, amit csak erősített 1919. márciusban a Vörös Hadsereg kelet-galíciai támadása és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása. A győztes nagyhatalmak, köztük Franciaország ugyanis erősen számított a román haderő aktív részvételére e problémák megoldásában. Ebből következett Románia katonai megerősítése és diplomáciai támogatása a béketárgyalások során. Intézkedtek a román hadsereg élelmiszerrel, ruházattal és felszereléssel való ellátásáról. A keleti hadműveletek biztosítására semleges övezetet hoztak létre Magyarország és Románia között. A párizsi békekonferencia Legfelsőbb Tanácsának március 25-i ülésén Clemenceau azt javasolta, hogy a Gyenyikinnek küldendő 100 ezer katona felszereléséhez elegendő szállítmányt a román hadsereg kapja meg. A dél-oroszországi akció kudarca után Szovjet-Oroszország elszigetelésére a francia vezető körökben kidolgozott, *cordon sanitaire*-nek keresztelt kisállami védőövezet koncepciójában Lengyelország mellett szintén Romániára kívántak elsősorban támaszkodni. A Magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatban Foch marsall felhívta Románia képviselőit, hogy a csehszlovákokkal együtt avatkozzanak be Magyarországon. Azt is nyíltan a tudtukra adta, hogy a nagyhatalmak a háborúban kimerültek, ezért a térség katonai problémáit a helyi szövetségeseknek maguknak kell megoldaniuk. Mindebből logikusan

következik, hogy a békekonferencia – a francia diplomácia támogatásával – szinte teljes egészében kielégítette a román kormány területi igényeit. Románia megkapta Besszarábiát, Bukovinát és Erdélyt is. A több mint kétszeres román területnövekedés tehát jórészt a francia külpolitika bolsevikellenességének tudható be. Noha a francia kormány helyi képviselői már ekkor felhívták a figyelmet a Romániában rejlő gazdasági és politikai lehetőségekre is, az első világháború befejezését követő időszakban még a katonai tényező bizonyult meghatározónak.⁷⁸

Párizsnak az első világháború után létrejövő délszláv állammal fenntartott kapcsolatai szintén a stratégiai-katonai szempont elsődlegességét mutatják a külpolitikai döntéshozatalban. Mivel se Németországgal sem Szovjet-Oroszországgal nem volt határos, vagyis nem lehetett e hatalmakkal szemben közvetlenül katonailag felhasználni, Lengyelországhoz, Csehszlovákiához és Romániához képest jóval kisebb támogatásban részesült a francia kormánytól. A Magyar Tanácsköztársaság ellen a franciák és az olaszok által szervezett intervencióban sem volt hajlandó részt venni a szerb kormányzat. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a francia vezetés az előbb említett három államhoz képest jóval kisebb mértékben segítette Belgrádot, pedig az a világháború kitörésétől kezdve szövetségese volt, és katonai összeomlása ellenére sem kötött különbékét a központi hatalmakkal. Franciaország az olasz aspirációkat támogatta Dalmáciában a délszlávokkal szemben. 1918. november 5-én Clemenceau kijelentette, hogy a fegyverszünet előtt nem ismernek el semmilyen délszláv államot. Az is késleltette az elismerést, hogy a francia külügyben úgy vélték, egy szerbek által uralt délszláv állam nem biztosítja a békét a térségben. A Szerb–Horvát–Szlovén királyság elismerésére végül csak 1919. június 4-én került sor. Bár a

⁷⁸ Uo. pp. 436–441. Vö. Ádám Magda, *A Kisantant és Európa 1920–1929*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, p. 17; Catherine Durandin, *A román nép története*, Budapest, Maecenas, 1998, pp. 213–214, 220, 222, 242–243; Georges Castellan, *Histoire de la Roumanie*, Paris, PUF, 1984 (série: Que sais-je?) pp. 66–67; Hovi, i. m. 76; DDFHBC vol. I., dok. 4, 73, 118, 121, 128, 135, 136, 267; Traian Sandu, *La Grande Roumanie alliée de la France. Une péripétie diplomatique des Années Folles? (1919-1933)*, Paris, L'Harmattan, 1999, Dok. 1, 4, 7, 8, 18; Ormos, *Padovától Trianonig, 1918–1920*, i. m. pp. 72, 79, 80, 164, 189, 215–217; Général Jean Bernachot, *Les Armées française en Orient après l'armistice de 1918. II. L'Armée du Danube. L'Armée française d'Orient, 28 octobre 1918 – 25 janvier 1920*, Paris, Imprimerie Nationale, 1970, pp. 69–71; Philippe Masson, *La marine française et la mer Noire, 1918-1919*, Paris, Publication de la Sorbonne 20, 1982, Annexe VI; Juhász Gyula, *Magyarország külpolitikája 1919–1945*, Budapest, Kossuth, 1988, p. 22; Maxime Mourin, *Les relations franco-soviétiques 1917-1967*, Paris, Payot, 1967, pp. 104–105. A Dél-Oroszország elleni francia beavatkozásról lásd Majoros István, „Francia intervenció Dél-Oroszországban (1918–1919)”, *Századok*, 1998 (132. évf.). 6. sz. pp. 1323–1342; valamint uő, *Párizs és Oroszország (1917–1919)*, i. m.; Ormos Mária, „Az ukrajnai francia intervencióról és hatásairól Közép-Európában, 1918. október – 1919. április”, *Történelmi Szemle*, 1977. 3–4. sz. pp. 404–405.

hadsereg fejlesztéséhez Belgrád által igényelt francia támogatás szintén elmaradt, a délszláv államot Franciaország továbbra is potenciális szövetségeseként tarthatta számon.⁷⁹

Ebbe a biztonságpolitikai-stratégiai összefüggésrendszerbe kell belehelyeznünk a francia kormány Magyarországgal kapcsolatos – a trianoni békéhez vezető – politikáját is. 1905 és 1908 között, amint fentebb láttuk, a francia kormány az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország szövetségének gyengítése érdekében figyelmet szentelt a függetlenségi szölamokat hangoztató magyar kormánykoalíció Franciaország irányában megfogalmazott gazdasági jellegű igényeinek. Miután azonban a magyar vezetés nem tiltakozott Bosznia–Hercegovina 1908-as annektálása miatt, nem váltotta be a Párizsban hozzáfűzött reményeket. Így hamarosan vége szakadt az amúgy is rövid életű magyar–francia közeledésnek, a francia politikai elit tudatában felerősítve a magyarsággal szembeni negatív elemeket: a németbarátságot és a szlávok elnyomását, amit csak fokozott a magyar társadalomban a francia republikánus értékrend szerint tetten érhető archaizmus és feudális jelleg. Mindez azonban nem ad magyarázatot a francia külügy első világháború utáni Magyarországgal kapcsolatos politikájára. A németekkel ugyanis Piłsudskiék és a román különbéke nyomán Bratiănuék is együttműködtek, a nemzetiségek elnyomása szinte valamennyi ekkoriban létrejött közép-kelet-európai államra jellemző volt, és a magyar társadalom bizonyára nem volt retrográdabb, mint a lengyel vagy a román. Clemenceau állítólagos magyarellenessége sem segít a kérdés megoldásában, hiszen a „Tigris” Románia követeléseivel sem „rokonszenvezett”.⁸⁰ Magyarország francia külpolitikai megítélésének megértéséhez újra a francia biztonságpolitikai érdekekhez kell visszatérnünk.

Az orosz szövetség pótlására Németország hátában kialakítandó francia vezetésű tömb, amely, mint láttuk, a bolsevizmus elleni harcot ill. annak elszigetelését is feladatául kapta, a francia külpolitika első számú prioritásai közé került. A keleti biztonsági övezet koncepciója a francia politikai elit általánosan elfogadott paradigmájává vált. A cél megvalósításának módjában azonban két fő irányzat alakult ki, amelynek küzdelme hatással

⁷⁹ Uo. pp. 434–436. Vö. Paul Gradwohl, *Genèse et mise en oeuvre du contrôle militaire interallié en Hongrie: exemple de politique militaire française au centre de l'Europe en 1918–1927*, Ph.D. doktori disszertáció, Paris, Sorbonne, 1999, p. 783; DDFHBC, vol. I. dok. 30, 316, 320, 341; *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*, szerk. Ádám Magda és Ormos Mária, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999. dok. 6; *Témoignages français sur les Serbes et la Serbie 1912–1918*, choix de textes, notes de présentation, traduction et commentaires par Mihailo Pavlović, Beograd, Narodna Knjiga, 1988, pp. 82, 144–145; Ormos, *Padovától Trianonig, 1918–1920*, i. m. pp. 222–227; Hovi, i. m. 203,

⁸⁰ A trianoni békével kapcsolatos tévképzetekről lásd Ablonczy Balázs, „Távol Párizstól. A magyar–francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez”, *Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok*, szerk. Sárosi Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével Pritz Pál, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2002, pp. 65–68.

volt Párizs magyarpolitikájára is.⁸¹ A Poincaré, Clemenceau és Pichon nevével fémjelezhető nacionalista csoport – amely korábban az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolásának programját is támogatta – szigorú békefeltételekkel, Németország meggyengítésével és Franciaország kiszemelt közép-kelet-európai szövetségeseinek területi és katonai megerősítésével látta megvalósíthatónak a kitűzött célt. 1917. novemberétől Clemenceau miniszterelnökségével és Pichon külügyminiszerségével, amint Lengyelország, Csehszlovákia és Románia példáján láttuk, ez a politika érvényesült. Nem volt azonban 1918–1919-ben részletesen kimunkált francia program vagy ütemterv Közép-Kelet-Európa átalakítására vonatkozóan⁸², ami széles teret engedett az *ad hoc* megoldásoknak. A Quai d’Orsay-nek nem volt körülhatárolható magyarországi politikája sem.⁸³ Mindazonáltal Magyarország a háborúban vesztes Monarchia egyik meghatározó állama volt, melynek nyugati megítélését a zavaros belpolitikai viszonyok, különösen a Tanácsköztársaság kikiáltása tovább rontotta. Párizsban kézenfekvőnek tűnt tehát, hogy teljes erővel támogassák Franciaország új szövetségeseinek Magyarország egyes területeinek megszerzésére irányuló törekvéseit és lépéseit az új határok meghúzásáról tárgyaló békekonferencián. Az etnikai vagy gazdasági szempontokat a francia kormányzat számára teljesen háttérbe szorították saját biztonságpolitikai érdekeik. Így történhetett meg, hogy olyan színmagyar népességű területek is, mint a Csallóköz vagy Észak-Bácska elkerültek Magyarországtól.⁸⁴

Csak hogy a Poincaré–Clemenceau–Pichon-féle irányzat mellett a francia politikai eliten belül létezett egy másik csoportosulás is, amelyik úgy vélte, hogy a néhány kiválasztott utódállamra koncentráló, Közép-Kelet-Európa gazdasági és politikai széttagoltságát viszont tovább erősítő koncepció alapján nem lehet Németországgal és Szovjet-Oroszországgal szemben megfelelő súlyú szövetségi rendszert létrehozni. E politika hívei tehát a térség életképtelennek tűnő kis államainak – a győzteseknek és a veszteseknek egyaránt – az integrációját javasolták, méghozzá francia vezetés alatt. Az 1920. januárjában Dechanel köztársasági elnök, Alexandre-Étienne Millerand miniszterelnök és külügyminiszter, míg Maurice Paléologue, a Quai d’Orsay főtitkára lett, ami lehetővé tette, hogy megkíséreljék az utóbbi elképzelést átültetni a gyakorlatba. A Monarchia megszüntetésével korábban sem

⁸¹ Ádám, A *Kisántant*, i. m. pp. 45–46.

⁸² Paul Gradwohl, „A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja”, *Történelmi Szemle*, 2002 (44. évf.) 1–2. sz. p. 157.

⁸³ Uő, „Aspects interalliés de la politique hongroise de la France, 1918-1922”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. p. 56.

⁸⁴ Romsics, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. p. 29. Vö. Francis Deák, *Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*, New York, 1942; Ormos, *Padovától Trianonig, 1918–1920*, i. m.; Romsics Ignác, *A trianoni békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2004.

szimpatizáló politikusokból álló új francia külügyi vezetés két alternatív megoldással számolt. Az első egy dunai konföderáció létrehozását irányozta elő, melynek maximális változata öt dunai államot próbált összefogni – Ausztriát, Magyarországot, Csehszlovákiát, a délszláv államot és Romániát, míg a minimális program csak Magyarországot, Romániát és Lengyelországot fogta volna keretbe. A másik lehetőséget a Habsburg-restaurációban látták. Először az előbbi, majd annak kudarca után az utóbbit próbálták megvalósítani.⁸⁵

Magyarország új határvonalai a békekonferencián már 1919. májusára – vagyis még a Clemenceau–Pichon érában – kirajzolódtak.⁸⁶ Az ún. trianoni békeszerződés aláírására azonban megfelelő legitimációval rendelkező magyar kormány híján csak jóval később, 1920. június 4-én került sor. E hosszú idő alatt a súlyos békefeltételek lényegében változatlanok maradtak. Felmerül a kérdés, hogy az 1920. januárban a francia külpolitika vezetésében végbement őrségváltás hatott-e, s ha igen milyen mértékben a magyar–francia viszony alakulására. 1920 tavaszától néhány hónapig tartó intenzív közeledés volt megfigyelhető a magyar és a francia kormány között, mellyel bőséges hazai és nemzetközi szakirodalom foglalkozik.⁸⁷ Eszerint az egyébként kifejezetten magyarbarátnak tekinthető Paléologue konföderációs terveinek megvalósításához alapfeltételnek tekintette Magyarország megbékítését és integrálását Közép-Kelet-Európa új viszonyai közé. Annál is inkább, mert vitathatatlanul Magyarország volt a térség földrajzi központja, gazdaságilag és katonailag egyaránt kiválóan felhasználható logisztikai lehetőség. Különösen a Budapestről csillag alakban szétágazó vasúti rendszer gyakorolt nagy vonzerőt. A hazánk iránti francia diplomáciai érdeklődést tovább fokozta, hogy jelentős francia gazdasági tényezők, így a Schneider–Creusot tröszt és a Bank de Paris et des Pays-Bas kedvező befektetési lehetőségeket keresett a térségben, és nagy figyelmet szentelt a magyar vasúti és kikötőépítési koncesszióknak. A gazdasági kedvezményekért cserébe politikai támogatást ígértek Magyarországnak a szomszédos államokkal, főként Romániával szembeni ellentétek

⁸⁵ Ádám, *A Kisantant*, i. m. pp. 45–46.

⁸⁶ Fülöp Mihály–Sipos Péter, *Magyarország külpolitikája a XX. században*, Budapest, Aula, 1998, p. 63.

⁸⁷ Pierre Renouvin, „Aux origines de la Petite Entente. Les hésitations de la politique française dans l'été 1920”, *Études européennes. Mélanges offerts à Victor L. Tapier*, Paris, 1973, pp. 489–500; Jacques Bariéty, „L'«accord révisionniste» franco-hongrois de 1920 – Histoire d'un mythe”, *Les conséquences des traités de paix de 1919–1920 en Europe centrale et sud-orientale*, éd. par Pierre Ayçoberry – Jean-Paul Bled, Strassbourg, 1987, pp. 75–83; Ádám Magda, „Duna-konföderáció vagy Kisantant?”, *Történelmi Szemle*, 1977. 3–4. sz. pp. 440–448; uő, *A Kisantant 1920–1938*, i. m. pp. 44–58; uő, *A Kisantant és Európa 1920–1929*, i. m. pp. 39–75; Anne Orde, „France and Hungary in 1920 Revisionisme and Railways”, *Journal of Contemporary History*, 1980 (15), pp. 475–492; Romsics, „Détruire ou reconstruire l'Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. pp. 30–32; Ormos Mária, „Francia–magyar tárgyalások 1920-ban”, *Századok*, 1975. 5–6. pp. 904–949; Hovi, *Alliance de revers* –

rendezéséhez. Sőt nem tartottak kizártnak bizonyos területi engedményeket sem. Az 1920 márciusában meginduló magyar–francia tárgyalások során a magyar kormányzat éppen területi igényeit igyekezett a középpontba állítani. El kívánta érni, hogy a főként magyarok által lakott határ menti sávok visszakerüljenek az országhoz; az erdélyi magyar, székely és szász közösségek autonómiát kapjanak; továbbá hogy Nyugat-Magyarországon és Kárpátalján tartsanak népszavazást. Rövidesen kiderült azonban, hogy a francia külügy még ezeknél jóval kisebb jelentőségű kérdésekben – például a kisebbségvédelmi megállapodások betartásának francia ellenőrzésében vagy a jugoszláv és román csapatoknak a trianoni országterületről való kivonásában – sem hajlandó nyíltan a magyar követelések mellé állni.⁸⁸ A zsákutcába jutott tárgyalások befejezését késleltette viszont a lengyel–szovjet háborúban Varsónak felajánlott magyar katonai segítség ügye, ami, ha megvalósul, Magyarország stratégiai felértékelődéséhez vezethetett volna. A magyar vezetés a trianoni béke katonai korlátozásainak enyhítését kívánta ennek révén elérni. Paléologue taktikai okokból nem utasította el rögtön a magyar javaslatot. Így ugyanis alkalma volt arra, hogy a magyar hadosztályok esetleges lengyelországi megjelenésének hírével a lengyelekkel való együttműködésre és a Kárpátok vonalánál a bolsevikok elleni védekezésre ösztönözze a prágai kormányt. Vagyis Párizs Magyarországot eszközként használta fel vonakodó szövetségesének kézbentartására.⁸⁹ Az 1920. augusztusi varsói csatában elért lengyel győzelem azután szükségtelenné tette a magyar segítséget. A magyar–francia közeledés a Magyarországgal szomszédos államok heves tiltakozása és a melléjük állt Nagy-Britannia és Olaszország fellépése miatt ezután végleg lezárult.⁹⁰

Az erőteljes közeledési szándékot jelző gesztusok ellenére úgy tűnik, hogy a Quai d’Orsay nem gondolt komolyan a Magyarországgal kapcsolatos korábbi politika nagyobb mérvű megváltoztatására. 1920 március–áprilisában – vagyis a már javában folyó magyar–francia titkos tárgyalások idején – a Londonban ülésező Nagykövetek Tanácsa a magyar békedelegáció fellépése nyomán még egyszer elővette a magyar határok kérdését. A magyar békeszerződés bizonyos pontjainak megváltoztatására nyitott olasz és brit képviselőkkel szemben a francia delegátus mindvégig és határozottan a korábbi szigorú

Stabilization of France’s Alliance policies in East Central Europe, Turku, Annales Universitatis Turkuensis, pp. 53–64, 85–89, 110–115.

⁸⁸ Fülöp–Sipos, i. m. pp. 87–91; Ádám, *A Kisantant 1920–1938*, i. m. 46–48. Magyarország közlekedésföldrajzi helyzetéről francia szemszögből lásd Gradwohl, „A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja”, i. m. pp. 149–150.

⁸⁹ Majoros, „A lengyel–szovjet háború. Wrangel és a francia külpolitika 1920-ban”, i. m. pp. 551–552.

⁹⁰ Ádám, *A Kisantant 1920–1938*, i. m. pp. 49–58.

döntések fenntartása mellett foglalt állást. Vagyis a Paléologue vezette francia külügy is a trianoni béke által megszabott keretek között képzelte el Magyarország közép-kelet-európai integrációját.⁹¹

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy Franciaország Közép-Kelet-Európa politikáját – minden egyéb szempontot háttérbe szorítva – saját Németországgal és Szovjet-Oroszországgal kapcsolatos biztonsági érdekei határozták meg. Ennek a szempontnak rendelték alá a térség egyes országaival való kapcsolataik alakítását. Lengyelországot, Csehszlovákiát és Romániát minden lehetséges katonai és diplomáciai eszközzel segítették: hadseregeiket erősítették, területi követeléseik kielégítését igyekeztek támogatni. A délszláv államnak e három országhoz képest kisebb figyelmet szenteltek. Magyarország pedig rövid átmeneti időszakot leszámítva a legyőzött és kiszolgáltatott ellenfél szerepét játszotta. A régiónk oly nagy átrendeződését hozó 1918–1920-as korszak vizsgálatának lezárásaként figyeljük meg Párizs helyi érdekérvényesítési lehetőségeit, az itteni kisállamok Franciaországgal kapcsolatos magatartását, és végül értékeljük a francia Közép-Kelet-Európa politika sikerességét.

A Quai d'Orsay közép-kelet-európai céljainak elérését elősegítette, hogy Franciaország az adott időben a szárazföldi erők tekintetében a legerősebb, az európai politikát jelentős mértékben meghatározó nagyhatalom volt. Hadereje a világháborús harcok következtében térségünkben katonailag is jelen volt. A lengyel, a cseh, a román és a szerb hadsereg valóban sokat – létét vagy túlélését – köszönhetette a francia katonai segítségnek.⁹² A Párizsban megrendezett és Clemenceau elnökletével folyó konferencián a francia kormánynak volt a legnagyobb befolyása a békeszerződések megalkotásánál.⁹³ Franciaország már 1918 tavaszától egyre meghatározóbb szerepre tett szert az antanton belül. A béketárgyalások során a nagyhatalmak elfogadták azt az elvet, hogy valamely térség rendezésében annak a nagyhatalomnak van kizárólagos vagy döntő szava, amelynek ott „különleges érdekei” vannak, és ahol az fegyveres erővel is aktívan jelen van. A vizsgált időszakban Közép-Kelet-Európa tekintetében ez az előjog Franciaországot illette.⁹⁴

⁹¹ Romsics, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. pp. 31–32.

⁹² Gradwohl, „A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja”, i. m. p. 151.

⁹³ Fülöp–Sipos, i. m. pp. 51–52. Clemenceau befolyását Wilson kérdőjelezhetné volna meg. Az amerikai elnök külpolitikai mozgásterét azonban erősen behatárolta, hogy belpolitikai helyzete az 1918. novemberi kongresszusi választások demokrata párti veresége következtében megrendült.

⁹⁴ Uo. p. 46; Ormos, *Padovától Trianonig, 1918–1920*, i. m. pp. 7–8.

Franciaország közép-kelet-európai mozgásterét ugyanakkor jelentősen szűkítette, hogy a „nagy háború” megnyerése ellenére gazdaságilag és katonailag kimerült. A régióban állomásozó csapatai nem voltak elegendőek az önálló és domináns fellépéshez. Nagy szerepet játszott ebben a francia katonai vezetés 1918. október 7-i döntése, amelynek nyomán a Franchey d’Esperey tábornok főparancsnoksága alatt álló Szövetséges Keleti Hadsereget átszervezték, és működési területét módosították. A Dél-Oroszország elleni francia–román támadás céljából kivált ugyanis belőle a négy gyaloghadosztályból, egy lovas regimentből és egy légi szolgálatból álló, Berthelot tábornok által irányított Dunai Hadsereg. Franchey d’Esperey erői viszont – a korábbi tervekkel ellentétben – azt az utasítást kapták, hogy Magyarország és Ausztria irányában ne nyomuljanak tovább. E döntés megfosztotta Franciaországot a közvetlen katonai nyomásgyakorlás eszközétől Közép-Kelet-Európában⁹⁵, ami a későbbiekben messze ható következményekkel járt. Az itt állomásozó francia egységek újabb erőkkel történő kiegészítését nem csupán Párizs már említett katonai kimerültsége akadályozta, hanem a megoldhatatlannak tűnő logisztikai problémák is. Németország megtiltott minden áthaladást a területén. A lengyel–szovjet háború idején Csehszlovákia is zárta majd akadályozta hadianyagok szállítását Lengyelországba. A békekonferencia 1919. augusztus 11-i határozata értelmében külső hatalmak nem rendelkeztek az osztrák és magyar területeken való beavatkozás jogával, ami a padovai fegyverszünet erre vonatkozó pontját hatályon kívül helyezte. A rendelkezés érvénye alól nyilván Franciaország sem vonhatta ki magát.⁹⁶ E katonai, logisztikai és nemzetközi jogi tényezők arra az eredményre vezettek, hogy a francia külügy – minden ezzel ellentétes látszat ellenére – nem tudott döntő hatást gyakorolni a közép-kelet-európai események alakulására. Figyelembe kellett továbbá vennie angolszász és olasz szövetségeseinek álláspontját is. Noha azok elismerték Franciaország „elsődleges felelősségét” a régióban, a Magyarországot is érintő döntések 1918 és 1922 között lényegileg szövetségesközi keretekben születtek.⁹⁷ Valamely szövetségeseinek határozott tiltakozása esetén Párizs nem volt képes véghezvinni terveit. Így például Lloyd George és a hozzá csatlakozó Wilson közbelépése nyomán Clemenceau nem tudta elérni, hogy Lengyelország annektálhassa Danzig városát. Szintén az amerikai elnök akadályozta meg

⁹⁵ Majoros István, „Francia intervenció Dél-Oroszországban (1918–1919)”, i. m. p. 1330; Gradvohl, „A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja”, i. m. pp. 150–151. A kérdésre vonatkozó fontosabb forrásokra lásd DDFHBC, vol. I., i. m.

⁹⁶ Gradvohl, „A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja”, i. m. pp. 149, 155.

⁹⁷ Gradvohl, „Aspects interalliés de la politique hongroise de la France, 1918-1922”, i. m. p. 56.

annak elfogadását, hogy Lengyelország bekebelezze Litvániát.⁹⁸ Talán még az eddig előadott tényezőknél is jobban korlátozta azonban Franciaország közép-kelet-európai mozgásterét kiválasztott helyi kisszövetségeinek magatartása.

A térség országai ugyanis a wilsoni önrendelkezési elvekből kiindulva és azokat hangoztatva a békekonferencián meghatározó nagyhatalmaktól elvárták, hogy velük, mint önálló tényezőkkel számoljanak. A térséget korábban uraló birodalmak visszahúzódása illetve összeomlása nyomán keletkezett hatalmi vákuumot a győztes Nagy-Britannia, Franciaország vagy Olaszország – erősen korlátozott gazdasági és katonai erőforrásaik miatt – nem tudták csupán saját elhatározásukból betölteni. Mindez jelentősen megnövelte a helyi kormányok nemzetközi manőverezési lehetőségeit, mivel jórészt maguk határozhatták meg, hogy mely nagyhatalmat részesítik előnyben. Tudatában voltak továbbá stratégiai jelentőségüknek a térséget is érintő válságok megoldásában, amit saját érdekeik érvényesítésére igyekeztek is maximálisan kihasználni. Így Bratiănu minden lehetséges fórumon kiemelte Románia kulcsszerepét a bolsevizmus feltartóztatásában.⁹⁹ Franciaország ún. kisszövetségei kliensi szerepre vállalkozva szolgálataikért egyértelműen benyújtották a számlát. Beneš például a kiszemelt magyar területek megszerzésének reményében 1919. március 26-án arra kérte Pichon francia külügyminisztert, hogy a szövetséges hatalmak vagy Franciaország által végrehajtott intervencióba vagy bármilyen háborúba Prágát feltétlenül vonják be.¹⁰⁰ A lengyel–szovjet háború kapcsán, mint fentebb láttuk, a magyar vezetés is ezzel a módszerrel próbálkozott. Az önálló hadsereg birtoklása megszilárdította a lengyel, csehszlovák, román és jugoszláv vezetés magabiztosságát és a nagy nemzetekkel egyenlő szuverenitás illúzióját,¹⁰¹ amit a helyi háborúkban elért katonai sikerek csak tovább növeltek. A szóban forgó országok ugyan döntő fontosságú támogatást kaptak Franciaországtól haderejük létrehozásakor, de a későbbiekben nem maradtak attól függő helyzetben. Képesek voltak az önálló katonai fellépésre. Sőt megtapasztalták Párizs katonai gyengeségét is. Elégséges katonai eszköz híján a francia vezetés szabad kezet adott helyi szövetségeinek a térség katonai problémáinak megoldásához. Franciaországnak az idő múlásával fogytak kisszövetségeinek „kézben tartásához” rendelkezésére álló ütőkártyái: az emigráns szervezetek majd kormányok elismerését, a hadsereg megteremtéséhez nyújtott támogatást, a területi igények nemzetközi

⁹⁸ Majoros, „A lengyel kérdés az első világháború idején a francia külpolitikában”, *A Kárpát-medence vonzásában...*, i. m. pp. 301–302.

⁹⁹ Fülöp–Sipos, i. m. pp. 55, 64, 85–86.

¹⁰⁰ Ádám, *A Kisantant 1920–1938*, i. m. p. 36.

¹⁰¹ Gradwohl, „A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja”, i. m. p. 155.

jogi elismertetését... fokozatosan mind kijátszotta. Ennek ellenére Párizs megkísérelte e támogatott országokat, főként a bizonyos francia külügyi iratok által egyenesen potenciális gyarmatként emlegetett Romániát, alárendelt szereplőként kezelni. Ezt mutatja az a törekvése is, hogy távol tartsa a „kis győzteseket” a vesztes államok katonai ellenőrzésétől.¹⁰² Az egyértelmű francia irányító szerep azonban egyre kevésbé érvényesült. A kissozetségesek csak abban az esetben teljesítették a francia patrónus kéréseit, ha azokat saját érdekeikkel egyezőknek találták. Így például a közép-kelet-európai vezetők közül Párizsban a legnagyobb bizalmat élvező Beneš¹⁰³ kereken visszautasította a Szovjet-Oroszország támadásától szorongatott Lengyelországgal való együttműködést 1920-ban Teschen kérdése miatt. Sőt a térség elvileg francia orientációjú országai egyre gyakrabban Franciaország érdekeivel kifejezetten ellentétes lépéseket is tettek, és vele szemben más nagyhatalmak segítségét is kérték. E politikát jól illusztrálja, hogy az 1920. évi magyar–francia titkos tárgyalások leállítása céljából a csehszlovák, jugoszláv és román kormány Londonhoz és Róma-hoz fordult támogatásért. 1920. augusztus 14-én pedig Belgrádban aláírták a Kisantant magvát képező csehszlovák–jugoszláv egyezményt. A később Romániát is magában foglaló szervezet eredetileg a francia törekvések ellenében jött létre.¹⁰⁴ Mindebből következik, hogy pusztán propagandisztikus pózolásnak tekinthetők a két világháború közötti lengyel, csehszlovák, román és jugoszláv vezetők Franciaországot országuk „szülőanyjaként” dicsőítő beszédei. Ezzel egyébként jó érzékkel kielégítették a francia közvélemény és a politikai elit egy részének elismerésre irányuló érzelmi szükségleteit. Valójában azonban a nevezett kormányok nem tekintették Franciaországot katonai stratégiájuk alapjának.¹⁰⁵ Nem érthetünk tehát egyet a magyar és a szomszédos országok közvéleményében jórészt napjainkig szívósan továbbélő, Franciaországnak az első világháború utáni békerendezésben szinte kizárólagos szerepet és felelősséget tulajdonító felfogással. Ez az értelmezés egyébként a korszakra vonatkozó francia külügyi iratoknak az 1980-as években végbement feltárásáig a szakirodalmat is jellemezte.¹⁰⁶

¹⁰² Uo. pp. 155–156.

¹⁰³ Romsics, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. p. 29.

¹⁰⁴ Ádám, *A Kisantant 1920–1938*, i. m. p. 49, 52–56.

¹⁰⁵ Gradwohl, „A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja”, i. m. p. 153.

¹⁰⁶ A francia szerepet túlhangsúlyozó hagyományos felfogás bizonyos valóságalelemekre épült, hiszen valóban Franciaország számított az antantpartnerek közül a Közép-Kelet-Európában leginkább „érdekelt” nagyhatalomnak, ott katonailag is jelen volt, s a békekonferencián Clemenceau valóban jelentős szerepet játszott. Noha Párizst már a békekonferencia idején is „a közép-európai rend atyjaként” emlegették, a francia szerepvállalás eltorzított felfogását a francia külügyminisztérium, a kedvezményezett államok és a magyar kormány tudatos propagandája gyökereztetette meg máig ható érvénnyel. Lásd Ormos, *Padovától Trianonig*,

Az 1917 végétől kialakuló új francia Közép-Kelet-Európa politika eredményességét illetően végezetül a következőket állapíthatjuk meg. A Németországgal és Szovjet-Oroszországgal szemben egyaránt felhasználható, gazdaságilag és katonailag erős, ütőképes szövetségi rendszert – a látszat ellenére – nem sikerült kiépíteni. A Duna-konföderációs kísérlet az érintett államok ellenállása miatt nem valósulhatott meg. A győztes kissovetsgesekre támaszkodó politika pedig illúzió alapult. Franciaország új partnerei ugyanis nem voltak „igazi” szövetsgesek. Külön-külön és együttesen sem képviseltek egy nagyhataloméval összemérhető katonai erőt és gazdasági potenciált. Nem tudtak (volna) szembeszállni egy Németországhoz mérhető ellenséggel.¹⁰⁷ Nem voltak biztosan mobilizálhatók Franciaország érdekeinek védelmére sem, sőt ekkor még szövetségi szerződéseket sem kötöttek velük. Párizssal való igazi érdekközösségről sem beszélhetünk: valóban németellenes politikát ugyanis egyedül Lengyelország folytatott; Csehszlovákia és Jugoszlávia pedig nem érezte fenyegetőnek a szovjet veszélyt. Egymás közti ellentétek is fennmaradtak. A térség instabilitását tovább növelte, hogy a békerendezés nyomán nemzetiségi ellentétekkel terhelt soknemzetiségű államok jöttek létre.

A kortársak mindazonáltal az 1920-as évek elején még úgy érzékelték, hogy Franciaország erős, Közép-Kelet-Európát domináló nagyhatalom. Keleti védelmi rendszerén tágongó repedések a későbbiekben válnak majd láthatóvá.

1918–1920, i. m. pp. 7–11; Gradvohl, „A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja”, i. m. pp. 145–146.

¹⁰⁷ Gradvohl, „A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja”, i. m. p. 155.

Kényszerítés és megbékítés

A Németországgal szembeni biztonság megteremtésére és az első világháború okozta gazdasági problémák leküzdésére az 1920-as évek francia kormánya kétféle módszert alkalmazott: az évtized közepéig a versailles-i békerendszer előírásainak szigorú betartatásán örködött, majd – a kollektív biztonság jelszavával – Németország megbékítésével kísérletezett. Az 1930-as évek elejére azonban mindkét törekvés kudarca nyilvánvalóvá vált, miközben a francia hadsereg első világháború utáni fölénye a Reichswehr fölött jelentősen csökkent.

Az 1920-as évek első felében Franciaország, a határaitra vonatkozó angol és amerikai garancia hiányában, mindent megtett, hogy Németországot rákényszerítse a békeszerződés tiszteletben tartására. Clemenceau még 1919 márciusában tett lépései nyomán elérte, hogy Szövetségesközi Katonai Ellenőrzőbizottság (Commission militaire interalliée de contrôle – CMIC) alakult a német leszerelés helyi ellenőrzésére. Az 1920. márciusi Kapp puccs után a Reichswehr a szövetségesek engedélye nélkül a Ruhr-vidékre vonult, hogy leverjen egy sztrájkmozgalmat. Válaszul április 6-án francia csapatok foglalták el Frankfurtot, Darmstadtot és Duisburgot, hogy biztosítsák a demilitarizált övezetre vonatkozó kitételek teljesülését. 1920. szeptember 7-én pedig francia–belga titkos katonai egyezményt írtak alá, amelyben nem provokált német támadás esetére teljes haderejük mozgósítására kötelezték magukat a felek. A kényszerítési politika csúcsát a Ruhr-vidék francia–belga megszállása jelentette. Az 1923. január 11-től 1925. augusztus 17-ig tartó vállalkozás célja az elmaradt német jóvátétel megszerzése volt a térség ipari kapacitásának igénybevételével. A Ruhr-vidék kiürítését az ún. Dawes-terv tette lehetővé, melyet az 1924. július–augusztusi Londonban tartott nemzetközi konferencián fogadtak el. Ez öt évre előírta a német jóvátételi fizetések pontos, egyre növekvő összegeit.¹⁰⁸ A Franciaország gazdasága számára oly fontos jóvátételi törlesztések felújítása, a nemzetközi enyhülés és a viszonylag stabil pénzügyi és gazdasági helyzet lehetővé tette, hogy kezdetét vegye az Aristide Briande francia és Gustav Stresemann német külügyminiszter nevével fémjelzett francia–német megbékélés néhány éves periódusa.

¹⁰⁸ Monnet, i. m. pp. 64–66; Doise – Vaïsse, i. m. pp. 331, 334; Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, Dalloz, 1993, pp. 69–78.

1924. október 2-án francia támogatással aláírták a Népszövetség hatékonyságának javítását szolgáló ún. genfi jegyzőkönyvet. A nemzetközi viták békés rendezését előíró dokumentumot azonban a kormányra került brit konzervatívok nem fogadták el. 1925. október 16-án parafálták a locarnoi szerződéseket, melyek közül kiemelkedik a Németország, Belgium és Franciaország közti határokat garantáló rajnai paktum. Németország elismerte a rajnai demilitarizált övezetet. Nagy-Britannia és Olaszország pedig kötelezte magát, hogy szavatolja e megállapodások betartását. Franciaország Lengyelországgal és Csehszlovákiával ekkor szintén szerződést kötött, Németország keleti határaitra azonban nem terjedt ki a nemzetközi garancia (erről még később részletesen írunk). Megállapodtak abban is, hogy Franciaország az előírt határidő előtt kiüríti a kölni térséget, Németország pedig fenntartások nélkül belép a Népszövetségbe. A francia–német közeledés jele volt továbbá, hogy 1927. január 31-én Németország szövetséges katonai ellenőrzése megszűnt. Augusztus 17-én Párizs és Berlin kereskedelmi egyezményt kötött kölcsönösen biztosítva egymásnak a legnagyobb kedvezmény elvét. A kétoldalú kulturális kapcsolatok fejlődését mutatta, hogy 1926-ban Francia–német dokumentációs és információs bizottság alakult. 1928. augusztus 27-én Párizsban 15 ország, köztük Németország, képviselői elfogadták a „Háborúról való általános lemondás paktumát”, vagyis a Briand–Kellogg-paktumot. Az 1929. augusztus 30-i hágai konferencián a Rajna-vidék kiürítésének határidejét 1930. júniusára hozták előre, és a Young-tervvel rendeződni látszott a jóvátételek és a szövetséges adósságok törlesztésének ügye is. Az 1929. október 29-i „fekete csütörtökkel” meginduló világgazdasági válság és az annak nyomában járó társadalmi és politikai folyamatok azonban radikális irányváltást hoztak az évtized közepe óta fejlődő francia–német kapcsolatokban is.¹⁰⁹

A gazdasági válság által különlegesen sújtott Németország és Ausztria 1931. márciusi vámunio létrehozására irányuló – utóbb megghiúsult – terve felélesztette Franciaországban a fenyegetettség érzetét. Miután a német kormány a katasztrofális gazdasági helyzet miatt felfüggesztette a jóvátétel fizetését, 1931. júliusában Herbert Clark Hoover amerikai elnök javasolta a jóvátételek és a szövetséges hitelek fizetésének egy éves befagyasztását. Az 1932. júniusi lausanne-i konferencián azután a francia kormány kénytelen volt lemondani a jóvátételek további részleteiről is. Az 1932. február óta folyó genfi leszerelési konferencián pedig, miközben a francia kormányt haderejének csökkentésére igyekeztek rávenni, Németország megszerezte a fegyverkezési egyenjogúságot.¹¹⁰

¹⁰⁹ Monnet, i. m. pp. 66–71; Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, i. m. pp. 86–87, 93–98.

¹¹⁰ Uo. pp. 73–74, 77–78; Doise – Vaïsse, i. m. pp. 364–365.

Az első világháború befejezésekor a francia hadsereg, mint fentebb írtuk, a világ legerősebb haderejének számított. Még 1919–1920-ban is mintegy 900 ezer katonát számlált. A mobilitás és a motorizáció elvei szerint irányított, korszerű fegyverzettel ellátott, hatalmas lőszertartalékokkal rendelkező francia hadsereg mennyiségi és minőségi tekintetben is nyilvánvalóan fölülmulta a versailles-i szerződés által korlátok közé szorított Reichswehrt. Franciaország fölényét tovább erősítette a Rajna-vidéken állomásozó több mint 100 ezer fős megszálló erő, ami egyszerre volt kényszerítő eszköz, egy esetleges német támadással szembeni biztosíték és lehetőség Németország katonai ellenőrzésére. Az 1920-as évek folyamán azonban e katonai-biztonsági tényezők fokozatos romlásának lehetünk tanúi. A pénzügyi-gazdasági nehézségek miatt a katonai kiadások jelentősen csökkentek. A sikerrel kecsegtető megbékélési politika, a Népszövetség keretében megvalósítandó kollektív biztonság irányába tett lépések, a rajnai katonai jelenlét tudata valamint a francia–német határt biztosítani látszó locarno-i szerződés megnövelte a francia társadalom és a politikai elit biztonságérzetét, és nem ösztönzött a katonai készltség magas költségekkel járó fenntartására. A rajnai megszállás fokozatos megszüntetése, a gyors beavatkozást lehetővé tevő offenzív stratégia helyett a védelmi erő kiépítésére irányuló törekvés, a hadvezetés növekvő bénultsága és a fejlesztések rendszeres elmaradása nyomán egyre korszerűtlenebbé váló fegyverzet miatt a francia hadsereg európai szupremáciája egyre inkább fikciává vált. A francia katonai teljesítőképességet az is csökkentette, hogy nem volt normális együttműködés a fegyvernemek között, a tisztikar erkölcsi válságba süllyedt és a tengerentúli területeken viselt háborúk nyomán megcsappantak a lőszertartalékok.¹¹¹

A látenszen mindvégig jelenlévő német veszéllyel szemben Franciaország az 1920-as évek folyamán sem talál „igazi” szövetségeseket. Az angolszászok, mint láttuk, nem álltak kötélnek. A Szovjetuniót, bár 1924-ben jogilag elismerik, szövetségesként még nem vették számításba. A Párizssal szövetségi viszonyra lépő Belgium és a közép-kelet-európai kis államok (lásd részletesen később) viszont nem képviseltek jelentős katonai erőt. Így biztonságának megteremtésében Franciaország elsősorban saját haderejére számíthatott, ami azonban az 1930-as évek elejére válságos állapotba került: „ha nem fogunk változtatni a mostani gyakorlaton, félő, hogy a francia hadsereg csak egy költséges és a háborúra alkalmatlan díszletté válik.”, írta 1930. áprilisi jelentésében Maxime Weygand tábornok, a vezérkar főnöke.¹¹²

¹¹¹ Doise – Vaïsse, i. m. pp. 328–330, 336–346, 355.

A francia befolyás útjai Közép-Kelet-Európában

Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájának fő célja az 1920-tól 1932-ig tartó időszakban is a Németországgal szembeni ellensúly biztosítása volt: jól működő, erős, egységes szövetségi rendszert kívántak kiépíteni Németország hátában. Ebből következik, hogy Párizs a békeszerződések által a térségben kialakított, a szövetségesei számára kedvező új rend fenntartására és megszilárdítására törekedett. A régió egészének gazdasági és politikai stabilizálása, integrálása, belső kapcsolatainak rendezése szintén érdekében állt. A barátinak tekintett államok – Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia – megerősítésére, fejlesztésére és ezen keresztül francia befolyás alá vonására különösen nagy hangsúly helyeződött.

A közép-kelet-európai francia jelenlét megalapozására és növelésére, főként a stratégiaiilag fontosnak ítélt országokban, gazdag eszközrendszert alkalmazott a francia külügy. A Quai d'Orsay kulturális osztályának irányításával erőteljes kulturális expanzió indult, melynek keretében francia intézet és tudományos intézet létesült Bukarestben és Prágában egyaránt. A francia nyelv és kultúra népszerűsítését szolgáló egyetemi és középiskolai missziók kezdték meg működésüket. Az Alliance française nyelvtanfolyamai is e törekvéseket erősítették. Helyi frankofon elit kinevelése céljából még a francia katolikus egyházi intézmények megtelepedését is támogatta az egyébként hangsúlyozottan laikus szellemiségű III. Köztársaság.¹¹³ Intézkedtek, hogy a sajtó is hozzájáruljon a kedvező Franciaország-kép kialakításához. Francia nyelvű lapok és folyóiratok támogatására szintén számos példát találunk (az előbbire: *Gazette de Prague*, *Indépendance Roumanie*; az utóbbira: *Revue de Transylvanie* – Kolozsvár, *Europe Centrale* – Prága). A francia katonai missziók döntő szerepéről a lengyel, csehszlovák, román és a jugoszláv hadsereg megteremtésében már korábban szóltunk. A hosszabb távú francia katonai befolyást szolgálta a hadianyag-ellátás

¹¹² Idézi uo. p. 345.

¹¹³ Ablonczy Balázs, „Francia Közép-Európa-politika a két világháború között”, *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*, szerk. Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002, p. 29. Vö. André Godin, *Une passion roumaine. Histoire de l'Institut Français des Hautes Études en Roumanie (1924-1948)*, Paris, L'Harmattan, 1998; Annie Guénard, *La présence culturelle française en Europe centrale et orientale avant et après la Seconde Guerre mondiale, 1936-1940, 1944-1949*, thèse de doctorat d'Etat à l'Université de Paris I Pantheon Sorbonne (arrêté du 30 mars 1992), 4 volumes, sous la direction de René Girault, 1994; Antoine Marès, „Puissance et présence culturelle de la France – L'exemple du Service des Oeuvres Françaises à l'Étranger dans les années trente”, *Relations Internationales*, 1983, 33., pp. 65–80. A francia kulturális diplomácia történetéről általában lásd François Roche – Bernard Pigniau, *Histoire de diplomatie culturelle des origines à 1995*, Paris, Ministère des Affaires Étrangères – ADPF, La Documentation

biztosítása, a helyi hadiipar megteremtése és az új államok elitjének – így sok esetben tisztikarának – franciaországi képzése.¹¹⁴ Párizs dinamikus gazdasági szerepvállalását jelezte a francia pénzügyi szakértők részvétele az államháztartások szanálásánál, valamint a francia nagyvállalatok Quai d’Orsay által is támogatott tőkebefektetései. Mindennek nyomán a kereskedelmi forgalomban és a tőkepiacon számottevő francia részesedés alakult ki főként Csehszlovákiában és Romániában. A „baráti” országok számára a francia kormány jelentékeny pénzügyi segítséget is nyújtott.¹¹⁵ Romániának például 1929-ig 561 millió frank hitelt folyósított.¹¹⁶ A francia jelenlét hosszú távú biztosítására irányuló szándékot mutatta újabb konzulátusok nyitása Közép-Kelet-Európában, mindenekelőtt a győztes utódállamok területén, így Pozsonyban és Kolozsváron. 1922-ben Temesváron konzuli kirendeltség, Kolozsváron pedig kereskedelmi kirendeltség létesült. Az új diplomáciai őrhelyek a gazdasági és kulturális behatolás elősegítésén túl rendszeresen tájékoztatták a párizsi központot a helyi kisebbségek helyzetéről, amelyet fontos biztonságpolitikai kérdésként kezeltek. A francia diplomaták a szövetséges Csehszlovákia és Románia államrendjét potenciálisan veszélyeztető elemnek tekintették a felvidéki és erdélyi magyarságot. Különösen ellenséges hangon írtak a magyar ajkú zsidó lakosságról. 1927-ben például egy jelentésben a „judeo-magyar mézeshetek” kifejezés szerepel. A külügyi jelentések a kisebbségekhez hasonlóan a többségi nemzethez tartozó, de szeparatista célokat megfogalmazó mozgalmakat, mint amilyen Hlinka Néppártja volt Szlovákiában vagy Maniu Nemzeti Pártja Erdélyben, szintén destruktív

française, 1995 valamint *Les Affaires Étrangères et le corps diplomatique français*, tomes I–II, sous la direction de Jean Baillou, tome: II. 1870-1980, Paris, Centre National de la Recherche Scientifique, 1984.

¹¹⁴ Uo. pp. 29–30; Ablonczy, „Barátunk ellensége”. Franciaország és a magyar–román viszony, 1920–1940”, *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*, szerk. Bárdi Nándor és Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, p. 86. Doise – Vaïsse, i. m. p. 325.

¹¹⁵ Uo. pp. 30–31. Vö. Philippe Marquerat, „Banque de France et politique de puissance dans l’entre-deux-guerre: le problème des stabilisations monétaires en Europe Orientale 1927–1931”, *Relations Internationales*, 1988, 56; Eric Bussière, „The Interests of the Banque de l’Union Parisienne in Czechoslovakia, Hungary and the Balkans, 1919–1930”, *International Business and Central Europe 1918–1939*, ed. by Alice Teichova and P. L. Cottrell, New York, Leicester University Press – St. Martin’s Press, 1983; Claude Béaud, „Une multinationale française au lendemain de la Première Guerre Mondiale: Schneider et l’Union Européenne Industrielle et Financière”, *Histoire, Économie et Société*, 1983. 4. sz.; Georges-Henri Soutou, „L’impérialisme du pauvre: La politique économique du gouvernement français en Europe Centrale et Orientale de 1918 à 1929”, *Relations Internationales*, 1976, 7. sz.; Antony Adamthwaite, *Grandeur and Misery. France’s Bid for Power in Europe 1914–1940*, London-Baltimore, Arnold, 1994.

¹¹⁶ Ablonczy, „Francia diplomaták Magyarországon 1920–1934”, *Századok*, 2000 (134. évf.). 5. sz. p. 1157. Vö. Ségner Andrea, „Magyar–francia gazdasági kapcsolatok”, *Magyar–francia kapcsolatok*, szerk. Sötér István, Budapest, Teleki Pál Intézet, 1946; Ránki György, *Gazdaság és külpolitika*, Budapest, Magvető, 1981, pp. 170–179.

elemeknek minősítették.¹¹⁷ Az 1920-as években nagyrészt ellenségesnek tekintett Magyarország megnyerésére jóval kisebb energiát fordított a francia külpolitika.

Bár az 1920-as francia–magyar közeledés hónapjaiban jelentős magyar gazdasági koncessziók megszerzésére nyílt kilátás (pl. Hitelbank, csepeli szabadkikötő építése), 1921-ben magyar–francia gazdasági kamara jött létre, és 1925-ben kereskedelmi szerződést is kötött a két ország, a francia tőke magyarországi pozíciói jóval alatta maradtak a szomszédos államokban elért szintnek. Volt néhány banki részesedés, és a Weiss Manfréd Művekben licencben gyártottak francia repülőgépmotorokat. A kétoldalú kereskedelmi áruforgalom magyar viszonylatban sohasem emelkedett négy százalék fölé, a magyar részesedés a francia piacon pedig csak ezrelékekben volt kifejezhető. A két ország piaca nem egészítette ki egymást. Párizs nem vett részt a Magyarországnak nyújtott népszövetségi kölcsönügyletben, és 1931-ig nem nyújtott jelentősebb pénzügyi segílyt sem.¹¹⁸ A világháborúban Franciaország ellen harcoló, a térség francia biztonságpolitikájában nagyrészt érdektelennek tűnő Magyarországon a vizsgált időszakban alig beszélhetünk francia katonai jelenlétről. A fegyverellátás és a stratégiai egyeztetés lehetőségeit eleve behatárolták a trianoni béke katonai korlátozásai. A francia hírszerzés itt igen alacsony határfokkal működött. Az 1920-as évek utolsó harmadáig katonai attasé sem dolgozott a budapesti francia diplomáciai misszión.¹¹⁹ A gazdasági és katonai lehetőségek szűkösségét tekintetbe véve a kulturális eszközök bizonyultak a magyarországi francia befolyás legígéretesebb hordozóinak, bár az 1920-as évek utolsó harmadáig ez a terület is csak igen szerény eredményeket könyvelhetett el. A budapesti francia követség támogatta az Eötvös Kollégiumot és elősegítette egyetemi lektorok kiküldését. Az érdeklődők igénybe vehették az Alliance française nyelvtanfolyamait és könyvtárait. A követség szintén szervezett nyelvórákat. Hozzájárultak a Sauvageot-féle magyar–francia szótár kiadásához is. A magyar szellemi élet kiválóságai közül többen részesültek francia kitüntetésben: így 1927-ben Heltai Jenő és Molnár Ferenc becsületrendet

¹¹⁷ Ablonczy, „Francia Közép-Európa-politika a két világháború között”, *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*, i. m. pp. 32–34. Az Erdély-problémáról uő, „Barátunk ellensége”. Franciaország és a magyar–román viszony, 1920–1940”, i. m. pp. 95–96 valamint „A zsidó, a mágán meg a revízió – Francia diplomaták, konzulok és az erdélyi magyar kisebbség 1920–1940”, *Pro Minoritate*, 2000. nyár, pp. 163–176.

¹¹⁸ Ablonczy, „Francia diplomaták Magyarországon 1920–1934”, *Századok*, i. m. pp. 1156–1157; uő, „Távol Párizstól. A magyar–francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez”, *Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok*, i. m. pp. 68–69. Vö. Ségner Andrea, „Magyar–francia gazdasági kapcsolatok”, *Magyar–francia kapcsolatok*, i. m. pp. 203, 213; Ránki, i. m. pp. 170–179. Lásd még Cécile Vrain, *La politique diplomatique et économique de la France en Hongrie, 1921-1931*, thèse de doctorat d’histoire soutenue à Paris en Sorbonne le 22 janvier 2000; uő, „La Convention commerciale franco-hongroise de 1925”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. pp. 59–76; uő, „La nature et les raisons de l’évolution des relations franco-hongroises à Paris de 1927”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...*, i. m. pp. 675–686.

vehetett át. Párizs Magyarországon is igyekezett a sajtó útján a francia érdekeknek megfelelően hangolni a közvéleményt. Számos újság és újságíró jelentkezett – anyagi ellenszolgáltatás ellenében – erre a feladatra. A *Nap* című bulvárlap például egyenesen a francia hírszerzés helyi képviselőjéhez fordult ajánlatával. 1922 és 1924 között az *Echo du Danube* címmel megjelent rövid életű napilapot finanszírozta a követség. 1929-től a világháborúig adták ki a francia Külügyminisztérium által szintén szponzorált *Gazette de Hongrie* elnevezésű hetilapot. A magyar kormányzat által 1931-ben létesítetett *Nouvelle Revue de Hongrie*-t a Quai d’Orsay is támogatásra érdemesnek minősítette.¹²⁰

Megfigyelhetjük tehát, hogy a francia külpolitika gazdasági, katonai és kulturális téren egyaránt igyekezett befolyása alá vonni Közép-Kelet-Európát, különösen a szövetségesként számon tartott országokat. Hogy az erre fordított francia viszonylatban jelentős anyagi források biztosítják-e hosszútávon Párizs dominanciáját, az 1930-as évek megrázkódtatásai idején derül majd ki. A helyi befolyásszerzés módszereinek felvázolása után figyeljük meg a francia kormányzat térségünkkel kapcsolatban tett további politikai lépéseit a német–francia viszony fentebb jelzett három szakaszát alapul vevő csoportosításban!

Francia külügyi koncepciók és lépések

Az 1920-tól 1925-ig tartó első időszakban a francia külpolitika homlokterében Közép-Kelet-Európában is a Párizs környéki békerendszer megerősítése, konzerválása állt. E törekvés erősítette a térségbeli *status quo* fenntartásában szintén érdekelt, Franciaország által korábban is támogatott államokkal való együttműködést. E politika kezdőpontjának a Quai d’Orsay vezetésében a magyar–francia közeledés kudarca nyomán 1920 őszén végbement változásokat tekinthetjük. A magyarbarát Paléologue helyett ugyanis a Clemenceau-hoz és Pichonhoz hasonló nacionalista eszméket valló, Beneš-sel baráti kapcsolatot ápoló Jean Louis Barthelot lett a főtítkár. Barthelot nem kívánt egyezkedni az egykori világháborús ellenséggel, Magyarországgal, hanem az annak szomszédjai által létrehozandó szövetség, az ekkor formálódó Kisantant támogatását határozta el, így módon erősítve a közép-kelet-európai

¹¹⁹ Uo. p. 1157.

¹²⁰ Uo. pp. 1157–1160; Ablonczy, „Távol Párizstól. A magyar–francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez”, *Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok*, i. m. pp. 69–71. Lásd még Romsics Ignác, „Francia–magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi ’Magyar Intézet’ a két világháború között”, *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve*, főszerk. Juhász Gyula, felelős szerk. Kiss Gy. Csaba, Budapest, 1989, pp. 193–204.

francia befolyást. A Magyarország elleni szövetség létrehozásán fáradozó csehszlovák külügyminiszter tervein túllépve a francia külügyi főtitkár javasolta, hogy Lengyelországot is vonják be a szervezetbe. A francia kormányzat Romániát is igyekezett rábírní a magyarellenes csoportba való belépésre. E következetes vonalvezetés 1921 tavaszán látszott csak rövid időre meginogni, amikor Briand miniszterelnök – egyes híresztelések szerint – a kulisszák mögött bátorította Habsburg IV. Károly magyar trónra való visszatérési kísérletét. Ettől remélte volna ugyanis egy Németországgal is dacolni képes, erős dunai konföderáció létrejöttét. Annyi bizonyos, hogy amikor nyilvánvalóvá vált a vállalkozás kudarca, Briand határozottan cáfolta, hogy bármi szerepe is lett volna az ügyben. A Habsburg restauráció megakadályozására, valamint a trianoni és neuilly-i békeszerződések védelmére azután Románia szerződést kötött Csehszlovákiával és Jugoszláviával, s létrejött a Kisantant. A második királypuccs idején, 1921 októberében viszont a francia diplomácia már teljes súlyával támogatta a Kisantantba tömörült államok tiltakozó akcióját, és a Párizsban ülésező nagyköveti konferencián Briand és Barthelot azok valamennyi követelésének teljesítését szorgalmazta. Végül a britek fellépése nyomán csak a Habsburg-ház trónfosztására vonatkozó pont teljesítését írták elő a magyar vezetésnek. Magyarország népszövetségi kölcsönigénye kapcsán 1923-ban a francia diplomácia újabb lehetőséget kapott a Kisantant államainak támogatására. A kölcsön megszerzéséhez ugyanis a Jóvátételi Bizottság engedélye is kellett, hogy a jóvátétel biztosítására lefoglalt egyes magyar állami bevételeket felszabadítsa. Ezt az engedményt azonban Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia – valamint a hozzájuk csatlakozó Franciaország – nem kívánta megadni. Végül a Bizottság francia elnökének, Louis Barthou-nak a befolyásos szavazata nyomán elutasították a magyar kérelmet. A francia álláspontot a Kisantant országaival való kapcsolat erősítésének szándékán túl az motiválta, hogy a magyar kérés teljesítése precedenst szolgáltathatott volna a német jóvátétel ügyében. Mint tudjuk, brit tanácsra a magyar kormány újabb kölcsönkérelemmel fordult a Népszövetséghez, amelynek megadásához végül – brit pénzügyi nyomásra – az utódállamok is hozzájárultak. A brit aktivitás ellensúlyozásának, valamint a térség egészének francia érdekeknek megfelelő stabilizálása céljából a Quai d'Orsay támogatta a Magyarország és a Kisantant országok kapcsolatainak rendezésére 1923-ban megindult tárgyalásokat.¹²¹

Közép-kelet-európai befolyásának fokozása érdekében a francia kormányzat szövetségi szerződéseket kívánt aláírni a régió barátinak tekintett államaival. Ezek megkötését azonban hátráltatta, hogy míg Franciaország elsősorban Németországgal szemben keresett

¹²¹ Ádám, *A Kisantant*, i. m. pp. 58–59, 61–75, 93–104; Ádám Magda, *A Kisantant és Európa 1920–1929*, i. m.

támaszt, addig a térség többi államai általában más fenyegetésekkel szemben (vagy mással szemben is) kívánták magukat biztosítani. E további biztonsági igények kielégítésére azonban Franciaország igen kevésbé volt hajlandó. Lengyelországnak például a Szovjetunió ellen is meg kellett védenie magát, a szovjet–lengyel határral kapcsolatban azonban Párizs nem kívánt kötelezettséget vállalni. 1921-ben azonban elfogadta ezt a feltételt a lengyel kormány, így megkötötték a francia–lengyel szövetség, amit Franciaország keleti védelmi rendszerének legfontosabb erősségeként tartottak számon. A német veszéllyel szemben szintén stratégiai jelentőségű Csehszlovákia vezetői azonban nehezebben álltak kötélnek, mert nem akarták emiatt a kapcsolataikat rontani Nagy-Britanniával és a weimari Németországgal. Benešék a magyar–csehszlovák határ biztosítását kérték Párizstól ráadásként, amit a francia külügy szintén nem akart megadni. Így a francia–csehszlovák barátsági és szövetségi szerződés aláírására csak 1924. januárjában került sor. Szerződéses viszony létesítése Romániával és Jugoszláviával még nagyobb nehézségekbe ütközött, tekintve, hogy ezek az országok egyáltalán nem érezték a Németország elleni védelem szükségességét. Bukarest Besszarábiával összefüggésben főként a Szovjetuniót, míg Belgrád Olaszországot tekintette ellenfelének. Hosszas alkudozás után a francia kormány végül vállalta, hogy elismeri Besszarábia Romániához tartozását, megerősítve az 1920-ban aláírt de mindaddig nem ratifikált párizsi protokollt, és nem provokált támadás esetén hadianyag és katonai misszió küldésével támogatja Romániát. E kötelezettségvállalásra az készítette Párizst, hogy a román vezetés mindeközben Olaszországgal is tárgyal, és félő volt, hogy az ország olasz befolyás alá kerül. 1926-ban parafálták a francia–román szerződést. A jugoszlávokkal való tárgyalás még tovább, 1927-ig húzódott. A jugoszláv kormányzat ugyanis Olaszországgal is kereste a megegyezést, és francia–olasz–jugoszláv megállapodásban gondolkodott. A Párizssal kötendő kétoldalú szerződés aláírását csak az után vállalták, hogy felismerték, Róma nem kíván velük megegyezni, és országuk körülkerítését készíti elő.¹²²

E „keleti” szövetségi szerződésrendszer hozadéka a francia biztonságpolitika szempontjából erősen kétséges volt. Katonai segítségnyújtást kilátásba helyező egyezségről ugyanis csak a francia–lengyel megállapodás esetében beszélhetünk. Romániával és Jugoszláviával legfeljebb csak konzultációs kötelezettség állt fent kölcsönös érdeklődésre számot tartó kérdésekben. Franciaország és a Kisantant mint szervezet között nem volt szerződéses kapcsolat. A korábban leírt jelentős közép-kelet-európai francia gazdasági és

pp. 215–231.

¹²² Uo. pp. 105–109.

katonai jelenlét nem volt elégséges a térség közvetlen irányításához. Franciaország így főként annak köszönhetette Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia feletti befolyását, hogy az egyetlen nagyhatalom volt, amely következetesen ragaszkodott a Párizs környéki békék csorbítatlan fenntartásához.¹²³ E politika határozta meg a francia külügy Magyarország irányában tanúsított magatartását is. De Carbonnel francia követ kinevezésekor, 1924 márciusában erőteljesen magyarellenes instrukciókkal érkezett Budapestre: „Franciaország és Magyarország közti normális kapcsolatok fenntartásának lényegi feltétele, hogy az ország lojálisan teljesítse a trianoni béke kikötéseit. Ennek következtében az ön elsődleges feladata lesz, hogy figyelmesen felügyelje annak végrehajtását, és támogatást nyújtson az ennek ellenőrzésével megbízott szövetségesközi szervezeteknek.” – írta Poincaré külügyminiszter.¹²⁴ A két ország közti politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok igen alacsony szinten maradtak az 1920-as évek utolsó harmadáig.

Az 1925. októberében aláírt locarnoi szerződés vezette be korszakunk francia Közép-Kelet-Európa politikájának második szakaszát. A megállapodás a britek által támogatott német terveknek megfelelően nem tartalmazott nagyhatalmi garanciát Németország keleti hatáira vonatkozóan. E kérdéssel csak egy mellékletként szereplő döntőbíróági egyezmény foglalkozott, amelyet Németország kötött Franciaországgal, Belgiummal, Lengyelországgal és Csehszlovákiával. A szerződéshez egy francia–lengyel és francia–csehszlovák szövetségi szerződést is csatoltak. Párizs e gesztusok révén próbálta a keleti német határokkal kapcsolatos további tárgyalásokat ösztönözni. A brit kormány azonban továbbra sem volt hajlandó kötelezettséget vállalni Európa keleti felével kapcsolatban.¹²⁵ Új helyzet alakult ki a térségben: Csehszlovákiának ezután szembe kellett néznie a német fenyegetéssel. Mindennek hatására Beneš közeledett Lengyelországhoz, a Kisantantba való felvételét azonban – az ismételt francia szorgalmazás ellenére – sem fogadta el. Románia és Jugoszlávia, távol érezvén a német veszélyt, nem támogatta Prága törekvéseit, amelyek a kollektív biztonság kiterjesztését célozták a keleti német határokra. Franciaország azonban továbbra is azon munkálkodott, hogy Közép-Kelet-Európában a nyugati hatalmak által is szavatolt biztonsági zónát alakítson ki. A brit passzivitás és a magyar elutasítás azonban nem tette lehetővé a további tárgyalásokat. A locarnoi szerződés nyomán gyengült régiókban a francia

¹²³ Ádám, A *Kisantant*, i. m. pp. 108–109.

¹²⁴ *Documents d'archives français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932*, vol. IV. Janvier 1922 – décembre 1927. Rédacteur en chef de la série est Magda Ádám. Ce volume a été réalisé sous la direction de Magda Ádám et Mária Ormos, avec la collaboration de Katalin Litván, avec la participation de László Borhi, István Majoros et Cécile Vrain, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002, p. 238. Poincaré miniszterelnök és külügyminiszter utasítása De Carbonnelnek, Franciaország budapesti követének, 1924. március 22. (dok. 160).

¹²⁵ Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, i. m. pp. 86–87.

hegemónia. A békés revízió lehetőségét nyitva tartó Nagy-Britannia befolyása szintén csökkent. Megkezdődött továbbá Németország egyre fokozódó gazdasági behatolása, amelyet a francia diplomácia csak élénk figyelemmel tudott kísérni, érdemi befolyásolásra azonban nem volt ereje.¹²⁶ A nemzetközi színtéren Párizs továbbra is a Kisantant államokat támogatta Magyarország ellenében – így a Harold Rothermere brit sajtómágnás nevéhez fűződő 1927-es kampányban, amely a trianoni béke etnikai alapú területi revíziójáért szállt síkra, továbbá az ún. frankhamisítási ügyben és az 1928. januárban kirobbant szentgotthárdi ügyben is, amelynek során Magyarországra érkező olasz fegyverszállítmányt fedeztek fel osztrák vámosok.¹²⁷ Ebben az időben a brit külpolitika már távol tartotta magát térségünk problémáitól.

A német–francia enyhülési folyamattal összefüggésben az 1920-as évek utolsó harmadában közeledés figyelhető meg a francia–magyar kapcsolatokban is. A Quai d’Orsay-én ugyanis arra a felismerésre jutottak, hogy a potenciális német veszéllyel szemben a Kisantant mellett Magyarország is szerepet játszhat a francia biztonságpolitikában. Bethlen István magyar miniszterelnök 1929-es párizsi látogatása előrelépést jelentett a kétoldalú viszonyban: bár a revízió kérdésében továbbra sem jutott egyetértésre vendéglátóival, a gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztését közös érdeknek ismerték el. Rövidesen kisebb francia kölcsönszerződés aláírására is sor került. Az 1929 decemberében magyar kezdeményezésre megindult, de a francia külüggyel együttesen finanszírozott francia nyelvű hetilap, a *Gazette de Hongrie* kiadása szintén a kapcsolatok javulását mutatta.¹²⁸

Az 1929. októberében kitört világgazdasági válság új szakaszt nyitott Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájában is. Térségünk zömében ingatag gazdasági és politikai alapokkal rendelkező államai ennek hatására különösen súlyos helyzetbe kerültek. S mivel gazdasági együttműködésre irányuló kísérleteik nem vezettek eredményre, még inkább igényelték a külső, nagyhatalmi támogatást. A régiót 1929-ig jellemző francia–olasz–brit rivalizálásba teljes megnövekedett gazdasági súlyával bekapcsolódott az 1920-as évek közepe óta lassan, de módszeresen terjeszkedő Németország. A közép-kelet-európai gazdasági erőviszonyokra jellemző, hogy 1929-ben a térségbe irányuló német export 60 millió font sterling volt, míg Franciaországé és Nagy-Britanniáé ennek csak hatod része. A francia külpolitika illetékeseit aggodalommal töltötte el, hogy Berlin gazdasági hatalmát egyre inkább

¹²⁶ Ádám, *A Kisantant*, i. m. pp. 124–127.

¹²⁷ Uo. pp. 127–141.

¹²⁸ Romsics Ignác, „Francia–magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi ’Magyar Intézet’ a két világháború között”, *Magyarságkutatás*, i. m. pp. 194–195; Catherine Horel, „La Hongrie et le plan Tardieu”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. p. 100.

politikai befolyásának erősítésére használja fel. A gazdasági válság tovább növelte Németország térségbeli szerepét, ugyanis az egyetlen nagyhatalom volt, amely a Duna menti államok termékei számára felvevőpiacot tudott biztosítani. Franciaországnak elemi nemzetbiztonsági érdeke volt, hogy Közép-Kelet-Európa gazdasági és politikai stabilizálásával, befolyásának növelésével megállítsa a német gazdasági és politikai expanziót.¹²⁹

1930–1932-ben a francia külügy több kísérletet tett a válságos közép-kelet-európai helyzet megoldására. Először a korábbi Duna-konföderációs tervekhez hasonló, a térség minden államát – tehát az egykori győzteseket és veszteseket egyaránt – tömörítő szoros gazdasági integrációt javasoltak. A Németországgal való gazdasági kapcsolataikat féltő érintett államok, valamint Berlin és Róma ellenállása azonban gyorsan megghiúsította ezeket az elképzeléseket. Ezt követte az 1930. májusában nyilvánosságra hozott Briand-féle Páneurópa-terv. Az „európai kapitalista államok közötti érdekközösséget” hangsúlyozó kezdeményezés politikai és gazdasági téren egyaránt szoros együttműködést javasolt. Közép-Kelet-Európában való alkalmazhatóságát azonban erősen csökkentette, hogy főként az ipari államok érdekeit tartotta szem előtt, így a térség agrárállamai, mint Jugoszlávia és Románia hamar megfogalmazták ellenérzéseiket. Bár az iparosodott Csehszlovákia külügyminisztere, Beneš kezdettől fogva buzgón támogatta a francia elképzelést, sőt ennek politikai hasznáról átmenetileg még kisantantbeli partnereit is sikerült meggyőznie, Németország, Olaszország és Nagy-Britannia ellenállása miatt a Páneurópa-vízió gyorsan lekerült a nemzetközi politika napirendjéről. Az 1931. márciusában bejelentett német–osztrák vámuniós tervet, ami vélhetően a politikai Anschlusst készítette volna elő, Franciaország biztonságpolitikai okokból a leghatározottabban ellenezte, és Olaszországgal együtt kulcsszerepet játszott megakadályozásában. Az 1931. második felére formát öltő Beneš-féle rendezés öt dunai állam – Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia és Románia – vámunióját és gazdasági együttműködését javasolta a nagyhatalmak kizárásával. Később egy preferenciális rendszer bevezetésével is beérte volna a csehszlovák külügyminiszter. Fő törekvése a közép-kelet-európai német befolyás visszaszorítása volt. A hasonló célokat megfogalmazó francia kormányzat támogatta a tervet, a többi nagyhatalom azonban ellene volt, így ez is rövid időn belül megbukott. 1932 januárjában tették közzé Nagy-Britannia vámuniós tervét, amely a dunai térség kis államainak politikai együttműködését, nemzeti ellentéteik feloldását szolgálta volna. Megvalósulása esetén hozzájárul a közép-kelet-európai brit gazdasági pozíciók és

¹²⁹ Ádám, *A Kisantant*, i. m. pp. 145–147.

befektetések védelméhez is. A Kisantant államokkal, valamint Németországgal és Olaszországgal ellentétben Franciaország nem kifogásolta a felvetést. A francia illetékesek azonban attól tartottak, hogy csak átmenetileg oldja meg a térség problémáit, és London Duna-medencei aktivitását sem nézték jó szemmel.¹³⁰

1932. márciusában azután a francia kormány újabb – az eddig ismertettekénél nagyobb szabású – rendezési elképzeléssel állt elő. André Tardieu miniszterelnök és külügyminiszter Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Magyarország és Ausztria preferenciális elveken alapuló gazdasági, később politikai kooperációját szorgalmazta. A francia befolyást a terv megvalósítását elősegítő kölcsön volt hívatva biztosítani. Az elképzelés érdekessége, hogy különösen nagy súlyt helyez Magyarország megnyerésére. Ennek előzményeként a francia külügy több politikai gesztust tett Magyarország felé az 1920-as évek végétől: 1929-ben Franciaország a magyar álláspontot támogatta az optáns birtokosok kártalanítása ügyében Romániával szemben. A jóvátételek kérdéséről folyó 1930-as hágai konferencián a francia diplomácia a rendezés érdekében párbeszédre hívta fel Beneš és Bethlent. 1931. júniusában a francia kormányzat lépéseket tett a magyar búza franciaországi importjának megkönnyítésére. Ugyanaz év augusztusában újabb kölcsönszerződést írtak alá a magyar kormánnyal. A Tardieu-terv szintén támogatta Magyarország pénzügyi megerősítését. A meginduló csehszlovák–magyar párbeszéd jegyében Beneš javaslatára Párizs újabb nagy összegű kölcsönt ajánlott fel Budapestnek, amit Románia és Jugoszlávia természetesen nehezményezett. Bár a magyar hivatalos körök kezdetben lelkesen fogadták a francia ajánlatot, Gömbös Gyula 1932. októberi miniszterelnöki kinevezése végül megakadályozta a Kisantant államokkal való regionális együttműködés továbbépülését. Olaszország és Németország fellépése ennek az újabb integrációs tervnek is a végét jelentette. E két, a regionális együttműködésben nem érdekelt ország megerősödött közép-kelet-európai helyzete eleve kilátástalanná tett minden hasonló kezdeményezést a térségben.¹³¹

¹³⁰ Uo. pp. 147–158. Vö. Ormos Mária, *Franciaország és a keleti biztonság, 1931–1936*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969, pp. 45–102.

¹³¹ Uo. pp. 158–162; Vrain, „La nature et les raisons de l'évolution des relations franco-hongroises à partir de 1927”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...*, i. m. pp. 677, 681. Vö. Ormos, *Franciaország és a keleti biztonság, 1931–1936*, i. m. pp. 102–125. A Tardieu-terv forrásairól és magyarországi fogadtatásáról lásd Horel, „La Hongrie et le plan Tardieu”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. pp. 99–115.

Változatlan paradigma – változó módszerek

Franciaország 1918 óta érvényben lévő, németellenes közép-kelet-európai biztonsági rendszer kiépítését előíró paradigmája tehát továbbra is érvényben volt. Változás abban áll, hogy a Szovjetunió egyre kevésbé szerepel, mint potenciális veszélyforrás. A németellenes célok megvalósításának módjában az előző időszakhoz hasonlóan két változat volt elkülöníthető. Korszakunk legnagyobb részében a csak a győztes utódállamokra, az ún. „pillérekre” alapozó irányzat uralkodott, amely Lengyelország támogatása mellett a Kisantant országaival kívánta a kapcsolatokat erősíteni. Időről időre azonban hangot kaptak a Quai d’Orsay-én a Közép-Kelet-Európa egészének a gazdasági és esetleg politikai integrációjának szükségességét valló nézetek is (a magyarországi Habsburg-restauráció titkos támogatása 1921-ben, az 1930-as Duna-konföderációs terv, Tardieu-terv). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy mindkét irányzat kizárólag a Párizs környéki békék által meghatározott kereteken belül képzelte a kibontakozást. A határok megváltoztatására a rugalmasabb, regionális együttműködést preferáló csoport sem látott lehetőséget.

Párizs módszerei szövetségesi feletti befolyásának biztosítására a háborús események lezárulása utáni új viszonyoknak megfelelően változtak: a katonai eszközök helyett a gazdasági és a kulturális expanzióra helyeződött a hangsúly. Az újabb konzulátusok felállítása és a szövetségi szerződések megkötése a hosszú távú berendezkedés igényéről árulkodik. A francia hegemonia biztosításának eszköztárában továbbra is szerepelt szövetségesinek támogatása a nemzetközi porondon, így például 1929-et nem számítva a román álláspontot segítették a Népszövetségben az optáns birtokosok kártalanítási ügyében; az 1922-es genovai konferencián Franciaország ragaszkodott hozzá, hogy a Kisantant államok és Lengyelország részt vegyenek minden bizottság munkájában. Mindazonáltal a szövetségesi feletti dominanciát legfőképpen az a tény biztosította, hogy Franciaország volt az egyetlen nagyhatalom, amely következetesen védelmezte a Párizs környéki békék által létrehozott új európai rendet. Ennek megőrzése ugyanis az általa támogatott közép-kelet-európai államoknak is létérdeke volt.

A francia kormányzat által szövetségesnek tekintett közép-kelet-európai államok főként gazdaságuk fellendítésében, modernizálásában, valamint külpolitikai céljaik pártolásában számítottak Franciaországra. Párizs behatárolt gazdasági, pénzügyi és katonai lehetőségei, továbbá nemzetközi érdekérvényesítési képességeinek az 1925-ös locarnoi szerződés megkötése után megfigyelhető folyamatos csökkenése azonban nem tette lehetővé,

hogy szövetségeseinek igényeit maradéktalanul kielégítse. A hatalmának zenitjén álló francia hadsereg az 1920-as évek elején egy vakmerő hadmozdulattal Németországon átkelve közvetlen katonai segítségben is részesíthette volna közép-kelet-európai szövetségeseit.¹³² Néhány évvel később azonban erre már aligha lett volna képes. Ha Franciaország érdekei úgy kívánták, pártfogoltjainak „feje fölött” is alkudozott (például 1926 végén a francia külügy halogatta, hogy a jugoszlávokkal egyezményt kössön, mert nem kívánta kapcsolatait rontani Mussolinivel). A közép-kelet-európai partnerek Franciaország befolyásolására használt legfőbb módszere továbbra is a nagyhatalmak közti lavírozás volt.¹³³ A francia álláspont gyengítése érdekében számos esetben Nagy-Britanniához, Olaszországhoz, majd az 1930-as évek elejétől Németországhoz fordultak.

Magyarországra az 1920-as évek utolsó harmadáig a legyőzött, de veszteségeibe bele nem törődő, szigorúan a trianoni békeszerződés regulái között tartandó ellenséges államként tekintett a francia külpolitika. Az évekig igen alacsony szintű politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok 1927 után élénkültek meg. A francia fél Magyarország potenciális Németországgal szembeni biztonságpolitikai szerepét, majd a francia befolyás alatt álló dunai térség integrációjában betöltendő helyét latolgatta. A magyar kormányzat nyitottságát az egyoldalú német és olasz orientáció kiegyensúlyozására és a diplomáciai elszigeteltségből való kitörésre irányuló törekvése magyarázza. Francia tőkebefektetéseket és hiteleket is igényelt. Támogatókat kívánt továbbá szerezni revíziós terveinek megvalósításához.¹³⁴ A trianoni határok felülvizsgálatának kérdése jelölte ki a két ország közti közeledés határát, mivel Franciaország az első világháború utáni határokat érinthetetlennek tekintette – ez képezte szövetségesi kapcsolatainak legfőbb alapját is, a magyar vezetés fő célja viszont éppen azok megváltoztatása volt.

Franciaország és Közép-Kelet-Európa 1920 és 1932 közti viszonyát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Párizs nem tudta a térséggel kapcsolatban kitűzött céljait megvalósítani. A francia kormányzat által megfogalmazott biztonságpolitikai igény, vagyis Németországgal szemben erős, hatékony tömb létrehozása továbbra sem valósult meg. Pedig az angolszász garancia hiányában erősen felértékelődött a térség a francia védelmi politika szempontjából. A régiókkal kapcsolatos döntések meghozatalánál továbbra is e faktor volt a

¹³² Doise – Vaïsse, i. m. pp. 335–336.

¹³³ Ádám, *A Kisantant*, i. m. p. 105.

¹³⁴ A magyar revízió érdekében Franciaországban folytatott propaganda erőfeszítésekről lásd Ablonczy, „Távol Párizstól. A magyar–francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez”, *Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok*, i. m. pp. 71–75.

döntő. A francia vezetés közép-kelet-európai mozgásterét csökkentették korlátozott, a térség védelméhez illetve stabilizálásához nem elégséges katonai és gazdasági lehetőségei; a régió államainak önállósági igényei; valamint a többi nagyhatalom, elsősorban Nagy-Britannia és Olaszország, később Németország térségbeli jelenléte.

Franciaország 1920–1925-ben megfigyelhető viszonylag jelentős közép-kelet-európai tekintélye 1925-től, a locarnoi szerződés megkötésétől folyamatosan és jelentősen csökkent. Az ennek megakadályozására tett intézkedések sikertelennek bizonyultak. Németország ezzel szemben 1925-től fokozatosan, a nagy gazdasági világválságtól kezdve pedig rohamosan növelte térségbeli befolyását, és mindent megtett a francia jelenlét kiszorítása érdekében. E folyamatok még nagyobb lendületet vesznek Hitler 1933. januári hatalomra kerülése után. A következő fejezetben azt mutatjuk be, hogy a francia külpolitika milyen válaszokat adott e kihívásra.

1933–1939

*Hanyatlás*¹³⁵

A hanyatlás szóval írható le tömören az a gazdasági, társadalmi, bel- és külpolitikai folyamat, amely a második világháború kitörése előtti években Franciaországban végbement. A francia biztonságpolitika számára eddig is fő veszélyt jelentő német fenyegetés 1933. januárja után akuttá válik, s 1936-tól pedig már elkerülhetetlennek látszik az újabb háború...

Franciaország nemzetközi pozícióit az 1930-as évek elejétől nagymértékben rontotta az ország belső gyengesége. A nagy gazdasági világválság következményei a jelentős parasztsággal, kisiparos és kiskereskedő réteggel rendelkező francia gazdaságban később jelentkeztek, mint a fejlettebb angolszász országok esetében, viszont hatásuk jóval tovább tartott. A demográfiai hiány miatt korábban ösztönzött bevándorlást a növekvő munkanélküliségre tekintettel korlátozták. A III. Köztársaság politikai rendszere képtelen volt úrrá lenni a gazdasági válságon. Mivel a választások során nem alakult ki stabil parlamenti többség, egymást követték a kormányválságok. 1932 júniusa és 1940 márciusa között tizenhat kormány váltotta egymást, ami nem tett lehetővé mélyreható reformokat és határozott külpolitikai vonalvezetést. A kormányzó elitek és a közvélemény figyelmét belpolitikai kérdések kötötték le, alig véve tudomást az országot növekvő mértékben fenyegető külső veszélyről. A demokratikus intézmények működési zavarai kedveztek a jobb és baloldali szélsőséges szervezetek fellépésének. Az adóbevételek csökkenésével összefüggő költségvetési hiány és a frank árfolyamának változásai tovább növelték a gondokat. A gazdasági, társadalmi és belpolitikai válság nagymértékben szűkítette a francia külpolitika mozgásterét, melynek kilátásait tovább rontotta az ország nemzetközi elszigeteltsége.¹³⁶

A potenciálisan katonailag jóval erősebb és a revansista-nacionalista csoportok aktivizálódásával egyre fenyegetőbb Németországgal szemben Franciaországnak az 1930-as évek elején sem állt rendelkezésére hatékony szövetségi rendszer. Sőt, az 1932. februárban Genfben összehívott leszerelési konferencián az angolszász hatalmak a „francia militarizmust” kritizálva határozottan támogatták Berlin követelését a fegyverkezési egyenjogúságra, míg Franciaországot fegyverzetének csökkentésére igyekeztek rávenni. Az első világháborús adósságok visszafizetésének megtagadása nyomán az Egyesült Államok még kevésbé jöhetett

¹³⁵ Vö. Jean-Baptiste Duroselle, *La décadence, 1932-1939*, Paris, Points-Seuil, 1985.

tekintetbe, mint szövetséges, a későbbiekben pedig Washington egyre inkább a semlegesség irányába haladt. A német fenyegetéstől szintén tartó Olaszországgal és Szovjetunióval sem sikerült szoros szövetséget kialakítani a közös veszély elhárítására. Az eddig is nagyfokú önállóságot mutató közép-kelet-európai szövetségesei előtt tovább csökkentették Párizs tekintélyét a jóvátételi és leszerelési kérdésekben mutatott meghátrálásai, és hogy nem tudott hatékony segítséget nyújtani a gazdasági válság okozta nehézségeik enyhítésére. Miközben a kollektív biztonságra és a leszerelés ellenőrzésére vonatkozó francia kezdeményezések rendre megfeneklettek, Hitler hatalomra kerülésétől kezdve rendszeressé váltak a Franciaország és a versailles-i európai rendszer biztonságát fenyegető német kihívások. 1933. október 14-én a német küldöttség elhagyta a leszerelési konferenciát. Október 19-én Németország kilépett a Népszövetségből. A lengyel–német meg nem támadási egyezmény megkötése 1934. január 26-án szintén intő jel volt Párizs számára.¹³⁷

A kollektív biztonságra irányuló tervek kudarc nyomán – Németország várható katonai fölényének tudatában – a francia külpolitika természetes törekvése volt megfelelő szövetségi rendszer létrehozása. Ez egyfelől az erőegyensúly hagyományos keresésére vezethető vissza, amely koalíció szervezésével kívánja elkerülni a háborút; másfelől a francia katonai tradícióban gyökerezik, mely előírja, hogy a német haderő egy részét a mindenkori szövetségeseeknek kell lekötönniük. A francia hatalmi elit nem tudott elszakadni a világháborús szövetségek tapasztalatától, noha azok már hosszú ideje nem léteztek. Ezzel a reflexszel magyarázható a francia politika növekvő alárendelődése az „angol nevelőnőnek” („gouvernante anglaise”): a francia kormányzat ugyanis döntéseinek meghozatalakor biztosan maga mögött akarta tudni a brit támogatást.¹³⁸ A szövetségi kapcsolatok megerősítése és létesítése jelentette tehát az 1930-as évek francia külpolitikájának egyik legfontosabb törekvését.

Louis Barthou külügyminiszter éppen e kapcsolatok megerősítése végett látogatott 1934 tavaszán Brüsszelbe, Varsóba és a Kisantant államokba. Májusban találkozott Makszim Makszimovics Litvinov szovjet külügyi népbiztossal, akivel a francia diplomácia által kidolgozott ún. „keleti paktumról” tárgyalt. A Franciaország, Szovjetunió, Németország, Lengyelország, Csehszlovákia, Finnország és a balti államok közötti kölcsönös garanciákat tartalmazó egyezmény megkötését azonban a német és a lengyel kormány visszautasította, s a britek is tartózkodóan fogadták. A Quai d’Orsay-én úgy tűnt, hogy a Szovjetunióhoz való

¹³⁶ Monnet, i. m. pp. 81–85.

¹³⁷ Uo. pp. 86–87; Doise – Vaïsse, i. m. pp. 368–369.

¹³⁸ Doise – Vaïsse, i. m. pp. 367–368.

közeledés jelenti az egyetlen kiutat. Ezzel összefüggésben 1934. szeptemberében a Szovjetuniót felvették a Népszövetségbe. Barthou földközi tengeri paktum megkötését is tervezte. Éppen erről tárgyalt volna Sándor jugoszláv királlyal, amikor október 9-én Marseille-ben a királlyal együtt merénylet áldozata lett.¹³⁹

Utódja, Pierre Laval – a brit elképzeléseknek megfelelően – a béke megőrzését tekintette legfontosabb céljának. Külügyminisztersége idején zajlott le 1935. január 13-án a Saar-vidéki népszavazás, melynek eredményeként a terület visszakerült Németországhoz. Március 16-án pedig Berlin visszaállította az általános hadkötelezettséget. A francia külügy engedve a brit tanácsoknak alig tiltakozott. Folytatódott viszont a szövetségesek keresése. Még 1935. januárban francia–olasz egyezményt írtak alá, amely garantálta Ausztria függetlenségét, a német fegyverkezés folytatása esetén konzultációt írt elő, és rendezte az afrikai ügyeket. A március 16-án kihirdetett német törvény elleni tiltakozásul olasz–brit–francia megbeszélésekre került sor Stresában, ahol a felek április 11-én megerősítették, hogy továbbra is tartják magukat a locarnoi szerződéshez. Németország elleni szankciók bevezetését azonban a britek továbbra sem helyeselték. 1935. május 2-án került sor a francia–szovjet szerződés aláírására – nyilvánvalóan németellenes éllal. Az új olasz és szovjet kapcsolat azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1935. decemberre az etiópiai háború népszövetségi tárgyalásával összefüggésben elmérgesedett a francia–olasz viszony. A Moszkvával kötött megállapodás pedig nem tekinthető erős katonai garanciát nyújtó szövetségi szerződésnek.¹⁴⁰

1936. március és 1939. szeptember között tovább folytatódtak a versailles-i békerendszer és így Franciaország nemzetbiztonsága elleni német provokációk, és kialakult a fasiszta hatalmak szövetségi rendszere is. 1936. március 7-én jelentették be a Rajna-vidék remilitarizálását, az 1936 júliusában kezdődő spanyol polgárháborúba Németország és Olaszország erőteljesen beavatkozott. Ugyanezen év október 25-én létrejött a Berlin–Róma tengely, november 25-én Japán és Németország képviselői aláírták az antikomintern paktumot, amelyhez 1937-ben Olaszország is csatlakozik. Berlin 1938–1939-ben végrehajtott közép-európai és közép-kelet-európai térfoglalásai alapjaiban rendítették meg Franciaország „keleti” biztonsági rendszerét, hozzájárulva a Német Birodalom további erősödéséhez. 1938. március 12-én bekövetkezett az Anschluss; szeptember 15-én Konrad Henlein – a német vezetéstől támogatva – követelte a Szudéta-vidék Németországhoz csatolását, majd e napon

¹³⁹ Monnet, i. m. pp. 87–88.

¹⁴⁰ Uo. pp. 88–90.

Hitler ugyanezt kérte Chamberlain brit miniszterelnöktől. 1939. március 15-én német csapatok vonultak be Prágába, és megalakítják a Cseh–Morva Protektorátust. Március 21-én Németország Danzig és a korridor átadását követeli Lengyelországtól. Május 22-én aláírják a kifejezetten támadó jellegű német–olasz „acélpaktumot”, majd augusztus 23-án megkötik a háború kirobbantását közvetlenül előkészítő szovjet–német meg nem támadási egyezményt. A Lengyelország elleni 1939. szeptember 1-én kezdődő német támadással azután kezdetét veszi a második világháború.¹⁴¹

E sorozatos biztonságpolitikai kihívásra a francia vezetés nem reagált a náci Németországot megállásra készítő határozottsággal, sőt gyakran békülékeny hangot ütött meg. 1936. márciusában a Rajna-vidék megszállásakor nem rendeltek el általános mozgósítást. Az 1936. júniusában megalakult Népfrentkormány miniszterelnöke, Léon Blum továbbra is „a békevágyat”, „a kollektív biztonságot” és a „fegyverzetkorlátozást” emelte ki külpolitikai programként. Szintén a békülékenységre jele volt, hogy a francia sportolók részt vettek az 1936. augusztusi berlini Olimpián. A francia kormány a be nem avatkozás politikáját hirdette meg a spanyol polgárháborúval kapcsolatban. A német háborús előkészületektől évekkel lemaradva, csak 1936. szeptember 7-én született francia kormánydöntés a felfegyverkezési programról. Ausztria 1938. márciusi bekebelezésére Párizs csak egyszerű nagyköveti tiltakozással reagált. Az 1938. szeptember 29-i müncheni konferencián brit kollégájával együtt Edouard Daladier francia miniszterelnök is beleegyezett a Szudéta-vidék Németországhoz csatolásába, bár az így kialakult határookra Párizs és London is garanciát vállalt. A francia kormányzat elfogadta, hogy 1938. december 6-án meg nem támadási egyezményt kössön Németországgal. Mindazonáltal Csehszlovákia 1939. márciusi feldarabolása láttán Párizs megkísérelt újabb szövetségi rendszert létrehozni Közép- és Dél-Kelet-Európában. Ennek keretében a Lengyelország elleni német fenyegetésre válaszul megerősítik a szövetséget Varsóval, s Nagy-Britanniával együtt garanciális egyezményeket kötnek Görögországgal, Romániával és Törökországgal. Augusztus 12-től – szintén a britekkel közösen – francia küldöttség tárgyal Moszkvában katonai egyezmény megkötése végett. A Lengyelország elleni német támadás nyomán szeptember 1-én Franciaország elrendelte az általános mozgósítást, 2-én Parlamentje megszavazta a katonai költségvetést, 3-án pedig hadat üzent Németországnak.¹⁴²

Mivel magyarázható tehát a francia hatalom folyamatos meghátrálása, hanyatlása a hitleri Németország terjeszkedésével szemben? Franciaország katonai teljesítőképességét a

¹⁴¹ Uo. pp. 90–94, 99–104.

belpolitikai instabilitáson és a gazdasági nehézségeken túl jelentősen rontotta az első világháborúban elszenvedett katasztrofális emberveszteség nyomán a társadalomban és a politikai életben egyaránt mélyen meggyökeresedett pacifizmus. A Németország megbékítését céljával kitűző brit külpolitikának való alárendelődés 1936-tól tovább fokozódott, mivel fegyverkezési programjának finanszírozásához Franciaország rászorult Nagy-Britannia és az Egyesült Államok pénzügyi támogatására. A francia kormányzat határozott Hitler-ellenes fellépését az a tudat is gátolta, hogy egyedül nem képes megállni Németországgal szemben, akcióképes, hatékony szövetségre viszont nem támaszkodhat. A kollektív biztonság koncepciója és gyakorlata szintén szűkítette mozgásterét: a Briand–Kellogg paktum például kizárta a háborút, mint a nemzetközi viták elrendezésének eszközét; a locarnoi szerződés pedig jogi akadályt jelentett egy Németország elleni támadás megindítása előtt. Mindehhez járultak az ország háborús felkészültségének hiányosságai. A hadsereg kizárólag védelmi stratégiával rendelkezett, és az 1930 és 1935 között épült Maginot-vonal mögé húzódott. Képtelen volt a gyors reagálásra. A világgazdasági válság nyomán a katonai költségvetést többször megnyirbálták. A pacifista közhangulat, a belpolitikai zavarok, az ipari és pénzügyi nehézségek és a hadászati doktrína hiánya következtében későn indult meg Franciaország háborús felkészülése. A fegyverkezési kampány pedig meggyőződés és módszeresség nélkül folyt. A francia meghátrálások egyik fő oka tehát az volt, hogy a kormányzat el akarta halasztani vagy kerülni a háború kitörését, hogy időt nyerjen a felkészülés befejezésére.¹⁴³

Az 1930-as évek folyamán Közép-Kelet-Európa, mint a francia külpolitikai aktivitás térsége még jobban felértékelődik. Ez a régió volt a fő ellenség, Németország terjeszkedésének elsőszámú terepe, és itt találhatók Franciaország első világháború utáni szövetségesei is.

1933–1936

Franciaország Közép-Kelet-Európával kapcsolatos céljai az 1930-as években sem változtak: a „keleti szövetségesek” továbbra is a Németországgal szembeni védelemben kaptak szerepet. A korábban valószínű veszélyforrásként számon tartott Szovjetunió ekkorra viszont potenciális szövetségessé lépett elő. A Németországgal szembeni biztonság megteremtésének, s ezzel összefüggésben a Közép-Kelet-Európai szövetségi rendszer

¹⁴² Uo.

fenntartásának és erősítésének francia politikája az 1930-as évek elejétől, különösen Hitler 1933-as hatalomra kerülésétől egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. A náci Németország hatalmas lendületű gazdasági és katonai megerősödése révén ugyanis érvényesíteni kívánta befolyását a térségben. Sőt Hitler világhatalmi terveinek szolgálatában a régió gyökeres átszervezésére készült. E törekvések megvalósításának alapfeltétele volt, hogy lebontsa a Franciaország dominanciájával kialakított első világháború utáni közép-kelet-európai *status quo*, teljesen kiszorítsa a francia befolyást, s ennek keretében szétzúzza a térség országainak Franciaországgal fennálló szövetségi kapcsolatait.

A francia kormányzat hírszerzési és diplomáciai jelentések alapján viszonylag nagy pontossággal ismerte Németország fegyverkezésének ütemét és a térségünk uralom alá hajtására vonatkozó hitleri terveket.¹⁴⁴ Mit tett a francia vezetés annak érdekében, hogy ezeket az országa nemzetbiztonságára nézve oly végzetesnek tűnő törekvéseket keresztezze? Tevékenységét két szakaszban mutatjuk be. Az 1933 és 1936 közti első periódusban a Quai d'Orsay, főként kezdetben a kollektív biztonsági rendszerek megteremtésével kísérletezik, majd miután ez kudarcba fullad, szövetségi kapcsolatokat próbál kialakítani, illetve megerősíteni. A Mussolini javaslatára 1933 tavaszán felmerült négyhatalmi egyezménytervet – amely szerint Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Olaszország – közösen tárgyalná meg és rendezné az európai vitás ügyeket, köztük a békeszerződések esetleges felülvizsgálatát – Franciaország kezdetben támogatta. Kisantantbeli szövetségeseinek heves tiltakozása miatt azonban végül ellenjavaslatával megtorpedózta az elképzelést. A Barthou francia külügyminiszter által fölvetett ún. „Keleti Locarno” a Szovjetunióval együttműködve próbálta Németország keleti szomszédjainak a határait egy német támadástól megvédeni. Az elképzelés szerint a szerződő államok – Németország, Lengyelország, Csehszlovákia és a balti országok nem csupán biztosítanak egymás határait, hanem támadás esetén segítséget is nyújtanának egymásnak. A terv részét képezte egy francia–szovjet szerződés is, amely a Szovjetuniót a locarnoi szerződéshez, míg Franciaországot a létrejövő keleti regionális szerződéshez kapcsolata volna. Nagy-Britanniától és Olaszországtól e megállapodások garantálását kérték. A terv Németország, valamint a szovjetek bevonása miatt nyugtalankodó Lengyelország ellenállása miatt – a megvalósulása érdekében kifejtett igen intenzív francia diplomáciai aktivitás ellenére – megghiúsult. A közép-kelet-európai francia–szovjet együttműködéssel a brit kormányzat sem szimpatizált. Szintén kollektív biztonsági rendszer

¹⁴³ Doise – Vaïsse, i. m. pp. 364, 367, 371, 377–378, 380, 387–388, 393, 398.

¹⁴⁴ Uo. pp. 366–367. Élisabeth du Réau, „La France et l'Europe centrale et orientale, l'échec de la diplomatie des démocraties occidentales, 1937-1939”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. p. 131.

megteremtését célozta az ún. „Földközi-tengeri Locarno”, amely Jugoszláviát, Görögországot, Olaszországot és Franciaországot kívánta tömöríteni. E paktum szervezésének azonban brutálisan véget vetett a Marseille-i merénylet... Az 1934. december elején megindult olasz–francia tárgyalások során körvonalazódott az ugyancsak kollektív biztonságra irányuló dunai paktum. A Laval és Mussolini által javasolt tervezet főként az Anschluss megakadályozását célozta. Azt kívánták elérni, hogy az Ausztriával szomszédos országok, így Olaszországon kívül Németország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Magyarország kölcsönös egyezményben vállalják, nem avatkoznak egymás belügyeibe; nem kezdeményeznek és nem is támogatnak olyan akciót, amely valamely ország területi egységét vagy társadalmi rendszerét fenyegetné. A kezdeményezésre az Ausztria bekebelezésére készülő Németország színlelt érdeklődéssel, de elutasítással reagált. Hatékony kollektív biztonsági rendszert a francia diplomácia tehát Közép-Kelet-Európával kapcsolatban sem tudott kiépíteni.¹⁴⁵ Maradt tehát a szövetségesek keresésének hagyományos módszere.

Ismerve Németországgal szembeni gyengeségét, a nemzetbiztonsága szempontjából oly fontos közép-kelet-európai *status quo* védelmére Franciaország szövetségi politikájában is nagy hangsúlyt helyezett. Az elsőként számba vehető nagyhatalom, Nagy-Britannia nem kívánta támogatni Párizst a Versailles-i békerendszer védelmében. Az első világháború utáni közép-kelet-európai rendet zömében a térségben „különleges érdekekkel” bíró Franciaország intenciói alapján, de Nagy-Britannia támogatásával szabták meg a békekonferencián. Az ennek felszámolását célul kitűző német törekvéseknek azonban London nem kívánt ellenállni. Vagyis Franciaországnak a Nagy-Britannia támogatásával kialakított térségbeli viszonyokat most egykori legfőbb szövetségese nélkül kellett volna megvédenie. Olaszország, amely az 1930-as évek elején Magyarországra és Ausztriára alapozva még mindent megtett a közép-kelet-európai francia befolyás visszaszorítása érdekében, 1935-ben – amint láttuk – szövetkezett Párizssal, hogy közösen lépjenek fel a térségbeli német behatolás ellen. Egy évvel később azonban Mussolini már Hitler mellé szegődött. A harmadik, hosszabb távon is ígéretesnek tűnő megegyezés a náci Németország által szintén fenyegetett Szovjetunióval jött létre kölcsönös segélynyújtási egyezmény formájában 1935. május 2-án. A kollektív biztonsági rendszer irányában tett lépésnek tekinthető, hogy két héttel később – a francia diplomácia ösztönzésére – hasonló megállapodást írt alá Moszkva és Prága is. E szerződés záradékában ugyanis az a kitétel is szerepel, hogy a két országnak egymás iránti kötelezettségeit csak akkor kell teljesítenie, ha a megtámadott félnek Franciaország is segít. A

¹⁴⁵ Ádám, A *Kisantant*, i. m. pp. 163–164, 171–176, 179–183. Vö. Ormos, *Franciaország és a keleti biztonság*,

csehszlovák–szovjet szerződés működőképességét azonban erősen korlátozta, hogy Párizsnak nem sikerült megszereznie Lengyelország és Románia beleegyezését ahhoz, hogy háborús konfliktus esetén átengedjék területükön a szovjet csapatokat.¹⁴⁶

A francia külpolitika számára maradtak végül az első világháború után Közép-Kelet-Európában létrehozott szövetségek. E kapcsolatok előzőekben leírt eredendő sebezhetőségét tovább növelte, hogy Párizs a jóvátételekről és a leszerelésről 1932–1933-ban folytatott nemzetközi tárgyalásokon gyengeséget mutatott, nem volt képes érdekeit érvényesíteni, így kissozetségesei számára egyre kevésbé tűnt hatékony patrónusnak. Sőt, az Olaszország és Németország részvételével zajló négyhatalmi egyezményrel kapcsolatos tárgyalások során a kissozetségesek előtt az sem látszott kizártnak, hogy Franciaország esetleg beáll a „hentesek” közé. Párizs közép-kelet-európai tekintélyvesztésének egyik látható jele volt, hogy Lengyelország 1934. január 26-án barátsági és meg nem támadási egyezményt kötött Németországgal. Barthou francia külügyminiszter 1934 tavaszán Közép-Kelet-Európában tett tárgyalási körútja éppen a meglazult szövetségi kapcsolatok megerősítését célozta.¹⁴⁷ Varsói látogatása során sem tudta azonban meggyőzni vendéglátóit arról, hogy valóban szükség van a Szovjetunió bevonására az európai biztonsági rendszerbe. Prágában viszont igen pozitív benyomásokot szerezhetett. Beneš ugyanis teljes mértékben támogatta Barthou „Keleti Locarnora” vonatkozó elképzeléseit. Jugoszlávia és Románia ellenben először visszafogottan reagált a tervre, de a francia külügyminiszter 1934. júniusi bukaresti és belgrádi látogatása során mégis sikerült megnyernie őket. Miután Moszkva ígéretet tett, hogy Romániával és Lengyelországgal külön jegyzőkönyvet ír alá a kölcsönös segítségnyújtásról, a román vezetés teljes mértékben a „keleti paktum” mellé állt. Romániai és jugoszláviai útja során – keleti szövetségesével való kapcsolatok erősítése végett – Barthou nyilvános nyilatkozataiban határozottan síkra szállt a közép-kelet-európai status quo mellett.¹⁴⁸

A Kisantant országaival való kapcsolatok megjavítása érdekében tett francia lépések ugyanakkor törést okoztak az 1920-as évek utolsó harmada óta felfelé ívelő magyar–francia kapcsolatokban. Kánya Kálmán magyar külügyminiszter 1933. szeptemberi párizsi látogatása számos gazdasági, kereskedelmi és műszaki egyezmény jóváhagyásával még a két ország közeledésének demonstrációja volt. Barthou még 1934 márciusában, a párizsi magyar követtel való találkozásakor is megerősítette, hogy Franciaország érdekelt a Duna-medencei

1931–1936, i. m. pp. 293–329, 335–393.

¹⁴⁶ Uő, „La crise et la débâcle de l’Europe centrale de Versailles”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. pp. 149–151.

¹⁴⁷ Doise – Vaisse, i. m. pp. 369–370.

¹⁴⁸ Ádám, *A Kisantant*, i. m. pp. 172–173, 175.

gazdasági kapcsolatok normalizálásában. A francia külügyminiszternek a Kisantant országok irányában, főként Jugoszlávia és Románia felé tett gesztusai, különösen romániai látogatásakor tett kijelentései azonban erős visszatetszést keltettek Budapesten. Barthou kolozsvári és bukaresti felszólalásait – melyek során Erdélynek a román nemzethez való visszatéréséről és Erdélyről, mint Románia jogos tulajdonáról beszélt – a magyar külügy Magyarország és a magyar kisebbség elleni provokációként fogta fel. Rövidesen azonban elcsitultak ezek az indulatok, s októberben Gömbös Gyula miniszterelnök már a Franciaországhoz való közeledés fontosságáról beszélt.¹⁴⁹

A politikai kapcsolatok megszilárdítása mellett, a francia katonai vezetés a közép-kelet-európai szövetségesekkel való katonai együttműködés erősítését is célul tűzte ki. Romániával hadianyag szállítás révén igyekeztek javítani a viszonyt. Csehszlovákiával az első világháború után kialakult szoros kapcsolat a prágai francia katonai misszió révén fennmaradt, sőt még intenzívebbé vált különösen a légierő tekintetében. A francia vezérkar által döntő fontosságúnak tartott Lengyelország megnyerésére Maurice Gamelin tábornok, vezérkari főnök 1936. augusztusában Varsóba látogatott. 1936. szeptemberében egyezményt írtak alá lengyel katonai felszerelések beszerzésének francia finanszírozásáról. A lengyelek azonban továbbra sem kívántak együttműködni Csehszlovákiával Németországgal szemben. Ez a hiányosság nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Párizs nem tudott kialakítani igazán hatékony szövetségi rendszert Németország hátában. Pedig erre a Rajna-vidék 1936. március 16-i német katonai megszállása miatt még az eddigieknél is nagyobb szüksége lett volna.¹⁵⁰

1936–1939

A Rajna-vidék remilitarizálása, pontosabban az erre való passzív francia reagálás alapvető változást hozott Franciaország és közép-kelet-európai szövetségesének viszonyában. Ettől kezdve ugyanis csak nehéz és bizonytalan kimenetelű harcok árán léphettek volna francia csapatok német területre. Vagyis a francia hadsereg nem tudott többé a Németországtól keletre eső országoknak hathatós katonai segítséget nyújtani. A defenzív stratégia által irányított, Maginot-vonal mögé húzódott francia haderő ezután már semmilyen biztosítékot nem jelentett a vele szerződött Lengyelországnak és a Kisantant-országoknak. E

¹⁴⁹ Catherine Horel, „La France et l'ère Gömbös (1932-1936)”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...*, i. m. pp. 278–281.

¹⁵⁰ Doise – Vaisse, i. m. pp. 370–371.

ténnyel az érintett államok kormányai is tisztában voltak. Csehszlovákia és Románia az egyoldalú német lépésre azonnali erőteljes ellenakciót követelt. Jugoszlávia azonban jóval mérsékeltebb magatartást tanúsított. Jellemzőnek tekinthetjük a korabeli jugoszláv népszövetségi képviselő, Purić szavait: „Amikor Franciaország és Nagy-Britannia a Rajna-vidéken saját védelmére nem tett semmit, akkor könnyelműség lenne azt remélni, hogy bármit tennének Közép-Európa biztonságáért.” A jugoszláv kormányzat 1936 tavaszán már nem létezőnek tekintette a francia szövetséget, így egyre nagyobb megértéssel fogadta Berlin közeledésre utaló gesztusait.¹⁵¹

A francia külpolitika befolyása csökkent ugyan, mindazonáltal továbbra is jelen volt Közép-Kelet-Európában. 1936 ősztől, vagyis háborús felkészülési programjának megindulása után pedig újra aktívabb politizálásba kezdett a térségben. Az alábbiakban néhány példán keresztül e külügyi tevékenység nemzetközi politikai, katonai és kulturális vonatkozásait tekintjük át. A Rajna-vidék német katonai megszállása következtében megváltozott biztonságpolitikai helyzetre reagálva Beneš a Kisantant átszervezését javasolta. Olyan egyezmény megkötését indítványozta, amely kötelezné Romániát és Jugoszláviát, hogy német támadás esetén harcba szálljon Csehszlovákia védelmére akkor is, ha Magyarország nem lép be a háborúba. Sőt, Titulescu román külügyminiszter által is támogatott tervei szerint a Kisantant államai bármely oldalról jövő támadással szemben kötelesek lennének segíteni egymásnak. S végül az ily módon átalakított tömb segítségnyújtási egyezményt kötne Franciaországgal. Párizs azonban London tanácsára igen tartózkodóan fogadta az elképzelést. Nem akarták ugyanis, hogy egy ilyen kötelezettségvállalás akadályozza a Berlinnel megkötendő új locarnoi egyezmény aláírását. 1936 szeptemberében viszont éppen a francia diplomácia közbelépésére került a Kisantant Állandó Tanácsa elé a tervezet. Ekkorra azonban a jugoszlávokon kívül már a románok sem támogatták.¹⁵² A francia kormány – mint fentebb láttuk – az 1938. márciusi Anschlussra csak erőtlen diplomáciai tiltakozással válaszolt. Yvon Delbos francia külügyminiszter a diplomáciai misszióvezetőknek küldött tájékoztatójában igyekezett csökkenteni az esemény jelentőségét, hangsúlyozva, hogy Ausztriával szemben Franciaországnak csak annyi kötelezettsége van, mint a Saint-Germain-i szerződés többi aláírójának. Ez a lemondási politika Párizst másodrendű hatalommá minősítette.¹⁵³ Az ausztriai válságot követően azonban brit ösztönzésre a Quai d’Orsay ismét megélénkült, s

¹⁵¹ Ádám, *A Kisantant*, i. m. pp. 197–200; uő, „La crise et la débâcle de l’Europe centrale de Versailles”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. p. 151.

¹⁵² Uo. pp. 201–202.

¹⁵³ Du Réau, „La France et l’Europe centrale et orientale, l’échec de la diplomatie des démocraties occidentales, 1937-1939”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. pp. 126–127.

megpróbálta Németországgal szemben aktivizálni közép-kelet-európai szövetségeseit is. Bátorította a térség antifasiszta erőit és a német veszélyt egyre jobban érzékelő kormányköröket, hogy szakítsanak az egyoldalúvá váló német orientációval, és a nyugati hatalmak irányában is tájékozódjanak.¹⁵⁴ A francia kormányzat a Deuxième Bureau jelentéseiből nagy vonalaiban ismerve a Csehszlovákiával kapcsolatos hitleri terveket az 1938. április végén Londonban lezajló brit–francia tárgyalások során igyekezett szembehelyezkedni a Németország megbékítését célzó brit politikával. Ellenállási frontot kívánt szervezni, melynek első lépése a francia és a brit vezérkarok egyeztető tárgyalásainak megkezdése lett volna. Erre azonban London ekkor még nem volt hajlandó.¹⁵⁵ Az 1938. szeptemberi Szudéta válsággal kapcsolatos francia–brit megbeszélések során szintén Franciaország képviselte a Hitlernek való ellenállás irányvonalát. Mivel azonban a francia vezetés úgy látta, hogy csak Nagy-Britanniával együtt képes a siker reményében katonailag is fellépni Németországgal szemben, London viszont továbbra is az engedmények politikája mellett volt, Párizs újra alárendelte magát a brit álláspontnak. Szeptember 30-án aláírta a Csehszlovákia területét megkurtító müncheni egyezményt. München fordulópontot jelent Nagy-Britannia és Franciaország magatartásában: ez volt az utolsó békítő gesztus a náci Németország felé. 1939. február–márciusban a két ország vezetése valóban elszánta magát a Berlin és szövetségesei elleni harcra. Határozottságukat a német csapatok 1939. március 15-i prágai bevonulása és a Cseh-Morva Protektorátus létrehozása csak tovább fokozta. Nagy-Britannia is garanciát vállalt Lengyelország területi épségeért. Április 13-án pedig a brit és a francia kormány kinyilvánította, hogy szavatolja Görögország és Románia biztonságát.¹⁵⁶ A francia kormányzat 1936-tól tehát egyre inkább a Németországnak való ellenállás politikáját szorgalmazta, a britekhez való szoros alkalmazkodás miatt azonban ez a magatartása főként csak a kulisszák mögött érvényesült. Párizs passzivitáshoz azonban az „angol nevelőnő” követésén túl nagymértékben hozzájárult Franciaország nehéz katonai helyzete is.

Franciaország ugyanis nem volt képes eredményes katonai beavatkozásra Közép-Kelet-Európában. A locarno-i szerződés, a Kellogg–Briand-paktum, a Rajna-vidék idő előtti kiürítése és az érvényben lévő védelmi katonai doktrína megakadályozta volna ebben. Az 1938-as ausztriai valamint a Szudéta válság idején is megmutatkozott, hogy a francia hadsereg még nincs felkészülve a Németország elleni háborúra. Közép-Kelet-Európában

¹⁵⁴ Ádám, *A Kisantant*, i. m. p. 221.

¹⁵⁵ Du Réau, „La France et l’Europe centrale et orientale, l’échec de la diplomatie des démocraties occidentales, 1937-1939”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. pp. 130–131. Vö. uő, *Édouard Daladier 1884–1970*, Paris, Fayard, 1993, p. 239.

¹⁵⁶ Uo. pp. 133–134, 135–138.

állomásozó francia katonai erő híján Párizs képtelen volt hatékony segítséget nyújtani bajba jutott szövetségesének. A francia stratégák is tudták, hogy a térség csak nagy nehézségek árán érhető el tengeren. Franciaország csak légi úton tudott volna közvetlen segítséget adni, vagyis lehetőségei nagyon korlátozottak voltak. Nem állt rendelkezésére továbbá ütőképes helyi szövetségi rendszer sem. A francia hadvezetés értékelése szerint Jugoszlávia nem volt biztos partner. Úgy tartották, hogy Németországhoz hajlik, hadserege gyenge, és ellenséges érzülettel van a Szovjetunió iránt. Románia hadseregét a francia katonai szervek a jugoszlávnál erősebbnek ítélték. Az ország szövetségesként való felhasználhatóságát azonban csökkentette, hogy a szomszédos Magyarországgal, Bulgáriával és a Szovjetunióval szemben is területi problémái voltak. Párizs számára világos volt, hogy Lengyelországra nem lehet számítani Csehszlovákia megsegítésében. Varsó haderejét egyébként légierő, harckocsik és nehéztüzérség tekintetében is gyengének tartották. A kizárólag szárazföldi határokkal rendelkező Csehszlovákia tehát nyilvánvalóan elszigetelt helyzetben volt. Szovjetunióval kötött szerződésének határfokát erősen csökkentette, hogy a két országnak nem volt közös határa.¹⁵⁷

A Franciaországgal szövetséges közép-kelet-európai országok hadseregei általában hiányos fegyverzettel rendelkeztek, és nagy szükségük volt hadianyag támogatásra. Szövetségesének katonai megerősítése érdekében Párizs igyekezett is elősegíteni a térségbe irányuló fegyverszállításokat, a francia hadiipar azonban gyakran képtelen volt előállítani az igényelt mennyiségű és minőségű fegyverzetet. A francia hadvezetés pedig arra törekedett, hogy mindenekelőtt a francia hadsereget lássák el fegyverekkel. Ezért javasolták, hogy az 1939-es lengyel–francia tárgyalásokon elhatározott jelentős mennyiségű hadianyagsegélyt a lengyelek inkább a szovjetektől szerezzék be. Mindennek ellenére a francia vezérkar erőteljesen szorgalmazta a „keleti” szövetségi kapcsolatok megerősítését, és az érintett országok katonai potenciáljának növelését. Miért? Franciaországnak ugyanis a késve megkezdett háborús felkészülésének befejezéséhez időre volt szüksége. Úgy ítélték meg, hogy Németország elleni háború esetén közép-kelet-európai szövetségesaik lekötnék a német erők egy részét tehermentesítve a francia hadsereget. Másrészt azzal számoltak, hogy Németország először Közép-Kelet-Európában fog előrenyomulni, ami szintén időt fog adni Franciaországnak a mozgósításra, a csapatösszevonásokra és a háborús felkészülés

¹⁵⁷ Doise – Vaïsse, i. m. pp. 394, 410.

befejezésére. Ez a kalkuláció – legalábbis az időnyerés tekintetében – 1939 szeptemberétől beigazolódott.¹⁵⁸

A francia katonai vezetés tehát nem tudott sem közvetlen helyszíni beavatkozással, sem közvetett módon, például Németország nyugati határai elleni támadással vagy jelentős mennyiségű hadianyag szállításával segítséget nyújtani közép-kelet-európai partnereinek a német terjeszkedéssel szemben. Úgy tűnik, erre valójában nem is törekedett. Az e kérdésekkel kapcsolatos döntések meghozatalánál ugyanis a közvetlen francia biztonságpolitikai igény volt az egyetlen meghatározó szempont. A szövetségesek így pusztán eszközök voltak a francia stratégiai célok szolgálatában.

Közép-Kelet-Európa németekkel szembeni ellenállási képességének fokozását tűzte ki célul a francia Népfrontkormány által kezdeményezett intenzív kulturális akció is. A Quai d'Orsay ugyanis érzékelte a legtöbb térségbeli ország belpolitikai életében az 1930-as évek első felétől megjelenő fasiszta tendenciákat, valamint az erőteljes német és olasz kulturális behatolást. Ennek ellensúlyozására 1936-tól jelentősen megnövelték a közép-kelet-európai kulturális célokra szánt költségvetést elsősorban a Párizssal szövetséges államok tekintetében. Erős, fejlett iparral rendelkező, magabiztos és demokratikus Franciaország képét igyekeztek kialakítani. Léon Blum nyomán a humanizmus és a republikanizmus értékei is hozzátartoztak a sugalmazott országimázshoz. Kiemelkedő francia személyiségek, írók, egyetemi oktatók, kormánytagok, szakmai szervezetek képviselői (először főleg orvosok, sebészek) látogatták a célba vett országokat. Magas színvonalú művészeti rendezvényekre került sor. A francia könyvkiadás termékeit a lehető legszélesebb olvasóközönséghez próbálták eljuttatni. Ennek érdekében – a náci Németország módszereit átvéve – a kormány által szubvencionált kereskedelmi dömpingtől sem riadtak vissza. A fiatalság megnyerésére kiszélesítették és növekvő számú ösztöndíjjal támogatták a felsőfokú képzettség franciaországi megszerzésének lehetőségeit főként gazdasági, műszaki és államigazgatási területen. Új tanszékeket, lektorátusokat szerveztek. Megkezdték a tömegek elérésére alkalmas eszközök, a rádió és a film felhasználását is. 1938-ban, a háború közeledtével változások mentek végbe a régiónk felé irányuló francia kultúrpolitikában. Ekkorra már a nem szövetséges országokra, így Magyarországra és Bulgáriára is hatni kívántak. A kulturális akció a lehető legszélesebb közönség megszólítását célul kitűző nyílt propaganda irányába fejlődött. Világos, egyszerű, vonzó üzeneteket igyekeztek megfogalmazni. Felismerték a sportrendezvények jelentőségét a fiatalok mozgósításában. Hangsúlyt helyeztek a francia katonai hatalom és a

¹⁵⁸ Uo. pp. 395, 412–413.

gyarmatbirodalom erőforrásainak bemutatására is. 1939 tavaszától a háborús konfliktus közeli kitörését valószínűsítve a francia külügyi vezetés még intenzívebben törekedett a közép-kelet-európai országok kormányköreinek és közvéleményének megnyerésére. Minimális célként az illető államok semlegességét igyekeztek biztosítani. Megkezdték nemzeti nyelvű rádióadások sugárzását is. A kulturális akció és a propagandatevékenység a németektől elszenvedett 1940. júniusi vereségig szoros egységet alkotott.¹⁵⁹

Érdekes megfigyelni, hogy a közép-kelet-európai országok – szövetségesek és nem szövetségesek egyaránt – Franciaország nemzetközi porondon mutatott minden gyengesége és következetlensége ellenére is igyekeztek megszerezni, illetve megtartani Párizs jóindulatát. Magatartásuk azzal magyarázható, hogy a régióban egyre meghatározóbbá váló Németországgal való kapcsolatépítés mellett fontosnak tartották, hogy más nagyhatalmakkal is jó viszonyt ápoljanak – éppen az általuk is érzékelt német veszély ellensúlyozására.¹⁶⁰

Az 1930-as években tehát Franciaországnak nemzeti történelme egyik legfélelmetesebb kihívásával, a nála demográfiailag, gazdaságilag és katonailag egyaránt lényegesen nagyobb erőt képviselő náci Németországgal kellett szembenéznie. A francia kormányzat az ország biztonságának megőrzése érdekében az 1930-as évek közepéig – Nagy-Britannián kívül – elsősorban Közép-Kelet-Európa vele szövetséges államaira próbált támaszkodni. Ennyiben tehát a francia vezetés térségünk irányában folytatott politikája továbbra is az 1917–1918-ban kialakított vágányon haladt. Egységes, erős, Németországot Franciaországgal együtt ellensúlyozni képes tömb azonban továbbra sem jött létre. Ugyanakkor Franciaországnak a régió egyes államaival való kapcsolata, valamint a térség egészének a rendjéhez való viszonya fokozatosan megváltozott. Az 1920 óta időről időre felmerülő, a világháború győzteseit és veszteseit egyaránt magában foglaló közép-kelet-európai integrációra irányuló törekvés az 1930-as évek második felében minőségileg új szakaszába lépett. A francia diplomácia jelentős körei és a katonai vezetés ugyanis felvetették, hogy Magyarország megbékítése és beintegrálása érdekében akár a trianoni határokon is

¹⁵⁹ Annie Guénard, „La vision française de l’Europe centrale et orientale dans la construction d’une politique culturelle extérieure (1936-1940 et 1944-1951)”, *Bulletin de l’Institut Pierre Renouvin*, n° 1-2, printemps – automne 1996, pp. 29–34, 37–41, 45–49. Lásd még A. Guénard további publikációit: *La présence culturelle française en Europe centrale et orientale avant et après la Seconde Guerre mondiale, 1936-1940, 1944-1949*, i. m.; „Les instituts français en Europe centrale et orientale dans les années 30”, *Paris „Capitale culturelle de l’Europe centrale? Les échanges intellectuels entre la France et les pays de l’Europe médiane, 1918-1939*, sous la direction de Maria Delaperrière et Antoine Marès, Institut d’études slaves, 1997, pp. 45–58.

¹⁶⁰ Ádám, „La crise et la débâcle de l’Europe centrale de Versailles”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. pp. 146–147.

változtatni kell.¹⁶¹ Ezzel a Közép-Kelet-Európához való viszony tekintetében egy 1944–1945-ig tartó átértékelési folyamat vette kezdetét, amelyet a francia szövetségi politikának az 1930-as évek végére kiteljesedő csődje tovább érlel, majd a második világháború drámai tapasztalatai tesznek végérvényessé.

¹⁶¹ Romsics, „Détruire ou reconstruire l’Autriche-Hongrie? Franciaország dunai politikájának dilemmája a XX. század elején”, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, i. m. pp. 32–33; Paul Gradwohl, „1936-1938: l’Armée française tente d’oublier Trianon”, *Cahier d’études hongroises*, i. m. pp. 193–199.

1939–1945

Vég és kezdet

A francia külpolitika második világháború alatti történetét három szakaszban tekintjük át. A „furcsa háború” és az összeomlás, a „vég” után 1940 júniusában a francia külpolitika története kétfelé ágazik: Vichy Franciaország a túlélés érdekében a német megszállókkal való kollaboráció mellett dönt, míg Szabad Franciaország külföldről próbál küzdeni ellenük. A két központ léte teszi szükségessé, hogy külpolitikákról beszéljünk – többes számban. Az utolsó szakaszban Szabad Franciaország immár hazai földön folytatja megkezdett harcát.

Miután a francia kormány 1939. szeptember 3-án hadat üzent Németországnak, hadserege nem kezdett támadó hadműveleteket lengyel szövetségesének megsegítésére. A francia csapatok a Maginot-vonal mögé húzódva passzívan várakoztak, miközben a hatóságok igyekeztek befejezni a háborús felkészülést. Mint tudjuk, Lengyelország szeptember 28-án kapitulált, s a „furcsa háború” az 1940. május 10-én kezdődő német támadásig folytatódott. A néhány hét alatt bekövetkezett francia katonai összeomlás egyszerre jelezte a francia társadalomnak, a III. Köztársaság belpolitikai rendszerének, valamint kül- és védelmi politikájának a válságát. A Philippe Pétain marsall vezetése alá került francia kormány június 17-én fegyverszünetet kért, majd június 22-én aláírták a szigorú feltételeket tartalmazó okmányt. A fegyverszüneti egyezmény előírta a francia hadsereg mozgósításának befejezését és leszerelését (később 100 ezer fős anyaországi és 120 ezer fős gyarmati hadsereg fenntartása volt engedélyezve). Franciaország területének 3/5 részét megszállták, Elzász-Lotaringiát a III. Birodalom annektálta. A hadifoglyoknak a békeszerződés megkötéséig a táborokban kellett maradniuk. Franciaországra hárult a megszálló hadsereg ellátása stb. Mindeközben Charles de Gaulle tábornok június 18-án rádiófelhívást intézett a francia nemzethez, amelyben kifejezte meggyőződését, hogy a háború világháborúvá fog szélesedni, és a harc folytatására biztatott.¹⁶²

A Vichy-ben berendezkedett kormányzat, mint ismeretes, a németekkel való kollaborációt választotta. Pétain 1940. október 24-én Montoire-ban találkozott Hitlerrel. Ennek során a marsall kifejezte: „Becsülettel, s a francia egység megőrzése végett... jelenthetem ki, hogy annak a tevékenységnek a kereteiben, melynek célja az európai új rend

¹⁶² Monnet, i. m. pp. 104, 106, 112–113; Doise – Vaïsse, i. m. p. 435.

megteremtése, a mai napon az együttműködés útjára lépek.” Mindezt annak reményében tette, hogy enyhülni fognak Franciaország terhei, és hazatérhetnek a francia hadifoglyok. A „kollaboráció” keretében a francia gazdaságot növekvő mértékben a német érdekek szolgálatába állították. 1943-ra a mezőgazdasági termékek 15%-át és az iparcikkek 40%-át Németországba szállították. Becslések szerint 1943-ban a Berlinnek kifizetett összegek a francia nemzeti jövedelem 36%-ra rúgtak. A Franciaországban tartózkodó zsidók elleni német akciókban a Vichy-i kormány rendőrsége is tevékeny szerepet vállalt. A külpolitikai kollaboráció legismertebb példája az 1941. május 28-i párizsi protokoll, amely feljogosította a németeket, hogy bázisul használják Szíriát Irak elleni hadműveleteikhez, berendezkedjenek Bizertában, valamint hadihajóik és tengeralattjáróik használják Dakar kikötőjét. Weygand tábornok ellenállása miatt a terv végül nem valósult meg. A Vichy vezette kollaboráció tovább fokozódott, miután a német csapatok a szövetségesek észak-afrikai partraszállása nyomán elfoglalták az addig szabad zónát. A francia kormány külpolitikai mozgástere mindennek nyomán szinte teljesen megszűnt. 1944. augusztus 20-án a németek letartóztatták és Siegmaringenbe hurcolták Pétain marsallt és kormányának megmaradt tagjait.¹⁶³

De Gaulle tábornok 1940 júniusában indított mozgalmával három fő célt kívánt megvalósítani: arra törekedett, hogy Franciaország veresége ellenére továbbra is hadviselő fél maradjon, ilyen minőségében elismertesse magát a szövetségesekkel, és megőrizze országa helyét a világban. Bár Winston Churchill és kormánya viszonylag hamar tárgyalópartnerének tekintette a tábornokot, az amerikaiak és a szovjetek csak 1944. októberében ismerték el *de jure* az általa irányított szervezetet. 1941. szeptember 24-én Londonban jött létre a Szabad Franciaország Nemzeti Bizottsága (CNFL), 1943. június 3-án alakult meg Alger-ban a Nemzeti Felszabadítás Francia Bizottsága (CFLN). A Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányát (GPRF) 1944. október 23-án fogadták el a szövetségesek Franciaország törvényes képviselőjeként. A francia szuverenitás fenntartásának egyik legfontosabb terepe a gyarmatbirodalom volt. De Gaulle küldötteket indított a gyarmati hatóságok megnyerésére. 1940. augusztusában csatlakozott például hozzá Félix Éboué, Csád antillai származású kormányzója. Miután Koenig tábornok csapatai döntő szerepet játszottak az Egyiptom elleni német támadás megállításában, 1942. júniusában Szabad Franciaországot elismerték teljes jogú szövetségesnek. Az amerikai és brit haderők 1944. június 6-i normandiai partraszállása után a De Gaulle mögött álló csapatok az ellenállási mozgalommal karöltve kivették részüket a megszállók elleni küzdelemből, amely harc legismertebb fegyverténye Párizs augusztus 19-i

¹⁶³ Uo. pp. 106–108; Price, i. m. pp. 248–249, 252–254.

felszabadítása volt. 1944. augusztus 15-én a francia Riviérán francia–amerikai egységek szálltak partra, majd Észak felé nyomultak. 1944 szeptemberében Franciaország újra hadat üzent Németországnak. Az év végére az ország legnagyobb része felszabadult.¹⁶⁴ De Gaulle tábornoknak és segítőtársainak sikere már egy új korszak kezdetét jelezte.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, milyen szerepet játszott Közép-Kelet-Európa a „francia külpolitikák” perspektívájában és fordítva: mit jelentett a francia hatalom a térség számára a második világháború válságos éveiben.

Francia Közép-Kelet-Európa politika a „furcsa háború” és az összeomlás idején

Franciaország 1939. szeptemberi hadba lépésétől az 1940. júniusi katonai összeomlásig terjedő időben a francia kormányzat és Közép-Kelet-Európa kapcsolatában a korábbi tendenciák folytatódtak, sőt a háborús viszonyok következtében fel is erősödtek. A párizsi vezetés – érthető módon – immár valóban minden egyéb megfontolás elé helyezte az ország pillanatnyi biztonságpolitikai érdekeit. Régióink országai, illetve az azokat képviselni szándékozó politikai emigrációk számára szintén a biztonság volt az első számú szempont.

A francia kormány a lengyeleknek tett formális ígéretei ellenére az 1939. szeptember 1-én kezdődő német invázió idején nem sietett a bajba jutott Lengyelország segítségére. A lengyel hadügyminiszter 1939. május 17-i párizsi látogatása során a francia Vezérkar főnöke, Gamelin tábornok kötelezettséget vállalt arra, hogy a francia hadsereg két héttel a mozgósítás elrendelése után támadást indít a Siegfried-vonal ellen. Ezt a katonai megállapodást a szeptember 5-én megkötött politikai egyezmény jóváhagyta. Úgy tűnik azonban, hogy a francia katonai vezető úgy tett ígéretet, hogy kezdettől fogva tudta, nem fogják teljesíteni. E magatartás nem csupán a támadással együtt járó várhatóan magas emberveszteséggel, hanem főleg a védekező katonai stratégiával és a hadsereg technikai felkészületlenségével volt magyarázható. Gamelin célja az volt, hogy a háború Németország keleti határainál kezdődjön el, így Franciaország és Nagy-Britannia időt nyerjen a katonai felkészüléshez. Azzal számolt, hogy a lengyel ellenállás jelentős német erőket köt majd le. A francia Vezérkar főnöke egyébként már a német támadás megindulásakor jelezte a francia politikai vezetésnek, hogy nem lehet közvetlen és gyors segítséget adni Lengyelországnak, és kímélni kell a francia

¹⁶⁴ Uo. pp. 108–109, 124; Price, i. m. pp. 259–260; 20. századi egyetemes történet, 1. kötet: 1890–1945, szerk. Diószegi István, Harsányi Iván, Krausz Tamás és Németh István, Budapest, Korona Kiadó, 1995, pp. 287–288. (Gazdag Ferenc).

haderőt a várható hosszú háború érdekében. Daladier miniszterelnök elfogadta ezt az álláspontot. Hitler, mint tudjuk, számított is a nyugati front passzivitására, és a lehető legtöbb katonai eszközt összpontosította Lengyelország ellen. Súlyos kockázatot vállalt, hiszen az átcsoportosítások következtében a franciák és a britek támadása esetén nem volt Németország nyugati határain azt megállítani képes védelem. A magára hagyott Lengyelország gyors katonai veresége következtében Franciaország elvesztette utolsó kontinentális szövetségesét. A francia katonai vezetés 1939. szeptemberi mozdulatlansága így hozzájárult az 1940. júniusi összeomláshoz.¹⁶⁵ Ismerve az ország lakosságának katonai szempontból kedvező körösszetételét, a francia kormány Romániát szintén megkísérelte mozgósítani háborús céljai érdekében. A háború első időszakában sikerült felvásárolnia a román kőolajat a németek elől. A francia szövetségben hadba vonandó közép-kelet-európai országok egymás közti ellentétei, a román hadsereg rossz felszereltsége és a Németországnak teljesített szovjet kőolajszállítások miatt azonban nem értek célt ezek az aspirációk. A francia katonai vereség láttán pedig a román kormányzat formálisan is elhatárolódott egykori patrónusától, amikor felmondta az 1939. április 6-án kötött brit–francia garanciát.¹⁶⁶

Szintén a háború kitörése előtt kezdődött – amint fentebb láttuk – a francia Közép-Kelet-Európa politika átértékelése, ami különösen erőteljesen fejeződött ki 1939 szeptemberétől a csehszlovák emigrációval és Magyarországgal kapcsolatban tett politikai gesztusokban. Az emigrációba kényszerült Beneš, aki a „keleti szövetséges” országok vezető politikusai közül korábban a legnagyobb bizalmi tőkével rendelkezett Párizsban, Daladier miniszterelnök 1939-ben nem volt hajlandó fogadni.¹⁶⁷ A francia kormányzat álláspontját fejezték ki De Monzie miniszter Khuen-Héderváry Sándor magyar követ előtt 1939. október 12-én tett kijelentései. Ezek szerint „amíg [De Monzie] tagja lesz a francia kabinetnek, gondoskodni fog arról hogy a francia kormány ne folytasson Csehszlovákiának – mint olyannak – helyreállítására és a Benes-féle [Sic!] rendszer feltámasztására irányuló politikát.” A Daladier és Stefan Osusky által a csehszlovák hadsereg felállításáról szóló szerződést kizárólag katonai jellegű dokumentumnak igyekezett beállítani, amely nem tartalmaz politikai kötelezettségvállalást.¹⁶⁸ Magyarország semlegességének megőrzése érdekében a francia

¹⁶⁵ Doise – Vaïsse, i. m. pp. 420–422.

¹⁶⁶ Ablonczy, „'Barátunk ellensége'. Franciaország és a magyar–román viszony, 1920–1940”, *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*, i. m. pp. 91–92.

¹⁶⁷ Antoine Marès, „Munich dans les relations franco-tchécoslovaques 1938-1968”, *Mythos München. Le Mythe de Munich. The Myth of Munich*, sous la direction de Fritz Taubert, München, R. Oldenbourg Verlag, 2002, pp. 203–218.

¹⁶⁸ Khuen-Héderváry Sándor magyar követ jelentése a külügyminiszternek, Párizs, 1939. október 12. (90/pol. fön. szám, Küm. res. pol. 1939–11–936. Eredeti tisztázata), idézi *Diplomáciai iratok Magyarország*

diplomácia tovább haladt a trianoni béke felülvizsgálatának már 1938-tól megfigyelhető útján, amikor a francia Kamara külügyi bizottságának befolyásos elnöke, Mistler, volt államtitkár 1939. szeptember 25-én a magyar követtel tárgyalva „indokoltnak és kívánatosnak” tartotta, hogy a románok területi engedményeket tegyenek Magyarországnak. Szlovákia jövőjéről pedig úgy vélekedett, hogy széleskörű autonómiát kapva szintén Magyarországhoz kerüljön vissza.¹⁶⁹ A francia külügy a magyar határok megváltoztatását a háború utáni általános rendezés keretében képzelte el. A Quai d’Orsay-n ekkoriban uralkodó általános vélemény szerint végzetes hiba volt az Osztrák–Magyar Monarchia feloszlata, s annak pótlására valamilyen federációt vagy szövetséget kívántak létrehozni, ami Németországot ellensúlyozná.¹⁷⁰

A francia kormány a háborús helyzet szorításában tehát még inkább mindent biztonságpolitikai érdekeinek rendelt alá. Szembesülnie kellett ugyanakkor közép-kelet-európai befolyásának, mozgásterének további csökkenésével. Cserbenhagyta lengyel szövetségesét, nem támogatta a korábban valóban kiváló párizsi kapcsolatokkal rendelkező Beneš és emigráns mozgalmát. Csalódottsággal ugyan, de tudomásul kellett vennie Románia elfordulását. A francia külpolitika szinte egyetlen kézzelfogható eredménye, hogy Budapest nem vált hadviselő féllé, s ekkor még nem lépett háborúba a Tengely-hatalmak oldalán. Sőt sikerült vele 1940 februárjában jelentős kereskedelmi egyezményt kötnie.¹⁷¹ Magyarország mindeközben Párizsban nagyon kedvező alkupozációba került szomszédaihoz képest.

Az 1940 júniusában elszenvedett katonai vereség, majd a fegyverszünet megkötése Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájában is jelentős módosulást eredményezett: a régiónk felé tanúsított francia külpolitika a kialakuló két politikai központnak megfelelően kettévált.

külpolitikájához, 1936–1945, IV. kötet: Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában, 1939–1940, szerk. Juhász Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, p. 561. (430. sz. irat)

¹⁶⁹ Khuen-Héderváry Sándor magyar követ jelentése a külügyminiszternek, Párizs, 1939. szeptember 25. (84/pol. főn. szám, Küm. res. pol. 1939–11–923. Eredeti tisztázata), idézi uo. pp. 541–542. (412. sz. irat)

¹⁷⁰ Khuen-Héderváry Sándor magyar követ levele a külügyminiszternek, Párizs, 1939. november 16. (55/főn. szám, Küm. res. pol. 1939–11–1067. Eredeti tisztázata), idézi uo. p. 619. (469. sz. irat); lásd még Khuen-Héderváry Sándor magyar követ jelentése a külügyminiszternek, Párizs, 1939. november 16. (107/pol.–1939, Küm. pol. 1939–11–7859. Eredeti tisztázata), idézi uo. p. 620. (470. sz. irat, amelyre Romsics, i. m. p. 33. is felhívja a figyelmet)

A Vichy-ben berendezkedő Pétain marsall vezette rendszer a Németországnak való alárendeltség jegyében alakította Közép-Kelet-Európa politikáját is. A németek által uralt térségben adott mozgástér szűkösségére jellemző, hogy Németország követelhette a megszállása alá került országok Vichyben székelő követségeinek megszüntetését. Arra hivatkoztak, hogy e diplomáciai kirendeltségek meghagyása sértené a német hadvezetés érdekeit. Ugyanez vonatkozott a nemzetközi kérdések sajtójára is: Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után a német cenzúrával egyetértve a francia kormány sajtófőnöke minden Magyarországgal kapcsolatos cikk és kommentár közlését megtiltotta.¹⁷²

A magyar külpolitikának Franciaország 1940. júniusi veresége után is gondja volt rá, hogy a német szövetség megőrzése mellett se szakadjanak meg kapcsolatai a nyugati hatalmakkal. A Franciaországgal való viszony fenntartását megkönnyítette, hogy az országot hivatalosan a németekkel való együttműködés útján járó Vichy-i kormány képviselte. A Horthy vezette Magyarország és a Pétain által irányított Franciaország politikai rendszere számos hasonló vonást mutatott. A közös konzervatív, tekintélyuralmi értékrend hozzájárult ahhoz, hogy csekély politikai jelentőségük ellenére a magyar–francia hivatalos kapcsolatok ebben az időben igen szívélyessé váltak. A közeledés lényegi alapját azok a rendszeres megbeszélések jelentették, amelyek során a németekhez való hozzáállás tapasztalatait vitatták meg.¹⁷³ A német dominancia által meghatározott szűk külpolitikai mozgástérben három terület kínálkozott a két ország közti együttműködésre: a kulturális, valamint kisebb mértékben a gazdasági kapcsolatok, továbbá a Magyarországra menekült francia hadifoglyok ügye.

A Vichy külügyminisztérium tovább folytatta a harmincas évek második felében megélénkülő francia kulturális expanziót. A politikai és gazdasági befolyás lehetőségeinek elvesztésével a kultúra tűnt az egyetlen lehetséges eszköznek a francia jelenlét magyarországi

¹⁷¹ Boros Zsuzsa, „Les prisonniers de guerre français évadés d’Allemagne en Hongrie pendant la Seconde Guerre mondiale”, *Nouvelles Études Hongroises*, vol. 9, Budapest, Corvina Kiadó, 1974, p. 178.

¹⁷² Müller Viktória, „A francia–magyar kapcsolatok a francia sajtó tükrében (1940–1944)”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...*, i. m. pp. 445, 452. Müller Viktória a Vichy Franciaország és Magyarország kapcsolatainak alakulásáról Ph.D. disszertációt készített a Pécsi Tudományegyetemen.

¹⁷³ Boros, „Les prisonniers de guerre français évadés d’Allemagne en Hongrie pendant la Seconde Guerre mondiale”, *Nouvelles Études Hongroises*, i. m. p. 179. Lásd még: uő, *Vichy-Franciaország (1940–1942). A francia állam születése és a "nemzeti forradalom" első időszaka*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994 (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 116, MTA Történettudományi Intézete).

megegerősítésére.¹⁷⁴ Robert de Dampierre, az 1940. augusztusában Budapestre érkezett francia követ nagy hangsúlyt fektetett a franciatanítás további magyarországi terjesztésére. Ennek keretében újabb lektorokat hívott az országba. Bár a németek az ő megérkezésüket meg tudták akadályozni, a francia menekült hadifoglyoknak a nyelvtanításban való szerepvállalását azonban nem. A magyarországi francia oktatási intézmények, mint a Gödöllői Francia Gimnázium, szintén jelentős támogatásban részesültek. A budapesti francia követség nagy számú francia könyvet, újságot, folyóiratot és filmet rendelt a német és az olasz kultúra terjeszkedésének ellensúlyozására. A kérdés fontosságát mutatja, hogy a háborús viszonyok következtében gyakran lassan működő postai és banki összeköttetés miatt a követ több ízben saját pénzkeretéből vette meg és fizette ki az egyes intézményeknek szánt küldeményeket. A magaskultúra termékein túl a francia divatlapok, a nyelvkönyvek, a gyermekkönyvek, az útleírások, az enciklopédiák, sőt a hitmélyítő iratok is nagy keresettségnek örvendtek. A francia könyvek szándékoltan olcsóbbak voltak, mint a németnyelvűek. De Dampierre követ igyekezett leszorítani a francia darabok bemutatásáért fizetendő szerzői jogdíjakat azok magyarországi bemutatása érdekében. 1941. januárjában elégedetten állapíthatta meg jelentésében, hogy „a magyar közönség minden eddiginél jobban érdeklődik a francia szellemi termékek iránt”. Az Aurélien Sauvageot által szerkesztett szótár újabb kiadását szintén támogatta a francia külügy, a magyar ösztöndíjasok franciaországi fogadását ugyancsak. A kulturális együttműködést képzőművészeti és zenei területre is igyekeztek kiterjeszteni. A kultúra területén francia és magyar oldalról egyaránt megfigyelhető kezdeményezőkedv a Németországnak való ellenállás kifejeződési formájaként értelmezendő főként 1942 novembere után.¹⁷⁵ A sorozatos német katonai kudarckok láttán 1943. folyamán a Németországtól való eltávolodás és a szövetségesekhez való közeledés Magyarországon kormányprogrammá vált, ami abban is megnyilvánult, hogy a Teleki Intézet lehetőséget kapott a *Revue d'histoire comparée* kiadására, és könyveket kért a francia követségtől is.¹⁷⁶ Hasonló magyar–francia közös fellépés figyelhető meg – a kulturális kapcsolatoknál jóval szerényebb mértékben – gazdasági téren is. Az 1941. márciusában kötött magyar–francia kereskedelmi megállapodás ellen ugyanis a német kormányzat tiltakozott, mondván, hogy

¹⁷⁴ Ablonczy, „Távol Párizstól. A magyar–francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez”, *Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok*, i. m. p. 70.

¹⁷⁵ Uo.; valamint Müller Viktória, „Robert de Dampierre. Un acteur des relations franco-hongroises (août 1940-décembre 1942)”, *Relations internationales*, n° 107, automne 2001.

¹⁷⁶ Romsics, „Francia–magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi 'Magyar Intézet' a két világháború között”, *Magarságkutatás. A Magarságkutató Intézet évkönyve*, i. m. p. 200; Ablonczy, „Távol Párizstól. A magyar–francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez”, *Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok*, i. m. p. 70.

Németországnak is szüksége van a magyar élelmiszerre. De Dampierre követ javaslatára azonban a magyar és a francia hatóságok igyekeztek együttműködni a szerződés megmentése érdekében. A németeknek való magyar–francia ellenállás jelentős akciója volt a Magyarországra szökött francia hadifoglyok befogadása, melynek keretében 600-800 német táborokból menekült franciát sikerült nem csak biztonságos, de igen kényelmes körülmények között elhelyezni.¹⁷⁷ Magyarország 1944. március 19-i megszállása után azonban – a többi korábban elfoglalt országhoz hasonlóan – a magyar kormány sem képviseltethette magát tovább Vichyben.

A Pétain-féle kormányzat és a Horthy-Magyarország közeledése, akárcsak a francia kollaboráns rendszer egész külpolitikája ma már rövid epizódnak tűnik csupán. Az 1945 utáni évek francia Közép-Kelet-Európa politikájára jóval nagyobb hatással volt az, ami a de Gaulle tábornok által vezetett londoni majd Alger-i emigrációs központban történt.

Szabad Franciaország és Közép-Kelet-Európa

A De Gaulle köré csoportosuló francia politikai emigrációnak igen szerény eszközök álltak rendelkezésére Közép-Kelet-Európával kapcsolatos politikájának kialakításához. 1941. december 2-án alakult meg egy ötfős külügyi bizottság Maurice Dejean elnökletével. Megfelelő létszámú személyzet, szaktudás és elegendő idő híján igen csekély eredmények születtek. A helyi ügynöki hálózat hiányát úgy próbálták pótolni, hogy sok hivatalosan Vichyt képviselő térségbeli francia diplomata – így például az imént említett Robert de Dampierre budapesti követ – Szabad Franciaországnak is jelentett.¹⁷⁸

De Gaulle tábornok általános külpolitikai céljainak rendelődött alá az általa irányított szervezet térségünkkel kapcsolatos aktivitása is. Ugyancsak a nemzetközi legitimáció megszerzésére és Franciaország nagyhatalmi státusának fenntartására irányuló lépések közé tartozik a Közép-Kelet-Európából jött emigrációkkal való kapcsolatfelvétel és együttműködés. Szabad Franciaország elsőként a csehszlovákokkal kötött egyezményt, 1941.

¹⁷⁷ Müller, „Robert de Dampierre. Un acteur des relations franco-hongroises (août 1940-décembre 1942)”, *Relations internationales*, i. m. A menekült francia hadifoglyok magyarországi befogadásáról részletesen lásd Boros, „Les prisonniers de guerre français évadés d’Allemagne en Hongrie pendant la Seconde Guerre mondiale”, *Nouvelles Études Hongroises*, i. m. pp. 177–188; valamint Müller Viktória, „L’action d’André Hallier en Hongrie en faveur des évadés français. Souvenirs d’un attaché militaire (1942-1945)”, *Specimina Nova*, 2000.

¹⁷⁸ Antoine Marès, „La France Libre et l’Europe centrale et orientale (1940-1944)”, *Revue des Études slaves*, Institut d’Études slaves, tome 54e, fascicule 3, Paris, 1982, p. 332.

október 7-én, majd a lengyelekkel, október 24-én, s végül a jugoszlávokkal november 12-én. A Nemzeti Felszabadítás Francia Bizottságát viszont először a jugoszlávok ismerték el, ezután a csehszlovákok, s végül a lengyelek. A Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányának elismerésekor viszont a csehszlovák, lengyel és a jugoszláv emigráció volt a sorrend. Az eltérő sorrendek különböző tárgyalási fordulókat jelentenek csupán, s nem utalnak valamely nemzeti csoporttal való viszony nagyobb fokú intimitására. A közép-kelet-európai emigrációkkal kapcsolatos egységes francia politika kialakítását nagyon megnehezítette, hogy az általuk képviselt országok igen különböző társadalmi és politikai helyzetben voltak, s a háborúba lépésük körülményei is jelentősen eltértek. A többi nagyhatalomhoz is más és más módon viszonyultak. A csehszlovákok és a lengyelek például külön tárgyaltak a Szovjetunióval, de a háború után mégis közös „konföderációt” terveztek.¹⁷⁹

A Beneš vezette cseh emigrációval alakult ki a nézetek legnagyobb fokú egyezése a háborús szerepe okán térségünkben egyre döntőbb szerepet játszó Szovjetuniót illetően. Mindkét fél lehetségesnek tartotta ugyanis, hogy Moszkva valóban őszintén kívánja a nyugati hatalmakkal való együttműködést, és Rapallohoz hasonló német–szovjet közeledésre csak abban az esetben láttak esélyt, ha London és Washington nem tudná leküzdeni a szovjetek iránti bizalmatlanságát. A Szovjetuniónak a háború előrehaladásával egyre növekvő területi igényeit a De Gaulle-i francia vezetés – ismerve Közép-Kelet-Európában rendelkezésére álló rendkívül szerény eszközöket – alapvetően realista és pragmatikus megközelítéssel kezelte. A szovjetekhez való francia közeledés főként az angolszász hatalmak befolyásolását szolgálta. Elképzelhető, hogy a Franciaország elvesztett rangjáról gyakran elmélkedő de Gaulle-ban ekkoriban alakult ki a meggyőződés: egyedül a nagyhatalmak közti dialógus számít. A tábornok körül kialakult külügyes csapat a brit és az amerikai kormányzathoz – és Benešekhez – hasonlóan Sztálin „racionális” magatartására és a szovjet rendszer demokratizálására, liberalizálására számított. Azt feltételezték ugyanis, hogy a szovjet lakosságot így kárpótolják majd a háborús szenvedésekért. E remélt folyamat bátorítására ismerték el Közép-Kelet-Európát, mint szovjet biztonsági zónát, „megfordított cordon sanitaire-t” az orosz síkságot fenyegető esetleges újabb német támadás megakadályozására. Gyanították, hogy ennek nyomán Lengyelország teljesen szovjet ellenőrzés alá kerül majd, s kapcsolódni fog hozzá hozzá egy nagy kiterjedésű és heterogén térség, amelynek nagyságát azonban a nyugatiak sokáig nem tudták megbecsülni. Mint ismeretes, az oly gyakran emlegetett, de hamisnak bizonyult jaltai mítosz értelmében nem beszélhetünk Európa előzetes

¹⁷⁹ Uo. p. 333.

felosztásáról. A kijelölt zónákon belüli befolyás érvényesítése ugyanis csupán demokratikus keretek között volt elvileg engedve. A háború utolsó időszakára Európa keleti felén kialakult szovjet katonai fölény azonban eleve kizárt bármiféle erőteljes nyugati fellépést. A De Gaulle vezette francia politikai központ sem tudott, igaz nem is akart e területeken beavatkozni. Arra az alapkérdésre is meg kellett adniuk a választ, hogy vannak-e még egyáltalán stratégiai érdekei Franciaországnak Közép-Kelet-Európában.¹⁸⁰

Két, egymással szembenálló koncepció alakult ki ennek kapcsán a francia külügyben. Az óvatosság fontosságát hangsúlyozó „realisták” levonva a müncheni egyezmény tanulságait, elvetették, hogy Franciaország bármiféle kötelezettséget vállaljon Közép-Kelet-Európában. Egy 1944 májusában a román kérdéstről készült irat jól bemutatva ezt az álláspontot megállapítja, hogy fel kell hagyni e régióban mindenféle francia politikai vagy gazdasági hegemonia gondolatával, és a Szovjetunióval való szövetség keretében kell itt fellépni. Ebben az esetben ugyanis – az elemzés szerint – a térség kis államai „összekötő kapcsok lehetnek Franciaország és Oroszország között”. A dokumentum szerzője javasolja továbbá, hogy a Közép-Kelet-Európában még mindig jelentős tekintéllyel rendelkező Franciaország békítő szerepet játsszon. Amihez a kultúra eszközeivel meg kellene erősítenie „morális helyzetét”. Nagyobb mérvű francia felelősségvállalást támogató elképzelés fogalmazódott meg a már korábban is említett Maurice Dejean által szignált 1945. januári feljegyzésben. Eszerint ugyanis: „Korai lenne pontosan meghatározni Franciaország Közép-Európa politikáját”. Mindazonáltal úgy látja, Párizsnak védenie kell a Dunánál a csehszlovák és osztrák kérdéssel összefüggő alapvető érdekeit. Javasolja továbbá, hogy a francia diplomácia mutasson határozottságot a térség kisállamai irányában, és emelkedjen felül egymás közti vitáikon. Ezen az áron, véli Dejean, Franciaország fontos szerepet tölthet be Közép-Kelet-Európában. Georges Bidault külügyminiszter egyébként nem fogadta meg az utóbbi ajánlásokat, s a francia vezetésben a „realista” koncepció kerekedett felül.¹⁸¹

A francia kormányzat közép-kelet-európai cselekvőképessége Bulgária, Románia és Magyarország szovjet megszállásával még tovább csökkent. 1945 januárjára a francia külügy számára már világossá vált, hogy az egész térségben a Szovjetunió befolyása lesz az uralkodó. Így nem meglepő, hogy a Quai d’Orsay jelszava régiókkal kapcsolatban hosszú időre a „realizmus” és az „óvatosság” lett.¹⁸²

¹⁸⁰ Uo. pp. 333–335.

¹⁸¹ Uo. pp. 335–336.

¹⁸² Uo. p. 336.

Noha a Németországgal szembeni biztonság megteremtése a francia külpolitika alapvető célkitűzése maradt, a második világháború időszakában végképp világossá vált: Közép-Kelet-Európa nem tud szerepet játszani ennek kialakításában. 1944 tavaszáig a térség egésze német megszállás alá került, a második világháború végére pedig a győzelmesen előrenyomuló szovjet hadsereg vette ellenőrzése alá a régiót. A francia „külpolitikák” számára rendelkezésre álló eszköztár szűkösségét jelzi, hogy a francia jelenlét maradványainak megőrzésében a kulturális diplomácia elsőrendű tényezővé vált. Franciaország gyengeségét, s egyben helyi cselekvőképességének hanyatlását mutatja, hogy az 1939. szeptembertől Németország ellen háborúzó francia kormányzat cserbenhagyta korábbi szövetségeseit (Lengyelországot katonailag sorsára hagyta, a cseh emigráció vezetőjét, Beneš Daladier nem fogadta). Vichy szinte teljes mértékben alárendelte Közép-Kelet-Európa politikáját a német katonai szempontoknak. A De Gaulle-i vezetés pedig a térségbeli szovjet jelenlétet olyannyira adottságként fogta fel, hogy csak a Szovjetunióval való egyetértésben, önálló francia kötelezettségvállalás nélkül tudta elképzelni lépéseit a régióban. Így az első világháború végére kialakult, biztonságpolitikai szempontok által motivált Közép-Kelet-Európa paradigma a francia külpolitika illetékesei számára teljesen elvesztette létjogosultságát. Sőt azt is fel kellett ismerniük, hogy az első világháború utáni fokozott térségbeli aktivitás illúzión alapult. Franciaországnak ugyanis nem voltak meg a régió hatékony befolyásolásához szükséges gazdasági és katonai eszközei. A második világháború idején szerzett megalázó tapasztalatok nyomán azonban immár nyíltan le kellett számolni a térségünkkel kapcsolatos francia nagyhatalmi ambíciókkal.¹⁸³ Ennek megfelelően Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájában 1944–1945-ben új időszámítás kezdődött.

¹⁸³ Ablonczy, „Francia Közép-Európa-politika a két világháború között”, *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*, i. m. pp. 34–35. A szerző állításának alátámasztására egy 1943 novembere és 1944 nyara között *Francia politika Közép-Európában* címmel a francia Külügyminisztériumban keletkezett feljegyzésre hivatkozik.

II. Franciaország és Közép-Kelet-Európa viszonya a hidegháború idején

Franciaország külpolitikai helyzete a második világháború után

Franciaország második világháború utáni nemzetközi pozícióját gyengeségek és erősségek egyaránt jellemezték. Külpolitikai helyzetét rontotta, hogy az 1940-ben a németektől elszenvedett katasztrofális vereség még inkább világossá tette katonai teljesítőképességének a nagyhatalmi fellépés igényéhez mérten szűk határait. Tekintélyének csökkenését jól mutatták azok a nehézségek, amelyekkel De Gaulle tábornoknak kellett szembenéznie a „három nagy” közé kerülésért vívott küzdelmében. A világháború pusztításai nyomán az ország gazdasága mintegy a felére zsugorodott a háború előttihez képest, az infrastruktúra jelentős része lerombolódott. Az anyaország el volt vágva a gyarmati erőforrásoktól. Franciaország katonai ereje, noha jelentős fejlődésen ment keresztül – az 1942. novemberi megsemmisülés után újjá éledve 1944. szeptemberében 560.000, 1945. májusában pedig már 1.300.000 főt számlált – aligha volt összemérhető a 12 milliós amerikai vagy a 22 milliós szovjet hadsereggel. Még a világháború folyamán erőteljes gazdasági, politikai és katonai függőség alakult ki az Egyesült Államok irányában. Párizs nemzetközi mozgásterét számottevően csökkentették a gyarmati rendszer felbomlásából fakadó konfliktusok (Indokina, Algéria, Szuez). A végrehajtó hatalom rendkívüli instabilitása és gyakori döntésképtelensége akadályozta a határozott külpolitikai vonalvezetést az 1946-ban létrejött IV. Köztársaság idején.¹⁸⁴

Franciaország ugyanakkor középhatalmi státusában is számos erősséggel rendelkezett. A győztes nagyhatalmakkal való egyenjogúsítás De Gaulle-i kísérletének voltak bizonyos sikerei: országá meg szállási zónát kapott Németországban és Ausztriában is, állandó tagságot

¹⁸⁴ Doise – Vaïsse, i. m. pp. 477. Az 1945 utáni francia külpolitikáról lásd uo. pp. 479–651; Monnet, i. m. pp. 124–195; Alfred Grosser, *La IVe République et sa politique extérieure*, Paris, Armand Colin, 1972; uő, *Affaires extérieures. La politique de la France, 1944-1989*, Paris, Flammarion, 1989; Jacques Dalloz, *La France et le monde depuis 1945*, Paris, A. Colin, 1993; Anne Dulphy, *La politique extérieure de la France depuis 1945*, Paris, Nathan, 1994. Frédéric Bozo, *La politique étrangère de la France depuis 1945*, Paris, La Découverte, 1997; John W. Young, *France, the Cold War and the Western Alliance*, Leicester, Leicester UP, 1990; Marie-Claude Smouts, *La France à l'ONU. Premiers rôles et second rang*, Paris, FNSP, 1979; Gérard Bossuat, *La France, l'aide américaine et la construction européenne 1944-1954*, Paris, Comité pour l'histoire économique et financière de la France, 2 volumes, 1992; Georges-Henri Soutou, *L'Alliance incertaine. Les rapports politiques et stratégiques franco-allemands 1954 – 1996*, Paris, Fayard, 1996.

és ezzel járó vétőjogot szerzett az ENSZ Biztonsági Tanácsában. Franciaország továbbá fejlett európai hatalomként nagyszámú, jól képzett elittel, szilárd adminisztratív hagyománnyal rendelkezett. Így nem okozott számára problémát az ENSZ-ben és más nemzetközi fórumokon való aktív részvétel. Gazdasága a Marshall-segélynek köszönhetően rendkívül dinamikus fejlődött az 1950-es évek második felétől („francia csoda”). De Gaulle 1958-as újabb hatalomra kerülésével, illetve az V. Köztársaság elnöki rendszerének létrejöttével megerősödött a végrehajtó hatalom és számos gyarmati kérdés is megoldást nyert. Az atomtűzterő kifejlesztése pedig hozzájárult az Egyesült Államoktól való politikai és katonai függetlenedéshez.

Franciaország külpolitikájának lehetőségeit mindazáltal döntő mértékben a nemzetközi rendszer szerkezetében végbement változások, vagyis a második világháború nyomán 1945-re kialakult európai status quo, majd az amerikai és a szovjet szuperhatalom által meghatározott kétpólusú világ érdekszféra-rendszere, az ún. hidegháború logikája határozta meg. A francia külügyi vezetés a közép-kelet-európai kommunista rendszerek 1989–1990-es összeomlásáig pontosan betartotta ennek játékszabályait. Ezért mondhatjuk, hogy e periódus nem csak a nemzetközi kapcsolatok, de a francia külpolitika történetében is önálló egységet alkot.¹⁸⁵ A korszak francia Közép-Kelet-Európa politikáját – az általános külpolitika fő csomópontjait tekintetbe véve – három fő szakaszra osztva mutatjuk be: 1945–1958-ig Franciaország meghozza stratégiai fontosságú döntéseit az atlanti szövetség és az európai integráció irányában, miközben a szovjet befolyás alá került Közép-Kelet-Európával való viszonya a hidegháború majd az enyhülés következtében nagymértékű változásokon megy keresztül (1). De Gaulle tábornok 1958-tól 1969-ig tartó elnöksége idején a nyugati szövetségesek, a gyarmatpolitika és a Közép-Kelet-Európához való viszony tekintetében egyaránt fontos kezdeményezéseket tett (2). Végül az 1969 és 1990 közti időszakról szólva De Gaulle elnöki utódjainak régióink irányában tett lépéseit tekintjük át (3).

¹⁸⁵ A hidegháború-történet francia szakirodalmának néhány fontosabb monográfiája: André Fontaine, *Histoire de la Guerre froide I-II.*, Paris, Fayard, tome I : De la révolution d’octobre à la guerre de Corée, 1966 ; tome II : De la guerre de Corée à la crise des alliances 1950-1967, 1967; uő, *Un seul lit pour deux rêves. Histoire de la ‘détente’ 1962-1981*, Paris, Fayard, 1981; Alfred Grosser, *Les Occidentaux. Les pays d’Europe et les États-Unis depuis la guerre*, Paris, Point-Seuil, 1981; Charles Zorgbibe, *Les relations internationales*, Paris, PUF, 1983. (coll. Thémis) (3e édition); René Girault – Robert Frank – Jacques Thobie, *La Loi des géants 1941-1964*, Paris – Milan – Barcelone – Bonn, Masson, 1993. (coll. Histoire des Relations Internationales Contemporaines); Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, i. m.; Pierre Grosser, *Les Temps de la Guerre froide. Réflexions sur l’histoire de la guerre froide et les causes de sa fin*, Bruxelles, Complexe, 1995; Elisabeth du Réau, *L’idée de l’Europe au XXe siècle*, Bruxelles, Complexe, 1996; Georges-Henri Soutou, *La guerre de Cinquante Ans. Les relations Est-Ouest, 1943-1990*, Paris, Fayard, 2001; Maurice Vaisse, *Les relations internationales depuis 1945*, Paris, Colin-Cursus, 2002.

1945–1958

Francia külpolitika prioritásai a második világháború után

A IV. Köztársaság francia külpolitikájának több megoldhatatlannak tűnő dilemmával kellett szembenéznie: hogyan egyeztethető össze a legyőzött Németország helyzetének a konszolidálása és a szuverenitáshoz való visszatérése annak hatékony ellenőrzésével? A nyilvánvalóan középhatalmi jellegűvé vált Franciaország hogyan tudja a szuperhatalmakkal való egyenlő státusát biztosítani, amikor gazdasági és – először Németországgal majd a Szovjetunióval szemben – katonai támogatásra van szüksége? S végül, a gyarmatbirodalmak korának lejártával hogyan lesz képes Párizs a gyarmati népek önállósági törekvéseit úgy kielégíteni, hogy közben azok mégis francia befolyás alatt maradjanak?

1944–1945-ben a francia külpolitika legfőbb prioritása a német kérdés rendezése, a német veszély elhárítása volt. E törekvéssel, valamint az angolszász szövetségesek és Moszkva közti egyensúlyszereppel magyarázható a francia–szovjet szövetségi szerződés megkötése 1944. december 10-én. A hidegháború bipoláris rendszerének kialakulásával azonban a Kelet és a Nyugat közti híd szerep nem volt tartható. 1947. tavaszától Franciaország gyorsan beintegrálódott az Egyesült Államok által vezetett nyugati blokkba. E folyamat fontos állomása volt a kommunista miniszterek eltávolítása a francia kormányból 1947. május 4-én, valamint az 1947. júniusában meghirdetett Marshall-segély elfogadása, melynek nyomán tovább fokozódott Franciaország gazdasági és politikai függősége Washingtontól. A növekvő amerikai jelenlét nagy hatással volt a francia társadalomra és kultúrára is. A szovjet veszély kibontakozásával összefüggésben Párizs arra törekedett, hogy az Egyesült Államok kötelezze el magát Nyugat-Európa védelmére. Az 1949. április 4-én aláírt Washingtoni Szerződés, az Észak-atlanti Szövetség létrejötte megpecsételte Franciaországnak a nyugati blokkhoz tartozását. A francia katonai függőséget tovább erősítette az indokina háborújukhoz 1950-től nyújtott jelentős amerikai segítségnyújtás. 1953-ban például az indokina háború francia katonai költségeinek 43 %-át Washington állta.

A francia kormányzat és a közvélemény figyelmének és az ország gazdasági és katonai erőforrásainak jelentős részét kötötték le a gyarmati problémák, különösen az 1946-

tól 1954-ig tartó indokínai háború és a Franciaország tengerentúli megyéjének tekintett Algériában 1954 és 1962 között lezajlott háború. Az utóbbi kérdés 1955-től az ENSZ Közgyűlésének napirendjén is szerepelt. Az algériai háború ideiglenes mellékhadszínterének tekinthető Franciaország számára az Egyiptom ellen brit–izraeli szövetségben 1956-október–novemberben vívott szuezi háború. Az Egyiptomot támogató amerikai fellépés következtében a katonai siker ellenére a „szuezi ügy” Párizs szempontjából nagymérvű kudarccal zárult. E tapasztalat nyomán tovább fokozódott a francia vezetők elégedetlensége a szerintük túlságosan amerikai befolyás alatt álló NATO-val szemben, megerősödött az önálló francia atomtőerő kifejlesztésének szándéka, valamint egyre nagyobb igény mutatkozott a német–francia kapcsolatok megerősítésére, és ezzel összefüggésben az európai integráció felgyorsítására. Számos francia vezető számára ugyanis a nyugat-európai összefogás tűnt az amerikai függőség és a dekolonizáció által egyaránt érintett, középhatalommá vált Franciaország számára a kibontakozás útjának.

Az európai összefogás, amely már a Marshall-segély folyósításának is amerikai részről támasztott alapfeltétele volt, az 1940-es évek második felében nagy érdeklődést váltott ki a francia politikai elitben és a közvéleményben egyaránt. A fő cél kezdetben Németország ellenőrzése volt. A katonai együttműködés végül elvetélt kísérleteként tartják számon a René Pleven francia miniszterelnök által 1950. októberében meghirdetett Európai Védelmi Közösség tervét, amely zászlóalj szinten kívánta beintegrálni az NSZK haderejét egy közös európai hadseregbe. Az elgondolást óriási belpolitikai viták után végül a francia Nemzetgyűlés bukatta meg 1954. augusztusában. A gazdasági integráció viszont tartós sikernek bizonyult. 1950. májusában hozták nyilvánosságra Robert Schuman francia külügyminiszternek a francia és a nyugatnémet nehézipar egyesítésére vonatkozó javaslatát. 1951. április 18-án került sor az Európai Szén- és Acélközösség létrehozására. Az 1955–1956-ban szakértői szinten folyó tárgyalások után az 1957. március 27-én megkötött Római Szerződésekkel létrejött a Közös Piac.

Amint az 1945 utáni francia külpolitika prioritásainak áttekintéséből is kiderül, az 1940-es évek második felében szovjet befolyás alá került Közép-Kelet-Európa nem szerepel a francia kormányzat számára lényeges relációk között. Ahogyan az előző részben láttuk, a két világháború közti időszak alatt Németország jelentette a francia biztonságpolitika számára a döntő kihívást. A hagyományos orosz szövetséges kiesése valamint az angolszász garancia hiánya értékelte fel egy időre térségünket a francia külügy illetékeseinek szemében. A régiókra alapozott biztonságpolitika illuzórikussága azonban az 1930-as évekre

nyilvánvalóvá vált. Noha 1944–1945-ben a francia kormányzat a potenciális német veszély miatt a Szovjetunióra próbált támaszkodni, 1947-től – a hidegháború nemzetközi viszonyainak kialakulásával, illetve a szovjet veszély tudatosításával összefüggésben – az Egyesült Államok vezette nyugati tömb mellett kötelezte el magát. A francia biztonságpolitika számára a nyugati katonai szövetségi rendszerrel, a NATO-val, mindennek előtt pedig az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatok váltak fontossá. Mindennek következtében Közép-Kelet-Európa leértékelődött a francia külkapcsolatok koordinátarendszerében. Sőt, mint a Nyugattal ellenséges szovjet blokk része, inkább biztonságpolitikai kockázatot jelentett. Amikor Franciaország 1945 utáni régiókkal kapcsolatos politikáját vizsgáljuk, e korlátokat mindvégig figyelembe kell vennünk.

Az 1958-ig terjedő első vizsgálandó időszakunk jelentőségét az adja, hogy ekkor alakultak ki Franciaország és Közép-Kelet-Európa viszonyának 1989–1990-ig érvényes keretei.

A biztató kezdet

Franciaország második világháború utáni Közép-Kelet-Európa politikáját két fő tényező határozta meg: Párizs súlyvesztése a nemzetközi porondon valamint a szovjet hadsereg katonai és politikai jelenléte a régióban. A térség befolyásolására a Quai d'Orsay nagyon korlátozott eszközökkel rendelkezett: a franciák – aspirációik ellenére – nem képviseltethették magukat a náci Németország egykori csatlósállamaiban létesített szövetséges ellenőrző bizottságokban, és nem vehettek részt az ezen államok sorsáról 1946. július–októberben Párizsban lefolytatott béketárgyalásokon sem. A francia külügy – az első világháború utáni rendezés csődjére emlékezve – a győztesek békediktátuma helyett az érintett kisállamok bevonását kívánta a döntések előkészítésébe, és ennek érdekében közvetíteni próbált a „Három Nagy” között. A francia diplomácia közép-kelet-európai cselekvési lehetőségeinek korlátozott voltát jól mutatja az a tény, hogy Franciaország térségünk államaival fenntartott kapcsolatainak fejlődése teljesen alá volt rendelve a Szovjetunióval való viszonyának.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Thomas Schreiber, *Les actions de la France à l'Est ou Les absences de Marianne*, Paris–Montréal, l'Harmattan, 2000, pp. 23–66. (E könyv korábbi változata: *Les Relations de la France avec les pays de l'Est (1944-1980)*, Paris, La documentation Française, 1980); Fülöp Mihály, „'Késői bűnbánat' Trianonért. Nagy-Britannia és Franciaország szerepe a magyar békeszerződés kidolgozásában 1945–1946-ban”, *Külpolitika*, (Új folyam, 4) 1997. 3. sz. p. 53. A második világháború utáni néhány év a Franciaország és Közép-Kelet-Európa, s

A francia kormány minden gyengesége ellenére is sietett a háború végén kapcsolatait helyreállítani Közép-Kelet-Európával. A nyugati hatalmak közül elsőként küldött a térségbe diplomáciai képviselőket. Párizs erőfeszítéseit mutatja, hogy rövidhullámú rádióadásokat indított Románia, Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia irányába az adott országok nyelvein. Az érintett államok koalíciós kormányai kedvezően fogadták a francia kezdeményezéseket. A delegációk kölcsönös látogatásai és a kulturális programok egymást érték. A francia külpolitika Közép-Kelet-Európa iránti érdeklődésének bizonyos megújulása részben Quai d'Orsay egyes fiatal diplomatáinak, mint Jean Laloy és Jean-Marie Soutou fellépésének volt köszönhető, akik igyekeztek ráirányítani a francia vezetés figyelmét a szovjet veszélyre is.¹⁸⁷

A térség egészéhez hasonlóan, 1945 és 1947 között a magyar–francia viszonyban is átmeneti közeledést figyelhetünk meg. Úgy tűnik, hogy – legalábbis 1946-ig – a Szovjetunió hagyott Franciaország számára bizonyos cselekvési teret főként a kultúra területén.¹⁸⁸ A Párizs és Budapest közti kapcsolatok fejlődését ugyanakkor sajátos tényezők is segítették. Magyarország, noha a hitleri Németország szövetségese volt, nem került hadiállapotba Franciaországgal. Több száz a német táborokból menekült francia hadifogoly talált menedéket Magyarországon. Sok magyar emigráns részt vett a francia ellenállási mozgalomban.¹⁸⁹ 1945-ben a francia Külügyminisztérium – ellentétben az 1918–1919-es állapottal – már nem látta Magyarországot ellenséges hatalomnak, a németek potenciális szövetségeseinek. Sőt 1945 szeptemberében a francia diplomácia javaslatot tett a magyar–román határ Magyarország

benne Magyarország 1945 utáni kapcsolatának a történetírás által az egyik leggyakrabban vizsgált időszaka. Lásd Annie Guénard, *La présence culturelle française en Europe centrale et orientale avant et après la Seconde Guerre mondiale, 1936-1940, 1944-1949*, i. m.; uő, „De la reconstruction à l'éviction. Entre 1944 et 1949, une politique culturelle française en Europe centrale et orientale confrontée à l'organisation du Bloc communiste”, *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, édité par l'Association des Amis de la BDIC et du Musée, octobre-décembre 1994 (36); uő, „La vision française de l'Europe centrale et orientale dans la construction d'une politique culturelle extérieure (1936-1940 et 1944-1951)”, *Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin*, Université Paris I Panthéon-Sorbonne, printemps-automne 1996 (1-2). Valamint *Documents sur les relations politiques entre la France et la Tchécoslovaquie*, vol. 1: 1945–1948, sous la direction de Pavol Petruš, Institut d'histoire de l'Académie des Sciences (SAV) (Slovaquie) – e-Collegium Institut (France & Hongrie); Fülöp Mihály, *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a párizsi magyar békeszerződés, 1947*, Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1994 (francia változat: *La paix inachevée*, Budapest, Association des Sciences Historiques de Hongrie, 1998); uő, „'Késői bűnbánat' Trianonért. Nagy-Britannia és Franciaország szerepe a magyar békeszerződés kidolgozásában 1945–1946-ban”, *Külpolitika*, (Új folyam, 4) 1997. 3. sz., i. m.; uő, „Les relations franco-hongroise depuis 1945”, *Cahier d'études hongroises* (Sorbonne Nouvelle Paris III – CIEH, Balassi Kiadó, Institut Hongrois), 1994. 6. sz.; Hajdu Tibor, „Károlyi Mihály párizsi követsége, 1947–1949”, *Múltunk*, 2003. 2. sz.; Macher Anikó, „La diplomatie culturelle entre la France et la Hongrie de 1945 à 1949, vue de Hongrie”, *Mélange de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée*, tome 114, 2002.1.

¹⁸⁷ Schreiber, i. m. pp. 24, 26–44; Henri Froment-Meurice, *Vu du Quai. Mémoire 1945-1983*, Paris, Fayard, 1998, p. 69, idézi Schreiber, i. m. p. 27.

¹⁸⁸ Fülöp, „Les relations franco-hongroise depuis 1945”, *Cahier d'études hongroises*, i. m. p. 217.

¹⁸⁹ Schreiber, i. m. p. 37.

számára kedvező módosítására is, melynek keretében „az erdélyi fennsík Romániához csatolását és a Bánát román szuverenitás alatt tartását, a magyar Alföld keleti része Magyarországnak való visszaadását” szorgalmazták. E lépés egybeesett azzal az amerikai kezdeményezéssel, amely Magyarországnak kívánta adni a nagy Alföld határmenti régióját. A szovjetek azonban megghiúsították ezt a kísérletet, csakúgy mint a francia diplomaták azon tervét, hogy a román–magyar viták elsimítására kisebbségvédelmi rendszert vezessenek be.¹⁹⁰ Francia tárgyalók Moszkva ellenkezése miatt a magyar béketárgyalásokon sem lehetettek jelen. Georges Bidault francia külügyminiszter ezért mondta a Párizsba látogató Nagy Ferenc magyar miniszterelnöknek, hogy Franciaországnak nincs beleszólása a Magyarországgal kötendő békeszerződésbe.¹⁹¹

A kapcsolatok megromlása a hidegháborús viszonyok kialakulásával

1947-től, a hidegháborús szembenállás kialakulásával, megnövekedett a feszültség a „Kelet” és a „Nyugat” között, megromlottak a szovjet–francia kapcsolatok, és végbe ment a közép-kelet-európai államok szovjetizálása. E folyamatok befagyasztották a Párizs és a „vasfüggöny” túloldalára került országok közt a háború után reményteljesen megindult kapcsolatépítést. Moszkva utasításnak megfelelően a „népi demokráciák” hatásai tudatosan rombolták a nyugati államokkal, köztük Franciaországgal fenntartott viszonyt. 1947-től számos diplomáciai incidensre került sor.¹⁹² Igyekeztek teljesen izolálni, normális működésükben hátráltatni a nyugati diplomáciai képviseleteket. A kulturális intézetek és információs irodák bezárása¹⁹³, a helyi lakossággal való érintkezés szisztematikus akadályozása, e külképviseletek létszámának és a nyugati diplomaták mozgásszabadságának korlátozása, az alacsonyabb rangú beosztottak elleni gyakori megfélemlítési akciók és fenyegetések (percek, letartóztatások, kiutasítások), és más hasonló barátságtalan és bosszantó intézkedések azt a célt szolgálták, hogy minél nehezebb legyen e külképviseletek fenntartása. Íme néhány jellemző példa a francia diplomáciai missziókat érintő esetek közül: a bolgár Külügyminisztérium Diplomáciai Ellátó Irodája – azzal az ürüggyel, hogy Bulgária és

¹⁹⁰ Fülöp, „Les relations franco-hongroise depuis 1945”, *Cahier d'études hongroises*, i. m. pp. 217, 220; uő, „'Késői bűnbánat' Trianonért. Nagy-Britannia és Franciaország szerepe a magyar békeszerződés kidolgozásában 1945–1946-ban”, *Külpolitika*, (Új folyam, 4) 1997. 3. sz., i. m. pp. 58–59.

¹⁹¹ Fülöp, *La paix inachevée*, i. m. p. 280, idézi Schreiber, i. m. p. 41.

¹⁹² Schreiber, i. m. pp. 45–59.

¹⁹³ Guy Turbet-Delof egykori francia kulturális attasé szóbeli közlése szerint a budapesti Francia Kulturális Intézetet az mentette meg a bezárástól, hogy Rákosi Mátyás felesége ott tudott párizsi divatlapokhoz jutni...

Franciaország között nincs semmiféle kereskedelmi vagy pénzügyi egyezmény – megtagadta, hogy a francia követségnek a szokásos diplomácia áron adjon benzinutalványokat. 1950. áprilisában Romániában a francia katonai attaséra, Parisot őrnagyra, amint vidéken egy vasút mellett sétált, géppisztollyal rálőttek, majd letartóztatták és összeverték. Tiranában, ahol az olasz mellett a francia volt az egyetlen nyugati követség, a diplomaták állandó és rendkívül széleskörű felügyelet alatt álltak. Csak Albánia négy fő közlekedési útján közlekedhettek szabadon. Lengyelországban, ahol több kémper is zajlott, a francia Nagykövetség személyzetét is felforgató tevékenységgel vádolták. Ezzel összefüggésben számos francia állampolgárt letartóztattak és kiutasítottak. Ez lett a sorsa a konzulátus több alkalmazotjának, továbbá tanároknak: 1950. januárjában nagyon rövid határidővel el kellett hagyniuk Lengyelországot.¹⁹⁴ A szovjet blokk országainak sajtójában, Franciaország felé közvetített rádióadásaiban, a hatóságok által szervezett tömeggyűléseken valamint az egyes kommunista rendszerek hivatalos képviselőinek megnyilatkozásaiban Franciaország gyakran vált propagandatámadások céltáblájává.¹⁹⁵

1947-től a magyar–francia kapcsolatok is jelentősen visszaestek, Magyarországnak a többi nyugati országgal való kapcsolataihoz hasonlóan. Egy 1951-es NATO jelentés szerint a nyugati külképviseletekkel szemben foganatosított intézkedések Magyarországon – Romániához, Bulgáriához és Albániához hasonlóan – agresszívebbek voltak, mint Lengyelország és Csehszlovákia esetében. 1950 júniusában kiutasították Magyarországról De Lannurien őrnagyot, a budapesti francia katonai attasét, akárcsak a követség Gachot nevű segédmunkását 1949 októberében. 1951. januártól a magyar kormány Budapeستől 30 kilométerre terjedő területre korlátozta a külföldi diplomaták mozgásszabadságát. Válaszul a Párizsban szolgáló magyar diplomaták mozgásszabadságát 1951. februártól szintén korlátozták.¹⁹⁶ A hidegháborús szembenállás tipikus megnyilvánulása volt, amikor 1952 májusában Magyarország tiltakozott a *L'Humanité* főszerkesztője, André Stil és a Francia Kommunista Párt titkára, Jacques Duclos letartóztatása ellen. A magyar–francia diplomáciai kapcsolatok látványos hanyatlása ellenére a két ország közti kereskedelmi egyezményt több ízben megújították.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Archives du Secrétariat International de l'OTAN (ASIO, Bruxelles): D-D (51)11.3 (1951. április 23.). A Brüsszeli Szerződés Állandó Bizottsága főtítkárának feljegyzése a Tanács helyetteseihez.

¹⁹⁵ Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAE, Paris): Europe, 1944–1960, dossier 80 (1954. február 13.). A Kelet-európai Alosztály feljegyzése, *Attaques des pays de démocraties populaires contre la France*.

¹⁹⁶ Uo.

Sztálin 1953 márciusában bekövetkezett halála után, a szovjet külpolitikai nyitással, az enyhülés és a békés egymás mellett élés elveinek meghirdetésével összefüggésben, javulás kezdődött a szovjet–francia kapcsolatokban is. Ennek korai jele volt, hogy 1953. áprilisban egy Rouen-ban horgonyzó szovjet hajó tizennyolc matróza parancsnokával együtt engedélyt kapott, hogy meglátogassa Párizst. Molotov szovjet külügyminiszter gesztusa, hogy a moszkvai francia Nagykövetség által adott fogadáson személyesen megjelent, valamint a Franciaországgal aláírt kereskedelmi megállapodás megerősítette az új irányvonalat. Bonyolította azonban a kétoldalú kapcsolatok fejlődését, hogy a szovjet diplomácia közeledési szándékra utaló lépései nem kizárólag a kelet-nyugati feszültség oldását szolgálták. Arra kívánták ugyanis rábírní a francia vezetést, hogy vétőzza meg a Német Szövetségi Köztársaság csatlakozását a nyugati katonai rendszerhez, és távolodjon el szövetségeseitől. A párizsi egyezmények 1954. októberi megkötése, melyek az NSZK-t a NATO-ba integrálták, a szovjet külügy részéről élénk reakciókat váltottak ki. A francia–szovjet szerződés megkötésének tizedik évfordulóján Molotov kijelentette, hogy e szerződés összeegyeztethetetlen a párizsi egyezményekkel. Egy valószínűleg Jean Laloy által fogalmazott, és a moszkvai francia Nagykövetségre küldött minisztériumi belső feljegyzés tanúsága szerint a Quai d'Orsay tisztában volt a Szovjetunió céljaival. Utasította a képviselő vezetőjét, hogy emlékeztesse a szovjet kormányzatot, Franciaország mindig is a nyugati táborhoz tartozott. A Szovjetunióban zajló desztalinizáció és annak a külpolitikára gyakorolt hatását illetően a francia diplomácia nem ringatta magát illúziókban: „A sztálini módszerek és bizonyos elvek elítélése, az egyszemélyi diktatúra elvetése, a rendőrség mindenre kiterjedő hatalmának megszüntetése, a párton belüli kritika és vita újra elfogadottá tétele, és bizonyos demokrácia visszaállítására irányuló erőfeszítések különböző szinteken kétségkívül még nem jelentik a nyugati elvekhez hasoló koncepciókhoz való visszatérést; mindazonáltal előrelépésnek tekinthetők Sztálin engesztelhetetlen zsarnokságához képest. Az is tagadhatatlan, hogy az új vezetői kör erőfeszítéseket tesz, hogy kiragadja a Szovjetuniót abból a teljes elszigeteltségből, amely helyzetét 1953. márciusában jellemezte, leszerelje a bizalmatlanságot, és megsokszorozza a külvilággal való érintkezést... A szovjet vezetők ezzel párhuzamosan arra törekszenek, hogy megosztó és csábító akcióval megrendítsék a nyugati

¹⁹⁷ Magyar Országos Levéltár (MOL): XIX–J–1–j, Franciaország, 3. doboz, sz. n./1965 (1965. április 23.),

világ kohézióját...”, írta táviratában Maurice Dejean, Franciaország moszkvai nagykövete, aki korábban azt is megjegyezte, hogy „a szovjet vezetőknek egyáltalán nem áll szándékukban feladni a Sztálin által épített birodalom legkisebb darabját sem, sem pedig befolyásukat lazítani a népi demokráciák felett, amelyek a birodalom folytatásának tekinthetők.”¹⁹⁸

A két ország közti kulturális kapcsolatok mindazonáltal fokozatos fejlődésnek indultak. 1956. májusában Guy Mollet miniszterelnök által vezetett francia kormánydelegáció látogatott Moszkvába. A tárgyalások során Hruscsov elővette a szovjet külpolitika ekkoriban gyakran alkalmazott érvét, mely szerint egyedül a francia–szovjet szövetség képes visszaszorítani az Európára leselkedő német veszélyt. Ezáltal akarta ugyanis leválasztani Franciaországot az Egyesült Államokról. A találkozóról fennmaradt dokumentumokból kiviláglik, hogy a szocialista párti (SFIO) Guy Mollet és a francia küldöttség tagjai nem ismerték kellő mélységben a szovjet totalitárius rendszer természetét, és a látogatás programjain részvevő Henri Froment-Meurice visszaemlékezése szerint a francia tárgyalók többször úgy nyilatkoztak, mint akik a szovjetek cinkosságát keresik az amerikaiakkal szemben.¹⁹⁹

A francia Külügyminisztérium iratai alapján úgy véljük, hogy a francia diplomácia, noha igen korlátozott számban voltak szakértői a népi demokráciákban, viszonylag pontos ismeretekkel rendelkezett a Szovjetunióban és Közép-Kelet-Európában kialakult helyzetről. „Kérjük, gyűjtsenek össze a Minisztérium számára minden információt, amely lehetővé teszi, hogy felbecsüljük, mekkora esélye van, hogy a népköztársaságok nagyobb fokú önállóság felé” fejlődnek, írta Jean Laloy, a Quai d’Orsay Európai Osztályának vezetője, amikor 1956 májusában vizsgálatot kezdeményezett a csatlósállamok politikai helyzetéről.²⁰⁰ Ahogyan az 1947-től megfigyelhető „befagyás”, úgy az 1953-tól kezdődő „olvadás” is hasonló jelenségeket eredményezett Párizs és a csatlósállamok viszonyában. Szoros összefüggésben a francia–szovjet kapcsolatok javulásával, Közép-Kelet-Európa szovjet blokkhoz tartozó államai is nyitottabbak lettek a Nyugat felé. Jól illusztrálják ezt a folyamatot vezető

Magyar–francia kapcsolatok.

¹⁹⁸ Maurice Dejean-nak, Franciaország Szovjetunióbeli nagykövetének távirata, n° 1316–1350 (1956. április 9.), *Documents diplomatiques français, 1956*, tome I (*1er janvier – 30 juin*), Paris, Imprimerie Nationale, 1988, pp. 562–563.

¹⁹⁹ Schreiber, i. m. pp. 59–65; Froment-Meurice, i. m. p. 164, idézi Schreiber, i. m. p. 65.

²⁰⁰ Centre des Archives Diplomatiques de Nantes: Budapest – Ambassade, n° 23, n° 509/EU (1956. május 20.). A francia Külügyminisztérium Kelet-európai Alosztályának információkérése a népi demokráciákban lévő francia külképviseltekhez, *Évolution politique des Républiques Populaires* [A Népköztársaságok politikai fejlődése]. (Ez a vizsgálat valószínűleg a Szovjetunió csatlósállamai felé képviselendő új nyugati politika NATO-beli kidolgozását volt hivatva előkészíteni.)

politikusok kölcsönös látogatásai (például 1956. májusában Marcel Popescu román külkereskedelmi miniszter Párizsban tárgyalt; Christian Pineau francia külügyminiszter Prágában járt), parlamenti delegációk utazásai (pl. 1953. decemberben francia küldöttség látogatott Lengyelországba; 1956. novemberben francia képviselőket láttak vendégül Bukarestben) valamint a kulturális és gazdasági kapcsolatok felújítása (pl. 1954. márciusában kereskedelmi egyezményt írtak alá Bulgáriával).²⁰¹ Az Észak-atlanti Tanács francia delegációja részletes feljegyzést készített Franciaországnak a Szovjetunióval és a szovjet blokk államaival 1956. második felében lebonyolított csereprogramjairól. A dokumentumból kitűnik, hogy a Lengyelországgal és Csehszlovákiával való kapcsolat ebben az időben különösen intenzívvé vált.²⁰²

1955-től megfigyelhetjük az olvadás első jeleit a magyar–francia kapcsolatokban is. A magyar külügyminiszter utasította a párizsi magyar követséget, hogy tegyen meg mindent a Franciaországgal való viszony megélénkítésére. A magyar követ egyik legfontosabb feladata a franciaországi exportcélok megvalósítása volt. Továbbá gazdasági témájú jelentéseket vártak tőle, és – a magyar gazdaság fejlődésének előmozdítása céljából – be kellett számolnia a francia műszaki és tudományos kutatások állásáról is. A magyar külügy túristautak szervezését is kíváncsún tartotta (1955-ben mintegy 1000 francia turista járt Magyarországon). Ami a kulturális kapcsolatokat illeti, főként a műszaki és a tudományos szférában igyekeztek csereprogramokat szervezni. A magyar diplomácia arra törekedett, hogy a kulturális együttműködésnek hivatalos jelleget adjon (pl. kulturális egyezmény, filmes delegációk hivatalos cserelátogatásai).²⁰³ A magyar Külügyminisztérium értékelése szerint egyébként a Guy Mollet-kabinet „fokozottabb megértést látszik mutatni” a békés egymás mellett élés elveit illetően.²⁰⁴ Egy párizsi magyar követjelentés szerint Christian Pineau francia külügyminiszter „Számít a nemzetközi helyzet enyhülésének és a békés együttélés fokozódására [Sic!] és talán azzal is kísérletezik, hogy Franciaországból lényegében, ha nem is hivatalos formában, olyan semleges országot formáljon, amely képes közvetítőként fellépni Kelet és Nyugat között”.²⁰⁵

²⁰¹ Schreiber, i. m. pp. 70–73.

²⁰² ASIO: AC/52–D/190/6 (1956. december 20.). Az Észak-atlanti Tanácshoz delegált francia küldöttség feljegyzése a Tájékoztatási és a Kulturális Kapcsolatok Bizottságához.

²⁰³ MOL: XIX–J–1–j, Franciaország (1945–1964), 1. doboz, 00776/4/1956 (1956. április 21.), *Féléves irányelvek megküldése*.

²⁰⁴ MOL: XIX–J–1–j, Franciaország (1945–1964), 5. doboz, 004079/1956 (1956. május 15.), Fóti István osztályvezető-helyettes levele a párizsi magyar követnek *A Guy Mollet-kormány külpolitikája*.

²⁰⁵ MOL: XIX–J–1–j, Franciaország (1945–1964), 5. doboz, 311/1956 (1956. március 31.), Kutas Imre franciaországi magyar követ jelentése, *A Guy Mollet-kormány külpolitikája*.

A budapesti francia követ, Jean Paul-Boncour tájékoztatta a Quai d'Orsay-t a magyar hatóságoknak a kétoldalú kapcsolatok javítására irányuló erőfeszítéseiről. A diplomaták mozgásszabadságát korlátozó rendszabályok fokozatos eltörlése világosan mutatta, hogy a desztalinizáció immár elérte a külpolitika területét is: 1956 júniusában a budapesti francia követség személyzete többszöri ki- és beutazásra feljogosító, hat hónapig érvényes vízumot kapott.²⁰⁶ Szeptemberben a magyar hatóságok a külképviseltek személyzete számára tiltott zónák jelentős csökkentését tartalmazó térképet adtak át a francia katonai attasénak.²⁰⁷ Október 23-án pedig, vagyis a magyar forradalom kitörésének napján a francia követ a magyarországi diplomáciai kirendeltségek számára előírt utazási korlátozások teljes eltörléséről számolhatott be párizsi feletteseinek.²⁰⁸ A magyar vezető körök megváltozott magatartásáról tanúskodott, hogy a francia követég által 1956. július 14-én adott fogadáson a teljes magyar kormány és Rákosi Mátyás is személyesen megjelent.²⁰⁹ A kétoldalú kapcsolatok enyhültebb légkörét mutatta, hogy a budapesti francia kulturális attasé ösztöndíjasok be- és kiutazásáról tárgyalhatott.²¹⁰ Több kulturális csereprogram is megalósult. Így például 1956 augusztusában a magyar Központi Statisztikai Hivatal elnöke járt Párizsban; szeptembertől novemberig a budapesti cirkusz tartott ott előadásokat. Augusztusban magyar–francia–osztrák együttműködésben filmet forgattak Magyarországon. Több fiatal francia zongorista részt vett az 1956. szeptemberben Budapesten megrendezett nemzetközi Liszt-versenyen.²¹¹

A francia külügy tisztában volt azzal, hogy a népi demokráciáknak a nyugati országok felé tett közeledő lépéseit a szovjetek ösztönzik²¹², és érzékelték a diplomáciai kapcsolatok „desztalinizációjának” határait is: a francia misszióvezető nem volt meggyőződve arról, hogy a diplomaták mozgásának megfigyelése Magyarországon valóban véget ért volna. Úgy vélekedett, hogy a rendőrség túlhatalma egyik napról a másikra romba döntheti a túlzottan

²⁰⁶ AMAE: Europe, 1944–1960, Hongrie, dossier 85, n° 870 (1956. szeptember 6.), Jean Paul-Boncour, magyarországi francia követ jelentése.

²⁰⁷ AMAE: Europe, 1944–1960, Hongrie, dossier 85, n° 931 (1956. szeptember 26.), Jean Paul-Boncour, magyarországi francia követ jelentése.

²⁰⁸ AMAE: Europe, 1944–1960, Hongrie, dossier 85, n° 614 (1956. október 23.), Jean Paul-Boncour, magyarországi francia követ távirata.

²⁰⁹ AMAE: Europe, 1944–1960, Hongrie, dossier 87, n° 274 (1956. július 16.), Jean Paul-Boncour, magyarországi francia követ távirata.

²¹⁰ AMAE: Europe, 1944–1960, Hongrie, dossier 85, n° 605 (1956. június 14.), Jean Paul-Boncour, magyarországi francia követ jelentése.

²¹¹ ASIO: AC/52–D/190/6 (1956. december 20.). Az Észak-atlanti Tanácshoz delegált francia küldöttség feljegyzése a Tájékoztatási és a Kulturális Kapcsolatok Bizottságához.

²¹² Centre des Archives Diplomatiques de Nantes: Budapest – Ambassade, n° 23, n° 613/EU (1956. június 10.). A magyarországi francia Követség feljegyzése, *Évolution politique des Républiques Populaires: La Hongrie* [A Népköztársaságok politikai fejlődése: Magyarország].

optimista jóslatokat.²¹³ A francia diplomácia mindazonáltal kedvezően fogadta a magyar kormányzat baráti gesztusait.²¹⁴ Ezzel magyarázható, hogy az 1956 júniusában Magyarországra érkezett új francia követ, Jean Paul-Boncour megbízó levelének átadása alkalmából békülékeny hangú beszéd elmondására kapott felhatalmazást. A beszéd magyar hatóságokkal egyeztetett és általuk készségesen elfogadott szövegének fő témája „a Kelet és a Nyugat közti viszony olvadása, valamint Magyarország és Franciaország közt mindennemű kapcsolatok megújítása” volt, különös tekintettel a személyes kapcsolatok újrafelvételére.²¹⁵

A Quai d’Orsay Magyarországon is élénk érdeklődéssel figyelte a Sztálin halála után a szovjet blokkban meginduló társadalmi és politikai liberalizálódás, az ún. olvadás folyamatát. 1947 és 1958 között kulturális attasé és a Francia Intézet igazgatója, Guy Turbet-Delof, aki kiváló magyar nyelvtudásával és széleskörű társadalmi kapcsolataival a korabeli budapesti francia követség legjobb helyismerettel rendelkező diplomatája volt, egy interjú során azt nyilatkozta, hogy – a közöny évei után – éppen Nagy Imre első kormánya (1953–1955) idején kezdett a francia Külügyminisztérium aktívabban foglalkozni Magyarországgal.²¹⁶ A budapesti francia diplomáciai misszió nagyszámú táviratot és jelentést küldött a desztalinizáció jelenségeiről, és a külügyi vezetés is kifejezte, hogy bővebb információt kér a kérdésről. A forradalmat megelőző hónapokban a Szovjet Kommunista Párt XX. Kongresszusa, a személyi kultusz elítélése, Rákosi Mátyás sorsa, a rehabilitálások, az írok és maga az Írószövetség mellett a Petőfi Kör és a Nagy Imre körül kialakuló ellenzéki csoport, valamint Nagy hatalomba való visszatérése számítottak a diplomáciai levelezés legfontosabb témáinak. A francia elemzőknek a magyarországi politikai helyzet alakulásáról tett megállapításai többségükben megalapozottnak bizonyultak. Helyesen ismerték fel a hatalmon lévő magyar sztálinista vezető csoport dilemmáját: hogyan lehet úgy demokratizálási és jóléti politikát folytatni, hogy közben megerősítik az ideológiai fegyelmet és biztosítják a rend fennmaradását?²¹⁷ Világosan rámutattak a liberalizálás (Sztálin hibáinak és a személyi

²¹³ AMAE: Europe, 1944–1960, Hongrie, dossier 85, n° 605 (1956. június 14.), Jean Paul-Boncour, magyarországi francia követ jelentése; uo. n° 870 (1956. szeptember 6.).

²¹⁴ A szocialista párt által vezetett francia kormánynak a nemzetközi enyhüléssel kapcsolatos magatartásáról lásd Élisabeth du Réau, „Les socialistes français, l’Europe et la Hongrie (1956–1957)”, *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében...*, pp. 511–520.

²¹⁵ AMAE: Europe, 1944–1960, Hongrie, dossier 85, n° 605 (1956. június 14.), Jean Paul-Boncour, magyarországi francia követ jelentése.

²¹⁶ Kecskés Gusztáv, „De l’autre côté du ‘rideau de fer’. La révolution hongroise de 1956 et la politique étrangère française à la lumière de quelques entretiens avec d’anciens diplomates”, *Specimina Nova*, i. m. 1999, p. 162.

²¹⁷ AMAE: Europe 1944–1960, Hongrie, dossier 87, (1956. július 21.). A francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Alosztályának feljegyzése, *Changements en Hongrie* [Változások Magyarországon] (*Documents diplomatiques français*, 1956, tome II (1er juillet – 23 octobre), Paris, Ministère des Affaires étrangères, 1989, pp. 143–146).

kultusznak a kritikája stb.) és a „kézbevitel” (például az a tény, hogy Rákosit a szovjetek a párt első titkári posztján tartották 1956 júliusáig) egymással ellentétes folyamataira. Felhívták a figyelmet arra is, hogy az olvadás jelenségei mögött bizonyos párton belüli erők húzódnak meg: „nemzeti elemek eddig nem ismert lelkesedéssel szállnak szembe a kizárólag Moszkvának engedelmeskedő sztálinisták tekintélyével és uralmával”, írta a budapesti francia követ 1956 júniusában a magyarországi politika alakulásáról készített összefoglalójában.²¹⁸ Rákosi Anasztaz Mikojan látogatásával összefüggő bukása, az új pártvezető, Gerő Ernő sajátos helyzete (meggyőződéses sztálinistaként kellett Nagy Imre korábbi programjához hasonló politikát megvalósítania²¹⁹) és Nagy hatalomba való visszatérésének hosszú folyamata egyaránt terjedelmes elemzés tárgyát képezte. Érdekes, hogy a francia követség nem csak Mikojan július 13. és 21. között szinte inkognitóban tett magyarországi látogatásáról tudott, hanem Nagy Imrének a szovjet vezetővel folytatott tárgyalásáról is jelentett.²²⁰ A Magyarország nemzetközi helyzetét meghatározó tényezők közül a Szovjetunió álláspontjára, Joszip Broz Tito szerepére és a június végén a lengyelországi Poznanban lezajlott események következményeire helyezték a hangsúlyt a francia diplomaták. A szovjet külpolitikát illetően azt latolgatták, hogy „vajon Moszkva őszinte-e akkor, amikor hagyja, hogy csatlósai maguk válasszák meg a szocializmus felépítéséhez vezető saját útjukat, s vajon a szovjetek vállalják-e annak kockázatát, hogy a budapesti rendszer a kommunizmus magyar változatának irányában fejlődik majd tovább”.²²¹ Tito jelentőségét nem csupán Rákosi félreállítása kapcsán, de Magyarország későbbi fejlődési iránya szempontjából is kiemelték. Dalibor Soldatić budapesti jugoszláv követ Jean Paul-Boncour francia követ előtt 1956 szeptemberében megerősítette, hogy „optimista a jövőbeni liberális fejlődést illetően, amely Kádár vagy Nagy Imre alatt fokozatosan kivezeti majd Magyarországot a szovjet hatalmi szférából”.²²²

A francia diplomácia – akárcsak a többi nyugati ország külpolitikai vezetése – rokonszenvezett a desztálinizációs folyamatokkal, nem kívánt viszont azokba közvetlenül

²¹⁸ Centre des Archives Diplomatiques de Nantes: Budapest – Ambassade, n° 23, n° 613 (1956. június 10.). Franciaország magyarországi követségének feljegyzése, *Évolution politique des Républiques Populaires : la Hongrie*.

²¹⁹ AMAE: Europe 1944–1960, Hongrie, dossier 87, (1956. július 21.). A francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Aligazgatóságának feljegyzése, *Changements en Hongrie* [Változások Magyarországon] (*Documents diplomatiques français 1956*, tome II, i. m. pp. 143–146).

²²⁰ AMAE: Europe 1944–1960, Hongrie, dossier 87, n° 756 (1956. július 27.). Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ jelentése.

²²¹ AMAE: Europe 1944–1960, Hongrie, dossier 87, n° 480 (1956. május 9.). Olivier Deleau, magyarországi francia követ jelentése.

²²² AMAE: Europe 1944–1960, Hongrie, dossier 87, n° 912 (1956. szeptember 19.). Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ jelentése.

beavatkozni. Párizs is tisztában volt azzal, hogy a szovjet érdekszférában való túlságosan aktív fellépés az atomháború kockázatával járna. A Quai d'Orsay tehát óvatosan járt el. Kedvezően fogadta a népi demokráciák kezdeményezéseit a kétoldalú kapcsolatok javítására, ugyanakkor viszonylag passzív maradt: kezdeményezés helyett inkább reagált. Mindazonáltal, 1955–1956 folyamán láthatjuk az enyhülés jeleit a magyar–francia kapcsolatokban is, különösen kulturális területen. Arra nincs adat, hogy a francia külügy vagy általában a nyugati diplomácia számított volna fegyveres felkelés kirobbanására Magyarországon, noha valószínűnek tartották, hogy gyökeres változások fognak rövidesen bekövetkezni.²²³ Az 1956-os magyar forradalom kitörése így váratlanul érte a nyugati kormányokat, köztük a franciát is. Az október 23-án kezdődő magyarországi események egyetemes történeti jelentőségét az adja, hogy világossá tette a nemzetközi kapcsolatok fő résztvevőinek – a Szovjetunióknak, valamint az Egyesült Államoknak és fő szövetségeseinek – Közép-Kelet-Európa térségéhez való hozzáállását.²²⁴ A Szovjetunióról kiderült, hogy minden békés egymás mellett élést és a szocialista országok egyenjogúságát hirdető szólam ellenére, ha térségbeli érdekeit fenyegetve látja, könyörtelenül fegyveresen beavatkozik. A „rab nemzetek békés felszabadítását” zászlajára tűző amerikai kormányzat ellenben nem mozdult. Pedig erőteljes propagandatevékenysége nyomán a világ közvéleménye úgy vélte, Washington nem nézné tétlenül, ha egy „kelet-európai” nép felkelne a szovjet uralom ellen. A francia külpolitikának a magyar forradalomra adott válasza szintén példa értékű: megmutatja ugyanis a francia kormányzat korabeli Közép-Kelet-Európa politikájának lényegét, lehetőségeit és motivációit is.

*Az 1956-os magyar forradalom példája*²²⁵

A Quai d'Orsay Magyarország és a szovjet blokk irányában folytatott politikáját a vizsgált időszakban nagy stabilitás jellemezte. A francia álláspontot mindenekelőtt az Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállásával jellemezhető kétpólusú világrend

²²³ Ezt bizonyítja a Szovjet politika tendenciáit vizsgáló NATO-munkacsoport 1956. szeptember 24-re dátumozott *Le dégel en Europe orientale* című jelentése is. Lásd „Az olvadás Kelet-Európában a Nyugat szemével. A NATO Nemzetközi Titkárságának belső dokumentuma”, közli és fordította Kecskés Gusztáv, *Évkönyv VIII. 2000. Magyarország a jelenkorban*, Budapest, 1956-os Intézet, 2000, pp. 369–391.

²²⁴ Az 1956-os magyar forradalomnak erre a „tesztjellegére” Gyáni Gábor hívta fel a figyelmemet.

²²⁵ Az 1956-os magyar forradalom franciaországi visszahangjáról lásd Kecskés Gusztáv, *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956*, doktori disszertáció, Sorbonne Nouvelle Paris III – Pécsi Tudományegyetem,

szabályai határozták meg. Ez a nemzetközi környezet a be nem avatkozás politikáját, sőt a passzivitást írta elő számára. A csatlósállamok békés *fellazításának* koncepciója – vagyis a Szovjetuniótól függetlenedő külpolitika és az egyre liberálisabb belpolitika követésére való ösztönzés gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok által²²⁶ – ez volt az a keret, amelyből soha nem lépett ki Franciaország. E program lényegi elemei már az 1956 őszi lengyel és magyar válság előtt megfogalmazódtak a NATO országok kelet-európai politikájában.²²⁷ Sem a magyar forradalom kitörése, sem annak leverése nem változtatott érdemben ezen az irányvonalon, a francia kormányzat ugyanis nem vett tervbe semmilyen energikusabb intézkedést. A magyar semlegesség elfogadása a forradalom alatt, vagy Christian Pineau francia külügyminiszter Magyarország semlegesítésére vonatkozó javaslata, melyet 1956. december 18-án a francia Nemzetgyűlésben jelentett be,²²⁸ nem tekinthetők ilyeneknek. Franciaország nemzetközi súlya nem is tett volna lehetővé bármiféle hatékony fellépést egy ekkora horderejű nemzetközi kérdésben. Így az után Jean-Paul Boncour, magyarországi francia követ hasonló tárgyú felvetése, amit a Budapestre látogató Csou En-laj kínai miniszterelnöknek adott elő 1957 januárjában, szintén egyszerű próbálkozásnak tűnik csupán.²²⁹

A többi tényező, nevezetesen a szuezi válság és hosszabb távon az algériai háború, szintén gyakorolt némi befolyást a francia kormánynak a magyar eseményekkel kapcsolatos politikájára, főként az Egyesült Nemzetek Szervezetében. Ezek a körülmények azonban csak időlegesen és taktikai jellegűek voltak az európai *status quo* elsőrendű szempontjához képest. A francia társadalom és politikai élet rendkívül heves reakciója elenyészően kevésbé nyomott a latban a Quai d'Orsay döntéshozatalában. Annyi bizonyos, hogy a francia diplomaták a közvélemény egészéhez hasonlóan nagy szimpátiával figyelték a magyar forradalom eseményeit (pl. Jean Laloy, Etienne Manac'h, Fernand Rouillon, Guy Turbet-Delof).²³⁰ A fokozott érzelmi azonosulás és a kétségtelen szimpátia egyéni megnyilvánulásai azonban aligha módosították a végső döntések meghozatalát.

3 kötet, Párizs, 2003, 749 p. (kézirat), melynek következtetéseiről: uő, „A francia diplomácia és az 1956-os magyar forradalom”, *Történelmi Szemle*, 2002. (44. évf.) 1–2. szám, pp. 99–114.

²²⁶ Békés Csaba, *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*, Budapest, 1956-os Intézet, 1996, p. 77.

²²⁷ Lásd „Az olvadás Kelet-Európában a Nyugat szemével. A NATO Nemzetközi Titkárságának belső dokumentuma”, *Évkönyv VIII. 2000...*, i. m.

²²⁸ Journal Officiel de la République Française. Débats parlementaires, Assemblée Nationale. Compte rendu in extenso des séances, questions écrites et réponses des ministres à ces questions. Troisième législature, Session ordinaire de 1956-1957, 1re séance du 18 décembre 1956, p. 6090.

²²⁹ Jean Paul-Boncour, Franciaország magyarországi követének távirata, n° 65–69 (1957. január 18.), *Documents diplomatiques français, 1957*, tome I (1er janvier – 30 juin), Paris, Imprimerie Nationale, 1990, pp. 104–105.

A magyar válság kívül esett Franciaország hatalmi érdekkörén. Ennek bizonyítására elég felidézni azt a tényt, hogy a francia külpolitika magyar ügygel kapcsolatos cselekvési területei Budapesttől igen távol estek. A francia kormány képviselői az ENSZ-ben, a NATO-ban vagy éppen a menekültek befogadása révén magában Franciaországban léptek fel közvetlen módon. Párizs tehát ott koncentrált erőfeszítéseit, ahol a Szovjetunióval való közvetlen konfrontáció nélkül is cselekedhetett. Így a NATO-tagállamok által a Kádár-kormányval szemben érvényesített bojkott lehetővé tette a francia kormány számára, hogy bírálja a hivatalos Magyarországot a nyugati politikai liberalizmus nevében, anélkül, hogy veszélyes mértékben szembekerült volna Moszkvával. Természetesen éberen figyelték a szovjet politika legcsekélyebb rezdüléseit is jól tudván, hogy ezek döntő jelentőségűek a nemzetközi enyhülés szempontjából. Márpedig a francia diplomácia elsőrangú kérdésként kezelte az enyhülés és a leszerelés folytatásának a problémáját. Emiatt a Szovjetunióval való párbeszéd fenntartását fontosabbnak ítélték, mint a közép- és kelet-európai népek emancipációs törekvéseinek a támogatását. Ez az álláspont világosan kifejeződött Nagy Imre és társai 1958. júniusi kivégzésekor: „... helyes, ha nem keverjük össze a kérdéseket. A Kelet és a Nyugat közötti dialógus más lapra tartozik, aminek a tétje túl súlyos ahhoz, hogy e téma megítélésében csupán érzelmeink vezessenek bennünket. A közvélemény, amely ma talán megértené, ha megszakítanánk Moszkvával a párbeszédet Nagy kivégzése miatt, néhány hónap elteltével viszont minden bizonnyal megróna minket ezért. Nem szabad túlságosan sietnünk, és nem szabad visszafordíthatatlan döntéseket hoznunk. [...] Mi tehát nem vagyunk hívei a szakításnak...” – szögezte le Etienne de Crouy-Chanel, Franciaország állandó képviselője a NATO Tanácsában 1958. június 20-án.²³¹

A ma hozzáférhető források alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar ügy nem volt elsődleges probléma Guy Mollet kormánya számára sem belpolitikai, sem nemzetközi vonatkozásban. A magyar forradalommal egy időben tartott minisztertanácsi ülések során mindössze egyetlen alkalommal került elő a téma. A magyar válsággal foglalkozó első döntést november 7-én hozták, amikor a menekültek befogadásáról intézkedtek. A francia kormány természetesen bőségesen tárgyalta a nemzeti érdekeket közvetlenül érintő kérdéseket, mint például az algériai felkelőknek szánt fegyvereket szállító egyiptomi hajó, az Athos ügyét, az

²³⁰ A francia diplomatáknak a magyar forradalommal kapcsolatos szimpátiájáról lásd Kecskés, „De l'autre côté du 'rideau de fer'...”, *Specimina Nova*, 1999, i. m. pp. 155–171.

²³¹ AMAE: Services des Pactes, 241. doboz, n° 57 (1958. június 20.). Etienne de Crouy-Chanel, Franciaország állandó képviselője a NATO Tanácsában távirata.

algériai FLN vezetőit szállító repülőgép elfogását vagy a szuezi háború fejleményeit.²³² Ha figyelemmel kísérjük Franciaország legfontosabb szövetségeseivel 1956. november–decemberben folytatott tárgyalásait, ugyanerre a megállapításra jutunk. A legmagasabb szinten folytatott megbeszélések során a magyar ügy alig vagy egyáltalán nem került terítékre. Guy Mollet és Konrad Adenauer nyugatnémet kancellár híres november 6-ai találkozóján az európai integráció volt a fő téma.²³³ Hervé Alphand, washingtoni francia nagykövet Dwight David Eisenhower amerikai elnöknél november 8-án tett látogatása során főként annak fontosságát húzta alá, hogy meg kell szilárdítani a szövetséget az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország közt a szuezi válság után, amely megrendítette a korábbi kölcsönös bizalmat.²³⁴ Végül, a francia–brit tárgyalásokon szinte kizárólag a szuezi háború és annak a következményei voltak napirenden.²³⁵ Kétségtelen tehát, hogy sem Párizsban, sem a nyugati döntéshozó központokban általában nem ítélték a magyar kérdést elsődlegesen fontosnak. Kiterjeszthetjük e a megállapítást a Nyugat-európai Unió (UEO) Tanácsának december 10-i²³⁶ és a NATO Tanács december 11–14-én Párizsban megtartott miniszteri szintű üléseire is.

Ha a Quai d’Orsay magyar ügygel kapcsolatos politikáját a nemzetközi kapcsolatok történetébe ágyazva vizsgáljuk, kitűnik, hogy az általa követett álláspont és magatartás tökéletesen illeszkedett a nyugati diplomácia általános irányvonalába. Akárcsak a Mollet-kabinet, a többi nyugati kormányzat is – saját közvéleményükkel ellentétben – tisztában volt azzal, hogy mennyire szűk mozgástér áll rendelkezésére a magyarországi forradalmi események befolyásolására. A szovjet blokkal szembeni katonai beavatkozás vagy energikusabb politikai fellépés nem is vetődött fel e körökben. Nem csak a franciákra, de a nyugati vezetőkre általában is igaz, hogy a Kelet és Nyugat közti enyhülési folyamat továbbvitelét kívánták, és ezért nagy jelentőséget tulajdonítottak a Szovjetunióval folytatott

²³² Nem volt lehetőségem tanulmányozni a minisztertanácsi ülésekről készített jegyzőkönyveket. Megállapításaim Patricia Gillet-nek, a Nemzeti Levéltár (Párizs) XX. Századi Szekciója illetékes levéltárosának közlésein, valamint a Nemzeti Levéltár következő dobozainak anyagán nyugszanak: F60 2766 (Ordre du jour du Conseil des Ministres, 1956-1958, dossier: janvier 1956-décembre 1956) és F60 2772 (Communiqués de Presse des Conseils des ministres, dossier: janvier 1956-décembre 1959).

²³³ AMAE: Secrétariat général (1945–1971), „Entretiens et message”, 1956. szeptember 3–1957. szeptember, G. Mollet és K. Adenauer 1956. november 6-i tárgyalásainak jegyzőkönyve. (*Documents diplomatiques français*, 1956, tome III (24 octobre – 31 décembre), Paris, Imprimerie Nationale, 1990, pp. 231–238.)

²³⁴ AMAE: Secrétariat général (1945–1971), Suez, 82, n° 7028–7038 (1956. november 8.). Hervé Alphand-nak, Franciaország washingtoni nagykövetének távirata. (*Documents diplomatiques français*, 1956, tome III (24 octobre–31 décembre), i. m. 251–253.)

²³⁵ AMAE: Secrétariat général (1945–1971), „Entretiens et message”, 1956. szeptember 3–1957. szeptember, n° 278/SGL (1956. december 4.). Jean Chauvel-nek, Franciaország londoni nagykövetének jelentése.

²³⁶ Összefoglaló a Nyugat-Európai Unió Tanácsának 1956. december 10-i üléséről, *Documents diplomatiques français*, 1956, tome III (24 octobre – 31 décembre), i. m. 512–518.

dialogus fenntartásának. Ami Magyarországot illeti, Párizs folyamatosan egyeztetett álláspontját partnereivel a NATO fórumain és a kétoldalú konzultációk során. Az egyező geostratégiai helyzeten túl az állandó kontaktus tette lehetővé a NATO-országoknak a közös diplomáciai irányvonal kialakítását. Franciaországnak a Nagy-Britanniához és az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatai voltak ekkor nyilvánvalóan a legerősebbek.

Az 1956-os magyar forradalom, valamint annak leverése nem provokált tényleges konfliktust a nyugati és a keleti blokk között, mivel a Szovjetunió a válság során a saját befolyási övezetén belül cselekedett. A kortársak benyomása azonban az volt, hogy a magyar válság és az általa keltett veszélyek a két blokk közti ideológiai szembenállásból következnek. Mindenesetre ilyen a következtetést sugallt az amerikaiak által finanszírozott rádióállomások – a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja – által Kelet-Európa felé sugárzott propaganda. Még az 1956-os év folyamán is arról esett itt szó, hogy az Egyesült Államok nem nézné ölbe tett kézzel, ha egy csatlósállam népe fellázadna szovjet elnyomói ellen. A nyugati közvélemény különlegesen élénk reagálása szintén azt a látszatot keltette, hogy rendkívül veszélyes helyzetről van szó. Valójában azonban a magyar forradalom nem ilyen jellegű válság volt, mivel nem idézte elő világháború kitörésének a kockázatát. 1956 őszén Magyarország esetében más volt a helyzet, mint például a koreai háború, a két berlini válság, a kubai rakétaválság, a vietnami háború vagy az afganisztáni szovjet invázió esetében, ahol tehát a két tábor ténylegesen szembe került egymással. A magyar forradalom sokkal inkább az 1953-as kelet-berlini felkelésre, az 1968-as prágai tavaszra és az 1980–1981-es lengyel mozgalomra látszik hasonlítani, hiszen ezen események a szovjet érdekszférán belül zajlottak le. Ezek a „válságok” megrekedtek a polémia, a propaganda és a közvélemény szintjén, és nem rendítették meg komolyan a kelet-nyugati kapcsolatokat.²³⁷ S bár a magyar forradalom átmenetileg megnövelte a két blokk közt a feszültséget, hosszútávon nem gyakorolt jelentős befolyást a két tábor közötti viszony alakulására.²³⁸

Mi a helyzet végül a magyar forradalomnak a magyar–francia kapcsolatokra tett hatásával? Az 1955–1956 folyamán regisztrált fokozatos javulást nem csak hogy megállította, de durván vissza is vetette a NATO-országok diplomáciai bojkottja, amit a forradalom leverése illetve a Kádár-kormány hatalomra kerülése miatti tiltakozás nyílt kifejezésére vezettek be: „A nyugati képviselvekre tekintve visszatért a Rákosi-korszak” – panaszkodott

²³⁷ Békés Csaba, „Hidegháború, enyhülés és az 1956-os magyar forradalom”, *Évkönyv V. 1996/1997*, Budapest, 1956-os Intézet, 1997, p. 204; uő: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*, i. m. 70–71.

²³⁸ Békés, *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*, i. m. 70–71.

Henri Quioc, a budapesti francia követség tanácsosa 1957 januárjában.²³⁹ Mindazonáltal, 1957 ősztől már a lassú felmelegedés jeleit lehet megfigyelni, ami az ezt követő egy évben fokozatosan tovább terjedt. Néhány éven belül pedig a kapcsolatok szívélyessége jelentősen meghaladta forradalom előtti szintet is: 1959 áprilisában kereskedelmi egyezményt, 1960 nyarán légügyi egyezményt, 1961 októberében pedig kulturális csereprogramot írtak alá a két ország kormányai; 1961. március–áprilisában, majd 1963 április–májusában francia parlamenti küldöttség járt Magyarországon; 1963 júliusában magyar parlamenti delegáció látogatott Franciaországba; végül 1963 decemberében nagykövetségi szintre emelték a magyar és a francia diplomáciai képviselőket.²⁴⁰ A két ország közti viszony javulásához hozzájárult a kelet–nyugati párbeszéd újbóli megélénkülése 1957 tavaszán, a fellazítási politika gyakorlati alkalmazása a francia oldalról, a Kádár-rendszer megszilárdulása, továbbá a magyar diplomácia erőfeszítései a nyugati hatalmakkal való viszony rendezésére, és nem utolsósorban a forradalom utáni megtorlások enyhülése, főként pedig az 1963-as nagy amnesztia.

A korszak magyar–francia kapcsolatait több évtized távlatából vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 1956-os magyar forradalom – minden látszat ellenére – nem gyakorolt lényegi hatást e viszony további alakulására. Charles de Gaulle elnöknek az új magyar nagykövet látogatásakor, 1964-ben mondott szavai jól illusztrálják megállapításunkat: „Nem volt népeink között a múltban semmi olyan zavaró ügy, ami meggátolhatná kulturális és gazdasági kapcsolataink állandó fejlődését.”²⁴¹ Érdekes megfigyelni, hogy a két ország közti kapcsolatok nem minden területét érintették egyenlő mértékben a forradalom utáni gyors változások. Míg a politikai, diplomáciai és kulturális kapcsolatok esetén komoly kilengéseket regisztráltunk, a gazdasági kapcsolatok ennél nagyobb stabilitást mutattak.²⁴² A többéves diplomáciai bojkott ellenére a francia–magyar kapcsolatok végül nemcsak normalizálódtak, de az 1960-as években az 1956. októberi szintnél is jóval magasabb fokúvá váltak.

Az 1956-os magyar forradalom igazi hatása a francia–magyar viszony történetében így nem annyira a diplomáciai, politikai, gazdasági vagy kulturális szférában lelhető fel,

²³⁹ AMAE: Europe 1944–1960, Hongrie, dossier 89, n° 157/EU (1957. január 31.). Henri Quioc-nak, a budapesti francia Követség tanácsosának jelentése, *Situation et perspectives* [Helyzet és távlatok].

²⁴⁰ MOL: XIX–J–1–j, Franciaország 1945–1964, 3. doboz, sz. n./1965 (1965. április 23.). Feljegyzés a magyar–francia kapcsolatok alakulásáról. Vö. Garadnai Zoltán, „A magyar–francia diplomáciai kapcsolatok története, 1945–1966”, *Külpolitika* (7. évf.) 2001. 1–2. sz. pp. 115–119, 142–145.

²⁴¹ MOL: XIX–J–1–j, Franciaország 1945–1964, 2. doboz, 004588/1/1964 (1964. július 13.). Valkó Márton, Magyarország franciaországi nagykövetének jelentése, idézi Garadnai, „A magyar–francia diplomáciai kapcsolatok története, 1945–1966”, *Külpolitika*, i. m. pp. 119, 145.

hanem a közvéleményben. A franciák tudatának a mélyén csaknem fél évszázadon át megőrzött emlékek ugyanis sokkal tartósabbnak bizonyultak. A „mártír Magyarországnak” nyújtott segítség és a magyar menekültek befogadása ma is sokakban elevenen él. A magyar nép történeti emlékezetébe viszont az ’56-os tragédia kapcsán éppen hogy az íródott be, hogy a Nyugat magára hagyott bennünket a bajban. A történetírás ugyanakkor nem mulaszthatja el hangsúlyozni, hogy 1956-ban a franciák többsége – ha nem is fegyverrel a kézben, de a szívével – végig mellettünk állt.

A Franciaország és Közép-Kelet-Európa közti kapcsolat 1945–1947 után tehát a két világháború közti időszakhoz képest jelentősen meglazult. Térésünk Párizs számára főként a „vasfüggöny” lezárulása után sokat veszített jelentőségéből, és nem található a számára elsődlegesen fontos külpolitikai relációk között. A megváltozott szemléletet jól tükrözi, hogy a régió egyre inkább mint homogén tömb – „les Pays de l’Est” – jelenik meg, amelyben az egyes országok elveszítik egyéni arculatukat. Az 1950-es években a szovjet blokkon belüli államok között a Quai d’Orsay számára aligha állítható fel prioritási sorrend. A francia külpolitika ismerte és elismerte a Közép-Kelet-Európa feletti szovjet uralmat, bár a fellazítási politika keretében hosszú távon reménykedett az itt élő népek felszabadulásában. A hidegháborús nemzetközi rendszert, az érdekszférapolitika gyakorlati működését, valamint Franciaországnak a térségünkben rendelkezésre álló hatalmi eszközeinek korlátozottságát szemléletesen bizonyította az 1956-os magyar forradalomra adott francia válasz. Az enyhülés és a leszerelés globális problémáival kapcsolatban éppúgy, mint Közép-Kelet-Európa szűkebben vett ügyeiben a többi nyugati ország diplomáciájához hasonlóan a francia is a Szovjetuniót tekintette tárgyalópartnernek. Mindennek ellenére kimutatható a Moszkvával szembeni indirekt fellépés igénye is.

A Szovjetunióval szemben Közép-Kelet-Európában felbukkanó önállósodási törekvések francia támogatásának korai példája a Jugoszláviának nyújtott gazdasági és katonai segély, amelyet az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával együtt határoztak el 1951 elején.²⁴³ A Quai d’Orsay-én e politika sikereként könyvelték el, hogy a Szovjetuniónak a szovjet–jugoszláv megbékélés idején is el kellett ismernie – legalább formálisan – a jugoszláv szocializmus sajátos jellegét. Ezután a szovjet blokk kommunista pártjai is megfogalmazhattak hasonló igényeket, ami francia értékelés szerint hozzájárult a szovjet

²⁴² AMAE: Europe 1944–1960, Hongrie, dossier 107, (1958. május 18.). A Kelet-Európai Alosztály feljegyzése a főtítkárnak, *Questions hongroises*.

²⁴³ Schreiber, i. m. pp. 57–58.

blokk változatosabbá válásához, így az 1956. őszi lengyel és magyar válság kirobbanásához is.²⁴⁴ A szovjet blokk kohéziójának csökkentése volt a célja a francia külpolitikának a Władysław Gomułka vezette Lengyelország gazdasági támogatásával is. 1957. elején az Észak-atlanti Tanácsban felvetették, hogy a NATO-államok dolgozzanak ki közös segélyprogramot a lengyel gazdaság megerősítésére. Így kívánták ugyanis stabilizálni az 1956. őszén hatalomra került új lengyel vezetést, amelyről feltételezték, hogy függetlenedni kíván Moszkvától.²⁴⁵ Nagy-Britannia és az Egyesült Államok azonban nem támogatta ezt a kezdeményezést.

A közép-kelet-európai államok Franciaországhoz való viszonyulása a szovjet hatalmi zónába kerülésük nyomán, mint láttuk, gyökeresen megváltozott. A két világháború közti időben megfigyelt, a nemzeti célok érvényesítésére tett gyakori önálló kezdeményezések helyett – a térség szovjetizálásával párhuzamosan – a szovjet külpolitikához való szoros igazodás vált jellemző magatartássá Párizs vonatkozásában is. Ennek megfelelően 1947-től a Nyugattal való viszony szándékos rontásának részeként a Franciaországgal való kapcsolatokat is igyekeztek leépíteni. 1953–1955-től viszont, szintén szovjet ösztönzésre kapcsolatépítési kampányba kezdtek főként a kultúra területén. A szovjetek által vérbefolytott 1956-os magyar forradalom a nemzetközi enyhülés légkörében kibontakozó kelet-nyugati közeledési folyamatot egy időre megakasztotta ugyan, de annak fejlődésére hosszabb távon nem volt érdemi hatással.

Franciaország és Közép-Kelet-Európa kapcsolatának 1947-ben megvont hidegháborús keretei az „olvadás” jelei ellenére mindvégig érvényben voltak. A francia külpolitika térségünk irányában mutatott passzivitása De Gaulle elnök 1958-as újboli hatalomra kerülése nyomán változik majd.

²⁴⁴ AMAE: Service de Pactes, carton 210, (1957. február 22.). A Kelet-Európai Alosztály feljegyzése, *Position de la France à l'égard des pays de l'Europe orientale*.

²⁴⁵ AMAE: Service de Pactes, carton 39, (1957). Feljegyzés a miniszterelnöknek, *Le problème polonais*.

1958–1969

„Grandeur”? De Gaulle elnök külpolitikája

„Szükséges, hogy Franciaország vádelme valóban francia legyen... Egy olyan országnak, mint Franciaország, ha háborúznia kell, szükséges, hogy az a háború az ő háborúja legyen. Hogy erőfeszítései az ő erőfeszítései legyenek.” – jelentette ki Charles de Gaulle 1959 november 3-án a Hadtudományi Akadémián (IHEDN) tartott beszédében.²⁴⁶ E néhány sor jól illusztrálja az 1958 májusában újra hatalomra került tábornok egyik legfőbb külpolitikai törekvését, Franciaország nemzeti függetlenségének biztosítását, valamint az önálló védelmi politika kitüntetett szerepét e cél megvalósításában. „Franciaország valójában csak elsőrendű szerepben önmaga... Röviden, szerintem Franciaország nem lehet Franciaország nagyság [grandeur – K.G.] nélkül.”, írta *Háborús emlékiratainak* elején²⁴⁷, hangsúlyozva az általa döntő fontosságúnak tartott másik célt: országa „nagyságának” helyreállítását, vagyis nemzetközi pozícióinak megerősítését. A nemzeti függetlenség és nagyság gondolatához társult – azokkal szoros összefüggésben – a szuperhatalmak, a „Két Nagy” hegemoniájának leleplezése, továbbá az igény, hogy Franciaország erőteljesen jelen legyen az egész világon.²⁴⁸

Az V. Köztársaság elnöki rendszerében de Gaulle szoros irányítása alatt álló francia kül- és biztonságpolitika lépései e célok megvalósulását szolgálták. Az önálló francia atomtőerő kifejlesztésének 1954-ben elhatározott programját az elnök kezdettől fogva erőteljesen támogatta. A jelentős anyagi eszközöket igénylő fejlesztés eredményeként 1960. februárban felrobbantották az első francia atombombát, 1968. augusztusban pedig az első hidrogénbombát. 1965. novemberben fellőtték az első francia mesterséges holdat. 1967-től vízre bocsátottak több, rakáták indítására alkalmas atomtengeralattjárót. E sikerek nyomán, melyeket önállóan, az amerikaiak segítsége nélkül ért el, Franciaország a világ harmadik számú nukleáris hatalma lett, jelentősen megnövelve nem csak védelmi képességeit, de

²⁴⁶ Doise – Vaïsse, i. m. p. 602. IHEDN: Institut des hautes études de Défense nationale.

²⁴⁷ Monnet, i. m. p. 151.

²⁴⁸ Doise – Vaïsse, i. m. p. 602; Monnet, i. m. p. 151; Bozo, i. m. p. 31.

külpolitikai súlyát is.²⁴⁹ De Gaulle ugyancsak Párizs nemzetközi mozgásterének bővítését tartotta szem előtt a hatalomrakerülésekor még függőben lévő gyarmati kérdések, mindenekelőtt az egyre több emberi és anyagi áldozatot követelő, Franciaországot saját szövetségeseitől és a harmadik világ országaitól egyaránt elszigetelő algériai dráma lezárása során. Az 1962. március 18-án Evianban megkötött megállapodások ratifikálása nyomán Algéria független állam lett, Franciaország pedig megszabadult egy évek óta nyomasztó tehertételtől. A fekete afrikai gyarmatok függetlenségének biztosítása már vérontás nélkül, népszavazás útján ment végbe.²⁵⁰ A tábornok önállósági törekvései az Egyesült Államoktól való függetlenedés politikájában is megnyilvánultak.

A Washingtonnal szembeni autonómia vágya motiválta az amerikaitól független nukleáris elrettentő erő kifejlesztését és rendszerbe állítását. Ugyancsak ez az igény érhető tetten az Egyesült Államok vezetése alatt álló Észak-atlanti Szövetség katonai integrációjából való fokozatos kivonulás esetében. Ennek jele volt, hogy 1959 márciusában de Gaulle visszahívta a Földközi-tengeri francia flottát a közös NATO parancsnokság alól, majd 1963 júniusában az Atlanti-óceáni és La Manche-csatornai francia tengeri erőt is. 1964. áprilisban visszarendelték a szövetséges tengeri vezérkarokban szolgáló francia tiszteket. 1965. májusában De Gaulle tábornok értesítette szövetségeseit, hogy Franciaország legkésőbb 1969-ben kivonul a NATO katonai integrációjából. A folyamat betetőzéseként 1966. február 21-én az elnök sajtóértekezleten bejelentette, hogy az összes francia katonai egységet kivonják a NATO integrált parancsnokságának kötelékéből. Továbbá elrendelte, hogy ki kell üríteni minden francia földön lévő külföldi támaszpontot.²⁵¹ Az amerikaiaktól való elhatárolódás technológiai, gazdasági és pénzügyi téren is megnyilvánult. A SECAM színestelevíziós rendszer választása, az urándúsítás sajátos módszerének alkalmazása vagy az 1966-ban induló számítógépfelvezetési program mutatta, hogy a technika világában szintén külön utakat keresnek. A franciaországi amerikai tőkebefektetések korlátozása, a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer megkérdőjelezése és a Közös Piacba irányuló amerikai mezőgazdasági export csökkentésére irányuló törekvés a gazdasági tekintetben meglévő szembenállást példázta.²⁵² Nemzetközi politikai vonatkozásban pedig szinte minden kérdésben az amerikaitól eltérő álláspontot fogalmazott meg és igyekezett érvényre juttatni de Gaulle. Így 1962-ben ellenezte a multilaterális atomüteg majd a NATO-beli nukleáris egyeztetés megteremtésére irányuló amerikai tervet. A kubai rakétaválság nyomán fogant „hajlékony

²⁴⁹ Doise – Vaïsse, i. m. pp. 595–622; Monnet, i. m. pp. 167–168.

²⁵⁰ Monnet, i. m. pp. 152–154, 179; Bozo, i. m. p. 33.

²⁵¹ Doise – Vaïsse, i. m. pp. 602–607; Monnet, i. m. pp. 170–173.

válasz” (flexible response) nukleáris elrettentést csökkentő teóriáját szintén visszautasította. 1961-ben és 1963-ban is megvétózta Nagy-Britannia Washington által támogatott csatlakozását a Közös Piachoz. 1964 januárjában Franciaország – a többi nyugati országot évekkal megelőzve – hivatalosan elismerte a Kínai Népköztársaságot. De Gaulle számos esetben igen élesen elítélte az amerikaiak vietnámi háborúját. 1964-es latin-amerikai tárgyalókörútja során vendéglátóit az Egyesült Államokkal szembeni függőség megszüntetésére bízta...²⁵³ A tábornok Amerika-ellenessége az európai integrációval kapcsolatos politikájában is megnyilvánult.

De Gaulle ugyanis nem csak politikailag és katonailag erős és cselekvőképes, de minden egyéb nemzetközi tényezőtől, mindenk előtt az Egyesült Államoktól független európai egységet képzelt el. A nemzeti, illetve állami önállóság védelmében ellene volt annak, hogy az európai integráció nemzetek feletti intézményei, így a „technokrata, hazátlan és felelőtlen Areoszpagosznak” nevezett Bizottság a kormányközi szervek rovására megerősödjön. Az európai egység kiindulópontjává a Párizs–Bonn-tengelyt kívánta tenni, mely törekvésében szintén jelen van az Egyesült Államokkal szembeni szövetségeskeresés mozzanata. Az 1963. január 23-án megkötött Élysée-szerződés mérföldkönek számít az NSZK és Franciaország közti kapcsolatokban a két nép közötti megbékélést illetően, valamint a szoros, hosszútávú partneri együttműködés intézményesítése tekintetében (gyakori, rendszeres állam- illetve kormányfői, valamint miniszteri találkozók stb).²⁵⁴

Fontos azonban leszögezni: De Gaulle-nak a világpolitika fennálló rendjét megkérdőjelező álláspontja nem jelentette azt, hogy a francia kormányzat nem tartotta volna be a bipoláris nemzetközi rendszer íratlan játékszabályait. A de Gaulle-i Franciaország Egyesült Államok melletti elkötelezettségének szilárdságát mutatta, hogy a hidegháborús korszak legválságosabb pillanaiban – így az 1958–1961-es második berlini válság és az 1962 októberében zajló kubai rakétaválság idején – nyíltan és teljes szilárdsággal kiállt amerikai szövetségese és a nyugati világ érdekei mellett. A NATO integrált katonai szervezetéből való kilépés sem jelentett szakítást a nyugati blokkal, hiszen Franciaország továbbra is a szövetség teljes jogú tagja maradt. Sőt a tábornok továbbra is igényelte a szoros együttműködés fenntartását legfőbb NATO-beli szövetségeseivel. Ezt bizonyítják az Ailleret tábornok,

²⁵² Monnet, i. m. pp. 160–161.

²⁵³ Uo. pp. 157, 160, 163–164; Bozo, i. m. pp. 42–43, 50.

²⁵⁴ Bozo, i. m. pp. 38–39; Monnet, i. m. pp. 158–159.

francia vezérkari főnök és az amerikai Lemnitzer tábornok, a NATO európai haderőinek főparancsnoka által 1967 augusztusában aláírt máig titkos egyezmények.²⁵⁵

Az önálló francia atomműőerő megteremtése, az algériai háború lezárása, az Egyesült Államoktól való katonai, politikai és gazdasági függetlenedés, az európai integráció erősítése és a francia–német közeledés egyaránt Franciaország önállóságát, külpolitikai cselekvőképességének növelését, az általa „jaltainak” nevezett blokkpolitika meghaladását volt hivatva biztosítani. De Gaulle-nak a Szovjetunió és általában a szovjet blokk irányában 1964–1965-től tett közeledő lépései, melyekkel az alábbiakban részletesen foglalkozunk, szerves részét képezik e külpolitikai lépéssorozatnak. A nyitás időzítése nem tekinthető véletlennek. Az elnök 1958–1959-től 1961–1962-ig főként az angolszász hatalmakkal való kapcsolat megerősítésén fáradozott, három oldalú egyeztetési rendszert javasolva a nukleáris stratégia kidolgozására és a világ különböző pontjain felmerülő válságjelenségek kezelésére.²⁵⁶ Az amerikai és brit vonakodás láttán kezdett de Gaulle nagyobb figyelmet szentelni az európai integráció elmélyítésének és a francia–német viszony megerősítésének. Majd miután a Közös Piacban a szupranacionalitást és a hangsúlyozott atlanti elkötelezettséget védelmező hollandok és belgák ellenállásába ütközött, az NSZK-val ígéretesen megindult kapcsolatépítés pedig a német vezetésben felülkerekedő amerikapárti erők ellenállása miatt átmenetileg megfeneklett, kezdett a tábornok nagyobb jelentőséget tulajdonítani a szovjet blokk országainak.²⁵⁷ Ezt az új orientációt erősítette a kubai rakétaválság megoldásának francia olvasata is, mely szerint ezentúl fennáll a veszély, hogy az elrettentés egyensúlyában élő „Két Nagy” az európai országok kárára egyezsége jut. A francia vezetés így értelmezte a nukleáris kísérletek részleges betiltását előíró 1963 augusztusában Moszkvában megkötött egyezményt is. De Gaulle tehát közeledni kívánt a Szovjetunióhoz, hogy megakadályozzon egy újabb „Jaltát”, vagyis a két szuperhatalom közötti „újabb” osztozkodást.²⁵⁸ Márpedig a szovjet–francia viszonynak, amint fentebb is jeleztük, Közép-Kelet-Európa francia percepciójában 1944 óta döntő jelentősége volt.

A de Gaulle-i Franciaország Közép-Kelet-Európa irányában folytatott politikáját az alábbiakban 3 szakaszban tekintjük át: az 1958 és 1963 közti időszakot a közeledés és a kapcsolatfelvétel jellemzi, 1964–1966-ban a kapcsolatépítés nagy lendületet vesz, 1966–1969-ben eléri tetőpontját és bekövetkezik a hanyatlás.

²⁵⁵ Monnet, i. m. pp. 173–174; Bozo, i. m. pp. 34–35, 51.

²⁵⁶ Bozo, i. m. pp. 34–37.

²⁵⁷ Uo. pp. 41–45.

²⁵⁸ Uo. p. 46.

A szovjet blokk kormányai Charles de Gaulle újabb hatalomra kerülését nagyrészt ellenséges gyanakvással fogadták. A tábornok rögtön a propagandatámadások keresztútjába került. A *Pravda* úgy vélekedett, hogy Franciaországban katonai diktatúra létrehozása zajlik. Hruscsov egy interjújában de Gaulle-t Hindenburggal azonosítja, aki mintegy „megágyaz a fasizmusnak”. A szovjet vezetők kritikája tovább élesedett a francia–német közeledés és de Gaulle-nak a második berlini válság idején az NSZK melletti határozott kiállása láttán. A szovjet befolyás alatt álló közép-kelet-európai országokban, így Magyarországon is hasonló sajtókirohanásokat intéztek Franciaország új vezetője ellen. Felrótták neki, hogy nem ismeri el a Német Demokratikus Köztársaságot. De Gaulle ugyanis az NDK-t a szovjetek által mesterségesen létrehozott államnak tartotta, amelynek hosszú távú fennmaradásában kételkedett. Az algériai háború is számos támadó cikknek lett témája.²⁵⁹

1959 tavaszától azonban francia kezdeményezésre a közeledés megindulásának lehetünk tanúi. 1959. március 25-én tartott sajtóértekezletén de Gaulle kijelentette, hogy Franciaországnak lehetnek közös érdekei a Szovjetunióval. Arról is beszélt, hogy ha egyszer létrejön a német egység, akkor sem szabad megváltoztatni Németország mostani határait. Ez az állásfoglalás az Odera–Neisse határ újabb elismerését jelentette francia részről, és nagyon pozitív reakciókat váltott ki lengyel hivatalos körökben. A *Tribuna Ludu* szerkesztőségi cikkében Lengyelország határainak első nyugati megerősítéseként méltatta a tábornok szavait. Mintegy viszonzás képpen, a lengyel vezetés hivatalos lapja utalt rá, mennyire örülnek, hogy e „nyilatkozat éppen egy olyan állam vezetőjétől származik, amelyhez Lengyelországot a hagyományos barátság szálai fűzik”. Ettől kezdve a többi közép-kelet-európai országban is – különösen Magyarországon – árnyaltabb cikkek kezdtek megjelenni Franciaországról. A francia közeledés újabb jeleként 1959 októberében de Gaulle párizsi látogatásra hívta meg Hruscsovot, melyre alapos előkészületek után 1960. március 23. és április 3. között került sor. Bár az őszinte légkörűnek mondott tárgyalások során nem született megállapodás semmilyen lényeges nemzetközi kérdésben, maga a látogatás ténye, a másik fél jobb megértése volt a fontos. Az újra hatalomra került de Gaulle számára ez jelentette az első közvetlen

²⁵⁹ Schreiber, i. m. pp. 76–80. Vö. Wolton, *La France sous influence*, Paris, Grasset, 1996; Mourin, i. m. Az V. Köztársaság Közép-Kelet-Európa politikájáról magyarul: Fülöp Mihály, „Franciaország és Közép-Kelet-Európa”, *Külpolitika*, (8. évf.) 1981. 5. sz., i. m. pp. 71–87.

kapcsolatfelvételt a szovjet blokkal, így Közép-Kelet-Európával is. Lendületet adott a kulturális kapcsolatok fejlesztésének Lengyelországgal és Magyarországgal, mely államokkal megkezdődött a politikai tárgyalások előkészítése is.²⁶⁰

Franciaország és a közép-kelet-európai országok közeledését az algériai háború lezárulása is elősegítette: az itteni hivatalos körök nagy meglepéssel vették tudomásul de Gaulle bejelentéseit az algériaiak önrendelkezéséről, majd a tűzszünetről és a függetlenség megadásáról. A francia fél együttműködési készségét tovább növelte, hogy a kubai rakétaválság – amint fentebb láttuk – felerősítette de Gaulle-ban a „Két Nagy” által meghatározott blokkpolitika megszüntetésének igényét. Ennek megvalósítására új esélyt látott a szovjet–kínai konfliktus kibontakozása nyomán. A francia vezető ugyanis arra számított, hogy ez tápot fog adni a Moszkvával szembeni függetlenségi törekvéseknek Közép-Kelet-Európában.²⁶¹ Láthatta is ennek első jeleit Romániában. De Gaulle ezeket a tendenciákat erősíteni kívánta, remélve, hogy térségünk országai a teljes szuverenitásig eljutnak majd.²⁶² A szovjet csatlósállamok önállósági törekvéseinek támogatása már a IV. Köztársaság idején is megfigyelhető volt, most azonban e politika látványosabb lett, és nagyobb nyomatókat kapott.

Bár a szovjet blokk sajtója kritizálta, hogy de Gaulle elutasította Hruscsovnak a nukleáris kísérletek befagyasztására vonatkozó javaslatát, továbbá hogy 1962. szeptemberében nagy sikerű látogatást tett az NSZK-ban, és hogy olyan határozottan kiállt az amerikaiak mellett a kubai rakétaválság idején, mindez azonban nem vetette vissza lényegesen a kapcsolatok épülését. Ezt jelezte, hogy 1963. decemberében a magyar–francia

²⁶⁰ Uo. pp. 80–84. Vö. Voyage de Nikita Khrouchtchev en France (23 mars-3 avril 1960). *Notes et études documentaires*, La documentation Française, 15 mai 1960. A magyar–francia diplomáciai kapcsolatok 1958–1969-es időszakáról megjelent publikációk: Garadnai, „A magyar–francia diplomáciai kapcsolatok története, 1945–1966”, *Külpolitika*, i. m. pp. 114–141, 142–152; uő, „Péter János külügyminiszter franciaországi útja (A de Gaulle-i Európa-politika magyarországi értelmezései)”, *Levéltári Közlemények*, (74. évf.) 2003. 1–2, pp. 135–158; uő, „A ’békés egymás mellett élés értelmezése’”, *Közel-Múlt. Húsz történet a 20. századból*, szerk. Majtényi György és Ring Orsolya, Budapest, 2002; uő, „Magyarország egy francia diplomata szemével. Pierre Francfort követ ’első benyomásai’ (1962. április 11.)”, *ArchivNet*, 3, 2003. 3. sz. www.natarch.hu/ArchivNet/; Chantal Morelle, „La Pologne et la Hongrie dans la diplomatie française (1958–1969)”, *Cahiers de la Fondation Charles de Gaulle*, 1999. 6. sz.; uő, „A francia–magyar kapcsolatok De Gaulle elnöksége idején”, *Magyar Szemle*, (Új folyam 8) 1999. 3–4. sz. pp. 63–77.

Hruscsov 1960-as Párizsba érkezésének fontos előkészülete volt, hogy a francia hatóságok katonai repülőgépeken Korzikára szállítottak többszáz, kelet-európai országokból származó és Franciaországban politikai menedékkjogot kapott emigránst, nehogy megzavarják a látogatás rendjét. Az „internáltak” rendőri őrizet alatt luxusszállókban voltak elhelyezve.

²⁶¹ A szovjet–kínai konfliktusnak a közép-kelet-európai csatlósállamokra gyakorolt hatását rendszeresen vizsgálta a francia külügy. Lásd például: AMAE: Europe 1961–1965, URSS, carton 1938, (1965. április 9.). A francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Aligazgatóságának feljegyzése, *Évolution de la situation en Europe orientale et dans la zone soviétique d’Allemagne*.

²⁶² Schreiber, i. m. pp. 86, 89–90. Vö. Maurice Couve de Murville, *Une politique étrangère*, Paris, Plon, 1971, pp. 183–194.

diplomáciai kapcsolatokat nagyköveti szintre emelték.²⁶³ A röviddel ennek bejelentését megelőzően a Quai d'Orsay-re látogató magyar tanácsos is kifejezte, hogy kormánya a kultúra, a tudomány, a mezőgazdaság és az ipar területén egyaránt szívesen látná a kapcsolatok fejlesztését Párizssal, amire a francia illetékesek nyitottsággal reagáltak.²⁶⁴

A kapcsolatépítés felgyorsulása, 1964–1966

A Franciaország és Közép-Kelet-Európa közti kapcsolatok további épülését számos tényező segítette. De Gaulle illetve az általa irányított francia diplomácia részéről egyre erősödött a politikai akarat a szovjet blokk országai felé való intenzív és tudatos közeledésre. Térségünk kommunista országainak nyitottságát növelte Franciaország nyugati blokkon belüli önállóságának gyakori hangoztatása. Párizs e politika gyakorlati tanújelét is adta, amikor 1964. januárban hivatalosan elismerte a Kínai Népköztársaságot. A szovjet kormányzat e gesztust – Kínával való viszálya ellenére – realista és nagyon pozitív döntésnek nevezte. De Gaulle-nak az amerikai befolyás megszüntetésére vonatkozó igényéről és az Egyesült Államok kritizálásáról szóló gyakori állásfoglalásain felbátorodva a szovjetek igyekeztek is Franciaországot mind Washingtontól, mind Bonntól eltávolítani. A szovjet tábor fogadókészségét az is fokozta, hogy a francia külügy nem csupán a csatlósállamokkal, hanem magával a Szovjetunióval is fejleszteni kívánta kapcsolatait. Ezt jelezte Konstantin Rudnyev szovjet miniszterelnök-helyettes 1964. januári párizsi látogatása, melynek során tudományos és műszaki kérdésekről tárgyalt; továbbá Moszkva részéről, Valéry Giscard d'Estaing francia gazdasági és pénzügyminiszter meghívása az új kereskedelmi szerződés megvitatására. 1964. februárban Nyikolaj Podgornij vezetésével szovjet parlamenti küldöttség érkezett Párizsba. A tárgyalások során közös pontként emlegették a különböző társadalmi rendszerű országok közti békés egymás mellett élés fontosságát. 1965 áprilisában Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter utazott a francia fővárosba. A német kérdésben továbbra is meglévő ellentétek dacára, a Franciaország felé való politikai közeledésének jeleként 1965 márciusában Moszkva, később annak közép-kelet-európai szövetségesei is a SECAM francia színtelevíziós rendszert honosították meg.²⁶⁵

²⁶³ Uo. pp. 86–87, 89–90.

²⁶⁴ AMAE: Europe 1961–1965, Hongrie, carton 1764, (1963. december 21.). A francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Aligazgatóságának feljegyzése, *Relations franco-hongroises*.

²⁶⁵ Schreiber, i. m. pp. 91–92, 97.

Az egyre magasabb szintű és mind gyakoribbá váló tárgyalások eredményeként Párizs számos egyezményt köt a közép-kelet-európai országokkal is. Először általában kulturális, tudományos és műszaki kérdésekben állapodnak meg, majd kereskedelmi és gazdasági területen haladnak előre, míg végül a politikai témák is sorra kerülnek. Ez utóbbiak közül a leggyakrabban a németkérdés vetődött fel. Az egyes csatlósállamok delegációi – a szovjetek által is képviselt álláspontnak megfelelően – arra igyekeztek rávenni a francia kormányzatot, hogy ismerje el az NDK-t. A de Gaulle-i vezetés azonban ezt továbbra is kategórikusan visszautasította. Ennek megfelelően zajlottak Vaclav David csehszlovák külügyminiszter 1964. novemberi párizsi megbeszélései, melyeket röviddel korábban kulturális és csereegyezmény aláírása előzött meg. Ivan Bacsev bolgár külügyminiszter franciaországi vizitje során szintén a kulturális kapcsolatok fejlesztése és a németkérdés került terítékre. A magyar diplomácia vezetője, Péter János 1965 januárjában tárgyalt a francia fővárosban. A szovjet blokk többi államához hasonlóan, a magyar vezetés is támogatta a gaullista külpolitikai nyilatkozatokat. Kádár János az 1963. márciusban a *Le Monde*-ban megjelent interjújában arról beszélt, hogy Magyarország „nagyra értékeli de Gaulle tábornok függetlenségi politikáját”.²⁶⁶ Péter János 1964. novemberi parlamenti beszédéből az illetékes francia diplomaták azt vélték kiolvasni, hogy a magyar kormány bizonyos prioritást ad a Franciaországgal való kapcsolatnak.²⁶⁷ A magyar külügyminiszter párizsi útja során tudatta vendéglátóival, mennyire érdeklik őt de Gaulle koncepciói a „független Európáról”, az „európai Európáról” és a „kibővített Európáról”.²⁶⁸ Mindeközben számos francia miniszter és magas beosztású tisztviselő kereste fel Közép-Kelet-Európát.²⁶⁹

Térségünkön belül két reláció volt, amelynek a francia külügy ekkor különösen nagy figyelmet szentelt: Románia és Lengyelország. Ami Romániát illeti, Ion Gheorghe Maurer miniszterelnök volt az első a közép-kelet-európai csatlósállamok kormányfői közül, aki – 1964 júliusában – hivatalos látogatáson Párizsban járt. Az igen szívélyesnek jellemzett tárgyalási légkört a francia illetékesek a két nép közös kulturális gyökereivel és a két ország között Románia létrejötte óta meglévő kötődésekkel magyarázták. A Bukarest iránti francia érdeklődés megélénkülésében ugyanakkor a román vezetés kezdődő új, függetlenebb

²⁶⁶ Uo. pp. 95–96.

²⁶⁷ AMAE: Europe 1961–1965, Hongrie, carton 1764, (1965. január 8.). A francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Aligazgatóságának feljegyzése, *Relations politiques franco-hongroises*.

²⁶⁸ Péter János különleges érdeklődéséről a francia diplomáciai iratok is beszámolnak: Europe 1961–1965, URSS, carton 1938, (1965. március 3.). A francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Aligazgatóságának feljegyzése, *Récentses visites en France de représentants des pays d'Europe Orientale*.

²⁶⁹ Schreiber, i. m. p. 96.

külpolitikai vonalvezetésének is szerepe lehetett.²⁷⁰ A látogatás kevés kézzelfogható eredményénél – így egy tudományos és műszaki együttműködési vállalat aláírásánál és a kulturális együttműködést előkészítő tárgyalások bejelentésénél – jóval fontosabb volt, hogy ettől kezdve hosszú ideig Románia kiemelt helyet foglalt el Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájában. Az 1964. novemberben francia földön vendégeskedő újabb román delegáció a kereskedelmi egyezményről tárgyalt, melyet 1965. elején Valéry Giscard d’Estaing írt alá Bukarestben.²⁷¹

A francia külügy Lengyelországot szintén privilegizált partnerként kezelte térségünkön belül. 1964. februárban került sor kulturális megállapodás aláírására a lengyelekkel. 1965. júniusában jelentős, hosszú távra szóló kereskedelmi egyezményt kötöttek a két ország képviselői, amelyet ipari kooperációs megállapodással is kiegészítettek. A kétoldalú kapcsolatok kiemelkedő eseménye volt Jozef Cyrankiewicz lengyel miniszterelnök 1965. szeptemberi párizsi útja. A megbeszélések során lengyel részről nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy Franciaország elismeri és támogatja Lengyelország új nyugati határait. De Gaulle pedig azt hangsúlyozta, hogy a politikai rendszerek különbözősége nem akadályozhatja meg a két fél megállapodását; és erőteljesen kifejezte együttműködési készségét.²⁷²

A de Gaulle-i diplomácia tudatos erőfeszítéseinek eredményeként 1965 végére Franciaország normalizálta a térség szovjetizálása és a hidegháború beállta miatt megromlott kapcsolatait Közép-Kelet-Európával.²⁷³

Tetőpont és visszaesés, 1966–1969

1968 őszeig Franciaország és Közép-Kelet-Európa viszonyában az előző időszakban megfigyelt tendenciák folytatódtak. Változatlanul erőteljesen hatottak a kapcsolatok épülését

²⁷⁰ A szovjet blokktól való tudatos elhatárolódását a román külpolitika nyíltan tudtára is adta a francia Külügyminisztériumnak. 1965. januárjában például a párizsi román Nagykövetség tanácsosa közölte a Quai d’Orsay-én a román kormány döntését, mely szerint a Varsói Szerződés vezérkari főnöke, Grecsko marsall ezután nem adhat közvetlen parancsot a román védelmi miniszternek. Lásd AMAE: Europe 1961–1965, URSS, carton 35, (1965. január 28.). A francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Aligazgatóságának feljegyzése, *Positions roumaines*.

²⁷¹ Schreiber, i. m. pp. 92–94, 97. Vö. Couve de Murville, i. m. p. 202.

²⁷² Uo. pp. 91, 97–98.

²⁷³ Franciaországnak a szovjet blokk irányában folytatott tudatos kapcsolatépítő politikájára a magyar diplomácia is felfigyelt. Lásd: MOL: XIX–J–1–j, 1966, 47. doboz, Franciaország, IV–14, 005935/1966 (1966. december 3.), *Anyag a regionális értekezlethez magyar–francia viszonylatban*.

elősegítő tényezők. A francia politikai akarat továbbra is töretlennek mutatkozott a térségünk országai felé való közeledésben. Párizs ekkor is mindent megtesz a folytatódó kontaktusok jó légkörének megteremtése érdekében. A francia tárgyalók továbbra sem vitatják régiónk országainak kommunista társadalmi-politikai berendezkedését. A Varsói Szerződés kormányai meglelégedéssel nyugtázzák, hogy a francia külpolitikai önállóság és az amerikaiakkal szemben való fellépés újabb konkrét formát öltött: a szovjet blokk sajtója lelkesen üdvözölte de Gaulle 1966. februári bejelentését Franciaország kilépéséről a NATO integrált katonai szervezetéből.²⁷⁴ A francia vezetés pedig e priódusban sem feledkezik meg a Szovjetunióval való kapcsolatok ápolásáról.

Ennek megfelelően a francia külügyminiszter 1966 januárjában jelezte a párizsi szovjet nagykövetnek, hogy de Gaulle elnök azév júniusában kész Moszkvába látogatni. A tábornok június 20-án tíznapos vizitre valóban a Szovjetunióba érkezett, ahol mindenütt győzelmes fogadtatásban volt része. Az 1964-ben Hruscsov helyére került Leonyid Brezsnyevvel folytatott tárgyalások azonban igen nehéznek bizonyultak. De Gaulle ugyanis ellentétben a Nyugaton őt kritizálók feltételezéseivel – és a szovjetek várakozásaival – határozottan kiállt a német egység mellett, és nem kívánta siettetni az Európából való amerikai kivonulást sem, még ha hosszútávon ezt látta volna szívesen. Elérkeztünk tehát a francia–szovjet közeledés határához. Mindazonáltal a szovjetek és nyomukban közép-kelet-európai szövetségeseik egészében pozitívan értékelték a látogatást. A francia és a szovjet küldöttség műszaki, tudományos és gazdasági megállapodást írt alá. Egyezményt kötöttek a világűr békés célú felhasználásának tanulmányozásában való együttműködésről. Sőt közös politikai nyilatkozatot is tettek, amelyben leszögezték: „Franciaország és a Szovjetunió számára is elsődleges cél, hogy a kapcsolatok minden európai ország között normalizálódjanak, majd folyamatosan fejlődjenek...” A magas szintű francia–szovjet kapcsolattartás további folyamatosságát jelzi, hogy 1966 decemberében a francia kormány több befolyásos tagja, így Michel Debré gazdasági- és pénzügyminiszter a Szovjetunióba utazott. Ugyancsak 1966. decemberben Alekszej Koszgin szovjet miniszterelnök egy hetet Franciaországban töltött, ahol többször is fogadta őt de Gaulle. Sőt 1967. első felében Koszgin néhány héten belül kétszer is megfordul Párizsban. Georges Pompidou francia miniszterelnök pedig 1967. júliusban hivatalos látogatáson járt Moszkvában.²⁷⁵

²⁷⁴ Schreiber, i. m. p. 101. Vö. Maurice Vaïsse, *La Grandeur. Politique étrangère du général de Gaulle 1958-1969*, Paris, Fayard, 1998, p. 424.

²⁷⁵ Uo. pp. 100, 103–104, 108–110. Vö. *Les relations franco-soviétiques 1965-1976. Textes et documents*, Paris, La documentation Française; Bozo, i. m. p. 52.

A francia diplomácia a közép-kelet-európai országok irányában is folytatta a kapcsolatépítés előző időszakban megfigyelt politikáját, amit a gyakori, kölcsönös látogatások és – a főleg kereskedelmi és kulturális területen megkötött – további kétoldalú megállapodások is jeleztek. A francia külügy egyedül Albániával tett kivételt, vélhetően azért, hogy ne irritálja a Tiranával közben ellenséges viszonyba került Moszkvát. Az általában szívélyes légkörben zajló találkozókra továbbra is fontos tárgyalási témát jelentett a németkérdés. A Franciaország és Magyarország között kibontakozó kapcsolatokat jelezte, hogy 1966 februárjában francia műszaki és ipari dokumentációs központ megnyitására írtak alá megállapodást. 1966. júliusban Couve de Murville Budapestre látogatott. A francia külügyminiszter visszaemlékezésének tanúsága szerint igen jó benyomásokat szerzett a kádári Magyarországról. Úgy érzékelte, hogy a szovjet blokk országai közül nálunk a legjobbak a gazdasági és politikai feltételek, amit Kádár érdemének tulajdonított. Beszámolójából úgy tudjuk, Kádár az enyhülésről beszélt, és arról, szükségesnek látja, hogy az összes európai ország egymás közti kapcsolatai normalizálódjanak. Az együttműködés gyakorlati megvalósítására irányuló közös törekvéstről tanúskodik a kereskedelmi forgalom növelését célul kitűző számos magas szintű találkozó. 1968. márciusában Fock Jenő magyar kormányfő öt minisztere társaságában utazott Párizsba. A tárgyalásokon de Gaulle elnök arról beszélt, hogy a kulturális és a tudományos kapcsolatokon túl a gazdasági és műszaki kooperációt is fokozni kívánja. A baráti légkörben lezajlott találkozó eredményeként de Gaulle magyarországi látogatásra szóló meghívást fogadott el. A külügyminiszterek között tartandó rendszeres konzultációkban is megállapodtak.²⁷⁶ Fock Jenő, többi Párizsba látogató közép-kelet-európai politikustársához hasonlóan, nem hagyta említés nélkül a németkérdést.²⁷⁷

Hasonló jelenségeknek lehetünk tanúi a francia–bolgár és a francia–csehszlovák viszonylatban is. 1966. februárban jelentették be, hogy Franciaország fellendíti kereskedelmi kapcsolatait Bulgáriával. Áprilisban a francia külügyminiszter Szófiába látogatott; míg októberben Todor Zsivkov, Bulgária első számú vezetője Párizsban de Gaulle vendége volt. A tárgyalások vélhetően különösen szívélyes légkörben zajlottak. 1967. novemberben Maurice Schumann kutatásügyi miniszter az atomenergia békés hasznosításáról szóló együttműködési egyezményt írt alá Szófiában. 1968. júniusában pedig francia tudományos és műszaki

²⁷⁶ Uo. pp. 102–103, 105, 114–115. Vö. Couve de Murville, i. m. p. 215; *Relations franco-hongroises hier et aujourd'hui*, Paris, Bureau hongrois de Presse et de Documentation, 1978.

²⁷⁷ AMAE: Europe 1966–1970, Hongrie, carton 2416, (1965. január 8.). Entretien de M. Pompidou avec M. Fock, Président du Conseil des Ministres de la République Populaire Hongroise, le 25 mars 1968, à l'Hôtel Matignon.

dokumentációs központot avattak fel a bolgár fővárosban.²⁷⁸ Csehszlovákiával kisebb lemaradással, de lényegében azonos lépésekben ment végbe a kapcsolatok bővítése: 1967 októberében Joseph Lenart csehszlovák miniszterelnök nagy létszámú küldöttség élén Párizsba látogatott. Ott tartózkodása során kulturális megállapodásokat írtak alá egy prágai francia dokumentációs központ létesítéséről, valamint a tudományos és műszaki együttműködésről. Az 1968. júniusban Párizsban tárgyaló csehszlovák küldöttség pedig az atomenergia békés célú hasznosítására vonatkozó szerződés megvalósításának módjáról jutottak egyezsége franciá kollégáikkal. Csehszlovákia tehát 1968 nyarára Franciaországhoz fűződő kapcsolatainak intenzitásában elérte térségünk többi országának szintjét.²⁷⁹

A francia külpolitikának az előző időszak tárgyalásánál jelzett közép-kelet-európai prioritásai, vagyis a Lengyelországhoz és Romániához fűződő viszony de Gaulle elnök jelzés értékű látogatásaival még nagyobb nyomatékot kapott. Az elnöki vizitet megelőzőleg 1966 májusában Couve de Murville külügyminiszter ment Varsóba, ami újabb kulturális és tudományos együttműködési megállapodás megkötésére adott alkalmat. A németkérdésnek ezúttal is nagy figyelmet szenteltek. Adam Rapacki lengyel külügyminiszter nagy hangsúllyal szólt a francia–lengyel szolidaritás fontosságáról. A lengyel diplomácia vezetője 1967. januárjában viszonzta a látogatást. Párizsban újra csak a német veszélyt emlegette, és sürgette, hogy hozzanak létre európai kollektív biztonsági rendszert. Aprólékos előkészületek után 1967. szeptemberében került sor de Gaulle lengyelországi látogatására. A francia elnök ennek alkalmával főként azt kívánta a lengyel vezetők tudtára adni, hogy Franciaország semmilyen más országtól nem függ, és jó kapcsolatra törekszik minden szóba jöhető partnerével. Igyekezett továbbá Gomulkaékra rávenni, hogy javítsák kapcsolataikat a Német Szövetségi Köztársasággal. A lengyel tárgyalódelegáció mondanivalójának középpontjában újra csak a német veszély hangsúlyozása állt. A Szovjetunióval való szövetség alapvető fontosságát is ezzel magyarázták. A közös nevezőt végül az jelentette, hogy mindkét fél hangsúlyozta a francia–lengyel viszony különleges jelentőségét éppen a Németországgal összefüggő közös történelmi tapasztalatok kapcsán is. Bár nem születtek látványos eredmények, a közös pontok kölcsönös keresése és a kiváló légkör miatt mégis mindkét fél elégedett volt a tárgyalásokkal. A magas szintű párbeszéd sem állt le: 1968 májusában Varsóban az ipari kooperáció kiszélesítéséről folytattak eszmecserét.²⁸⁰

²⁷⁸ Schreiber, i. m. pp. 102, 107–108, 113, 119.

²⁷⁹ Uo. pp. 113–114, 119.

²⁸⁰ Uo. pp. 103, 109, 111–113, 119. Vö. *Les relations franco-polonaises 1945-1972. Notes et études documentaires*, n° 3922, La documentation Française, septembre 1972; *Discours, textes et notes, Pologne*, n° 216, La documentation Française.

1966-ban a francia külügyminiszter Bukarestet is felkereste. Ceausescu és a többi román vezető részéről különlegesen meleg fogadtatást kapott, ami igen mély benyomást tett rá: „Ceausescu a természet erejével, Maurer miniszterelnök bár kissé körülményesebben, de ugyanakkora határozottsággal állították, tiszteletben tartva ugyan szövetségi és baráti elkötelezettségeiket, hogy a függetlenséget akarják, és reménykednek a blokkok szétesésében.”, írta memoárjában Couve de Murville. De Gaulle 1968. májusi romániai látogatására éppen a híres párizsi diákmegmozdulások megindulása idején került sor. A Franciaországból jövő aggasztó hírek ellenére a tábornok rendíthetetlenül végigcsinálta szinte az egész előre meghatározott programot. A francia elnök nagy jelentőséget tulajdonított az eseménynek. A pozitív közös történelmi emlékek, a latin nyelvcsalád közössége, a két ország külpolitikai vonalvezetésének látszólagos hasonlósága – vagyis a blokkon belüli önállósági törekvések – mindkét részről fokozták a várakozásokat. De Gaulle értékelte a román vezetés függetlenségre utaló lépéseit, így a diplomáciai kapcsolatok 1967-es felvételét az NSZK-val, semleges álláspontját a szovjet–kínai konfliktusban. E tények, valamint Ceausescu Romániának Franciaországhoz való közeledését hangsúlyozó nyilatkozatai nyomán kezdték a román vezetőt egyes francia, főként jobboldali körökben „a Kelet de Gaulle-jaként” számon tartani. A francia küldöttséget mindenütt meleg fogadtatásban részesítették. A tárgyalások alkalmával a francia elnök ismét szokásos témáit fejtegette: annak az óhajának adott hangot, hogy Európa szabaduljon fel a szuperhatalmak gyámkodása alól; kritizálta az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót; a Közép-Kelet-Európához, és ezen belül első helyen Romániához való közeledésének céljaként a blokkpolitika meghaladását jelölte meg. Ezúttal is tartózkodott a kommunista rendszer bírálatától, és hangsúlyozta, hogy a Szovjetunióval is jó kapcsolatban kíván maradni. Kifejezésre juttatta továbbá, hogy helyesli vendéglátója függetlenségi politikáját. Ceausescu leginkább arról beszélt, hogy Románia külpolitikája mennyire eltér a Varsói Szerződés többi államának irányvonalától. Az egészében igen csekély gyakorlati haszonnal záruló államfői vizit egyetlen említendő eredménye végül a bukaresti francia könyvtár megnyitásáról szóló bejelentés volt.²⁸¹

Mint ismeretes, 1968. augusztus 21-én a Csehszlovákiában állomásozó szovjet csapatok, keletnémet, lengyel, bolgár és magyar egységek bevonásával elfojtották a „prágai tavaszt”. A francia vezetés, akárcsak a többi nyugati kormányzat, tisztában volt azzal, hogy mennyire csekély reakálási lehetősége van egy ilyen szovjet érdekszférán belüli eseményre. Michel Debré francia külügyminiszter a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságában „incident de

²⁸¹ Uo. pp. 102, 115–119. Couve de Murville, i. m. p. 214. Vö. Stolojan, *Avec De Gaulle en Roumanie. Mémoire*

parcours”-ról beszélt. A Köztársasági Elnökség közleménye a történetek kapcsán a következőket tudatta: „Franciaország tudomásul veszi, ugyanakkor sajnálja, hogy a prágai események – túl azon, hogy egy baráti nemzet jogait sértik és sorsába gázolnak – ellenére vannak az európai enyhülésnek is”. De Gaulle-t egyértelműen felháborították a történetek. Szeptember 9-i sajtóértekezletén különösen amiatt tartotta elítélendőnek a csehszlovákiai beavatkozást, „mert abszurd az enyhülés perspektívájából nézve”.²⁸²

A de Gaulle által annyiszor kárhoztatott blokkpolitika hatóerejét oly látványosan demonstráló intervenció jelentős fordulatot hozott Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájában. A de Gaulle által kezdeményezett és az 1950-es évek vége óta növekvő ütemben térségünk irányában folytatott kapcsolatépítés ekkor hirtelen leállt. Az elnök 1969. áprilisi lemondásáig Franciaország és régióink államainak politikai jellegű kapcsolatai igen korlátozottak voltak. Az egyetlen említésre méltó mozzanat a francia diplomácia reagálása volt a Varsói Szerződés országainak 1969. márciusi felhívására, amelyben európai biztonsági konferencia összehívását javasolták. De Gaulle nem zárkózott el a kezdeményezés elől, de fontosnak tartotta, hogy az egyes országok közötti kétoldalú egyeztetések során készítsenek elő egy ilyen tanácskozást. Attól tartott ugyanis, hogy ha a két blokk közvetlenül tárgyal egymással, a szuperhatalmak dominanciája érvényesülne.²⁸³ Márpedig a francia külügy értelmezése szerint „nem a blokkok közötti”, hanem „a nemzetek közötti” enyhülésre van szükség.²⁸⁴

A csehszlovákiai események miatt Közép-Kelet-Európában paralizálódott francia diplomácia figyelme ekkor egyrészt újra a Szovjetunió, másrészt Jugoszlávia felé fordult. A francia közvélemény és politikai osztály rendkívül heves reakciója ellenére a francia–szovjet kormányközi kapcsolatok – ahogyan ezt az 1956-os magyar forradalom leverése után is megfigyelhettük – rendkívül gyorsan „normalizálódtak”. 1969. januárjában Kirilin szovjet miniszterelnök-helyettes párizsi látogatásakor de Gaulle immár úgy nyilatkozott, hogy „Európánk és világunk mostani helyzetében bátorító, hogy a Szovjetunió és Franciaország szorosra fűzik egymással békés kapcsolataikat”. Ami Jugoszláviát illeti, Tito már hosszú idő óta közeledni igyekezett a külpolitikai önállóságát hangsúlyozó és a szuperhatalmak

de l'interprète du général, Paris, Édition de l'Herne, 1991, pp. 39–40, 129–149; Vaïsse, i. m. p. 142.

²⁸² Uo. pp. 119–120. A francia diplomácia reakcióját az 1968-as csehszlovákiai eseményekre levéltári forrásokra alapozva és részletesen lásd Antoine Marès, „'Notre objectif fondamental demeure la détente'. France-Tchécoslovaquie, 1961-1968”, *Le Printemps tchécoslovaque 1968*, sous la direction de François Fejtő et Jacques Rupnik, Complexe, 1999, pp. 246–266. Vö. Marès, „Munich dans les relations franco-tchécoslovaques 1938-1968”, *Mythos München. Le Mythe de Munich. The Myth of Munich*, i. m., pp. 203–218.

²⁸³ Uo. pp. 120–121.

blokkpolitikáját leleplező de Gaulle-i Franciaországhoz: be kívánta ugyanis vonni az el nem kötelezettek mozgalmába. A tábornok azonban nem vállalta az együttműködést Titoval. Felrótta neki, hogy 1946-ban kivégeztette Mihailovic ezredest, az egykori jugoszláv partizánmozgalom nacionalista szárnyának vezetőjét. Mindazonáltal 1966. szeptemberében Couve de Murville francia külügyminiszter Belgrádba látogatott. Az igazi áttörés a francia–jugoszláv kapcsolatokban a Csehszlovákia elleni invázió után kezdődött. Ekkor ugyanis Jugoszlávia Közép-Kelet-Európán belül jelentősen felértékelődött a francia külpolitika számára. Várható volt, hogy a Szovjetunió Csehszlovákia elleni agresszív fellépése nyomán Ceausescu Romániája is visszafogja majd függetlenségi ambícióit. Úgy tűnt, Jugoszlávia maradt az egyetlen térségbeli partner, amellyel folytatódhat a kapcsolatépítés. Ezzel az új helyzettel függött össze, hogy az 1969. januárban Párizsba látogató Mikz Spiljak jugoszláv kormányfőt – „a bizalom és a szívéllyesség légkörében” – többször is fogadta de Gaulle, és tárgyalhatott a kormány fontosabb minisztereivel is. A találkozó során elhatározták, hogy rendszeres és magas szintű konzultációkat fognak tartani a két ország külpolitikájának az összehangolására. Ez volt az első eset, hogy az el nem kötelezett mozgalomhoz tartozó Jugoszlávia ilyen megállapodást köt egy nyugati hatalommal.²⁸⁵

Charles de Gaulle külpolitikájának előterében, amint fentebb láttuk, Franciaország világhatalmi szerepének, nagyságának, rangjának helyreállítása állt, mely magában foglalta az önálló, független és erőteljes nemzetközi fellépés igényét is. Ennek megvalósítása során az önálló atomütező megteremtésének, az európai integráció elmélyítésének, az NSZK-val való kapcsolatok megerősítésének és a Szovjetunióval való párbeszéd megélénkítésének adott prioritást. Közép-Kelet-Európa e tényezőkhöz képest mindvégig alárendelt jelentőséggel bírt, bár 1964-től néhány évig a francia diplomácia a korábbiaknál jóval intenzívebben kezdett foglalkozni a térséggel. E próbálkozások azonban nem vezettek egyik érintett állammal sem a kétoldalú kapcsolatok valóban tartós és mélyreható megerősödéséhez. Közép-Kelet-Európa továbbra sem tartozott a francia diplomácia legfontosabb relációi közé. E megállapítást jól illusztrálja, hogy az 1968-as csehszlovákiai események hatására Párizsban a régióbeli államokkal intenzíven fejlődő kétoldalú kapcsolatai azonnal lendületüket veszítették. A

²⁸⁴ AMAE: Europe 1966–1970, (1970. szeptember 8.). A francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Aligazgatóságának feljegyzése, *L'URSS et la conférence sur la sécurité européenne*.

²⁸⁵ Schreiber, i. m. pp. 35, 107, 120–121. A Mihailovic-üggyel kapcsolatban lásd Peyrefitte, *C'était de Gaulle*, tome II, Paris, Fayard, p. 209. Vö. *Les relations franco-yougoslaves. Notes et Études Documentaires*, n° 3773, La documentation française, mars 1971.

„prágai tavasz” elfolytásában – Romániát leszámítva – egyöntetűen részt vevő közép-kelet-európai csatlósállamok Szovjetunió mögötti felsorakozása de Gaulle blokkok megszüntetését célul kitűző politikájának a kudarcát jelentette. A de Gaulle-i külpolitika ambíciózus céljainak közép-kelet-európai megvalósítása során azonban már ezt megelőzően is gyakran a bipoláris világrend korlátaiba ütközött. A térség kormányai ugyanis minden nyitottságuk és fogadókészségük ellenére lépten-nyomon jelezték francia tárgyalópartnereiknek, hogy elkötelezett szövetségesei a Szovjetuniónak. A gaullista diplomácia több relációjához hasonlóan Közép-Kelet-Európában is a nagyratörő tervek, de a viszonylag szerény eredmények sajátos kettőssége jellemezte Franciaország külpolitikai mérlegét.

A térségünk irányában folytatott francia politika de Gaulle révén megjelent új vonása az aktivitás. Az 1947 óta megfigyelhető, körülhatárolható koncepciókat nélkülöző passzív reagálást energikus kezdeményezőkésség váltotta fel. A tábornok új vonalvezetése azonban nem Közép-Kelet-Európa időben változó és országonként is eltérő realitásait vette alapul, hanem az elnök sajátos külpolitikai eszméiből, háborús visszaemlékezéseinek tanúsága szerint már a második világháború végére kialakult elképzeléseiből indult ki.²⁸⁶ Ezzel magyarázható, hogy a de Gaulle-i vezetésnek a régió kormányaival létrehozott kontaktusai szinte teljesen azonos forgatókönyv alapján mentek végbe. A francia fél mindig ugyanazt az üzenetet közvetítette: hangsúlyozták Franciaország függetlenségét, a blokkpolitika meghaladásának szükségességét, kifejezték, hogy készek az illető állammal való kapcsolataikat minden téren fejleszteni, bátorítottak a Szovjetuniótól való függetlenedésre, de nem bújtogattak Moszkvával szemben és nem kritizálták a kommunista rendszert. A mind gyakoribbá váló és egyre magasabb szinten folyó tárgyalások fontos eleme volt az érzelmi fűtöttség, sőt túlfűtöttség, a megbeszélések „légköre”, melyhez képest rendre elmaradtak a gyakorlati eredmények.

A régióon belüli prioritások meghatározásánál is az érzelmi szempont dominált. De Gaulle ugyanis meg kívánta újítani Franciaország erőteljes két világháború közti közép-kelet-európai jelenlétének hagyományát.²⁸⁷ Az érzelmi közösség hangsúlyozására az egykori szövetségeseik közül különösen alkalmasnak tűnt a több évszázados múltra visszatekintő kölcsönös szimpátia okán Lengyelország, és a közös latin gyökereket idéző, erősen frankofil országként számon tartott Románia, melynek Szovjetuniótól függetlenedő külpolitikai

²⁸⁶ *Mémoire de guerre*, tome III, pp. 179–180. Már itt szó van Kelet és Nyugat együttműködéséről, valamint az egységes Európáról, amely a világ harmadik nagyhatalma lehet az USA-val és a SZU-val szemben. Idézi Schreiber, i. m. p. 75.

²⁸⁷ Bozo, i. m. p. 52.

vonalvezetése csak erősítette kiválasztottságát. A még szóba jöhető Csehszlovákia konzervatív, szovjethű csatlósállam hírében állt.

Ami a közép-kelet-európai államok Franciaországhoz való viszonyulását illeti: továbbra is döntően a szovjet politikával teljes összhangban cselekszenek.²⁸⁸ A Párizssal való kapcsolatépítés is nagyrészt azonos ütemben megy végbe. Tárgyalásaik során a francia partnerhez eljuttatandó üzeneteik is többnyire megegyeznek. A kétoldalú kapcsolatok bővítésére vonatkozó készség általános hangoztatásán túl igyekeznek leválasztani Franciaországot az amerikai és a nyugatnémet szövetségről, és rávenni de Gaulle-t, hogy ismerje el a Német Demokratikus Köztársaságot. „Franciaország jelenlegi külpolitikáját az össz imperialista ellenes harcunk és az egész szocialista tábor szempontjából kell vizsgálnunk. A szocialista országok számára az összes nyugat-európai országok közül jelenleg Franciaország a legjelentősebb, mert külpolitikájával kielezi az imperialista hatalmak ellentéteit, és számos területen érintkezési felületet biztosít számunkra. Ha nem lenne USA, NSZK és Anglia, akkor lehet, hogy De Gaulle lenne a fő ellenség. Mivel azonban fő ellenségünk az amerikai imperializmus, és annak az európai szálláscsinálója, az NSZK, ezért a NATO, az Egyesült Államok és az imperializmus elleni harcunkban fel kell használnunk a jelenlegi francia önálló külpolitikai vonalvezetés adta lehetőségeket”, fogalmazta meg kissé nyersen a magyar Külügyminisztérium hozzáállását egy 1966-ban készült feljegyzés.²⁸⁹ E törekvésektől eltért a külpolitikai önállóságát hangsúlyozó Ceausescu vezette Románia. A Szovjetuniótól való függőség azonban Bukarest esetében is határt szabott a Párizshoz való közeledésnek. A Franciaországgal való külkereskedelmi forgalom kiszélesítésére és a magas szintű francia ipari technológiák átvételére viszont térségünk szinte minden országa igényt tartott.²⁹⁰

Noha a de Gaulle vezette francia külpolitika egyik legfőbb célkitűzését, a szuperhatalmak által dominált szembenálló hatalmi blokkok felszámolását nem érthette el, számos területen jelentős eredményeket mutathatott fel: Párizs a dekolonizáció sikeres lezárása után a harmadik világ országaival egyre bővülő kapcsolatokra tett szert. Franciaország jelenléte, tekintélye és befolyása világszerte megerősödött. Külpolitikai

²⁸⁸ Amivel a francia diplomácia is teljesen tisztában volt. Lásd például: AMAE: Europe 1961–1965, Organismes internationaux et grandes questions internationales, carton 1530, (1964. április 10.). A Francia NATO-delegáció által benyújtott jeletéstervezet [bizonyára a francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Aligazgatósága készítette], *Évolution de la situation en Europe orientale et dans la zone soviétique d'Allemagne*.

²⁸⁹ MOL: XIX-J-1-j, 1966, 47. doboz, Franciaország, IV-14, sz. n./1966 (1966. június 28.), Az V. Francia Köztársaság helye a Magyar Népköztársaság külpolitikájában.

mozgástere – különösen nukleáris fegyvereinek kifejlesztése nyomán – számottevően megnövekedett. Közép-Kelet-Európa azonban a látványosan megindult kapcsolatépítés dacára sem tartozott az igazi sikerek közé. Az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás után megfigyelt gyors francia visszahúzódás nem tette lehetővé, hogy a korábbi évek gazdasági, kulturális és tudományos kezdeményezéseinek eredményei beérjenek, és Párizs tartós jelenlétét megalapozzák a térségben.

Franciaország közép-kelet-európai befolyásának maradandóságát az is aláásta, hogy a nyugati hatalmak, így az amerikaiak, különösen pedig a nyugatnémetek a korábbinál intenzívebben kezdtek érdeklődni térségünk iránt. Párizs e két legfontosabb nyugati partnere ugyanis egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított az enyhülésnek a kelet-nyugati kapcsolatokban. Washington előrehaladást remélt ettől a vietnámi válság megoldásában és a stratégiai fegyverek ellenőrzése terén; Bonn pedig – a szocialista párti Willy Brandt külügyminiszter hatására – az NDK-val való párbeszéd alapjait próbálta annak révén lerakni. Csakhogy az Egyesült Államok és az NSZK megközelítésében az enyhülés nem a blokkpolitika meghaladásának, az érdekszférák megszüntetésének politikája volt, mint de Gaulle esetében, hanem – ahogyan ez az 1967 decemberében a NATO-ban elfogadott ún. Harmel-jelentésben leírtakból is következik – a blokkok közti dialógus programja. A francia diplomácia csak passzív szemlélője lehetett a nyugatnémet „Ostpolitik”-nak, vagyis az NSZK nyitásának és tudatos kapcsolatépítésének a szovjet blokk felé. De Gaulle azonban nem csak attól félt, hogy elveszíti a közép-kelet-európai országok és Nyugat-Németország közti közvetítő kiváltságos helyzetét, hanem attól is tartott, hogy a német sietségnek negatív következményei lesznek. Bizalmasai körében annak a véleményének is hangot adott, hogy a „prágai tavasz” leverése részben az NSZK túlzottan lendületes közép-kelet-európai, különösen csehszlovákiai „előretörésének” tudható be.²⁹¹

Felmerül végül a kérdés: az új német keleti politika megindulása után marad-e még tér Közép-Kelet-Európában de Gaulle elnök örököseinek?

²⁹⁰ AMAE: Europe 1961–1965, Hongrie, carton 1764, (1965. január 8.). A francia Külügyminisztérium Kelet-Európai Aligazgatóságának feljegyzése, *Les relations de la Hongrie avec les pays occidentaux et le Tiers Monde*.

²⁹¹ Bozo, i. m. pp. 54–55.

Gaulle-izmus de Gaulle nélkül: Pompidou, Giscard d'Estaing és Mitterrand

A de Gaulle 1969. áprilisi lemondásával kezdődő és a közép-kelet-európai kommunista rendszerek 1989–1990-es összeomlásával és a Szovjetunió térségünkől való katonai visszahúzódásával végződő e fejezetben vizsgált időszak francia védelmi és külpolitikáját nagyfokú folytonosság és stabilitás jellemezte. Az 1969 és 1974 között az elnöki hatalmat gyakorló jobboldali gaullista Georges Pompidou, az 1974–1981-ben Franciaország élén álló centrista és liberális elveket valló Valéry Giscard d'Estaing és az 1981-től 1995-ig az Élysées Palotát lakó szocialista párti François Mitterrand – bizonyos egyéni stílusbeli eltérésekkel és a változó nemzetközi körülményekhez alkalmazkodva – egyaránt a de Gaulle-i diplomácia által kijelölt úton haladtak. Az V. Köztársaság elnöki rendszerének megfelelően a külpolitika irányítását és az atomtűőerő alkalmazása feletti döntési jogot mindhárom államfő szilárdan a kezében tartotta. A francia külpolitika fő irányai szintén változatlanok maradtak: a nemzeti függetlenség fenntartásának és hangsúlyozásának igénye; a nyugati szövetségesekkel, így az Egyesült Államokkal való szolidaritás különösen a Szovjetunióval való viszony kiéleződése idején; ugyanakkor távolságtartás a NATO irányában és a blokkpolitika elutasítása a két szuperhatalom lépéseit egyaránt gyanakvással kísérve; továbbá a francia nemzeti érdekek erőteljes képviselésével az európai integráció továbbépülésének támogatása és ezzel összefüggésben erősödő kapcsolat az NSZK-val; végül kezdeményező szerepvállalás a fejlődő országokkal, különösen Afrikával valamint az arab világgal való kapcsolatépítésben.²⁹² Mielőtt megvizsgálánk, hogy milyen helyet foglalt el Közép-Kelet-Európa időszakunk francia külpolitikájában, tekintsük át röviden a Párizs által kiemelten kezelt relációk alakulását (a Szovjetunióval való viszonyra a Közép-Kelet-Európával foglalkozó alfejezetekben térünk majd ki).

Ami az Egyesült Államokkal kapcsolatos francia politikát illeti: amellet, hogy igyekezett megőrizni Franciaország függetlenségét a szuperhatalmakkal szemben, és a Szovjetunió felé való nyitottság irányvonalát, Georges Pompidou-nak szándékában állt a Washingtonnal 1966 óta alacsony szinten stagnáló viszony megerősítése. 1969 és 1972 között francia–amerikai közeledés figyelhető meg, amelynek azonban a nemzetközi pénzügyi

²⁹² Doise – Vaisse, i. m. pp. 622–626; Monnet, i. m. p. 181; Bozo, i. m. pp. 57, 70, 82.

rendszer válsága gyorsan véget vetett. Párizsnak továbbá szemet szűrt, hogy az amerikai kormányzat a vietnámi háború lezárása után újra határozottan meg kívánta erősíteni vezető pozícióját Nyugat-Európa felett. A francia diplomáciának az is ellenére volt, hogy – értékelése szerint – az 1972. májusi SALT-megállapodással és az 1973. júniusi szovjet–amerikai egyezményrel az enyhülés egyre inkább „bilaterálissá” vált, vagyis az Európában szemben álló katonai blokkok további megszilárdulását eredményezte. Pompidou-nak az 1973-as arab–izraeli háborúban az izraelieket támogató amerikai álláspont, és az „olajfegyvert” bevető arab országokkal szembeni nemzetközi kartell létrehozásának Washington által inspirált terve sem tetszett.²⁹³ Valéry Giscard d’Estaing szintén fontosnak tartotta az amerikaiakkal való viszony normalizálását: 1976. januárjában Franciaország elfogadta a Nemzetközi Valutaalap reformját, amely megszüntetett minden utalást az arany alapra és törvényesítette az árfolyamok lebegtetésének gyakorlatát. Öröködött ugyanakkor országa függetlenségének megőrzésén is. Ennek jele volt, hogy Párizs nem csatlakozott az első olajárrobbanás nyomán Washington által létrehozott, a fogyasztó országok érdekeit védeni kívánó Nemzetközi Energiaügynökséghez, sőt azt sem engedte, hogy az Európai Közösség, mint intézmény képviseltesse magát benne. A kölcsönös közeledési szándékot mutatta viszont, hogy Giscard d’Estaing elfogadtatta Ford elnökkel a kőolajtermelő országokkal való egyeztetés szükségességét. Továbbá az 1974. júniusi ottawai nyilatkozat elismerte, hogy a francia elrettentő erő is hozzájárul a „globális elrettentéshez”. A szintén 1974-ben kötött Valentin–Ferber egyezmények pedig megszilárdították a Franciaország és NATO közti együttműködést. Az 1970-es évek végén Európában megnövekedett feszültségek és a Carter-adminisztráció egyes bizonytalanságra utaló lépései viszont arra ösztönözték a francia elnököt, hogy a megerősítse országa távolságtartását a blokkpolitikával szemben.²⁹⁴ François Mitterrand államfőként ugyancsak közeledett Washingtonhoz, az általa hegemónikusnak vélt amerikai lépésekkel azonban elődeihez hasonlóan szembenállt. Így amikor az 1970-es évek végén új lendületet kapott szovjet fegyverkezés, az SS 20-as szovjet rakéták Közép-Kelet-Európába telepítése és az 1979-ben kezdődő afganisztáni szovjet beavatkozás nyomán újra kiéleződött a kelet–nyugati viszony, Mitterrand teljes egyértelműséggel kiállt szövetségesei mellett. Vagyis határozottan támogatta Ronald Reagan elnöknek a Pershing-rakéták NSZK-ba telepítésével kapcsolatos döntését. Mindemellett azonban hasonló következetességgel utasította vissza, hogy csatlakozzon a Moszkvával

²⁹³ Monnet, i. m. pp. 184–185; Bozo, i. m. pp. 60, 63, 65–68.

²⁹⁴ Uo. pp. 187–188; Bozo, i. m. pp. 71–74, 78–81.

szemben az amerikai kormány által 1982-ben fogantatosított „technológiai szankciókhoz”. 1986. áprilisban pedig nem engedélyezte, hogy a Líbia elleni légitámadásra készülő amerikai gépek használják a francia légteret.²⁹⁵

A két szuperhatalommal szembeni egyensúlykeresés fontos eszköze volt de Gaulle lemondása után is a francia külügy számára az európai integráció, melynek megvalósításában továbbra is döntő tényező maradt az NSZK-val való egyre mélyülő együttműködés. Georges Pompidou már 1969. december 1-én a Hágai csúcstalálkozón meghirdette erre vonatkozóan a befejezés, elmélyítés és bővítés hármas jelszavát. Vagyis: teljessé kívánta tenni a Közös Piac kiépítését, melyben nagy hangsúlyt helyezett a francia mezőgazdasági érdekek érvényesítésére. Az 1969. decemberi megállapodás 1978-ra előírta a saját forrásokkal rendelkező igazi közösségi költségvetés megteremtését. Az 1970. áprilisi luxemburgi szerződés pedig növelte az Európai Parlament ellenőrzési jogát a költségvetés felett. Pompidou de Gaulle-hoz hasonlóan az európai intézményrendszer továbbfejlesztése során gondosan ügyelt rá, hogy Franciaország nemzeti érdekei a konszenzusos döntéshozatal fennmaradásával biztosítva legyenek. Elődjéhez hasonlóan idegenkedett ugyanis a nemzetekfelettség eszméjétől. Miután a brit kormányzat is hasonló elveket vallott, a Pompidou-vezette Franciaország is hozzájárult Nagy-Britannia, Írország, Dánia és Norvégia felvételéhez.²⁹⁶ Valéry Giscard d’Estaing szintén prioritásként kezelte az európai integráció megerősítését. Az 1974. decemberi párizsi csúcstalálkozón francia kezdeményezésre határozták el az évente háromszor állam- illetve kormányfői szinten ülésező Európai Tanács intézményének létrehozását, amely a korábbinál nagyobb lehetőséget adott, hogy a tagállamok egyetértésre jussanak fontos nemzetközi kérdésekben, és közös nyilatkozataikkal növeljék Nyugat-Európa szavának súlyát. Franciaország elfogadta, hogy az Európai Parlament tagjait általános választásokon válasszák meg, és kiterjesszék annak hatáskörét. A francia kormányzat az ország közösségen belüli központi helyének megerősítése és a szervezet déli kiegyensúlyozása végett támogatta a belépni szándékozó mediterrán országok, főként Görögország felvételét. A nemzetközi pénzügyi nehézségek elleni védekezésként, Franciaország és az NSZK közös kezdeményezésére az 1978. áprilisi koppenhágai csúcstalálkozón elhatározták a Közös Európai Pénzrendszer (SME) megteremtését, amely 1979. márciusában lépett életbe az ECU (European Currency Unit) bevezetésével.²⁹⁷ Mitterrand elnök 1983-tól – a nyugatnémet vezetéssel szoros együttműködésben – szintén aktív, kezdeményező szerepet vállalt az európai

²⁹⁵ Uo. pp. 190–191; Bozo, i. m. pp. 82–85, 91–92.

²⁹⁶ Bozo, i. m. pp. 58–60, 64, 67–68; Monnet, i. m. pp. 183–184.

²⁹⁷ Monnet, i. m. pp. 186–187; Bozo, i. m. pp. 73–74, 79–80.

integráció továbbvitelében. Ennek keretében az 1984. júniusi Fontainebleau-i csúcson bizottságot hoztak létre, hogy javaslatokat dolgozzon ki „egy igazi politikai entitás, vagyis egy Európai Unió létrehozására”. Ennek eredményeként a Tizenkettek 1986. februárban új közösségi szerződést írtak alá (Acte Unique européenne), amely az Európai Tanácsban kiterjesztette a minősített többséggel hozható döntések lehetőségét, és erőteljesen megnövelte az Európai Parlament hatalmát is. A megállapodás 1993. január 1-re írta elő a belső határok eltörlését, vagyis az emberek, a tőke, a termékek és a szolgáltatások szabad áramlását.²⁹⁸

A francia külpolitika harmadik – szintén a de Gaulle-i korszakból örökölt – prioritása a harmadik világ országaival, különösen Afrikával és a Közel-Kelettel folytatott kapcsolatépítés. Pompidou elnök továbbvitte és elmélyítette elődjének az 1967-es arab–izraeli háború óta követett közel-keleti politikáját, amely növekvő figyelmet szentelt az arab világ igényeinek. Különös fontosságot tulajdonítottak az Irakkal és a Szaud-Arábiával kiépítendő kapcsolatoknak, nem hanyagolva ugyanakkor el a Mediterráneum térségét, főként Líbiát, Tunéziát, Marokkót és Algériát sem. Pompidou a fejlődő országokkal való együttműködés globális politikáját kívánta ily módon egy Franciaország számára prioritást jelentő térségben megvalósítani. E stratégia logikus folytatásaként az 1973-as arab–izraeli háború idején Washingtonnal és a többi nyugati partnerével ellentétben Izraellel szemben foglalt állást.²⁹⁹ Giscard d’Estaing közel-keleti politikája szorosan elődeinek nyomdokait követte: Izraellel szemben egyértelműen az arab érdekeket támogatta. Ő maga sohasem látogatott Izraelbe. Külügyminisztere, Jean Sauvagnargues 1974 októberében ugyan elment, de előtte Bejrútban találkozott Jasszer Arafattal, a Palesztin Felszabadítási Szervezet elnökével. Sőt, a PFSZ 1975-ben irodát is nyithatott Párizsban (Moszkva és Delhi után ez volt a harmadik külföldi iroda). 1976. januárjában a francia kormány támogatta az ENSZ Biztonsági Tanácsának a palesztin államot megnevező határozatát. E lépések erősítették Franciaország pozícióját az arab világban, ami a kőolajigényeinek kielégítésén túl a térségbe irányuló francia fegyverexport előmozdítása miatt is nagy jelentőséggel bírt. Párizs ekkoriban vált Irak privilegizált partnerévé, ahova nem csak hadianyagot, de nukleáris technológiát is szállított. A palesztin ügy támogatása maga után vonta az Izraellel való kapcsolatok további romlását.³⁰⁰ Giscard d’Estaing kitüntetett figyelmet szentelve a harmadik világ országainak, kezdeményezőként lépett fel az Észak–Dél-párbeszéd megindítása érdekében. Különösen nagy hangsúlyt helyezett a gazdasági együttműködésre. Személyes vonzódása, a gazdasági

²⁹⁸ Bozo, i. m. pp. 87–90, 92; Monnet, i. m. pp. 193–194.

²⁹⁹ Uo. pp. 62–63, 67; Monnet, i. m. pp. 182–183.

³⁰⁰ Monnet, i. m. p. 189; Bozo, i. m. pp. 76–78.

érdekek és stratégiai megfontolások egyaránt szerepet játszottak abban, hogy az elnök kiemelt térségként kezelte Afrikát. Az együttműködés elmélyítését szolgálták az afrikai országok és Franciaország közötti gyakori csúcstalálkozók, és az államfő utazásai. A Szovjetunió harmadik világbeli terjeszkedése is hozzájárult ahhoz, hogy a francia kormánynak a *status quo* védelmében több ízben be kellett avatkoznia: így 1976-ban Mauritániát és Marokkót támogatta a Polisario Front csapataival szemben. Tunéziát a líbiai kommandók elleni harcában segítette. 1978-ban pedig Zairében avatkoztak be győztesen a francia ejtőernyősök.³⁰¹ Mitterrand elődjéhez hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonított a harmadik világgal való kapcsolatok megerősítésének. Ennek jegyében fel kívánta emelni a fejlődő országoknak Franciaország által nyújtott gazdasági támogatás mértékét a bruttó hazai termék 0,36 százalékáról 0,7 százalékára. Giscard d'Estaing Afrika-politikájának egyenes folytatásaként a francia haderő 1983-ban és 1986-ban is visszavetette a líbiai előrenyomulást. Az elnök Algériával és Marokkóval is igyekezett javítani Franciaország viszonyát. Még Afrikánál is nagyobb érdeklődést tanúsított Mitterrand a Közel-Kelet iránt. Amellett, hogy a zsidó állam felé is közeledett – első francia államfőként 1982 márciusában hivatalos látogatást tett Izraelben – mindenképpen meg kívánta tartani a jó viszonyt a térség arab országaival is. Ennek hangsúlyozásaképpen a Knesszetben elmondott beszédében nem csak Izraelnek „az élethez való csorbíthatatlan jogát” ismerte el, de „az azt körülvevő népeket”, vagyis a palasztínokét is. Az arab–izraeli konfliktusban való közvetlen francia katonai beavatkozásnak gyorsan véget vetett az 58 francia ejtőernyős halálát okozó 1983. október 23-i bejrúti öngyilkos merénylet.³⁰²

Az 1969 és 1990 közti időszak francia kormányzatai tehát az ország függetlenségének, önállóságának megőrzése és nemzetközi súlyának növelése érdekében – a de Gaulle-i érához hasonlóan – nagyfokú aktivitást fejtettek ki a nyugati szövetségesekkel, főleg Washingtonnal fenntartott kapcsolataikban, az európai integráció folyamatának felgyorsításában és a harmadik világ államainak vonatkozásában is. Különösen az első két területen jelentős sikereket is felmutathattak. A közép-kelet-európai szocialista országok e prioritásként kezelt relációkhoz képest a francia külügy részéről jóval kisebb figyelmet kaptak, jóllehet a fejezetünkben szereplő elnökök térségünkkel kapcsolatban is nagyrészt de Gaulle örököseinek vallották magukat.

³⁰¹ Uo. pp. 204–205; Bozo, i. m. pp. 75–76.

De Gaulle kudarca az 1969. áprilisi népszavazáson, majd ezt követő lemondása megdöbbenést keltett a szovjet blokk országainak kormányzati köreiből. A tábornok függetlenségi politikájának és térségünk irányában tett gesztusainak ugyanis nagy jelentőséget tulajdonítottak. A Szovjetunió és a csatlósállamok propagandaszervei hangot is adtak a folytatás iránti kétségeiknek. Ezért nem meglepő, hogy örömmel kommentálták a gaullista elveket valló Georges Pompidou győzelmét az 1969. júniusi elnökválasztáson. Pompidou ugyanis a folytonosságot képviselte számukra.³⁰³ A magyar külügy például az elnöki hatalomváltást követő néhány hónap térségünk irányában mutatott teljes francia passzivitását is megértéssel fogadta.³⁰⁴

A közép-kelet-európai államok és Franciaország kapcsolatában több tényező is a folytonosságot ígérte. A régió országainak vezetőivel folytatott tárgyalások során a francia vezetők nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a de Gaulle-i aktív „keleti politika” továbbra is fennmarad. Még az 1968-as csehszlovákiai eseményeket közvetlenül követő időben sem adták jelét annak, hogy a kapcsolatok tudatos rontására törekednének. Sőt minden lehetséges fórumon hangsúlyozták, hogy a kelet-nyugati kapcsolatok fejlesztésében érdekeltek.³⁰⁵ A korábbi külpolitikai irányvonal továbbvitelének tekinthető, hogy Franciaország a szovjet blokk országaival továbbra is kétoldalú alapon igyekezett fejleszteni kapcsolatait, és ellenére volt a NATO és a Varsói Szerződés, illetve a Közös Piac és a KGST közötti közvetlen tárgyalásoknak.³⁰⁶ Ezért hangsúlyozták Párizsban az 1968. márciusi budapesti felhívással induló európai biztonsági konferencia tervéről, hogy „azt alaposan elő kell készíteni”. A francia fél még 1973. júliusában a konferenciát megelőző külügyminiszteri találkozón is erőteljesen hangsúlyozta fenntartásait.³⁰⁷ Párizs ugyanis továbbra sem tudott azonosulni az enyhülés szovjet megközelítésével, amely az európai megosztottság felszámolása helyett

³⁰² Uo. pp. 192–193; Bozo, i. m. pp. 86–87.

³⁰³ Schreiber, i. m. p. 123.

³⁰⁴ MOL: XIX–J–1–j, 1969, 38. doboz, Franciaország, 1-00769/3/1969 (1969. december 8.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése, *A magyar–francia politikai kapcsolatok*.

³⁰⁵ Lásd például Valéry Giscard d’Estaing pénzügyminiszterként 1970. januárban Bukarestben folytatott megbeszéléseit Ceausescuval: AMAE: Europe 1966–1970, Organismes internationaux et grandes questions internationales, carton 2033, (1970. január 14.). Pelen, romániai francia nagykövet távirata, *Conversation de M. Giscard d’Estaing avec M. Ceausescu, II. Situation internationale*.

³⁰⁶ MOL: XIX–J–1–j, 1969, 38. doboz, Franciaország, 1-00769/1969 (1969. február 4.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése, *A magyar–francia kapcsolatok helyzete, feladataink a kapcsolatok fejlesztése terén*.

³⁰⁷ Schreiber, i. m. pp. 140–141.

éppen a kialakult érdekszférarendszert kívánta a konferencia révén nemzetközi jogilag kodifikálni. Így a francia kormány noha 1969. októberében a nyugati országok közül elsőként fogadta el az európai biztonsági és együttműködési értekezlet megtartására vonatkozó szovjet javaslatot, ezt csak azzal a feltétellel tette, hogy ott meg fogják tárgyalni az emberi jogok kérdését is.³⁰⁸

Franciaország és Közép-Kelet-Európa viszonyát erőteljesen befolyásoló új fejlemény a szociáldemokrata Willy Brandt hatalomra kerülése nyomán beinduló német „Ostpolitik”, melyet a francia külügy már ekkor gyanakvással szemlélte. Mint ismeretes, 1970. augusztus 12-én az NSZK barátsági és együttműködési szerződést kötött a Szovjetunióval, novemberben normalizálta kapcsolatait Lengyelországgal, 1972-ben pedig az NDK-val. A rövidesen megfigyelhető német gazdasági térhódítás sikeressége annál inkább figyelemreméltó, hogy a régió országai közül az induláskor még csak Romániával volt szabályos diplomáciai kapcsolatban.³⁰⁹

A francia külpolitika számára az európai szocialista országok közt de Gaulle idején kialakított prioritási rend lényegében fennmaradt. Legfontosabb partnerének továbbra is a Szovjetuniót tekintette. Ennél kisebb, de még érzékelhető figyelmet kapott Lengyelország, Románia és – amint láttuk az 1968-as csehszlovákiai események nyomán – Jugoszlávia. A régió többi országa, köztük a szovjet tábor államai közül a francia megítélés szerint is legnyitottabb és „legliberálisabb” Magyarország iránt viszont alig mutatott érdeklődést a párizsi külügyi adminisztráció.³¹⁰

A francia–szovjet párbeszéd Pompidou elnöksége idején a korábbinál is intenzívebb lett. A közeledést segítette, hogy számos külpolitikai témában – így az arab–izraeli konfliktus, a vietnámi háború és a német kérdés megítélésében is – hasonló véleményen volt Párizs és Moszkva. A rendszeres legfelső szintű egyeztetést az is megkönnyítette, hogy Pompidou és Brezsnyev jól megértették egymást. A francia kormányzat főként azért tartotta fontosnak a szovjetekkel való gyakori kontaktust, mert meg kívánták akadályozni, hogy az Egyesült Államok és az NSZK a Szovjetunióval együtt kisajátítsák az enyhülési folyamat alakítását. Ugyanakkor Pompidou, bár de Gaulle-nál nagyobb politikai jelentőséget tulajdonított a szovjet kapcsolatnak, világosan jelezni kívánta a közeledés határait is: kereken

³⁰⁸ Bozo, i. m. p. 61.

³⁰⁹ Martens, *La politique à l'Est de la République fédérale d'Allemagne depuis 1949. Entre mythe et réalité*, Paris, PUF, 1998, p. 244, idézi Schreiber, i. m. pp. 125–126.

³¹⁰ MOL: XIX-J-1-j, 1970, 37. doboz, Franciaország, 14-002929/2/1970 (1970. december 11.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése Miniszterhelyettesi értekezletre, *Magyar–francia kapcsolatok*.

visszautasította barátsági egyezmény aláírását és azt sem fogadta el, hogy a NATO és a Varsói Szerződés között tartandó fegyverzetcsökkentési tárgyalások során beszámítsák a francia fegyveres erőket is.³¹¹ Mindazonáltal az 1969 és 1974 közti évek a francia–szovjet felső szintű érintkezés egyik legintenzívebb időszakának tekinthetők. 1969. októberben az új francia külügyminiszter, Maurice Schumann Moszkvába utazott, majd 1970 júniusában Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter Párizsba. 1970. októberében került sor Pompidou állami látogatására a Szovjetunióba. A szovjet blokk országai közül elsőként Moszkvát felkereső francia elnök még a látogatás előtt hangsúlyozta, hogy a francia kormányzat számára a Szovjetunióval való kapcsolatot nem konjunkturális események, hanem hosszútávú tényezők határozzák meg. A Brezsnyevvel folytatott hosszú beszélgetések alatt azonban Pompidou arra is emlékeztette partnerét, hogy Franciaország a nyugati oldalhoz tartozik, és alapvető fontosságúnak tartja a gazdasági integrációt és a politikai együttműködést a hozzá közel álló európai államokkal. 1971 októberében zajlott le Brezsnyev első állami látogatása Franciaországban, melynek során a kiadott közlemény szerint „a párbeszéd és az együttműködés politikája” állt a középpontban, ezúttal is elhatározva a politikai konzultációk valamint a gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztését. A tervezés alatt álló európai biztonsági és együttműködési konferencia megítéléséről a fentebb jelzett ellentétek azonban továbbra is fennmaradtak, s ezen az 1973. januári moszkvai és a júniusi párizsi Pompidou–Brezsnyev találkozó sem változtatott. A francia elnök 1974-ben néhány héttel halála előtt még egyszer meglátogatta a szovjet pártfőtitkárt.³¹²

A francia diplomácia számára a Szovjetunió után fontossági sorrendben Lengyelország és Románia következett. Románia esetében a Szovjetunióval szemben egyre markánsabban kibontakozó független külpolitikát méltányolták leginkább. Ceausescu 1970. júniusi párizsi tárgyalásai során is kinyilvánították, hogy a két ország hasonló álláspontot foglal el számos nemzetközi kérdésben. Francia részről azt hangoztatták, hogy a francia–román együttműködés példa értékű lehet a Nyugat és a Kelet közti kapcsolatokban. Megállapították ugyanakkor, hogy Románia Franciaországgal folytatott kereskedelmének szintje jóval alatta marad az NSZK-val vagy Olaszországgal lebonyolított forgalmának. Ebből következett, hogy a kétoldalú gazdasági kapcsolatok fejlesztését az egyik legfontosabb feladatnak tekintették. Így megállapodást írtak alá harmadik piaci együttműködésről, mely szocialista és kapitalista ország között az első ilyen egyezmény volt. 1971. novemberben Corneliu Manescu külügyminiszter, majd decemberben a román vezérkar főnöke járt Párizsban. Vendéglátóik

³¹¹ Bozo, i. m. p. 61.

újra csak kinyilvánították, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonít a francia vezetés Romániának. 1973. január végén Maurice Schumann francia külügyminiszternek volt alkalma hasonlókat mondani Bukarestben. Az utóbbi látogatás során kiadott közös közleményben „a nemzeti függetlenségről”, „az erő alkalmazásáról való lemondásról” és a „más országok belügyeibe való be nem avatkozásról” volt szó. Francia részről örömmel nyugtázták az ilyen tartalmú román megnyilatkozásokat. Az egyre elnyomóbbá váló Ceausescu rendszer belpolitikai sajátosságait a francia adminisztráció jelentős része nem vette figyelembe. Sőt számos magas beosztású hivatalnok továbbra is „a Kelet de Gaulle-ját látta Ceaucescuban.”³¹³

A francia diplomácia – a de Gaulle-i irányvonal folytatásaként – a Lengyelországgal való kapcsolatok ápolására a térség többi államához képest szintén nagyobb súlyt helyezett. Jacques Chaban-Delmas francia miniszterelnök 1970. novemberében főként azért ment Varsóba, hogy megnyugtassa a lengyel kormányzatot a de Gaulle utáni francia vezetés szándékait illetően. Az aláírt közös közlemény le is szögezte, hogy mindkét ország kívánja az együttműködés fejlődését „minden területen”. A deklaráció súlyát azonban némileg csökkenti, hogy hasonló elveket már az 1967. szeptemberi közleményben is lefektettek – különösebb folytatás nélkül. 1972. októberében Edward Gierek volt a francia főváros vendége. Az egykor Franciaországban bányásként dolgozó, franciául beszélő és frankofil lengyel vezető látogatásakor is született egy „barátságról és az együttműködésről szóló nyilatkozat” – a jelentősebb gyakorlati következmények azonban újra csak elmaradtak.³¹⁴ A szintén relatív prioritásnak számító francia–jugoszláv kapcsolatok legfontosabb eseménye Tito 1970. októberi párizsi látogatása volt. A jugoszláv vezető főként arra akarta Pompidou-t emlékeztetni, hogy a blokkpolitikáról valamint az európai együttműködésről és biztonságról mennyire hasonló elveket vallanak.³¹⁵ A francia külpolitika tehát az általa Közép-Kelet-Európán belül kiemelten kezelt Romániával, Lengyelországgal és Jugoszláviával való viszonyában Pompidou elnökségének idején sem mutathat fel érdemi előrehaladást jelentő eredményeket.

A régió többi államára a francia diplomácia irányítói még a „prioritásoknál” is kevesebb figyelmet fordítottak. Voltak ugyan kétoldalú konzultációk, ezek azonban – a francia fél tudatos politikájának eredményeként – nem emelkedtek a nagyobb elismertséget jelentő államfői szintre. Így 1971. szeptemberében Maurice Schumann francia külügyminiszter ellátogatott Szófiába, ahol a bolgár vezetőktől főként az európai biztonsági

³¹² Schreiber, i. m. pp. 124, 127–129, 131–132, 139–140, 142.

³¹³ Uo. pp. 126, 132, 139.

³¹⁴ Uo. pp. 129–130, 138.

konferencia mielőbbi összehívásának fontosságáról hallhatott. 1973. júliusában Pierre Messmer francia miniszterelnök és Michel Jobert külügyminiszter jártak Bulgáriában.³¹⁶ Csehszlovákia helyzete az 1968-as intervenció következtében, jóval enyhébb formában ugyan, de a kádári Magyarország 1956 utáni diplomáciai elszigeteltségére emlékeztetett. A francia illetékesek tudatták a csehszlovák vezetéssel, hogy különösebben nem neheztelnek rá, de egy ideig nem vállalják a magasabb szintű érintkezést. A de Gaulle által el nem ismert Német Demokratikus Köztársasággal viszont a kapcsolatok látványos bővülésének lehetünk tanúi. 1973. február 9-én a francia kormány hivatalosan elismerte az NDK létét. Párizs és Kelet-Berlin között már ezt megelőzően is volt hivatalos érintkezés, hiszen 1970-ben hosszú lejáratú kereskedelmi egyezményt is kötött a két ország. A politikai és kulturális kapcsolatok fejlesztése azonban nagyobb nehézségbe ütközött. 1974 januárjában a francia Nemzetgyűlés elnöke, Edgar Faure tett hivatalos látogatást az NDK-ban. 1974. február 22-én agrément kapott az NDK első franciaországi nagykövete, majd néhány nappal később Franciaország első kelet-németországi nagykövete mutatta be megbízólevelét Erich Honeckernek.³¹⁷ Az önmagát a szovjet bloktól is elszigetelő Albániával a francia külügynek alig volt kapcsolata.

Magyarországról az 1970-es évek elején viszonylag pozitív kép élt francia kormányzati körökben. Úgy ítélték meg, hogy bár a Szovjetunió egyik leghűségesebb szövetségese a nemzetközi politikában, igyekszik egyre erősebb kapcsolatokat kiépíteni a Nyugattal, belpolitika tekintetében pedig a szovjet blokkon belül a legliberálisabb állam. Mindennek ellenére Magyarország nem került Párizs Közép-Kelet-Európán belüli prioritásai közé. A kapcsolattartás folyamatosága a magyar vezetés számára már önmagában is jelentős eredménynek tűnt. 1971. április végén és május elején Tímár Mátyás miniszterelnök-helyettes Franciaországban tárgyalt. 1971 szeptemberében Maurice Schumann, francia külügyminiszter jött hivatalos látogatásra Magyarországra. A legmagasabb szintű kontaktus Pierre Messmer francia miniszterelnök és Michel Jobert külügyminiszter magyarországi útja volt 1973. júliusában. Az ennek alkalmából folytatott tárgyalások egyik legfontosabb mozzanata volt, hogy Jobert visszatért az 1973 júliusában a Helsinki külügyminiszteri értekezleten elmondott beszédére, és pontosította azt. Ott ugyanis erőteljesen hangsúlyozta Európa megosztottságát. Budapesten viszont azt is hozzátette, hogy a béke és az együttműködés megteremtéséhez jelenleg ebből az adottságból kell kiindulni. Arról beszélt, hogy a termékek, emberek és gondolatok szabad mozgása lehetővé teszi, hogy fejlődjön a népek közötti együttműködés.

³¹⁵ Uo. p. 129.

³¹⁶ Uo. pp. 130, 141.

³¹⁷ Uo. pp. 140–142.

Annak a véleményének is hangot adott, hogy e területeken valóban lehetséges az előrelépés, hiszen a megvalósításhoz nem kell sem a határokat, sem az egyes államok politikai rendszerét módostani. Vagyis – a félreértések elkerülése végett – megerősítette Helsinkiben mondott beszédét: a francia kormányzat a kommunista rendszerek megváltoztatását nem szabja a kooperáció feltételül.³¹⁸

A magyar diplomácia, helyesen, Magyarországot nem sorolta a Franciaország által viszonylag kiemelten kezelt térségbeli országok közé, amit részben a magyar–francia történelmi kapcsolatok hátrányos hagyományaival magyarázott (Trianon, Kisantant). Párizs visszafogottságát mutatta például, hogy az állami szervek nem ösztönözték hatékonyan a francia üzleti köröket magyarországi befektetésekre; de a Magyarországról tanulmányútra érkezőknek folyósított ösztöndíjak igen alacsony összege is az érdektelenség benyomását keltette.³¹⁹ Mindennek ellenére a magyar vezetés nagy jelentőséget tulajdonított a Franciaországgal való kapcsolatoknak. Úgy ítélték meg, hogy Párizs önálló atomtőerővel rendelkező befolyásos nagyhatalom, melynek a nyugati szövetséget megosztó önálló külpolitikai törekvései számos ponton találkoznak a szocialista országok nemzetközi érdekeivel: például a Közel-Kelet vagy Vietnam esetében. A budapesti külügyi illetékesek úgy látták továbbá, hogy Magyarországnak érdekében áll, hogy az „iparilag fejlett”, a „tőkés világ élenjáró technikáját, gazdasági módszereit” alkalmazó Franciaországgal minél szorosabb gazdasági kapcsolatokat alakítson ki. A cél elérésére a politikai, a gazdasági és a kulturális területet egyaránt felölelő komplex terveket dolgoztak ki.³²⁰ Még Kádár János nem hivatalos látogatásra „küldésének” lehetőségét is mérlegelték.³²¹

Pompidou elnöksége idején tehát az egyes közép-kelet-európai államok közötti prioritásbeli eltérés fennmaradt, sőt a térség iránti általános francia érdektelenség növekedésével még markánsabbá vált. Franciaország gazdasági és politikai jelenléte a térség államainak erőteljes közeledési szándékai ellenére érezhetően csökkent. Feltételezhetően szintén régióink leértékelődésének irányában hatott, hogy az amerikai–szovjet fegyverzetcsökkentési megállapodások és a szovjet–nyugatnémet közeledés – Párizs Moszkva irányában mutatott kapcsolatépítési erőfeszítései ellenére is – másodlagossá tették a

³¹⁸ Uo. pp. 130–131, 141.

³¹⁹ MOL: XIX–J–1–j, 1974, 43. doboz, Franciaország, 142-004189/1974 (1974. június 27.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Beszámoló jelentés*.

³²⁰ MOL: XIX–J–1–j, 1970, 37. doboz, Franciaország, 14-002929/2/1970 (1970. december 11.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése Miniszterhelyettesi értekezletre, *Magyar–francia kapcsolatok*.

³²¹ MOL: XIX–J–1–j, 1969, 38. doboz, Franciaország, 1-00769/3/1969 (1969. december 8.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése, *A magyar–francia politikai kapcsolatok*.

Franciaországgal való viszonyt a szovjetek számára. Noha a magas szintű kontaktus, mint láttuk, mindvégig megmaradt, a francia–szovjet dialógus elvesztette korábbi példaszerű, különleges jellegét.³²² A német „Ostpolitik” hatása egyre erősebben érződött Közép-Kelet-Európában is. Bonn Párizsnál gazdaságilag sokkal erőteljesebben jelen volt még a „francia orientáltságúnak” tartott Romániában és Lengyelországban is. Bár a „német előretörés” a francia külügyet kezdettől fogva zavarta, Párizs mégsem érezte magát ösztönözve, hogy lényegileg módosítsa Közép-Kelet-Európa politikáját. Pedig a „német veszélyre” régióbeli tárgyalópartnerei is számos esetben figyelmeztették. Maguk a közép-kelet-európai országok is előnyösebbnek tartották a maguk számára az NSZK gazdasági befolyásának kiegyensúlyozását.³²³ A francia kormányzat aktivizálására irányuló erőfeszítéseik azonban igen csekély eredménnyel jártak.

Giscard d'Estaing elnöksége

1974. áprilisában hosszú betegség után elhunyt Georges Pompidou. Temetésén a szovjet blokk számos vezető politikusa részt vett. A francia kormányzat már ekkor igyekezett megnyugtatni őket, hogy Franciaország „keleti politikája” továbbra is a de Gaulle által meghatározott vágányokon halad. A szovjeteket a francia elnökválasztás kimenetele, Valéry Giscard d'Estaing választási győzelme is megnyugvással töltötte el a francia politika folytonosságát illetően.³²⁴ Számításuk be is igazolódott: Franciaországnak a szovjet blokk irányában és ezen belül Közép-Kelet-Európa felé képviselt politikája Giscard d'Estaing elnöksége idején valóban elődei nyomdokait követte. Vagyis Közép-Kelet-Európa ezután sem tartozott a francia külpolitika kiemelt relációi közé. A térség egyes országainak rangsorolása is fennmaradt. A megállapított prioritási rend továbbra is főként a felső szintű kölcsönös látogatások szintjének és intenzitásának a megválasztásában öltött testet. A politikai örökség esetleges átértékelésére készítő újabb kihívásokkal Giscard d'Estaing csak elnökségének utolsó időszakában az afganisztáni szovjet beavatkozás megindulása és Lengyelország kezdődő belpolitikai destabilizálódása nyomán szembesült.

³²² Bozo, i. m. p. 66.

³²³ MOL: XIX–J–1–j, 1970, 37. doboz, Franciaország, 14-002929/2/1970 (1970. december 11.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése Miniszterhelyettesi értekezletre, *Magyar–francia kapcsolatok*.

³²⁴ Schreiber, i. m. p. 142.

Valéry Giscard d'Estaing elnökségének kezdetétől megegyezést keresett a szovjet blokkon belül továbbra is első számú partnerének tekintett Szovjetunióval, és az enyhülést a francia külpolitika állandó célkitűzésévé tette. Ennek az irányvonalnak a kialakításában az „atlantizmus” gyanújának távoltartásán túl a kelet-nyugati kapcsolatokról vallott személyes koncepciója is szerepe játszott. Még pénzügyminiszterként 1974-ben a Szovjetunióban tett látogatása nyomán Giscard d'Estaing-ben az a meggyőződés érlelődött meg, hogy a gazdasági kapcsolatok nagy szerepet játszhatnak a szembenálló hatalmi blokkok meghaladásában. A Moszkvával való párbeszédet a Kelet és a Nyugat közti feszültség kieleződések időszakában is fenn kívánta tartani.³²⁵

A felső szintű találkozások sűrűségét tekintve az 1974-től 1981-ig tartó elnöki hét év a Párizs és Moszkva közti kapcsolatok egyik legintenzívebb időszaka volt. Röviddel az új elnök megválasztása után, 1974 júliusában Jean Sauvagnargues francia külügyminiszter már Moszkvába látogat. Brezsnyev 1974. decemberben tett párizsi munkalátogatása jelentette a legfelső vezetők közti közvetlen kapcsolatfelvételt. Ennek során megállapodást írtak alá az 1975 és 1979 közti együttműködésről és parafáltak egy pénzügyi egyezményt is. Giscard d'Estaing ígéretet tett Brezsnyevnek, hogy elnöksége idején törekedni fog a Szovjetunióval való megegyezésre. Ennek első jeleként elviekben elfogadta egy Helsinkiben megtartandó csúcstalálkozónak a szovjetek által támogatott gondolatát, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a többi, még húzódozó nyugati ország is a beleegyezését adja. 1975-ben Jacques Chirac miniszterelnök látogatott Moszkvába, ahol környezetvédelmi és mezőgazdasági együttműködési egyezményt írt alá. 1975. októberben érkezett Giscard d'Estaing elnökként először hivatalos látogatásra a Szovjetunióba. Az enyhülés jegyében első nyugati államfőként megkoszorúzta a Lenin Mauzóleumot, kifejezve, hogy felül kíván emelkedni az ideológiai szembenálláson. Az „ideológiai enyhülést”, vagyis az ideológiai harc megszüntetésének gondolatát nem fogadták megértéssel a moszkvai partnerek. A magas szintű találkozókban ekkor kisebb szünet állt be, melynek végét az új francia külügyminiszter, Louis de Guiringaud moszkvai látogatása jelezte. 1977 júniusában Brezsnyev újra Párizsba ment, ahol megnyitotta a szovjet nagykövetség új épületét. A francia kormányzat felé tett gesztusként a *Le Monde*-nak adott nyilatkozatában arról beszélt, hogy „az ideológiai harc nem szabad, hogy politikai és katonai szembenálláshoz vezessen”. Giscard d'Estaing értette és értékelte a célzást. A tárgyalások végén kiadott közös közlemény a Helsinkii Záróokmánnyal összhangban leszögezte: „az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása az államok

³²⁵ Bozo, i. m. p. 71.

által az egyik alapját képezi egymás közti kapcsolataik jelentős megjavításának.” Csakhogy az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok fogalmát Moszkvában és Párizsban másképp értelmezték... A francia–szovjet viszony további javulását jelezte Raymond Barre francia miniszterelnök 1978. szeptemberi moszkvai útja és Andrej Gromiko októberi párizsi látogatása. 1979. április végén a francia államfő újra Moszkvába ment, ahol vendéglátói Franciaországnak és a Szovjetuniónak az enyhülési politikában játszott úttörő szerepét éltették.³²⁶

A Giscard d’Estaing által irányított francia külpolitika az európai szocialista országok közül a Szovjetunió után továbbra is Lengyelországnak, Romániának és Jugoszláviának adott prioritást. Lengyelország volt az első közép-kelet-európai ország, amelybe az új elnök hivatalbalépése után francia kormánytag utazott: 1974. szeptemberben Michel Poniatowski francia államminiszter Giscard d’Estaing személyes levelét vitte Varsóba Edward Giereknek. 1975. február végén Jean Sauvanargues külügyminiszter volt a lengyel főváros vendége. Varsó kiemelt fontosságát mutatta, hogy térségünk országai közül ide vezetett Giscard d’Estaing elnök első útja is. A francia államfő 1975-ös látogatása során kiemelte, hogy ahogyan a nyugati országok közül Franciaország elsődlegesen fontos Lengyelország számára, úgy Lengyelország is jelentős szerepet tölt be Franciaország számára a szocialista országok között. 1976 májusában Piotr Jaroszewicz lengyel miniszterelnök tárgyalt Párizsban. 1977. szeptember Edward Gierek kereste fel újra Franciaországot. A szokásos közös közlemény így szólt: „szükséges, hogy a kontinens minden állama között egyenlőképpen közvetlen, szabad és nyitott párbeszéd létesüljön, amely a függetlenség, a nemzeti személyiség, az államok szuverenitása és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás alapján áll.” 1978-ban Emil Wojtaszek lengyel külügyminisztert fogadták Párizsban. 1978. szeptemberben zajlott Giscard d’Estaing újabb magánlátogatása Lengyelországban, amelynek egyik központi programja a közös vadászat volt Edward Gierekkel. A látogatás végén kiadott közleményben fontosnak tartották, hogy megemlékezzenek a két vezető közti „személyes barátság és mély bizalom légköréről”. 1979. júliusban Jean-François Poncet külügyminiszter volt Lengyelország vendége, míg szeptemberben Edward Gierek járt munkalátogatáson Franciaországban. Az utóbbi találkozón főként a Helsink-i konferencia madridi utótalálkozójának sikere érdekében közösen teendő erőfeszítésekről értekeztek. 1979. szeptemberben nyílt meg a párizsi lengyel intézet, a varsói és a krakkói olvasótermeket pedig ünnepélyes keretek között, a lengyel kormány több tagjának jelenlétében Francia Intézet rangjára emelték. A két ország közti

³²⁶ Schreiber, i. m. pp. 143, 145, 147–148, 150–151, 153, 155–157.

kapcsolatok fejlődésének illusztrálására különlegesen nagyszabású francia kulturális rendezvényekre került sor Lengyelországban.³²⁷

A Ceausescu vezette Románia Giscard d'Estain számára is kiemelt partnernek számított. A francia vezetők egy része továbbra is élénken szimpatizált a „conducator” külpolitikájával. Jacques Chirac miniszterelnök 1975. júliusi látogatása Bukarest függetlenségi törekvéseit volt hívatva támogatni. 1976. decemberben Manea Manescu román miniszterelnök párizsi útjára került sor. 1977. júniusban Jean Sauvagnargues francia külügyminiszter járt Bukarestben. A látogatás eredményeként kiadott közös közlemény arról tudósít, hogy a két ország „számos nemzetközi kérdésben” „párhuzamos lépéseket” tesz: nem pontosítják azonban, hogy melyekben, ami már a Ceausescu megítélésével kapcsolatban kezdődő elbizonytalanodást vetítheti előre. 1979 októberében látogatott a francia elnök Romániába, ahol Ceausescuval a franciák által 1977 óta javasolt leszerelési konferencia összehívásáról tárgyalt, de volt alkalma a Kárpátokban medvére is vadászni!³²⁸

Jugoszlávia jelentőségét szintén magasszintű látogatások bizonyítják. Giscard d'Estaing 1975. decemberben utazott Belgrádba. A közös közleményt ezúttal is a szokásos de Gaulle-i tematika vonatkozó elemeiből állították össze: vagyis sürgették a dialógust minden állam között a függetlenség és a szuverén egyenlőség alapján, elítélték a blokkpolitikát és az érdekszféra-rendszereket; követelték, zárják ki a nemzetközi kapcsolatokból, hogy valamely állam nyomást gyakoroljon és kényszerítsen egy másikat korlátozva annak önrendelkezési jogát... Tito 1977. októberi franciaországi látogatása során egyedülállóan pompás és tiszteletteljes fogadtatást kapott: érkezésére a köztársasági elnökön kívül a kormány összes minisztere és államtitkára is megjelent. Giscard d'Estaing biztosította Titot, hogy Franciaország milyen nagy jelentőséget tulajdonít egy erős és fejlődő Jugoszlávia fennmaradásának. A jugoszláv külügyek vezetője, Jozif Vrhovec 1979 márciusában folytatott megbeszéléseket Párizsban, teljes egyetértésben vendéglátóival, hogy minden államnak joga van a szabad és független fejlődésre.³²⁹

Közép-Kelet-Európa többi államára, így Bulgáriára, Csehszlovákiára, az NDK-ra és Magyarországra a Giscard-i francia külpolitika jóval kisebb figyelmet összpontosított. A kapcsolatok fejlesztése helyett inkább azok szinten tartását irányozta elő. Bulgária esetében Olivier Stirn francia külügyi államtitkár 1979. áprilisi vizitjét említhetjük. 1979 októberéből pedig Petar Mladenov bolgár külügyminiszter párizsi tárgyalásait, melynek során leszerelési

³²⁷ Uo. pp. 143, 145–146, 149, 152–153, 156–157.

³²⁸ Uo. pp. 146, 149–150, 155.

³²⁹ Uo. pp. 149, 152, 155.

konferencia összehívását sürgették a felek.³³⁰ Ami a francia–csehszlovák kapcsolatokat illeti, a francia diplomácia 1968-as eseményekkel összefüggő visszafogottsága 1974–1975-től szűnt meg, amit néhány miniszteri és egy miniszterelnöki vizit igazol. 1974. őszén Segard francia külkereskedelmi államtitkár utazott Prágába. 1974-ben Bahyl csehszlovák általános gépipari miniszter és Valek szlovák kulturális miniszter kereste fel Párizst. 1975. januárban Barczák csehszlovák külkereskedelmi miniszter, áprilisban Chnoupek csehszlovák külügyminiszter folytatott tárgyalásokat Franciaországban.³³¹ 1975. novemberben Strougal miniszterelnök tíz évre szóló gazdasági együttműködési egyezményt írt alá Párizsban.³³² Jean-François Poncet francia külügyminiszter viszont *sine die* elhalasztotta 1979-ben esedékes prágai útját a csehszlovák ellenzékiek ellen indított perek miatt. Ez volt az első ilyen jellegű lemondás az V. Köztársaság történetében. A francia–keletnémet kapcsolatokról szintén csak kevés kontaktus idézhető fel: 1975. februárban az NDK parlament elnökét, míg 1976-ban Oscar Fischer NDK külügyminisztert fogadták Párizsban. 1979. júliusban pedig Jean-François Poncet volt Kelet-Berlin vendége.³³³ Albániával a francia külügynek alig volt kapcsolata.

Magyarországnak az utóbbi országsoportozáshoz tartozva Giscard d'Estaing elnöksége idején sem volt privilegiált helyzete. Lázár György miniszterelnök 1976-os párizsi útja már jelentős eseménynek számított a reláción belül. Raymond Barre francia miniszterelnök 1977. októberi magyarországi látogatása során – magyar származású feleségére való tekintettel – különlegesen meleg fogadtatásban volt része, ami nagy visszhangot váltott ki a magyar és a francia sajtóban egyaránt. Kádár János, az MSZMP első titkára 1978. novemberben járt Franciaországban. A látogatás pusztán tényét – az 1956 utáni megtorlások emlékét figyelembe véve – a magyar diplomácia nagy sikerként könyvelhette el. 1979 novemberében Lázár György újra Párizs vendége volt, ahol tárgyalópartnerei nagy meglepetéssel szóltak a magyar rendszer liberalizálásának folyamatáról.³³⁴

A francia külpolitikára tehát továbbra is jellemző volt, hogy erőteljes prioritási rendet állít fel az európai szocialista országok között együttesen ható politikai és gazdasági szempontok alapján. A magyar diplomácia korabeli értékelése szerint politikai téren főként a partnerországok világhatalmi súlya, illetve a francia fellazítási politikában remélt hatásosság szerint volt érzékelhető a rangsorolás; gazdasági síkon pedig aszerint mérlegeltek, hogy

³³⁰ Uo. pp. 155, 157.

³³¹ MOL: XIX-J-1-j, 1975, 61. doboz, Franciaország, 1-003265/1975 (1975. április 28.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország kapcsolatai a szocialista országokkal*.

³³² MOL: XIX-J-1-j, 1976, 55. doboz, Franciaország, 1-001203/11/1976 (1976. április 5.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország helyzete*. III. rész: Franciaország külpolitikája.

³³³ Schreiber, i. m. pp. 145, 150, 156–157.

milyen nyersanyag és energiaforrásokkal rendelkezik valamely ország, és milyen mértékben tud Franciaország szállítója lenni; piaca mennyire képes fogadni a francia exportot, elsősorban a franciák által szállítandó komplex ipari nagyberendezéseket; és végül, hogy esetleges kooperációs lehetőségek révén harmadik országok piacán hogyan tehet szert jelentős exportszállításokra.³³⁵

A Szovjetunió hatalmas nyersanyagkészletei és felvevőpiaca miatt igen vonzó gazdasági tényezőnek számított. Hasonló gazdasági szempontok magyarázzák Lengyelország és részben Románia valamint Jugoszlávia kiemelését is.³³⁶ A szovjet és a lengyel partner különleges jelentőségét mutatta Segard francia külkereskedelmi miniszter 1975-ben tett kijelentése, mely szerint Franciaország a térség államaival folytatott gazdasági kapcsolataiban arra törekszik, hogy annak 50 %-át a Szovjetunióval, 25 %-át Lengyelországgal, a többi 25 %-t pedig a fennmaradó szocialista országokkal együttesen bonyolítsa le. A Franciaországhoz hasonló árucseré-struktúrával rendelkező – vagyis ipari termékek kivitelében és nyersanyagok behozatalában érdekelt – Csehszlovákia, NDK és Magyarország viszont a francia gazdasági elképzelésekben szükségképpen hátrább sorolódott. Bulgária és Albánia esetében szinte egyáltalán nem beszélhetünk francia gazdasági érdekeltségről. A velük való, igen alacsonyszintű kapcsolattartást főként csak politikai megfontolások indokolták.³³⁷

A szovjet blokk államainak a de Gaulle-i korszakra visszamenő politikai szempontú rangsorolásában, amint már fentebb többször jeleztük, Giscard d'Estaing elnöksége idején is a Szovjetunió maradt a francia külpolitika legfontosabb térségbeli partnere. Franciaország nemzetközi politikai céljainak megvalósítása – így az európai integráción belüli vezető szerep elérése, az Egyesült Államokkal szembeni önállóság növelése, az NSZK ellensúlyozása valamint a közel-keleti és az indokínai ügyekben való aktív részvétel – érdekében igyekezett Moszkvát felhasználni. Lengyelország áll itt is a második helyen: a hagyományos történelmi kapcsolatok, a mintegy 400 ezer fős franciaországi lengyel emigráció közelítő hatásához adódott a Giscard d'Estaing és Edward Gierek között kialakult kiváló személyes kapcsolat. Románia és Jugoszlávia kiemeltebb szerepét egyrészt szintén a pozitív közös történelmi emlékekkel (első világháborús fegyverbarátság, Kisantant), másrészt a két ország

³³⁴ Uo. pp. 149, 152–154, 157.

³³⁵ MOL: XIX–J–1–j, 1975, 61. doboz, Franciaország, 1-003265/1975 (1975. április 28.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország kapcsolatai a szocialista országokkal*.

³³⁶ Például 1976-ban Lengyelország 2,8 milliárd frank értékű műtrágyagyárat rendelt Franciaországból, ami Varsó addigi legnagyobb tőkés üzletének számított. Lásd: MOL: XIX–J–1–j, 1976, 55. doboz, Franciaország, 1-001203/60/1976, a Külügyminisztérium szigorúan titkos tájékoztató anyaga, *Tájékoztató Franciaország külpolitikájáról*.

Szovjetunióval szembeni önállóságra törekvő külpolitikájának francia megbecsülésével magyarázhatjuk.³³⁸

Csehszlovákia és az NDK Franciaországgal való kapcsolatai az 1970-es évek közepén a német kérdés átmeneti rendeződése és az Európai Biztonsági Konferencia végzése nyomán – a korábbi igen alacsony szint normalizálása jegyében – viszonylag gyorsan fejlődtek. A francia fél részéről továbbra is megnyilvánuló tartózkodást azonban világosan jelezték a következők: Strougal miniszterelnök 1975. novemberi párizsi tárgyalásai idején a franciák nem járultak hozzá, hogy Giscard d’Estaing csehszlovákiai meghívásának ténye szerepeljen a közös közleményben; az 1976-ban Párizsba látogató Oscar Fischer NDK külügyminisztert az ilyenkor szokásosnál alacsonyabb szintű protokolláris külsőséggekkel fogadták. A későbbiekben Prága iránt megnyilvánuló francia tartózkodás az ellenzékiek elleni perek miatti tiltakozás propagandisztikus gesztusa volt. A keletnémet–francia kapcsolatok fejlődését pedig az NSZK igyekezett visszafogni. A magyar diplomácia korabeli megfigyelése szerint Csehszlovákia, az NDK, Magyarország és Bulgária körülbelül azonos helyet foglalt el a francia külügy látómezejében; és csak árnyalatnyi különbséget tettek közöttük bizonyos támadk szerint.³³⁹ Ezekkel az országokkal a francia diplomácia fenntartotta ugyan a „folyamatos párbeszédet”, de nem engedett előrelépést a politikai kapcsolatok tartalmát illetően. Párizs e kormányoknak a francia elnök meghívásával kapcsolatban általában nem adott határozott választ illetve időpontot, és kerülte legfelső vezetőik meghívását is. A miniszterelnöki találkozó jelentette a kapcsolatok felső határát, s annak is igyekeztek „technikai” gazdasági jelleget adni, és a politikai tartalom arányát csökkenteni, a nagyobb jelentőségű egyezmények aláírását kerülni és a közös nyilatkozatok súlyát csökkenteni.³⁴⁰

Franciaország közép-kelet-európai gazdasági aktivitása továbbra is jóval elmaradt az NSZK-étól, de több tekintetben az osztrák, svéd, olasz és brit aktivitástól is.³⁴¹ Példaként említhetjük, hogy a magyar–francia kereskedelmi forgalom volumene 1978-ban a magyar–nyugat-német összforgalomnak csupán valamivel több mint egyhatoda volt.³⁴² A Bonn által továbbra is gyakorolt „keleti politika” sikereit viszont a francia külügy továbbra

³³⁷ MOL: XIX-J-1-j, 1976, 55. doboz, Franciaország, 1-001203/11/1976 (1976. április 5.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország helyzete*. III. rész: Franciaország külpolitikája.

³³⁸ Uo.

³³⁹ Uo.

³⁴⁰ MOL: XIX-J-1-j, 1976, 55. doboz, Franciaország, 1-001203/12/1976 (1976. április 9.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Magyarország és Franciaország kapcsolatai*.

³⁴¹ MOL: XIX-J-1-j, 1975, 60. doboz, Franciaország, 1-00410/1975 (1975. január 15.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*.

³⁴² MOL: XIX-J-1-j, 1979, 52. doboz, Franciaország, 1-00326/35/1979, a Külügyminisztérium által készített *Előterjesztés a Minisztertanácsnak a magyar–francia kapcsolatokról*.

sem nézte jó szemmel. Jaroszewicz lengyel miniszterelnök 1976. májusi párizsi látogatása során például többször, nagy hangsúllyal felvetették, hogy aggasztja őket az NSZK növekvő befolyása az európai szocialista országokban, és ennek korlátozásához lengyel támogatásra is számítanak.³⁴³ Mindez azonban továbbra sem ösztönözte a francia diplomáciát erőteljesebb szerepvállalásra Közép-Kelet-Európában. Ellenkezőleg: a térségünkben jövő gazdasági együttműködésre felhívó impulzusokat Párizs – a látványos, nagy volumenű exportlehetőségeket leszámítva – továbbra is nagyrészt válasz nélkül hagyta. Az ilyen „nagy vásárlások” elmaradását „egyébként” Magyarország esetében a francia fél az 1970-es évek végétől több ízben diplomáciai úton szóvá is tette.³⁴⁴ A politikai viszony javítására vonatkozó régiókból jövő igényekre csak a prioritásként kezelt államok kaptak pozitív visszajelzést. Így a kádári Magyarország, melyet a francia külügyi vezetés egyre kedvezőbben ítélt meg, minden igyekezete ellenére is csak Raymond Barre miniszterelnöksége idején – annak magyar feleségére való tekintettel – érezhette úgy, hogy Párizsban nyitott kapuk fogadják.³⁴⁵ A francia kormányzat nagyobb érdekeltségének hiányát jelezte a szovjet blokk államainak irányába sugárzott nemzeti nyelvű francia rádióadások megszüntetése Brezsnyev 1974. decemberi párizsi látogatását követően, mely döntés szintén hozzájárult Franciaország további közép-kelet-európai térvesztéséhez.³⁴⁶

Franciaország és térségünk közti gazdasági kapcsolatok alacsony szintjét mutatja, hogy például 1974-ben a francia exportnak mindössze 3,49 %-a irányult a KGST országokba (vagyis ebben már a Szovjetunióba irányuló kivitel is szerepel!), míg a KGST államok Franciaország összehozatalának csupán 2,52 %-át szállították. A szovjet csatlósállamok közül Párizs számára a legjelentősebb kereskedelmi partnernek számító Lengyelország piaci pozícióját jellemzi, hogy 1974-ben Franciaország szállítói közül a 28., vevői közül pedig a 20. helyen állt.³⁴⁷ Magyarország részesedése a francia kereskedelmi forgalomban az 1970-es évek közepén mintegy 0,2-0,3 % volt, amivel az európai szocialista országok közül a Szovjetunió, Lengyelország, Románia és az NDK után következett, csaknem azonos helyen

³⁴³ MOL: XIX-J-1-j, 1976, 55. doboz, Franciaország, 1-001203/60/1976, a Külügyminisztérium szigorúan titkos tájékoztató anyaga, *Tájékoztató Franciaország külpolitikájáról*.

³⁴⁴ MOL: XIX-J-1-j, 1979, 52. doboz, Franciaország, 1-00326/35/1979, a Külügyminisztérium által készített *Előterjesztés a Minisztertanácsnak a magyar-francia kapcsolatokról*.

³⁴⁵ Bényi József nagykövet ezt írta erről: „Raymond Barre miniszterelnöksége talán soha vissza nem térő alkalmat nyújt számunkra. Távozása esetén ugyanolyan messze kerülünk a Matignon Palotától, mint a többiszocialista ország ez idő szerint van.” Lásd: MOL: XIX-J-1-j, 1980, 55. doboz, Franciaország, 142-004860/1980 (1980. július 15.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország, magyar-francia kapcsolatok (nagyköveti jelentés)*.

³⁴⁶ A szovjet blokk irányában a rövidhullámon sugárzott francia rádióadások megszüntetésének körülményeiről lásd: Schreiber, i. m. pp. 143–145.

Csehszlovákiával. Párizs számára azonban Magyarország értékét némileg növelte, hogy a csekély volumenű forgalom ellenére a rendszeres magyar kereskedelmi passzívum miatt a francia kereskedelmi aktívumhoz való hozzájárulás 15-20-szorosan meghaladta a kereskedelmi forgalomban való magyar részesedést. Néhány exportágazat számára (vegyipar, elektronikai ipar, számítógépipar, építőipar) Magyarország közepes nagyságrendű partnernek számított.³⁴⁸

A francia féllel bonyolított felső szintű találkozók folyamán a Varsói Szerződés tagállamai, a korábbi időszakhoz hasonlóan, igyekeztek bizonyos nemzetközi politikai kérdésekben hatni francia tárgyalópartnereik álláspontjára. Megpróbálták meggyőzni őket az Európai Biztonsági Konferencia mielőbbi befejezésének, majd intézményesítésének fontosságáról, a német határok békés megváltoztatásának és a Nyugat-Berlinről vallott nyugatnémet felfogásnak a helytelenségéről, az arab–izraeli konfliktus rendezésének mikéntjéről. Arra ösztönözték továbbá a párizsi kormányzatot, hogy foglaljon állást Kambodzsa és Dél-Vietnam vonatkozásában, vegyen részt a bécsi haderőcsökkentési tárgyalásokon és korlátozza a sajtó Szovjetuniót és a szocialista országokat kritizáló megnyilvánulásait.³⁴⁹

Valamennyi európai szocialista ország – Albániát leszámítva – fokozottan törekedett a Franciaországgal való kapcsolatok építésre. Ennek megalapozása céljából hosszútávú gazdasági és műszaki-tudományos megállapodásokat kötöttek Párizssal. Ezek a megállapodások azonban nem hozták létre az együttműködést ténylegesen fejlesztő mechanizmusokat, csupán a felek együttműködési óhaját demonstrálták, és bizonyos fontos elveket fektettek le. A megvalósítás azonban továbbra is a két oldal igyekezetétől, kezdeményezőkésségétől függött.³⁵⁰ A magyar vezetés szintén erőteljesen törekedett a Franciaországgal való viszony javítására. Figyelembe vették, hogy Magyarország változatlanul Párizs Közép-Kelet-Európa politikájának másodlagos relációi közé tartozik, és kisebb az érdekeltsége a kétoldalú viszony javítására.³⁵¹ Ezért továbbra is fontosnak tartották, hogy a kapcsolatok javítása érdekében a magyar fél kezdeményezzen, és elsősorban gazdasági

³⁴⁷ MOL: XIX-J-1-j, 1975, 61. doboz, Franciaország, 1-003265/1975 (1975. április 28.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország kapcsolatai a szocialista országokkal*.

³⁴⁸ MOL: XIX-J-1-j, 1976, 55. doboz, Franciaország, 1-001203/12/1976 (1976. április 9.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Magyarország és Franciaország kapcsolatai*.

³⁴⁹ MOL: XIX-J-1-j, 1975, 61. doboz, Franciaország, 1-003265/1975 (1975. április 28.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország kapcsolatai a szocialista országokkal*.

³⁵⁰ Uo.

³⁵¹ A magyar diplomácia Magyarországnak ezt a hátrányos megkülönböztetését részben a francia külügyminisztériumban még az 1970-es években is megfigyelhető „kisantant”-vonásokkal magyarázta. Lásd:

téren. Budapest igyekezett megeleveníteni a nagyrészt csak papíron létező kétoldalú gazdasági „kooperációkat”, és újabb együttműködési programjavaslatokat tett. Több francia kooperációs delegációt fogadtak Magyarországon, és a magyar illetékesek felvették a kapcsolatot a francia külügyminisztérium gazdaságpolitikai főosztályával harmadik országban közösen megvalósítandó közös fellépés érdekében.³⁵² Mindennek ellenére nem sikerült jelentősebb előrehaladást elérni. Az első – szerény – eredmények csak az 1970-es évtized végén jelentkeztek a francia gazdasági körök érzékelhetőbb érdeklődésével. A folytatódó magyar erőfeszítéseket jelzi, hogy a külkereskedelmi szervek szorgalmazták magyar vállalatok piaci szervezetének franciaországi bővítését (pl. HUNGAROTEX, ARTEX), a Magyar Kereskedelmi Kamara feladatul kapta magyar gazdasági napok rendszeres szervezését Franciaországban, a Magyar Tervhivatal együttműködést épített ki a francia tervezési főbiztossággal, megnyílt a Magyar Műszaki Ismeretek Tájékoztatói Központja Párizsban...³⁵³

A szovjet blokkal kapcsolatos francia politikát Valéry Giscard d'Estaing elnökségének utolsó éveiben több erőteljes kihívás érte, melyek közül a legjelentősebb az Afganisztán elleni szovjet katonai beavatkozás megindulása volt 1979 decemberében. A francia kormányzat határozottan elítélte az akciót, hangsúlyozta ugyanakkor, hogy az enyhülés eredményeinek megtartása érdekében kész a Moszkvával való folyamatos párbeszédre. E magatartást fejezte ki az 1980. január 9-i francia kormánynyilatkozat: „Az Afganisztánban végbement események ellentétben állnak a nemzetközi kapcsolatokat és Franciaország politikáját meghatározó alapvető elvekkel... Ezek az események csapást mérnek az enyhülés politikájára, amelyhez Franciaország őszintén, de nem minden feltétel nélkül ragaszkodik. Franciaország a maga részéről nem kíván lemondani az enyhülés elősegítéséről, amely közös érdek, és amelynek elmaradása a hidegháborúhoz való visszatérést vonja maga után. Franciaország ugyanakkor nélkülözhetetlennek tartja, hogy az afgán nép önrendelkezési jogát érintő pozitív gesztusokkal az enyhülés továbbviteléhez szükséges bizalom helyreálljon.” A francia külügyminiszter másnap parlamenti képviselők előtt mondott beszédében pontosította, hogy Franciaország nem tervezi a Szovjetunióval szemben olyan intézkedések megtételét, amelyek „újraindítanák

MOL: XIX-J-1-j, 1976, 55. doboz, Franciaország, 1-001203/59/1976, a Külügyminisztérium szigorúan titkos tájékoztató anyaga, *Tájékoztató a magyar-francia kapcsolatokról*.

³⁵² MOL: XIX-J-1-j, 1974, 43. doboz, Franciaország, 142-004189/1974 (1974. június 27.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Beszámoló jelentés*.

³⁵³ MOL: XIX-J-1-j, 1979, 52. doboz, Franciaország, 1-00326/35/1979, a Külügyminisztérium által készített *Előterjesztés a Minisztertanácsnak a magyar-francia kapcsolatokról*.

a hidegháborút”. Kérte ugyanakkor Moszkvát, hogy tegyen „pozítív intézkedéseket” az afgán nép irányában.³⁵⁴

1980 februárjában Poncet francia külügyminiszter Belgrádban és Moszkvában is megerősítette: az afganisztáni invázió elfogadhatatlan a francia kormányzat számára, és tart a kelet-nyugati kapcsolatok általános megromlásától. A közép-kelet-európai szovjet csatlósállamok vonatkozásában ugyanakkor a francia diplomácia nem kívánta addig képviselt álláspontját módosítani. Olivier Stirn, francia külügyi államtitkár 1980. márciusi Lengyelországban tett látogatása során többször megerősítette, hogy nem csak a példaszerűnek mondott francia–lengyel együttműködést, de általában Franciaországnak a közép-kelet-európai államokkal folytatott kapcsolatait sem szabad, hogy érintse az afganisztáni ügy. Általánosabban fogalmazva: a de Gaulle által megkezdett „keleti” nyitási politikát nem befolyásolhatják a blokkok közti kapcsolatok átmeneti kilengései. Ugyanezt az állásfoglalást francia diplomaták röviddel később az NDK vezetői előtt is megerősítették.³⁵⁵

Poncet külügyminiszter 1980. április 17-én a Nemzetgyűlés előtt elmondott beszédében viszont a Szovjetunió irányában keményebb hangot ütött meg, hangsúlyozva, hogy az afganisztáni invázió súlyosan érinti a béke alapjául szolgáló kapcsolatokat és egyensúlyt. Megerősítette ugyanakkor, hogy Franciaország továbbra is nyitott a Moszkvával való párbeszédre, ami annál is inkább fontosnak tűnt, mert, mint mondta: „ha a válságon nem sikerül gyorsan felülemelkedni, a nemzetközi kapcsolatok Helsinkiben és Belgrádban tizenöt év alatt türelmesen felépített egész épülete összedőlhet.” E közléssel összefüggésben 1980. április 23-án Párizsban fogadták Andrej Gromikot, aki több órás sikertelen tárgyalást folytatott Poncet külügyminiszterrel és Giscard d’Estaing elnökkel. Ugyanakkor a francia kormányzat valódi „nyitottságát” jelezte, hogy a moszkvai francia nagykövet – egyedül a NATO-országok Szovjetunióba akkreditált diplomáciai misszióvezetői közül – utasítást kapott, hogy vegyen részt a Vörös téren hagyományosan megrendezett május 1-jei ünnepségen. Szintén ezt az üzenetet hordozta, hogy Giscard d’Estaing elfogadta Edward Gierek meghívását, hogy Varsóban tárgyaljon Brezsnyevvel. A szinte titokban lezajlott 1980. május 19-i találkozó végül semmilyen értékelhető eredményt nem hozott. A néhány nappal később bejelentett afganisztáni szovjet haderőcsökkentés nem bizonyult jelentős lépésnek. Ugyancsak az enyhülés nevében a francia sportolók, számos nyugati társukkal ellentétben, résztvehettek a moszkvai olimpián.³⁵⁶

³⁵⁴ Schreiber, i. m. p. 158.

³⁵⁵ Uo. p. 159.

³⁵⁶ Uo. pp. 158–163.

A Szolidaritás Szakszervezet akcióinak megindulásával 1980-ban kezdődő lengyel belső válság fejleményeire a francia külpolitikának szintén reagálnia kellett. A párizsi vezetés főként arra törekedett, hogy elhárítsa a várható szovjet beavatkozás veszélyét. Ezt a célt szolgálta Giscard d'Estaing-nek az új párizsi lengyel nagykövet megbízólevelének átadásakor 1980 novemberében mondott beszéde: kifejezte ugyanis, hogy a francia kormányzat figyelemmel kíséri a Lengyelországban végbemenő folyamatokat, és hangsúlyozta: Lengyelországnak magának, egyedül saját magának kell megtalálnia a megoldást problémáira, amivel félre nem érthető módon a Varsóra nehezedő szovjet nyomásra utalt. Ezzel csaknem egyidőben a madridi biztonsági és együttműködési konferencián a francia delegáció vezetője afeletti örömeinek adott hangot, hogy a Helsinki Záróokmány aláírása óta minden európai ország joga, hogy külföldi beavatkozástól mentesen, saját maga intézhesse belső ügyeit, el lett ismervé és mindeddig tiszteletben volt tartva – amely célzás nyilvánvalóan a Szovjetuniónak lett címezve.³⁵⁷

Az afganisztáni és a lengyel ügghöz társult még a Szovjetunióval folytatott kereskedelemben 1980-ban megjelent jelentős francia deficit; valamint az emberi jogok romániai helyzete miatt a Ceausescu-kormányzat felé Párizsban fokozatosan kialakuló bizalmatlanság, amelyet a román vezető 1980. júliusi látogatásának langyos légköre már világosan jelzett. Továbbá Jugoszlávia fokozódó gazdasági nehézségei, amelynek megoldásában Belgrád Franciaországtól is pénzügyi segítséget várt.³⁵⁸ Mindeközben a párizsi illetékeseknek változatlanul szembe kellett nézniük országuk folyamatos közép-kelet-európai pozícióvesztésével és az NSZK befolyásának növekedésével. Ezekre a régi és új kihívásokra az 1981. májusi elnökválasztás eredményeként hatalomra kerülő új elnök, François Mitterrand próbálja majd megtalálni a választ.

³⁵⁷ Uo. pp. 164–165.

³⁵⁸ Uo. pp. 163–165.

François Mitterrand választási győzelme csalódást okozott a szovjet vezetőknek, akik Giscard d'Estaing újraválasztását remélték. A francia jobboldal antikommunizmusa ugyanis – az államérdekre és a francia–orosz történelmi barátság hagyományára való tekintettel – gyakran nem jelentett egyben szovjetellenességet is. Mitterrand-ra viszont, mint a nyugati szociáldemokratákra általában, gyanakvással tekintettek. Közép-Kelet-Európa szocialista országainak vezetői, Magyarország és Jugoszlávia kivételével, a szovjetekhez hasonlóan vélekedtek.³⁵⁹

Az új elnök térségünkkel kapcsolatos politikájában az előzményekhez képest változatlannak tekinthető, hogy Közép-Kelet-Európa Franciaország külpolitikáján belül ekkor sem súlyponti kérdés. Továbbra is vannak favorizált országok: e kiemelt csoport összetétele azonban az előző időszakhoz képest változott, sőt a most vizsgálandó korszakon belül is változni fog. Az új kihívások és feltételek figyelembe vétele ugyanis módosította a prioritásképzés szempontjait. A francia külügyi vezetésnek számolnia kellett a kelet-nyugati kapcsolatokban az elnöki periódus első időszakában meglévő feszültséggel (Afganisztán, középhatótávolságú rakéták telepítése); a közép-kelet-európai országok között eddig is meglévő fejlődési különbségek további felerősödésével különösen Gorbacsov szovjetunióbeli hatalomra kerülése után; a térség több országában kialakuló válságos vagy válságközeli gazdasági és politikai helyzettel (Lengyelország, Románia, Jugoszlávia), számos ország adósságproblémáinak növekedésével; valamint az NSZK és más nyugati hatalmak erőteljes aktivitásával régiókban. Mitterrand-nak és vezetőtársainak tekintetbe kellett vennie továbbá, a Franciaországban is jelentkező gazdasági nehézségeket (kereskedelmi mérleghiány, a nemzetközi versenyképesség romlása, munkanélküliség növekedése), valamint azt a tényt, hogy a jobboldal 1986-os választási győzelmének következtében – első ízben az V. Köztársaság történetében – politikai társbérlet alakult ki. Ennek nyomán a más pártállású miniszterelnök is megjelent, mint külpolitikai tényező.

A Szocialista Párt már hatalomra kerülése előtt rendelkezett a szovjet blokk országaira vonatkozó, a de Gaulle-i hagyománytól gyökeresen eltérő koncepcióval, amit a hatalom megszerzése után meg kívánt valósítani. Eszerint a Szovjetunióval való kapcsolatok nem

³⁵⁹ Schreiber, i. m. p. 167.

kapnának elsőbbséget, hanem „párhuzamosságra”, „azonos szintre” törekednének a különböző szocialista relációkban. Fel kívánták ugyanis számolni azt a korábbi szemléletet, amely a csatlósállamokhoz fűződő viszonyt a Moszvával való kapcsolatnak rendelte alá.³⁶⁰ 1981-től megfigyelhető új fejlemény, hogy a szocialista országok felé képviselt külpolitika kialakításánál egyre nagyobb súllyal estek a latba a francia gazdaság szükségletei.³⁶¹ A kiemelten kezelendő partnerek megválasztásánál fontos szemponttá vált az illető ország hitelképessége, illetve az eladósodottságának mértéke. Franciaország elsősorban a fizetőképes, nem eladósodott térségbeli államokkal kívánta a kapcsolatépítést (ekkoriban az NDK és Bulgária); míg az erősen eladósodott országokkal (Lengyelország, Románia, Jugoszlávia) való további gazdasági kapcsolatépítéstől húzódozik. Az adóssághelyzettel is összefüggő szempont volt az adott ország általános gazdasági stabilitása, és hogy gazdasági partnerként mennyire bizonyult megbízhatónak. Az NDK ebben a tekintetben is élenjáró országnak számított, ellentétben Lengyelországgal és Romániával.³⁶² A gazdasági tényező fontosságát tovább növelték Franciaország energiahordozó- és nyersanyagbeszerzési valamint értékesítési gondjai. Ez erősen ösztönözte a francia kormányzatot a Szovjetunióval való gazdasági kapcsolatok erősítésére még a francia–szovjet politikai kapcsolatok lehülése idején is.³⁶³ A kőolajvásárlás volt Románia esetében az egyetlen gazdasági elem, ami felkeltette a franciák érdeklődését.

Újdonságnak számított, hogy az egyes szocialista relációk differenciálásában egyre nagyobb szerepet kapott az egyes országok belső helyzete. Magyarország belpolitikai stabilitása is szerepet játszott az alábbiakban részletesen bemutatandó kiemelt helyzetének kialakulásában, szemben Lengyelországgal és Romániával.³⁶⁴ A magyar külügy megfigyelése szerint a Közép-Kelet-Európa szocialista országait hagyományosan differenciáltan kezelő francia külpolitikának az 1980-as évek első felében megjelent új vonása volt, hogy külön-külön alkalmazott megkülönböztetést a politikai és a gazdasági szempontok szerint. Magyarország esetében például a politikai kapcsolatok nagymérvű fejlesztését nem kísérte a

³⁶⁰ MOL: XIX-J-1-j, 1981, 55. doboz, Franciaország, 103-003676/1/1981 (1981. november 12.), a párizsi magyar nagykövetség rejtjeltávirata, *A francia külügyminisztérium tájékoztatója a szocialista kormányokkal való kapcsolatokról*.

³⁶¹ MOL: XIX-J-1-j, 1981, 55. doboz, Franciaország, 103-006805/1981 (1981. november 18.), a párizsi magyar nagykövetség rejtjeltávirata.

³⁶² MOL: XIX-J-1-j, 1983, 53. doboz, Franciaország, 103-00710/1/1983 (1983. május 30.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok kapcsolatai*. Valamint uo. 103-00710/2/1983 (1983. október 17.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok*.

³⁶³ MOL: XIX-J-1-j, 1983, 53. doboz, Franciaország, 103-00710/1/1983 (1983. május 30.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok kapcsolatai*.

³⁶⁴ MOL: XIX-J-1-j, 1983, 53. doboz, Franciaország, 103-00710/1983 (1983. január 12.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok kapcsolatai*.

gazdasági kapcsolatok hasonló mértékű felfutása. Az NDK esetében ellenben a gazdasági viszony jelentős fejlődése nem járt együtt a politikai kontaktusok kiterjedésével.³⁶⁵ Az új prioritásképző tényezők megjelenése nem jelentette a korábbiak teljes megszűnését: Lengyelország és Jugoszlávia esetében megfigyelhetjük a hagyományos affinitások továbbélését is.

Mindeme szempontok figyelembe vételével a szovjet blokk és tágabban Közép-Kelet-Európa országait három csoportra oszthatjuk: a francia diplomácia által kiemelten kezelt országok közé tartozott a Szovjetunió, Magyarország, Lengyelország és Jugoszlávia; a „középmezőnyben” helyezkedett el az NDK, Bulgária és Csehszlovákia; míg a „periférián” találjuk Romániát és azon kívül Albániát. Ezen államok és Franciaország kapcsolatainak fő vonásait ebben a csoportosításban tekintjük át.

Noha a kelet-nyugati katonai erőegyensúlyban bekövetkezett átmeneti zavar és a francia szocialista párt külpolitikai koncepciója következtében a Szovjetunió átmenetileg látszólag háttérbe szorul Franciaországnak a szovjet blokk irányában folytatott politikájában, az egyensúly helyreállításával újra érvénybe lép a Moszkvával való szoros kapcsolatot előíró de Gaulle-i örökség. Az 1981-es hatalomváltás után a Szovjetunió tehát egy időre elvesztette korábbi domináns helyét Franciaország szocialista relációiban. Mitterrand az SS 20-as rakéták közép-kelet-európai telepítésével a szovjetek javára billent katonai egyensúly visszaállítása érdekében több mint két évig tartó „méregtelenítési kúrát” vezetett be a szovjet–francia viszonyban, vagyis – fenntartva ugyan a kapcsolatokat a szovjet vezetőkkel – nem vállalta a Pompidou óta rendszeressé tett legfelső szintű találkozókat.³⁶⁶ Miután azonban a bonni Bundestag 1983 novemberében elfogadta, hogy amerikai atomrakétákat telepítsenek az NSZK-ba, és így helyreállt a nukleáris erőegyensúly, a francia kormányzat készen mutatkozott a „normális” kapcsolatok helyreállítására a Szovjetunióval, ahova 1984. júniusában Mitterrand elnökként is ellátogatott. A francia–orosz szövetségi hagyományokat újra felidéző, a Washingtonnal szembeni ellensúlyt kereső Mitterrand-i vezetés a Moszkvához való közeledéssel nem kívánta a nyugati szövetség egységét csökkenteni. Sőt a Konsztantyin Csernyenkoval tartott pohárköszöntőjében – a Helsinki folyamatban az emberi jogok fontosságát mindvégig hangoztató nyugati álláspontnak megfelelően – Szaharov nevét is megemlítette. 1984-től az enyhülés újra a francia diplomácia központi témája lett, ami csak erősödött Mihail Gorbacsov 1985-ös hatalomra kerülésével. Az új szovjet pártfőtitkár első

³⁶⁵ MOL: XIX-J-1-j, 1984, 61. doboz, Franciaország, I-21-004168/1984, a Külügyminisztérium által készített feljegyzés, *Alaputasítás Palotás Rezső, párizsi nagykövetségünk részére.*

³⁶⁶ Bozo, i. m. pp. 83–84.

nyugati útja Párizsba vezetett.³⁶⁷ Az 1986–1987-ben Reagan és Gorbacsov találkozóiban is kifejeződő amerikai–szovjet közeledés, amely elvezetett az eurorakéták ügyét lezáró 1987. decemberi washingtoni szerződéshez, Mitterrand-ban nem váltotta ki a de Gaulle-i külpolitikára jellemző bizalmatlansági reflexeket. A francia diplomácia ezúttal támogatta a két szuperhatalom dialógusát, remélve, hogy az enyhülési folyamat el fog majd vezetni Európa megosztottságának felszámolásához is.³⁶⁸

Ami szűkebb régiókat illeti, a francia külpolitika Közép-Kelet-Európával kapcsolatos érdeklődése és aktivitása nem volt egyenletes intenzitású Mitterrand első elnöksége idején sem. 1981. májustól e relációk felértékelődnek, és – legalábbis a koncepció szintjén – Moszkvával azonos szintre kerülnek. 1981 ősze a régiókkal való viszony aktív szakaszának számít, amit a miniszteri kontaktusok nagy száma jelzett. 1983. elején a magyar diplomácia értékelése szerint csökkent a szocialista országok szerepe, és nagyobb súlyt kapott a NATO-szövetségesekhez fűződő viszony. Az 1980-as évek közepén Párizs szovjet blokk és benne Közép-Kelet-Európa iránti érdeklődésének alacsony szintjét jelezte, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia Budapesti Kulturális Fórumára érkezett francia delegációban mindössze 7 diplomata volt, míg a nyugatnémetben 22, a szovjetben 31. A Quai d’Orsay küldötteinek felkészületlenségét mutatta, hogy a konferencián felszínre került, régiókat érintő jelentős problémákról (pl. az erdélyi magyar kisebbséggel kapcsolatos magyar–román konfliktus) a francia delegáció nem tudta kifejtetni Franciaország hivatalos álláspontját – ellentétben az NSZK delegációjával.³⁶⁹ A Chirac kormány 1986-os hatalomra kerülése után a szocialista országokkal való kapcsolatban a gazdasági szempontok jelentősége méginkább megnövekedett. A francia kormány legfőbb célja az exportpiac bővítése lett, ami Franciaország világpiaci pozícióinak meggyengülését volt hivatva ellensúlyozni.³⁷⁰ Mitterrand elnök érdeklődését az 1980-as évek közepétől erősen magára vonta, hogy a Gorbacsov által a Szovjetunióban bevezetett reformok hatására tovább növekedtek a közép-kelet-európai szocialista országok között már korábban is meglévő különbségek. Helmut Kohl kancellár határozottan fel is hívta a figyelmét különösen a liberalizálásban oly előrehaladt Magyarországra és Lengyelországra. 1986. októberi találkoójukon Kohl készségét fejezte ki, hogy Magyarország és Lengyelország gazdasági segítséget kapjon, és nyíltan értésre adta, hogy az NSZK fokozni fogja tevékenységét a térségben, és nem fog csak a gazdasági

³⁶⁷ Uo. pp. 87–88.

³⁶⁸ Uo. p. 92.

³⁶⁹ Schreiber, i. m. pp. 182–183.

³⁷⁰ KI: 001995/5/1987 (1987. november), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Franciaország külpolitikája*.

szférában maradni. A párizsi külügyi vezetés viszonylagos érdektelenségét mutatja ugyanakkor, hogy a francia adminisztráció nem dolgozott ki a közép-kelet-európai térséggel való kapcsolatok fejlesztésére vonatkozó átfogó, hosszabb távra szóló terveket.³⁷¹

A régiókra vonatkozó francia prioritási rendszer Mitterrand elnöksége idején végbe ment átalakulásának egyik legfontosabb mozzanata volt Magyarország egyértelmű és jelentős felértékelődése a francia diplomáciában. Mitterrand elnökként tartott első sajtóértekezletén utalt már rá, hogy van Franciaország számára olyan szocialista viszonylat, amely fellendítésre szorul. A francia külügyminisztériumnak a párizsi magyar nagykövetség részére adott tájékoztatása szerint az elnök Magyarországra gondolt. Úgy tudni, a Quai d'Orsay-en Magyarországról ekkor viszonylag sok szó esett, ami Lengyelország és Románia „ázsiójának” leértékelődésével is összefüggött. Varsó a bizonytalan belpolitikai helyzet miatt nem tűnt érdemi partnernek, míg a bukaresti kormányzat „független külpolitikájáról” az a kép kezdett kialakulni, hogy azt „csupán minden irányból előnyök szerzésére kívánja felhasználni”.³⁷² Magyarország kiválasztottságában viszont szerepet játszott az ország stabil belpolitikai állapotáról, gazdasági eredményeiről, a szovjet blokkon belül liberálisnak mondható berendezkedéséről Nyugaton kialakult kép.³⁷³ A „magyar tapasztalatok” iránti nagyfokú érdeklődés a szocialista párt legmagasabb szintű vezetőinek körében is érzékelhető volt.³⁷⁴ Magyarországnak a francia vezetés számára „kivételezett” helyzetét a Mitterrand-i francia vezetés többször nyíltan értésre is adta.³⁷⁵ Maga a francia külügyminisztérium is javasolta a Magyarországhoz való közeledést politikai okokból: „Azt kell hát mondanunk, hogy noha problematikus múltbeli kapcsolataink, a magyar külpolitika tartózkodó magatartása és a két gazdaság egymást kevéssé kiegészítő jellege aligha tesz lehetővé nagy volumenű kapcsolatokat, mégis fontos politikai okaink vannak, hogy foglalkozzunk Magyarországgal. Az egyik ok maga Kádár úr személye, a másik, az a nagy jelentőség, amit annak tulajdonítunk, hogy Kelet-Európát mérsékelt hatalmi csoportok kormányozzák”, olvashatjuk a Külügyminisztérium Kelet-Európai Aligazgatóságának a szocialista párthoz is eljutott

³⁷¹ Schreiber, i. m. pp. 189–190.

³⁷² MOL: XIX-J-1-j, 1981, 55. doboz, Franciaország, 103-003676/1/1981 (1981. november 12.), a párizsi magyar nagykövetség rejtjeltávirata, *A francia külügyminisztérium tájékoztatója a szocialista kormányokkal való kapcsolatokról.*

³⁷³ MOL: XIX-J-1-j, 1983, 53. doboz, Franciaország, 103-00710/1983 (1983. január 12.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok kapcsolatai.*

³⁷⁴ MOL: XIX-J-1-j, 1982, 52. doboz, Franciaország, 14-002353/1982 (1982. március 12.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia szocialisták és a kelet-európai szocialista országok.*

³⁷⁵ MOL: XIX-J-1-j, 1985, 59. doboz, Franciaország, 14-00399/6/1985 (1985. december 30.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztálya által készített szigorúan titkos tájékoztató anyag, *Tájékoztató a magyar-francia kapcsolatokról.*

feljegyzésében.³⁷⁶ Egy 1984-ben készült külügyi irat a magyar külpolitika egyik legfőbb sajátosságának nevezi a Nyugat iránti nyitottságot, megemlítve, hogy kereskedelmi forgalmának 40 %-a a nyugati országokkal bonyolódik, és találkozókat folytat magas szintű nyugati partnerekkel (Thatcher, Craxi, Kohl).³⁷⁷ A magyar diplomácia megfigyelése szerint Magyarország gazdasági megítélése terén 1987-ben jelennek meg „bizonyos kérdőjelek”.³⁷⁸

A magyar–francia államközi viszony alakulását az általunk vizsgált korszakban a francia fél fogadókészsége alapján két szakaszra bonthatjuk. Az 1980-tól 1984-ig tartó periódus során a kapcsolatok dinamikusan fejlődtek, rendszeresek voltak a miniszteri szintű találkozók. A kapcsolatok fejlesztésére irányuló magyar kezdeményezések találkoztak a részben gazdasági, részben politikai megfontolásokból táplálkozó francia érdekeltséggel.³⁷⁹ A kétoldalú viszony kiemelkedő eseményei mutatták Magyarország fontosságát a francia külpolitika számára: 1982 júliusában Mitterrand köztársasági elnök – számos miniszter kíséretében – a szovjet blokk országai közül elsőként Magyarországra látogatott. 1983 júliusában Pierre Mauroy miniszterelnök érkezett hivatalos látogatásra Budapestre. 1984. októberben került sor Kádár János újabb párizsi tárgyalásaira, ahol Mitterrand-on kívül találkozott a miniszterelnökkel, a Nemzetgyűlés és a Szenátus elnökével, a külügyminiszterrel... A szocialista párt vezetőivel tervezett megbeszélésekre francia oldalról készített tárgyalási tematika három fő célt határozott meg: meg kívánták erősíteni, hogy fontosnak tartják a „Kelettel” és azon belül Magyarországgal folytatott kétoldalú kapcsolatokat. Diszkrét formában ki akarták fejezni Magyarország iránti rokonszenvüket és Kádár iránti tiszteletüket. Végül jelezni kívánták, hogy valóban szeretnék a párbeszédet.³⁸⁰ Szintén a magyar relációnak tulajdonított fontosságot mutatta, hogy Mitterrand több Párizsban vendégeskedő magyar vezetőt fogadott: így 1982. áprilisban Aczél Györgyöt, 1983 áprilisában Marjai Józsefet és 1987. februárban Szűrös Mátyást. A magyar fél ebben az időben úgy értékelte, hogy a francia kormányzat a többi nyugati tőkés országhoz képest kiemelkedően kedvező magatartást tanúsított a kulturális együttműködésben. Hosszú ideig

³⁷⁶ Fondation Jean-Jaurès (FJJ – Paris): dossier Hongrie, 1982. A francia Külügyminisztériumban készített irat, ami a szocialista kormányzás idején a párt anyagai közé került, és jelenleg a párt levéltárában kutatható (feltehetőleg a Külügyminisztérium – akkori elnevezéssel Ministère des Relations extérieures – Kelet-Európai Aligazgatósága által készített, dátumot nem tartalmazó feljegyzés, *Les relations politiques franco-hongroises*.)

³⁷⁷ FJJ: dossier Hongrie: documentation (1984. július 2.). A Külkapcsolatok Minisztériuma Kelet-európai Aligazgatóságának feljegyzése, *Hongrie – Politique étrangère hongroise*.

³⁷⁸ Külügyminisztérium Irattára (KI): 0056/4/1987 (1987. május 25.), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*.

³⁷⁹ KI: 00180/1988 (1988. január 4.), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*.

³⁸⁰ FJJ: 432 RI 6 – Hongrie, (1984. október 11.), a Szocialista Párt Nemzetközi Titkárságán készített tárgyalási tematika, *Visite de Kadar à Paris: rend la visite de F. Mitterrand de Juillet 82*.

Franciaország fogadta a legtöbb magyar ösztöndíjast. Az oktatási és a tudományos kapcsolatok egyaránt jól működtek.³⁸¹

1984-től azonban megtorpanás figyelhető meg a magyar–francia kapcsolatokban. 1984 és 1987. augusztus között francia miniszter nem járt Magyarországon. Chirac 1986. évi kormányra jutásakor e negatív tendencia megerősödött. Hangsúly-eltolódás ment végbe a francia fél Magyarországhoz való hozzáállásában: a gazdasági szempontok aránytalanul előtérbe kerültek, ami fékezően hatott a kétoldalú kapcsolatok általános fejlődésére.³⁸² A francia külkereskedelmi mérleg jelentős hiánya arra ösztönözte ugyanis a Chirac-kormányt, hogy az export fokozása érdekében diplomáciai úton is erőteljesen beavatkozzon. Így a Magyarországon világbanki kölcsönökkel induló versenytárgyalások kapcsán a francia ajánlatok mindegyikének elutasítása esetén a politikai kapcsolatok megromlását vetítették előre. Sőt a magyar–EGK-tárgyalásokon a francia fél támogató magatartását „látványos” franciaországi magyar vásárlásokhoz kötötték (pl. polgári repülésben használt radarrendszerek, a paksi atomerőmű további építése, metrókorszerűsítés, repülőgépek vásárlása stb). A magyar Külkereskedelmi Minisztérium értékelése szerint: „Úgy tűnik, hogy a franciák aktivitásuk és versenyképességük hiányát magyar állami döntésekkel szeretnék kompenzálni.”³⁸³ Megfigyelhető volt továbbá az a francia törekvés, hogy „a felső szintű találkozókat konkrét üzleti mederbe tereljék”. Méhaignerie francia építésügyi miniszter 1987. augusztusi magyarországi látogatását például a francia atomerőmű-építő ipar magyar piac iránti érdeklődése motiválta.³⁸⁴ 1984-től a kulturális, főként a műszaki-tudományos együttműködés területén egyre erőteljesebb francia visszafejlesztési törekvés jelentkezett. Drasztikus mértékben visszafogták az ösztöndíjascseréket. 1986-ban bejelentették, hogy be kívánják zárni a párizsi magyar és a budapesti francia Műszaki Tájékoztatási Központokat. A magyar külügy fellépése nyomán végül a budapesti intézmény bezárásától elálltak. E döntéseknél főleg finanszírozási gondokra hivatkoztak.³⁸⁵ A párizsi magyar nagykövetség értékelése szerint a francia oldal az államközi kulturális kapcsolatoknak még a szinten tartását

³⁸¹ MOL: XIX-J-1-j, 1981, 55. doboz, Franciaország, 14-005387/5/1981 (1981. október), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése, *Miniszeri értekezletre: Jelentés a Politikai Bizottságnak a magyar–francia kapcsolatok alakulásáról, a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének irányelveiről az új helyzetben.*

³⁸² KI: 00180/1988 (1988. január 4.), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok.*

³⁸³ KI: M-137-9/1987 (1987. szeptember 30.), Veres Péter külkereskedelmi miniszter levele Várkonyi Péter külügyminiszterhez. Tárgy: *Magyar–francia gazdasági kapcsolatok.*

³⁸⁴ KI: 0056/15/1987 (1987. december), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok.*

³⁸⁵ MOL: XIX-J-1-j, 1986, 57. doboz, Franciaország, 14-00925/10/1986 (1986. december 22.), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok.*

sem tekintette ekkor érdekének. Az érdeklődés hirtelen csökkenése azzal függött össze, hogy a francia kormányzat főként az európai integrációs folyamatok erősítésére kívánta erőforrásait összpontosítani.³⁸⁶

Magyarországnak a francia külpolitikában megfigyelt előtérbe kerülése tehát ellentmondásos és időleges jelenségnek tűnik. A későbbiekben azonban majd látjuk, hogy mégsem múlt el nyomtalanul!

Bár a francia–lengyel államközi kapcsolatok jelentős romlásának lehetünk tanúi az 1981-es szükségállapot bevezetése után, a francia kormányzat, a politikai osztály és a közvélemény erőteljes figyelme, amivel a lengyel eseményeket kísérte, és a kapcsolatok helyreállításának gyorsasága jól mutatja, hogy a közép-kelet-európai országok között Lengyelország a francia külpolitika számára továbbra is nagy jelentőséggel bírt.

A szükségállapot 1981. decemberi bevezetése előtt a francia külpolitika legfontosabb közép-kelet-európai partnereként tekintett Lengyelországra. A Quai d'Orsay tisztviselői 1981 őszén a hagyományokra, a francia–lengyel történelmi kapcsolatokra hivatkozva Varsó „különleges”, „privilegizált” helyzetéről beszéltek. Ezért mondta a francia külügy szóvivője Claude Cheysson külügyminiszter 1981. októberi lengyelországi látogatásakor: „szimbolikus az a tény, hogy az új francia kormány egyik tagjának első külföldi útja Kelet-Európában éppen a megújuló Lengyelországba vezet”. A gazdasági kapcsolatok fejlesztését azonban gátolta a Franciaországgal szemben is kialakult súlyos lengyel adósság.³⁸⁷

Az 1980-ban kezdődött lengyel belső destabilizálódás kapcsán a még Giscard d'Estaing vezette francia külpolitika fő törekvése, mint fentebb láttuk, a várható szovjet beavatkozás megelőzése volt. Mitterrand hatalomra kerülése után ez a cél megmaradt. Az elnök megítélése szerint a szovjet intervenció bekövetkezése attól függ, hogy a lengyel kommunista erők képesek-e ellenállni a Szolidaritás nyomásának: „amíg a kommunista párt tartja magát, nem fenyeget a szovjet beavatkozás veszélye” – mondta Mitterrand Margaret Thatcherre folytatott 1981. szeptemberi tárgyalásai során. Az október elején Varsóba látogató Cheysson külügyminiszter a kormány képviselőivel és Lech Walesával egyaránt találkozott. Rossz előérzetei ellenére bejelentette, hogy a francia kormány támogatja a lengyel adósságok átütendezését, és további 300 millió frank hitelt nyújt.³⁸⁸

³⁸⁶ KI: 00180/8/1988 (1988. november 8.), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*.

³⁸⁷ MOL: XIX-J-1-j, 1981, 55. doboz, Franciaország, 103-006715/1981 (1981. november 16.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és az európai szocialista országok*.

³⁸⁸ Schreiber, i. m. p. 169.

A szükségállapot 1981. december 13-i bevezetésére a francia közvélemény és a politikai osztály igen hevesen, óriási felháborodással reagált. A kormányzat viszont, amely pontosan tudta, hogy a hidegháborús korszak bipoláris világrendjében számára mennyire szűk mozgástér áll rendelkezésre valamely szovjet blokkon belüli esemény befolyásolására, igen visszafogottan kommentálta a fejleményeket. A francia vezetők mindenképpen el akarták kerülni, hogy magatartásukkal a Szovjetuniót provokálják. A francia hivatalos reagálásban három szakasz különíthető el. A december 13-i bejelentés utáni napokat, vagyis az első fázist, igen enyhe nyilatkozatok jellemzik. Az első kormánynyilatkozat mindössze arról tudósított, hogy „a francia kormány rendkívüli figyelemmel kíséri a Lengyelországban zajló súlyos eseményeket”, és sajnálatát fejezi ki a szakszervezeti vezetők letartóztatása miatt. Vagyis nincs benne egyértelmű és határozott elítélés. Cheysson külügyminiszter újságírói kérdésre válaszolva, amikor megkérdezték tőle, hogy Franciaországnak szándékában áll-e cselekedni, ezeket a híressé vált szavakat mondta: „Egyáltalán nem. Természetesen semmit nem fogunk csinálni”. Pierre Mauroy miniszterelnök azt erősítette, hogy a francia kormány nem kíván beavatkozni Lengyelország belügyeibe. Az események ugyanis szerinte egyenlőre a belügy kategóriájába tartoznak. A francia miniszterek nem kaptak engedélyt a párizsi lengyel nagykövetség előtti tüntetésen való részvételre. A második fázis december 16-án kezdődött: az ekkor kiadott kormánynyilatkozat ugyanis a közvélemény igen élénk reakciójára való tekintettel, határozottabban foglalt állást. Kinyilvánította, hogy az egyéni és kollektív szabadságjogok felfüggesztése mindenképpen elítélendő, akár külső beavatkozás, akár belső elnyomás eredményezi. Részben ennek a kijelentésnek a szovjeteket esetleg bántó élet tompítandó, Mauroy miniszterelnök aznapi nemzetgyűlési beszédében újra visszatért a kérdésre, és megfogalmazta a francia hivatalos álláspont lényegét: „Megállapíthatjuk, hogy az események jelenleg lengyel nemzeti keretek közt vannak. Azt várjuk, hogy abban is maradjanak. A lengyel válság nemzetközivé válása súlyos következményeket vonna maga után. Segíteni szeretnénk a lengyeleket, hogy szembe tudjanak nézni helyzetükkel”. A Mauroy által kinyilvánított állásfoglalás vált a francia külpolitikai lépések alapjává: Mitterrand ellenére volt az amerikaiak által javasolt Lengyelország elleni gazdasági szankciók bevezetésének. A „nép” és a „rendszer” között különbséget téve nem kívánta az élelmiszerszállítások leállítását. 1982. januártól figyelhető meg a francia álláspont megmerevedése. Január 22-én ugyanis a lengyel eseményektől felkavart közvéleményben bombaként robbant hír a francia–szovjet gázegyezmény aláírásáról. Mintegy az erőteljes tiltakozások ellensúlyozására, a francia kormányzat megkeményítette álláspontját a hivatalos Lengyelországgal szemben. Cheysson az FKP kongresszusa miatt éppen Párizsban tartózkodó

Jozef Czyrek lengyel külügyminiszterrel tárgyalva kissé udvariatlanul hirtelen félbeszakította a beszélgetést, amikor lengyel partnere „szélsőségesnek” nevezte Walesát. Ez az incidens a kezdetét jelentette a hivatalos találkozások felfüggesztésének, ami 1985 decemberéig tartott. Vagyis a szükségállapot 1983. júliusi megszüntetése ellenére feszült maradt a két ország hivatalos viszonya.³⁸⁹ Államközi szinten csak a párizsi lengyel nagykövetség és a francia külügyminisztérium érintkeztek egymással. A gazdasági kapcsolatokban csak a minimális kötelezettségeket teljesítették. Párizs azonban – a lengyelországi francia jelenlét fenntartása érdekében – továbbra is kész volt folytatni a kulturális és műszaki együttműködést.³⁹⁰

A két ország közti „mini hidegháború” megszüntetésének első lépése a Lengyelországban minden kulcspozíciót a kezében tartó Jaruzelski tábornok Mitterrand-nal 1985. december 4-én lefolytatott „titkos” párizsi tárgyalása volt. A találkozót kezdeményező lengyel vezető tudta, hogy párizsi fogadásának ténye nemzetközileg legitimizálni fogja helyzetét, és megerősíti hazai pozícióit is. Tárgyalni kívánt a 10 milliárd frankra nőtt lengyel adósságról is. Mitterrand főként azzal vetett számot a francia közvélemény és a politikai osztály heves nemtetszését kiváltó döntésének meghozatalakor, hogy Franciaország a távolságtartás éveiben korábbi lengyel piacainak jelentős részét elveszítette: míg Párizs 1981-ben Varsó második számú kereskedelmi partnere volt, 1985-re a hatodik helyre került. A korábbi francia pozíciók nagy részét az NSZK szerezte meg. Jaruzelski ekkorra már felvette a kapcsolatot Kohllal, járt már nála a nyugatnémet, az osztrák, az olasz és a brit külügyminiszter is... A francia elnök tehát nem akart lemaradni. Egy óra húsz perces találkozásuk során főként az emberi jogokról és az 1981-es szükségállapotról beszéltek. A tárgyalások eredményeként Mitterrand a lengyel kormányzattal való kapcsolatok felújítása mellett döntött. 1986. januárban a közeledési szándék jeleként Jean-Michel Baylet francia külügyi államtitkár – első francia kormánytagként a rendkívüli állapot kihirdetése óta – Lengyelországba látogatott. Varsó jelentőségét a francia politikai osztály számára az is mutatta, hogy négy fő áramlatának képviselőjében Chirac, Barre, Jospin és Mauroy 1986. februárban levelet intéztek a lengyel vezetéshez a politikai foglyok szabadon bocsátása érdekében. Erre a lengyel kormányzat hivatalosan ugyan nem válaszolt, de az év közepétől észrevehető volt az emberi jogok helyzetének javulása. A politikai okokból bebörtönöztek nagy része kiszabadult, ami jó hatással volt a kétoldalú kapcsolatok fejlődésére is. Jean-Bernard Raimond 1987. júniusi lengyelországi útja – noha a francia külügyminiszter még

³⁸⁹ Uo. pp. 170–173.

³⁹⁰ MOL: XIX-J-1-j, 1983, 53. doboz, Franciaország, 103-00710/1/1983 (1983. május 30.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok kapcsolatai*.

megemlítette, hogy Franciaország mennyire fontosnak tartja az emberi jogok tiszteletben tartását – a kétoldalú államközi kapcsolatok normalizálásának befejezését jelentette.³⁹¹

A történelmi tradíciók hatásán túl az el nem kötelezettek mozgalmában betöltött jelentős szerepe miatt is fontosnak tartotta a francia külügy Jugoszlávia kiemelt kezelését. Belgrád – fokozódó gazdasági nehézségeivel nyilván szoros összefüggésben – továbbra is nagy hangsúlyt kívánt adni a gazdasági együttműködés fejlesztésének. Jugoszlávia fontosságát Mitterrand 1983. decemberi látogatása is bizonyította.³⁹² A tárgyalások során a jugoszláv fél az el nem kötelezettek szövetségésének nevezte Franciaországot, és további együttműködést javasolt Párizssal a harmadik világ érdekében. A francia elnök megerősítette Jugoszlávia jelentőségét a francia külpolitika számára, és fontosnak nevezte egységének fennmaradását. Milka Planinc jugoszláv miniszterelnök 1985 januárjában utazott Párizsba, ahol kérte a jugoszláv államadósságok átütemezését és Franciaország támogatását a Jugoszlávia egységét fenyegető nacionalista mozgalmak ellen.³⁹³

A francia diplomácia közép-kelet-európai fontossági hierarchiájában a középmezőny első államaként kell említeni a Német Demokratikus Köztársaságot, amely – mint fentebb láttuk – fizetőképesség és a gazdasági együttműködésben mutatott megbízhatóság tekintetében térségünkön belül Franciaország számára kiváló partnernek bizonyult. Jelentős kooperáció volt például a Citroën gépkocsialkatrészeket gyártó üzemének felépítése Zwickauban. Növekvő kereskedelmi forgalom mellett a kétoldalú viszony homlokterében a gazdasági kérdések álltak. A problémamentes, gördülékeny kapcsolatokat a gyakori szakminiszteri tárgyalások is jelezték.³⁹⁴ A legmagasabb szintű politikai érintkezést Cheysson külügyminiszter 1984. januári és Laurent Fabius miniszterelnök 1985. júniusi hivatalos látogatásai jelentették.³⁹⁵ A kulturális kapcsolatokban való előrelépés szándékát mutatta, hogy a két fél kulturális intézeteket kívánt nyitni a másik fővárosában. A bolgár–francia kapcsolatokat Mitterrand hatalomra kerülésekor szinte teljes francia érdektelenség jellemezte. A viszony később javulni látszott, még Mitterrand elnök látogatása is szóba került, de a pápa elleni merénylet kapcsán Bulgáriával szemben megfogalmazódó vádak nyomán a kapcsolatok újra mélypontra kerültek. Bulgária értékét a francia külpolitika számára bizonyos mértékben növelte, hogy nem volt eladósodva, így a franciák potenciális gazdasági partnerként

³⁹¹ Schreiber, i. m. pp. 184–187, 191.

³⁹² MOL: XIX–J–1–j, 1983, 53. doboz, Franciaország, 103-00710/1/1983 (1983. május 30.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok kapcsolatai*.

³⁹³ Schreiber, i. m. pp. 176–177, 180.

³⁹⁴ MOL: XIX–J–1–j, 1983, 53. doboz, Franciaország, 103-00710/2/1983 (1983. október 17.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok*.

³⁹⁵ Schreiber, i. m. pp. 178, 182.

tekintettek rá.³⁹⁶ Ami Csehszlovákiát illeti, a gazdasági és kulturális kapcsolatok viszonylagos zavartalansága mellett a francia vezetés az emberi jogok megsértéseként rossznéven vette az ellenzékiek ellen időről időre indított pereket, ami fékezőleg hatott a kétoldalú kapcsolatok fejlődésére. Magasabb szintű találkozók továbbra sem kerültek napirendre.³⁹⁷

A hagyományosan jó és de Gaulle óta kiemelten kezelt francia–román viszony már Giscard d’Estaing elnökségének végére, mint láttuk, hűvösebbé vált. Mitterrand hatalomra kerülése után pedig a francia külügy határozott jelét adta, hogy nem kívánja a kapcsolatok fejlesztését a Ceausescu vezette Romániával. Mitterrand tervezett bukaresti látogatását ezért bizonytalan időre elhalasztották. Románia nagymérvű leértékelődése gazdasági és politikai tényezőkkel egyaránt összefüggött. A francia fél úgy ítélte meg, hogy a gazdasági együttműködés – például a gépkocsikoooperáció – nem vált be, és az ország túlságosan nagy adósságot halmozott fel. Másrészt feszültnek látták a román belpolitikai helyzetet, és elképzelhetőnek tartották a lengyelországihoz hasonló válság közeli kialakulását.³⁹⁸ A román kormányzat ugyan szorgalmazta a „latin rokonságon” alapuló különleges kapcsolatok visszaállítását Franciaországgal, a francia fél azonban nem fogadta a közeledést. A francia Szocialista Párt vezetői kifogásolták a Ceausescu által gyakorolt személyi kultuszt, az emberi jogok korlátozását és a nemzetiségek elnyomását. Cheysson külügyminiszter 1983. április 20-i bukaresti tárgyalásain is az ellentétek domináltak: a román kívánságok ellenére sem állapodtak meg államfői találkozóban. A román tárgyalók viszont nem fogadták el, hogy a francia atomtőerőt ne számítsák be a nyugati atomfegyverek közé, és elutasították az emberi jogok megsértésére vonatkozó felvetéseket is.³⁹⁹

Albánia a Franciaországgal való kapcsolatok bizonyos élénkülése ellenére továbbra is Párizs közép-kelet-európai kapcsolatrendszerén kívül helyezkedett el. Enver Hodzsa halála után néhány hónappal, 1985 szeptemberében Jean-Michel Baylet francia külügyi államtitkár Tiranába utazott. 1946 óta ez volt az első eset, hogy francia kormánytag Albániában járt. 1988. februárban pedig Didier Bariani külügyi államtitkár látogatott az albán fővárosba. Az utóbbi vizit tapasztalatai szerint az albán vezetők nyitottnak mutatkoztak egy korlátozott francia–albán közeledés iránt. Érdeklődve figyelték Franciaországnak az Észak-atlanti

³⁹⁶ MOL: XIX–J–1–j, 1983, 53. doboz, Franciaország, 103-00710/2/1983 (1983. október 17.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok*.

³⁹⁷ MOL: XIX–J–1–j, 1983, 53. doboz, Franciaország, 103-00710/1983 (1983. január 12.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok kapcsolatai*.

³⁹⁸ Uo.

³⁹⁹ MOL: XIX–J–1–j, 1983, 53. doboz, Franciaország, 103-00710/1/1983 (1983. május 30.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a szocialista országok kapcsolatai*.

Szövetségen belül képviselt függetlenségi politikáját. Mindazonáltal e látogatások igen minimális politikai eredménnyel zárultak.⁴⁰⁰

Ami Közép-Kelet-Európa államainak Franciaország irányában képviselt politikáját illeti, továbbra is a térség minden országa – a korszak vége felé már Albánia is – törekszik a viszony megerősítésére. A kapcsolatfejlesztési igény jórészt gazdasági okokra volt visszavezethető, és az egyes országok gazdasági nehézségeinek fokozódásával erősödött. Ceausescu és Jaruzelski esetében a belső és a nemzetközi legitimáció biztosítása is nagy szerepet játszott. Az előző időszakhoz hasonlóan továbbra is voltak bizonyos nemzetközi kérdések, amelyekben a szovjet blokk országai tárgyalásaik alkalmával igyekeztek hatni a franciákra: ekkoriban főként a leszerelés, az európai biztonság, az európai rakétatelepítés és Afganisztán ügye volt napirenden.

A magyar vezetés Mitterrand hatalomra kerülésétől kezdve érzékelte az elnök Magyarország iránt megnyilvánuló különös figyelmét: többször hivatkozott a magyar példára, a korábbiakban szerzett személyes tapasztalataira. Mindazonáltal magyar oldalról továbbra is érvényben tartották azt a megállapítást, hogy a magyar–francia kapcsolatok továbbfejlesztése érdekében a magyar félnek kezdeményezőleg kell fellépnie.⁴⁰¹ Úgy tapasztalták, hogy a magyar indítványokra egy ideig a korábbiaknál nagyobb fogadókészséggel reagált a francia kormányzat. A francia fél részéről a Chirac-kormány hatalomra kerülése után megfigyelhető szűkítő, az exportcélokat egyoldalúan előtérbeállító magatartás ellenére a magyar külügy továbbra is a kapcsolatok fejlesztését, magas szintű találkozók szervezését szorgalmazta márcsak a kétoldalú viszonyban jelentkező problémák tisztázása céljából is.⁴⁰²

A magyar vezetés ugyanis továbbra is kiemelt helyet szánt Franciaországnak a magyar külpolitikában. Célul tűzték ki, hogy a két ország között Kádár János párizsi és François Mitterrand budapesti látogatásával a legfelsőbb szintig kiépült személyes kontaktusok fennmaradjanak és lehetőleg rendszeressé váljanak. A gazdasági és kulturális viszony fejlesztésére is igyekeztek felhasználni a Magyarországot aktuálisan politikai szempontból pozitívan megkülönböztető bánásmódot. A kooperációkban, vegyesvállalatokban és a harmadik piaci közös fellépésben megnyilvánuló együttműködésen túl a magyar fél erőteljesen szorgalmazta a pénzügyi és banki kapcsolatok fejlesztését is. Egy 1985-ben

⁴⁰⁰ Schreiber, i. m. pp. 182, 192.

⁴⁰¹ MOL: XIX-J-1-j, 1981, 55. doboz, Franciaország, 14-005387/5/1981 (1981. október), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése, *Miniszteri értekezletre: Jelentés a Politikai Bizottságnak a magyar–francia kapcsolatok alakulásáról, a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének irányelveiről az új helyzetben.*

⁴⁰² KI: 00180/5/1988 (1988. szeptember), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok.*

készített magyar tervezet egyenesen azt javasolta, hogy segítsék elő „a francia működő tőke magyarországi beruházásait, ami gazdasági kapcsolataink bővülését hivatott előmozdítani”.⁴⁰³ A francia tőkebefektetéseket kívánta ösztönözni az 1986 novemberében aláírt magyar–francia beruházásvédelmi megállapodás is.⁴⁰⁴ Tehát a magyar diplomácia számára is a francia reláció fejlesztésének egyik alapvető területe a gazdaság volt: a párizsi magyar nagykövetség tevékenységének is súlyponti részét képezte. A rendszeres, változatos eszközöket felvonultató erőfeszítések ellenére sem sikerült azonban érdemben növelni a franciák gazdasági aktivitását Magyarország tekintetében.

Politikai vonatkozásban, nemzetközi politikai téren – a szovjet elképzelésekkel összhangban – a magyar tárgyalók is igyekeztek francia partnereiket a kelet-nyugati párbeszéd, az „enyhülés” folytatására ösztönözni, ellensúlyozni próbálva az „amerikaiak befolyását”.⁴⁰⁵ Az 1980-as években hangsúlyos feladattá vált, hogy a magyar külügyi szervek a Francia Kommunista Párton kívül más francia pártokkal, így a Francia Szocialista Párttal is igyekezzenek elmélyíteni a kapcsolataikat. E törekvést jelezte a szocialista párt Lionel Jospin első titkár által vezetett delegációjának 1982. áprilisi magyarországi látogatása az MSZMP KB meghívására, amit a Havasi Ferenc vezette magyar MSZMP küldöttség 1983. decemberi párizsi tárgyalásai viszonzottak.⁴⁰⁶ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a magyar diplomácia ebben az időben már a jobboldali pártokkal és azok vezetőivel (Barre, Chirac, Giscard d’Estaing) is rendszeres kapcsolatok kiépítésére törekedett, akik szintén igen kedvező véleménnyel voltak a magyarországi politikai fejlődésről. Így a francia belpolitikai élet változásai a francia–magyar kapcsolatokat lényegesen nem befolyásolták.⁴⁰⁷

A Franciaország és Közép-Kelet-Európa közti gazdasági kapcsolatok erőssége, intenzitása Mitterrand elnökségének első hét évében a korábbi időszakban regisztrált alacsony szinten maradt. Franciaország gazdasági jelenléte Közép-Kelet-Európában, és térségünk szerepe Franciaország gazdaságában továbbra is igen csekély mértékű volt. A párizsi kormányzat hozzáállását továbbra is az jellemezte, hogy „érdeklődött”, követte a

⁴⁰³ MOL: XIX–J–1–j, 1985, 59. doboz, Franciaország, 14-003936/2/1985 (1985. november 26.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése, *Irányelvek a magyar–francia kapcsolatok fejlesztésére (1986–90 között)*.

⁴⁰⁴ MOL: XIX–J–1–j, 1981, 55. doboz, Franciaország, 14-005387/5/1981 (1981. október), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése, *Miniszeri értekezletre: Jelentés a Politikai Bizottságnak a magyar–francia kapcsolatok alakulásáról, a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének irányelveiről az új helyzetben*.

⁴⁰⁵ Uo.

⁴⁰⁶ MOL: XIX–J–1–j, 1985, 59. doboz, Franciaország, 14-00399/6/1985, a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztálya által készített szigorúan titkos tájékoztató anyag, *Tájékoztató a magyar–francia kapcsolatokról*.

⁴⁰⁷ KI: 0056/15/1987 (1987. december), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*.

fejleményeket, „szimpatizált”, de nem dolgozott ki hosszabb távra szóló, átfogó koncepciót térségünkkel kapcsolatban⁴⁰⁸, ami világosan mutatja régióink másodlagos fontosságát a francia külpolitika prioritásaihoz képest.

A magyar–francia gazdasági kapcsolatok szintje Magyarország többi „fejlett tőkés” relációjával összehasonlítva továbbra is igen kis volumenű volt. Vagyis a politikai viszony jelentős fejlődése nem volt érezhető a gazdaság területén. 1983-ban például Franciaország a magyar árucserében mindössze 2 %-os részarányt képviselt, ami a fejlett tőkés országokkal lebonyolított forgalom alig több mint 5 %-át jelentette. Magyarország részaránya a francia külkereskedelemben pedig továbbra is mindössze 0,2 % volt.⁴⁰⁹ 1985-ben Franciaország Magyarország 15., tőkés relációban a 7. számú partnere volt.⁴¹⁰ Az állandó magyar, de időről-időre francia oldalról is felmerülő, a gazdasági kapcsolatok bővítésére vonatkozó igény megvalósulását akadályozta az általános recesszió, a nyomasztó francia külkereskedelmi hiány, valamint a két ország gazdaságának nem komplementer jellege. A francia belső piac érzékenysége nem tette lehetővé bizonyos hagyományos magyar termékek bevitelének növelését (pl. libamáj, textil). Másfelől a magyar vásárlóképesség csökkenése miatt nem lehetett fokozni a francia exportot Magyarországra...⁴¹¹

Franciaország tehát a többi nyugati hatalomhoz, főként az NSZK-hoz képest gyenge gazdasági jelenléttel, szórványos, csak néhány országgal erőteljesebb politikai kapcsolatokkal, és a régiót illető hosszabbtávú elképzelések nélkül érkezett a Közép-Kelet-Európai rendszerváltások küszöbére.

A közép-kelet-európai rendszerváltás és a francia külpolitika, 1988–1990

Az 1988. májusában újra a Francia Köztársaság elnökévé választott Mitterrand államfői hatalmának gyakorlására kedvező feltételt teremtett, hogy a szocialista párt győzött a júniusi törvényhozási választásokon, s ennek következtében megalakult a II. Rocard-kormány. Vagyis megszűnt a korábbi politikai társbérletből fakadó rivalizálás, és

⁴⁰⁸ Schreiber, i. m. pp. 189–190.

⁴⁰⁹ MOL: XIX-J-1-j, 1983, 54. doboz, Franciaország, 145-003944/1983 (1983. június 17.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztályának feljegyzése, *Tájékoztató a magyar–francia kapcsolatokról*.

⁴¹⁰ MOL: XIX-J-1-j, 1986, 57. doboz, Franciaország, 14-00925/10/1986 (1986. december 22.), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*.

⁴¹¹ MOL: XIX-J-1-j, 1983, 54. doboz, Franciaország, 145-003944/1983 (1983. június 17.), a Külügyminisztérium XI. Területi Főosztálya által készített szigorúan titkos tájékoztató anyag, *Tájékoztató a magyar–francia kapcsolatokról*.

maradéktalanul érvényesülhetett az elnök kormány által is támogatott irányító szerepe a külpolitikában. Mitterrand személyes döntéseinek meghatározó szerepe lesz Franciaország 1988 és 1990 közti Közép-Kelet-Európa politikájának kialakításában is, amely korszak térségünk és általában a kelet-nyugati kapcsolatok viharos gyorsaságú átalakulását hozta. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió által dominált bipoláris világrendszer a maga európai érdekszféra-rendszerével 1990-re megszűnt: a Szovjetunió politikailag majd katonailag fokozatosan visszahúzódott, a közép-kelet-európai kommunista rendszerek összeomlottak, és létrejött a német egység. Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogyan viszonyult a francia kormányzat régiókhöz e világtörténelmi jelentőségű eseménysorozat idején.

Míg Mitterrand első elnöki periódusának második felét a Közép-Kelet-Európa irányában tanúsított viszonylagos érdektelenség jellemezte, az újabb hét év a régió iránti fokozott figyelem jegyében kezdődött: „Induljunk merészen Kelet-Európa felé. Magyarországon nemrégiben a megújulást célzó igazi hatalomátvétel ment végbe, amit fontos, hogy sürgősen megerősítsünk. Javasolnunk kell, hogy kössön velünk nagy jelentőségű pénzügyi és politikai egyezményt, és nem szabad hagynunk, hogy a [Német] Szövetségi Köztársaság egyedül lépjen ott fel.”, mondta az elnök egy héttel újraválasztása után különleges tanácsadójának, Jacques Attalinak.⁴¹² Számos forrás arra utal, hogy Mitterrand-ban ekkor tudatosodott: Franciaország és az NSZK egymás versenytársai Közép-Kelet-Európában. Mitterrand ezért felkérte közeli munkatársait, hogy elemezzék Franciaország fokozott térségbeli jelenlétének lehetőségeit. Az új francia külügyminiszter, Roland Dumas ettől kezdve minden lehetséges alkalommal – diplomaták és újságírók előtt egyaránt – kifejezte, Franciaország készen áll, hogy lemaradásait behozva növelje erőfeszítéseit a régióban. 1988 nyarán az Elnökség és a Miniszterelnökség együttes munkával ki is dolgozta a „Kelet” felé való nyitás új politikáját, melynek fő mozzanataként elnöki látogatást terveztek Közép-Kelet-Európa minden országába, Romániát kivéve.⁴¹³ Az új koncepció lényegét a *Le Monde*-nak adott interjújában Dumas a következőképpen fejtette ki: „Ma egyrészt ha nem is az enyhülés korszakában, de ahhoz nagyon hasonló szituációban élünk, másrészt a kelet-európai országokban végbement változások következtében köztük erős diverzifikálás mutatható ki. Ezeket az új tényezőket figyelembe kell vennünk. 1985 óta a Szovjetunióban is érzékelhető a Nyugat-Európához való közeledés. E tényezők lehetővé teszik, hogy Franciaország újra elfoglalja azt a helyet, amely korábban ezen országokkal való kapcsolatában történelmileg kialakult, s a kulturális és gazdasági kapcsolatok mellett a

⁴¹² Jacques Attali, *Verbatim*, tome III, Paris, Fayard, 1993, 1995, p. 26, idézi Schreiber, i. m. p. 192.

politikai dialógus fejlesztésére is törekedjék. Ma a szocialista országok irányában más-más módon kell közeledni, mivel azok gazdasági és egyéb területen megmutatkozó különbségei ezt indokoltá teszik.”⁴¹⁴ Vagyis az interjú tanúsága szerint a francia vezetés jelentős nyitást határozott el a szovjet blokk országai felé. A korábbi visszafogottság helyébe a kapcsolatok minden területén érvényesítendő fejlesztési szándék lépett, melynek megvalósulásában nagy szerepet szántak a szovjet–francia viszony kibontakoztatásának is.⁴¹⁵

Az 1988. szeptember közepétől meginduló – alább ismertetendő – hatalmas külpolitikai aktivitás nyomán a szovjet blokk, s benne Közép-Kelet-Európa a francia külpolitika prioritásai közé emelkedett. E jelentős váltás azzal magyarázható, hogy Franciaország erőteljesen törekedett Európán belüli politikai vezető szerepének megtartására. E cél megvalósítása érdekében szükségesnek tűnt, hogy ledolgozza fő európai partnereinek, az NSZK-nak, Olaszországnak és Nagy-Britanniának a szovjet blokk országaival való kapcsolatépítésben politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt megmutatkozó előnyét. Szerepet játszhatott még annak felismerése is, hogy az NSZK-val közösen tervezett „keleti politika” nem valósul meg. Kohl még 1988. januárban javasolta, hogy az NSZK és Franciaország hangolja össze a térséggel kapcsolatos politikáját, és dolgozzanak ki közös lépéseket. Az eltérő érdekek és országprioritások miatt azonban a tervből csak kevés valósult meg. Az új koncepció melletti további érvként fogalmazódott meg, hogy a „keleti nyitás” révén Franciaország az Egyesült Államokkal és Japánnal szemben is stabilizálhatja helyzetét, főként ha gazdasági befolyása is nő a régióban. A párizsi magyar nagykövetség értékelése szerint a francia kormányzat tervei közt az is szerepelt, hogy a blokkpolitika meghaladása jegyében a közép-kelet-európai országokat eltávolítsa, sőt a későbbiekben leválassa a Szovjetunióról a francia politikai, kulturális és ideológiai befolyás erősítése révén. A Mitterrand környezetében lévő szocialista politikusok térségünkkel kapcsolatos elképzeléseiben nagy hangsúllyal szerepelt az ideológiai elem is: azt várták ugyanis, hogy régióink társadalmi lassan egyfajta „szociáldemokrata színezetű társadalommá” alakulnak. A Francia Szocialista Párt vezetése úgy vélte, hogy a szocialista országokban zajló reformok lehetővé teszik majd annak bizonyítását, hogy a szociáldemokrata társadalmi szerveződés jelent megoldást a zsákutcába jutott kommunista modell helyett.⁴¹⁶ Vagyis, hogy a

⁴¹³ Schreiber, i. m. pp. 192–193.

⁴¹⁴ *Le Monde*, 1988. szeptember 9. Idézi: KI: 119/1988 (1988. október 3.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai társadalmi mozgások francia értékelése*.

⁴¹⁵ KI: 001071/1989 (1989. február), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Franciaország külpolitikája*.

⁴¹⁶ KI: 145/1988 (1988. december 9.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia külpolitika „keleti nyitása” – lehetőségeink kétoldali kapcsolatainkban*.

piacgazdaság és a szocialista értékek összeegyeztethetőek.⁴¹⁷ A francia kulturális behatolással főként a térség országainak fiatalságát kívánták elérni, míg az emberi jogok hangoztatását leginkább az értelmiségnek címezték.⁴¹⁸

A francia külpolitika közép-kelet-európai aktivizálása mellett szólt még az európai közösség 1992-re előírt egységes belső piacára való felkészülés, a pozíciószerzés kényszere is.⁴¹⁹ A megnövekedett francia jelenléttel továbbá bátorítani kívánták az átalakulás folyamatát a még viszonylag mozdulatlan szocialista országokban, így Bulgáriában és Csehszlovákiában.⁴²⁰ A térségünkkel való gazdasági együttműködés révén a nyomasztó francia külkereskedelmi hiány szintén mérsékelhetőnek látszott. S végül a szovjet blokkal való kapcsolatok erősítése révén a francia kormányzat be kívánt kapcsolódni a kelet-nyugati viszony döntő elemévé vált szovjet–amerikai párbeszédbe is.⁴²¹

Ami a gyakorlati lépéseket illeti, az 1988. szeptember közepén kinyilvánított új politikának megfelelően a francia külügy Románia kivételével minden szovjet blokkbeli országgal a legmagasabb szinten kívánt párbeszédet folytatni: Dumas külügyminiszter Prágába látogatott. Fogadták a szovjet, a jugoszláv és a lengyel külügyminisztert. 1988. novemberben Grósz Károly magyar miniszterelnök és pártfőtitkár érkezett Párizsba, ahol ismertette vendéglátóival a magyar vezetés társadalmi-gazdasági reformtörekvéseit és nyitási politikáját. Mitterrand 1988. novemberben Moszkvában, míg decemberben Prágában tárgyalt. A francia elnök 1989-re előirányzott tervei között szerepelt Bulgária, NDK, Lengyelország és Magyarország meglátogatása, valamint 1989 első felében Gorbacsov párizsi útja.⁴²² A régióink addigi történetében példátlan francia államfői látogatássorozat a kortársak számára Párizs „keleti politikájának” radikális megváltozását jelezte. A magyar diplomácia is úgy érzékelte, hogy Párizsban a szocialista országok helyzetét, elképzeléseit a korábbinál fokozottabb figyelemmel kísérik. S 1988 őszétől a magyar–francia politikai kapcsolatok is sűrűbbé váltak. A francia kulturális jelenlét magyarországi erősítését szolgálta a francia nyelvoktatás terén nyújtott francia segítség a magyarországi kéttannyelvű gimnáziumok beindításában és

⁴¹⁷ KI: 00724/8 (1989. november 17.), a párizsi magyar nagykövetség távirata.

⁴¹⁸ KI: 24/1989 (1989. március 7.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország új keleti politikájának határai – a kelet-európai folyamatok francia megítélésének tükrében.*

⁴¹⁹ KI: 119/1988 (1988. október 3.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai társadalmi mozgások francia értékelése.*

⁴²⁰ KI: 146/1988 (1988. december 9.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Francia elképzelések az Európai Közösség kelet-európai politikájára.*

⁴²¹ KI: 001071/1989 (1989. február), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Franciaország külpolitikája.*

⁴²² KI: 145/1988 (1988. december 9.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia külpolitika „keleti nyitása” – lehetőségeink kétoldali kapcsolatainkban.*

nyelvtanárok képzésében.⁴²³ A magyarországi tőkeberuházások és általánosan a gazdasági együttműködés iránt viszont a magyar illetékesek alig tapasztaltak francia érdeklődést.⁴²⁴

A francia kormányzat irányváltásával és a Közép-Kelet-Európában, főként Lengyelországban és Magyarországon folyó átalakulással összefüggésben a térségünk országaival kapcsolatos francia prioritásképzésben is új szempontok jelentek meg. A kiemelés legfontosabb mércéjévé a régióban zajló gazdasági-társadalmi változásoknak az adott országban megfigyelhető mélysége vált. A francia vezetés által alkalmazott ideológikus retorikával megfogalmazva: Franciaország egy adott országgal való politikai, gazdasági, műszaki-tudományos és kulturális együttműködését a Helsinki harmadik kosár ajánlásainak, vagyis az emberi jogoknak a megvalósulásától tette függővé. Ennek a követelménynek az érvényesítését azonban – mint az NDK esetében látni fogjuk – bizonyos speciális szempontok módosíthatták. Az e kritériumrendszer alapján megállapított első csoportba a valóban jelentős gazdasági-társadalmi változásokat megelőző Magyarország és Lengyelország került. Ezen országokkal kívánta a francia külügy a legdinamikusabban fejleszteni kapcsolatait. Magyarországnak főként azt írták javára, hogy a reformok intézményes, törvényileg is szabályzott keretek közt zajlanak, ami gátat jelenthetett az esetleges visszarendeződés ellen. Úgy látták továbbá, hogy a piacgazdaság kialakításának irányában Magyarország ment a legmesszebb. Lengyelország esetében pozitívumként esett a latba, hogy a francia külpolitika értékelése szerint Jaruzelski a gorbacsovi reform híve volt. Értékelték a Szolidaritással való párbeszéd felújítását és Rakowsky miniszterelnökké választását is. A francia prioritási rend második vonalába tartozó Csehszlovákia és az NDK az előbbieknél alacsonyabb szintű, de stabil kapcsolatra számíthatott Franciaországgal. Csehszlovákiában bizonyos előrelépéseket tapasztalt a francia diplomácia a gazdaság és az emberi jogok területén. Azt várták, hogy Prágában a gorbacsovi persztrojkát felvállaló hatalom fog kialakulni. Az NDK-ban ugyan nem mutatkoztak a reformok jelei, a két német állam különleges helyzetéből eredően mégis nagyobb figyelmet kapott Párizs részéről. A harmadik csoporthoz tartozó Bulgáriával és Romániával Franciaország kapcsolatai alacsony szinten stagnáltak. Francia értékelés szerint Bulgáriában a kormányzat által hangoztatott reformok ellenére merev a hatalmi struktúra, és nincs változás a gazdaságban sem. A román vezetés pedig mindenfajta változtatási törekvést elutasított.⁴²⁵

⁴²³ KI: 00180/8/1988 (1988. november 8.), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar-francia kapcsolatok*.

⁴²⁴ Uo.

⁴²⁵ KI: 119/1988 (1988. október 3.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai társadalmi mozgások francia értékelése*.

A francia külügy által az európai szocialista országokra vonatkozóan kidolgozott új koncepciót Párizs tágabb körnek, az Európai Gazdasági Közösségnek ajánlotta. Sőt az elgondolás alapját éppen az EGK-országoknak javasolt szoros közép-kelet-európai együttműködés jelentette. A francia kormányzat úgy vélte, amint ezt Mitterrand Thatcherrel folytatott tárgyalásai során meg is jegyezte, hogy az európai integrációnak szüksége van közösségi szintű külpolitikai egyeztetésre, melynek első megnyilvánulása éppen a közös „keleti politika” lehetne. Azzal érveltek ugyanis, hogy a szovjet blokkban végbemenő változások gyors válaszokat követelnek. Az elgondolás szerint bár tudomásul kell venni a közép-kelet-európai realitásokat, így a szovjet csapatok jelenlétét a térségben, de emellett azt is tudatosítani kell, hogy a cél éppen a demokratikus változások előtt álló akadályok ledöntése, a szabadságjogok biztosítása. A javaslat „átfogó jellege” abban nyilvánult meg, hogy leszögezték: a biztonsági kérdések csak az emberi jogok helyzetével együtt oldhatók meg. Szorgalmazták továbbá a kelet-nyugati határok átjárhatóvá tételét annak érdekében, hogy az emberi és szabadságjogok kérdése a régióban ismertté váljon. Nem kívánták azonban a kapcsolatok leblokkolását a Szovjetunióval és azon szövetségeseivel, amelyek nem biztosítják az emberi jogok gyakorlását. Óvtak továbbá attól, hogy nyugati segítséggel felszínen tartsanak az emberi jogokat elutasító rendszereket.⁴²⁶

E politika prioritásként kezelte a Közép-Kelet-Európával való gazdasági együttműködést, melyen belül javasolták, hogy az egyes KGST-országok és az EGK közti egyezmények tartalmát az adott ország sajátosságai alapján állapítsák meg. A KGST és az EGK közti tárgyalásokat az általánosságok szintjén kívánták hagyni. Célszerűnek látták ugyanakkor, hogy rögzítsék az EGK és az egyes KGST-országok közti szerződések alapelveit a rögtönzés és az EGK-államok közötti érdekellentétek érvényesülésének megelőzésére. Fontosnak tartották továbbá az azonnali koordinációt a pénzügyi segély, illetve a hitelek, valamint a technológiai együttműködés terén az EGK országok közti konkurencia elkerülésére. Végül a gazdasági együttműködést olyan területekre igyekeztek koncentrálni, amelyek elősegíthetik a személyek és eszmék szabadabb mozgását (pl. összeurópai közlekedés és távközlés). A kulturális együttműködés során fontosnak tartották a közös kulturális örökség felelevenítését, de ezen a téren is hangsúlyozni kívánták az emberi jogok fontosságát. A politikai párbeszéd és a biztonságpolitika tekintetében sürgették, hogy egységes közösségi válaszokat dolgozzanak ki a Szovjetunió és a Varsói Szerződés javaslataira. Sőt szorgalmazták, hogy maga az EGK is fogalmazzon meg saját „európai”

⁴²⁶ KI: 146/1988 (1988. december 9.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Francia elképzelések az Európai Közösség kelet-európai politikájára*.

javaslatokat. A biztonságpolitikai egyeztetés lehetséges színhelyéül a koncepció francia összeállítói a Nyugat-Európai Uniót nevezték meg. Utolsó pontként a környezetvédelem is szerepet kapott.⁴²⁷

Az 1989-es év Közép-Kelet-Európa gazdasági és politikai térképének, valamint biztonságpolitikai viszonyainak gyors és radikális átalakulását hozta. Lengyelországban 1989 januárjában Jaruzelski tábornok javasolta a Szolidaritás szakszervezet legalizálását, és megkezdődtek a tárgyalások a hatalom és az ellenzék között. A „vasfüggöny” szimbolikus megszűnését jelképezte, amikor 1989. május 2-án Horn Gyula magyar külügyminiszter osztrák kollégája társaságában ünnepélyesen átvágott néhány szöges drótot a két ország határán. 1989. júniusban zajlottak az első „félszabad” választások Lengyelországban a Szolidaritás hatalmas sikerét hozva. 1989 augusztusában Tadeusz Mazowieckit, a Szolidaritás egyik alapítóját Lengyelország miniszterelnökévé nevezték ki. A magyar kormány szeptember 10-én engedélyezte, hogy keletnémet menekültek ezrei az NSZK-ba távozhassanak. Gorbacsov október 6-i kelet-berlini látogatása nyomán tüntetések kezdődtek az NDK-ban, és hamarosan lemondott Erich Honecker. November 9–10. éjjelén leomlott az 1961 augusztusában emelt berlini fal, majd kevesebb, mint egy év múlva, 1990. október 3-án helyreállt Németország egysége. 1989. november 10-én leköszönt a Bulgáriában 1954 óta hatalmon lévő Todor Zsivkov, és megkezdődött az ország demokratizálódása. 1989. december 21-én Romániában megdőlt a Ceauescu-rendszer. A december 10-én létrehozott csehszlovák koalíciós kormányban kisebbségbe került a Csehszlovák Kommunista Párt; december 29-én a csehszlovák parlament államfővé választotta Václav Havelt.

A francia kormányzatot és a politikai osztályt egyaránt váratlanul érték az 1989-ben drámai gyorsasággal zajló közép-kelet-európai események. Az átalakulásban élenjáró Lengyelország és Magyarország megkülönböztetett figyelmet kapott. Párizsból nézve a lengyel fejlődés 1989 tavaszán megnyugtatóbbnak tűnt. Stabil, kiszámítható átmenetnek látszott: a francia szocialista párt egyik vezetője a párizsi magyar nagykövettel beszélve ezt úgy fogalmazta meg, hogy a lengyel esetben a kormány és a Szolidaritás ellentétes, de jelentős erővel rendelkező tárgyaló felekként jutottak megegyezésre a hatalom fokozatos, kiszámítható megosztásáról.⁴²⁸ A magyarországi fejleményeket ezzel szemben a francia kormányzat és a pártok is sokkal több bizonytalansággal szemléltek. Így 1989. februárjában a Quai d’Orsay és a Miniszterelnökség köreiből származó információk szerint a hivatalos

⁴²⁷ Uo.

⁴²⁸ KI: 47/1989 (1989. április 25.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a kelet-nyugati együttműködés*.

francia szervek aggodalommal figyelték a magyarországi események felgyorsulását. Nem látták sem az események kimenetelét, sem a kormány kibontakozási programjának a hatását.⁴²⁹ Sőt 1989 áprilisában a hivatalos francia megfigyelők a magyar átalakulási folyamatot már egyenesen irányíthatatlannak látták: az MSZMP taglétszámának csökkenése mellett az új pártokat és mozgalmakat még nem tartották koalícióképes szervezeteknek. Francia megítélés szerint egy mérsékeltebb ütemű, de következetes, a külföld által is kiszámítható reformfolyamatra lett volna szükség. Attól is tartottak, hogy az infláció és a vásárlóerő csökkenése miatt megnövekednek a társadalmi feszültségek, és elszaporodnak a munkabeszüntetések.⁴³⁰ Az ellenzékben lévő RPR és a kormányon lévő Szocialista Párt vezetése egyaránt óvott az ellenőrizhetetlen, krízisszerű folyamatoktól, és kiszámítható, fokozatos, békés átmenetet ajánlott.⁴³¹ A Quai d'Orsay elemzői attól is tartottak, hogy a szovjet uralom évei során lefojtott nemzeti–nemzetiségi ellentétek annak megszűnése után hirtelen a felszínre törnek majd (pl. román–magyar, cseh–szlovák ellentétek). A Szovjetunió várható reagálása az újabb és újabb közép-kelet-európai fejleményekre François Mitterrand számára is az 1989-es év folyamán állandó bizonytalansági tényezőt jelentett. Noha az elnök tanácsadója, Hubert Védrine közlése szerint Gorbacsovval júliusban Párizsban folytatott megbeszélései során Mitterrand meggyőződött arról, hogy a szovjet vezető nem fog ellenállni a közép-kelet-európai politikai változásoknak.⁴³² Azt azonban, hogy Gorbacsov a helyén marad-e, nem látták előre...

Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájának 1989 tavaszán jelentkező új vonásaként a Gorbacsov nyomán megindult szovjet belső fejlődést a francia kormányzat elemzői visszafordíthatónak látták: a gazdasági nehézségek, a nemzetiségi problémák és egyes közép-kelet-európai országokban végbemenő változások, különösen pedig a két német állam újraegyesülésének irányában tett lépések szerintük növelve a feszültséget Gorbacsov bukásához vezethetnek. Ebből következett a kivárási álláspont, az óvatosság és az éberség, amely azonban nem zárta ki a kétoldalú kapcsolatok fejlesztését, de azokat gondosan ellenőrzés alatt kívánta tartani, hogy rugalmasan módosíthassa a Szovjetunió belső fejlődése és a közép-kelet-európai államokhoz való viszonya alapján. Vagyis a francia külügy illetékesei nem tudták, hogy érvényben vannak-e még a hidegháború játékszabályai (a

⁴²⁹ KI: 001104/1989 (1989. február 17.), a párizsi magyar nagykövetség távirata.

⁴³⁰ KI: 1104/1/1989 (1989. április 25.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Francia vélemények a magyar reformfolyamatról*.

⁴³¹ KI: 1104/4/1989 (1989. november 14.), a párizsi magyar nagykövetség távirata. Uo. 1104/6/1989 (1989. november 17.), a párizsi magyar nagykövetség távirata.

⁴³² Pierre Favier – Michel Martin-Roland, *La décennie Mitterrand*, tome 3: *Les Défis (1988-1991)*, Paris, Le Seuil, 1996, p. 173, idézi Schreiber, i. m. p. 173.

Brezsnyev-doktrina „lebegtetése”). A térségünk irányában folytatott politika nagyobb mérvű módosításáról a korabeli francia álláspont szerint csak akkor lehetett szó, ha Moszkva „elengedi” a régió államait, vagyis ha valóban egyenlő, szabad partneri kapcsolatra törekszik az érintett országokkal, lemond katonai fölényéről Európában, megszünteti állampolgárainak mozgáskorlátozását és gazdasági rendszerét a piacgazdasághoz közelíti.⁴³³

Részben a Szovjetunióval kapcsolatos biztonságpolitikai kockázatokkal függték össze a francia diplomácia közép-kelet-európai prioritásképzésének új jelenségei. 1989 első hónapjaitól ugyanis a gazdasági-politikai átalakulás mélysége helyett inkább annak ellenőrizhetőségére, kiszámíthatóságára helyezik a hangsúlyt: ennek alapján, amint az ímént láttuk, Lengyelországot Magyarországnál előbbre sorolták. A másik új szempont a gazdasági behatolás, illetve a befolyásszerzés érvényesíthetősége volt, aminek alapján Varsó szintén Budapest elé került. Magyarországon ugyanis behozhatatlannak látták az NSZK gazdasági előnyét. Francia külügyi források azt valószínűsítették, hogy az NSZK Magyarországot tekinti a térségben privilegizált partnerének. A régebbi és újabb prioritási szempontok együttes figyelembe vételével ekkorra érvényes sorrend kiemelt első csoportjába továbbra is a Szovjetunió, Lengyelország és Magyarország tartozott. A Szovjetunióval való privilegizált kapcsolat a francia gazdaság érdekei mellett Franciaország európai vezető hatalom jellegének fenntartásához is fontosnak látszott. Ami Lengyelországot illeti, francia vélemény szerint a lengyel átalakulás nyomán elhárultak a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének akadályai, lehetővé téve, hogy a történelmi-érzelmi affinitások akadálytalanul érvényesülhessenek. Számos francia kötelezettségvállalás, gesztus és ígélet – így például a lengyel adósságok átütemezése, Lengyelország gazdasági megsegítésének módját vizsgáló pénzügyi ad hoc bizottság tevékenysége – mutatta, hogy Lengyelország fokozatosan újra elfoglalta Párizs számára a Közép-Kelet-Európán belüli első helyet, amit az 1980-as évek elején átmenetileg Magyarország kapott meg. Magyarország „visszaesésének” okait már fentebb bemutattuk. A második vonalhoz tartozó NDK-val, Csehszlovákiával és Bulgáriával az elnöki látogatások ellenére sem tervezte a kapcsolatok látványos fejlesztését a francia külügy.⁴³⁴

A francia kormányzat fő törekvései – vagyis a közép-kelet-európai „lemaradás” ledolgozának vágya, a „jaltai rendszer” túllépésének szándéka, a francia nyelvi-kulturális hagyomány felélesztésének és a szociáldemokrata alternatíva propagálásának gondolata – 1989 őszén is változatlanok voltak. A Közép-Kelet-Európa egyre több országát elérő

⁴³³ KI: 47/1989 (1989. április 25.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország és a kelet-nyugati együttműködés*.

⁴³⁴ Uo.

látványos politikai változások nyomán azonban feltűntek új elemek is Franciaország térségünkkel kapcsolatos magatartásában. Az NDK közeli felbomlását sejtető események megindulása nyomán módosultak a magyar és a lengyel átalakulási folyamattal kapcsolatos hivatalos francia reagálások is: a németkérdés került a régiókkal kapcsolatos francia figyelem középpontjába. Ezzel összefüggésben biztonságpolitikai okokból felértékelődött Párizs számára a Szovjetunióval és a Lengyelországgal való kapcsolat. Új prioritásképző szempont jelent meg tehát a francia diplomácia számára: a Németország(ok)hoz való viszony. A francia illetékesek félelemmel gondoltak Mitteleuropa esetleges feltámasztására is. Az 1989. november 3-án tartott francia–nyugatnémet csúcstalálkozón Kohl megpróbálta eloszlatni a francia vezetés aggodalmait, mondván, hogy nem a nyugatnémet közép-kelet-európai aktivitást kell csökkenteni, inkább a franciát növelni. A kancellár korszerű gazdasági együttműködési formákat javasolt Mitterrand-nak, és közös pénzügyi támogatásra hívott fel. Párizs ezzel szemben az EGK országok együttes fellépését és régiónk irányában kifejtett politikájuk összehangolását ajánlotta. Vagyis a német aktivitást a Közösség politikájában kívánta feloldani.⁴³⁵ Magyarországot a párizsi illetékesek az NSZK és Ausztria érdekszférájában látták.⁴³⁶ „A kiterjedt német jelenlét (az NSZK és Ausztria mellett az NDK-val fennálló jelentős gazdasági kapcsolatok) megfelelő ellensúlyok nélkül Magyarország számára hátránnyal is járhat. A politikai (köz) tudat változásának elmaradása, továbbá a német befolyás erősödése eredőjeként Magyarország egy esetleges európai német újjászületés melléknyúlványává válhat. Ez nem kedvező sem a magyar, sem más európai ország érdekei szempontjából. Franciaország is részt vállalhat a szükséges ellensúly biztosításában, főleg politikai, kulturális, nyelvi-civilizációs téren, de a gazdasági együttműködésben is”, hangsúlyozta a Quai d’Orsay egyik vezetője a magyar nagykövet előtt 1989. novemberében.⁴³⁷

1989 őszén a francia diplomácia számára Közép-Kelet-Európa vonatkozásában a német ügy alakulásán túl nyitott kérdést jelentett a térségünk jövőjének megtárgyalására soron kívül megszervezett szovjet–amerikai csúcstalálkozó és a szovjetunióbeli visszarendeződés lehetősége. Magyarország tekintetében a magyar politikai stabilizáció létrejöttét és a pártpolitikai erőviszonyok kibontakozását követték nagy figyelemmel. A sok bizonytalan

⁴³⁵ KI: 98/1989 (004175) (1989. november 7.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai folyamatok francia megítélése, különös tekintettel hazánkra.*

⁴³⁶ Uo.

⁴³⁷ KI: 00724/9/1989 (1989. november 22.), a párizsi magyar nagykövetség távirata.

elem kivárára készítette a francia kormányzatot,⁴³⁸ és erősen hatott régióink egyes államaival fenntartott kapcsolataira is. A Szovjetunió kiemelt helyzete megmaradt, amit a kiváló Gorbacsov–Mitterrand viszony nyilván csak erősített. Továbbra is érvényesült az a francia szemlélet, hogy az egyes közép-kelet-európai országokban végbemenő változások helyeslését a szovjet álláspont függvényévé tegyék. Ezért nem tartották például aktuálisnak, hogy Magyarország felvesse a Varsói Szerződésből való kilépést. Ekkor sem hiszik ugyanis el, hogy Moszkva valóban „elengedte” a térséget. A katonai-biztonságpolitikai bizalmatlanság Moszkva irányában tehát nem csökkent. A francia hivatalos megfigyelők Gorbacsov személyes helyzetéhez kötötték a persztrojka sorsát, és 1989 őszén is lehetségesnek tartották a visszarendeződést.⁴³⁹ A szovjet tényező további jelentőségét mutatta, hogy Franciaország elfogadta a Szovjetunióknak Gorbacsov és Reagan máltai találkozásánál a közép-kelet-európai változások kapcsán támasztott feltételeit, amelyek a szövetségi rendszerek fenntartására és az európai határok sérthetetlenségére vonatkoztak. A francia illetékesek a magyar kormánnyal is e kereteken belül kívántak együttműködni.⁴⁴⁰

Annak ellenére, hogy francia elemzők a lengyel gazdaság helyzetét katasztrofálisnak minősítették, Lengyelország privilegizált helyzete a német kérdésben lehetséges háttvédszerepe, a történelmi tradíciók, a franciaországi lengyel emigráció és a lengyel eladósodásban játszott francia szerep miatt tovább erősödött. E tényezők kényszerítették a francia vezetést, hogy – az esetleges francia belpolitikai viharokat is megelőzendő – gazdasági segítséget nyújtson Varsónak.⁴⁴¹ A továbbra is kiemelt partnernek tekintett Magyarország francia megítélését viszont rontotta, hogy még mindig instabilnak látták politikai helyzetét.⁴⁴² Az NDK-val kapcsolatos francia irányvonalat főként a német-kérdés és az ország gazdasági-politikai helyzete határozta meg. A francia kormányzat azt szerete volna, ha Kelet-Németországban jelentős ideológiai-politikai liberalizálódás megy végbe, de destabilizálódás nélkül, és így az ország továbbra is piacul szolgálhat a francia termékek számára (pl. Airbus, gázturbinák). Csehszlovákia, Bulgária és Románia irányában a francia kormányzat részéről továbbra is passzivitás és kivárá volt tapasztalható. Ideológikus érvekkel a belső reformok szükségességét hangsúlyozták. Igyekeztek felhasználni Mitterrand csehszlovákiai és bulgáriai

⁴³⁸ KI: 98/1989 (004175) (1989. november 7.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai folyamatok francia megítélése, különös tekintettel hazánkra.*

⁴³⁹ KI: 93/1989 (001071/3) (1989. november 10.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország külpolitikai törekvései.*

⁴⁴⁰ KI: 00724/8 (1989. november 17.), a párizsi magyar nagykövetség távirata.

⁴⁴¹ KI: 93/1989 (001071/3) (1989. november 10.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország külpolitikai törekvései.*

⁴⁴² KI: 98/1989 (004175) (1989. november 7.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai folyamatok francia megítélése, különös tekintettel hazánkra.*

látogatásait a francia szerep bizonyítására⁴⁴³, sőt a csehszlovák illetve bulgár rendszer bomlasztására is. A francia elnök Prágában és Szófiában is reggelire látta vendégül a legjelentősebb cseh és bolgár ellenzékieket.⁴⁴⁴

Mitterrand 1989. október 25-én Strasbourgban az Európai Parlament előtt elmondott beszéde volt a francia vezetés részéről az első kísérlet a Közép-Kelet-Európában zajló átalakulási folyamat összefoglaló értékelésére. Az elnök a második világháború óta bekövetkezett legjelentősebb változásnak nevezte a történeteket, és azok elősegítésére szólította fel Nyugat-Európát. A korábbi francia törekvésekkel összhangban egyeztetett fellépést javasolt a beruházások, a környezetvédelem és a továbbképzés terén. Franciaország támogatásáról biztosította a „szabadság nevében megmozdult népek” „lendületét” és „reményeit”.⁴⁴⁵

A gyakorlati lépéseket tekintve a francia külpolitika Közép-Kelet-Európa irányában igyekezett maximálisan kiaknázni azokat a lehetőségeket, amelyek Mitterrand-nak az Európai Gazdasági Közösség 1989 második felében betöltött soros elnöki pozíciójából fakadtak. Így az EGK, majd a Lengyelország és Magyarország megsegítésére összeült huszonnégy ország nevében közös akciókat sürgethetett, ami nyilván az NSZK intenzív térségbeli jelenlétének ellensúlyozására is szolgált. Politikai tevékenységének alátámasztására Párizs gazdasági kapcsolatait is növelni próbálta térségünkben: új fejlemény, hogy a vállalatok egyszerű tájékoztatásán túl állami eszközökkel is ösztönözték az érdeklődést a francia vállalatok nagyfokú óvatosságának leküzdésére. Ennek első példája a lengyelországi tőkebefektetéseket támogató 4 milliárd frankos francia kormánygarancia volt.⁴⁴⁶

Érdemes itt röviden utalni, hogyan viszonyult 1989 őszén a francia kormányzat régióink országainak az EGK-hoz történő csatlakozásához. Mitterrand Strasbourg-i beszédében a tagság gyors megszerzése helyett átmeneti integrálódási formák keresését szorgalmazta. Ekkoriban a párizsi illetékesek a csatlakozás témájának a pusztá felvetését is korainak tartották. A későbbiekben viszont a közép-kelet-európai rendszerváltásokkal együttjáró társadalmi feszültségek és megrázkódtatások hatásainak mérséklésére mintegy „fájdalomcsillapító” gyanánt a diplomáciai csatornákon és a tömegtájékoztatásban egyaránt gondosan felszínen tartották a tagság lehetőségének sőt szükségszerűségének témáját, kerülve

⁴⁴³ KI: 93/1989 (001071/3) (1989. november 10.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország külpolitikai törekvései*.

⁴⁴⁴ Schreiber, i. m. pp. 193–195.

⁴⁴⁵ KI: 98/1989 (004175) (1989. november 7.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A kelet-európai folyamatok francia megítélése, különös tekintettel hazánkra*. Valamint: Schreiber, i. m. p. 199.

⁴⁴⁶ KI: 97/1989, a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Kétoldalú kapcsolataink helyzete, javaslat azok fejlesztésére*.

azonban a csatlakozás időpontjának pontos megnevezését. Az „európai közeledés” mítosza a nyugati szolidaritás bizonyos gesztusaival karöltve a társadalmi robbanás és destabilizálódás elkerülésére a jelen nehézségeit volt hivatva csökkenteni, perspektívát adva a jövőre nézve. Ezt a célt szolgálta a későbbiekben Jacques Chirac köztársasági elnökként 1996–1997-ben tett nagyszabású közép-kelet-európai látogatássorozata is.

A francia vezetés által 1988 szeptemberében elindított keleti nyitás hatását a magyar diplomácia is érzékelte. A magyar–francia politikai kapcsolatok valóban sűrűbbé váltak: 1989. februárban Laurent Fabius a Nemzetgyűlés Elnökeként Magyarországra jött. A francia parlamenti bizottságok küldöttségei gyakrabban látogattak Budapestre (például a Nemzetgyűlés pénzügyi és a Szenátus jogi bizottságának delegációi). 1989 áprilisában az Államtanács elnöke is Budapestre utazott. A miniszteri tárcák közti kapcsolatok szintén megélénkültek: magyar miniszterek párizsi útjai mellett a francia külkereskedelmi, közlekedési és belügyminiszter is Budapest vendége volt. Az államtitkári és miniszterhelyettesi látogatások ugyancsak gyakoribbá váltak.⁴⁴⁷ A párizsi magyar nagykövetség a Quai d’Orsay illetékesei részéről tapasztalható hozzáállás megváltozásáról tudósított. Francia oldalról a korábbiaknál sokkal erőteljesebb, minden területre, vagyis a politikai mellett a gazdasági-kereskedelmi, a műszaki-tudományos és a kulturális területekre egyaránt érvényes együttműködési szándék nyilatkozott meg: süríteni kívánták a politikai találkozókat, és a küszöbön álló elnöki látogatás „utógondozására” szakminiszteri tárgyalásokat javasoltak. Kapcsolatfejlesztési törekvéseik bizonyítására Mitterrand látogatását is mielőbb realizálni kívánták. Kinyilvánították, hogy „szilárd elhatározásuk” a magyar és a lengyel reformfolyamatok támogatása, és, hogy e két országot kiemelten kezelik.⁴⁴⁸ Magyarország európai integrációs törekvéseinek francia támogatását ekkor már minden lehetséges alkalommal hangsúlyozták.⁴⁴⁹ Különösen a gazdasági kapcsolatok fejlesztését szorgalmazták.⁴⁵⁰ Noha 1989 tavaszán a francia gazdasági körök aggodalma Magyarország esetleges destabilizálódása miatt csökkentette érdeklődésüket az együttműködés iránt, az őszi hónapokban a magyar külügy már növekedést regisztrált ezen a téren is, különösen a banki szférában. Úgy tűnt, hogy ezt ezúttal a francia állami adminisztráció is segíti: 1989-ben Nemzetközi Bankárképző Központ nyílt Budapesten, és a korábban Magyarország iránt passzívan viselkedő Crédit Lyonnais bank is megmozdult. A tőkebektetési lehetőségek iránti

⁴⁴⁷ Uo.

⁴⁴⁸ KI: 00724/6/1989 (1989. október), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*.

⁴⁴⁹ KI: 1104/7/1989 (1989. november 29.), a párizsi magyar nagykövetség távirata.

⁴⁵⁰ KI: 00724/5/1989 (1989. október 13.), a párizsi magyar nagykövetség távirata.

francia érdeklődés szintén növekedett, áttörés azonban ezen a téren ekkor még nem következett be.⁴⁵¹

A Ceausescu-rendszer 1989. decemberi összeomlása a közép kelet-európai átalakulási folyamat során eddig nem tapasztalt reakciókat váltott ki a francia kormányzat részéről. A korábbi „kivárás” illetve a nyugati egyeztetés szorgalmazása helyett ekkor – nyilván az események drámaiságával is összefüggésben – azonnal, önállóan és erőteljesen léptek fel: nyomban szervezni kezdték a humanitárius segítségnyújtást. A politikusok nyilatkozatai által és a tömegkommunikáció egyéb módszerei révén igyekeztek mozgósítani Franciaország közvéleményét. Dumas külügyminiszter december 24-én kijelentette: „Franciaország kész minden új helyzetre megfelelően reagálni, s ha egy külföldi fegyveres közbelépésre lenne szükség, az első sorban állna”. Az a tény viszont, hogy a humanitárius segítségnyújtáson túl a gazdasági-pénzügyi támogatásra való készség francia részről alig jelentkezett, beilleszthetővé teszi Románia esetét a francia külügy térségünkkel kapcsolatos eddigi politikájába. A minimális anyagi befektetésre való törekvés ugyanis Franciaországnak a régiókban zajló változásokhoz való hozzáállását általánosan jellemezte. A kaotikus helyzet következtében a francia diplomácia a román belpolitikai fejlemények alakulását meglehetősen bizonytalanággal szemlélte. Az erdélyi magyar kisebbség jogainak védelmében 1990. január 19-én Budapesten elhangzott Mitterrand-beszéd pedig maga után vonta a Ceausescu utáni francia–román kapcsolatok első diplomáciai feszültségét.⁴⁵²

Az 1989 végén a Közép-Kelet-Európa politikai helyzetében azévből következett, korábban hihetetlennek tűnő változások ellenére a francia vezetés továbbra is kétségekkel tekintett régióink jövőjére főként a szovjet belpolitika növekvő zavara miatt.

Az 1989. december 31-én elmondott televíziós köszöntőjében Mitterrand elnök meghirdette az általa – szakértők megkérdezése nélkül – kidolgozott Európai Konfederáció elnevezésű tervet. Ez az intézmény magában foglalta volna a kontinens összes országát, lehetővé téve „állandó kapcsolatukat, a békét és a biztonságot”. A belépés feltételeként az egyes országok pluralista és demokratikus intézményrendszere volt előírva. A francia elnök elképzelései szerint ez a konföderáció olyan politikai és intézményes keretet jelentett volna, melyen belül az Európai Gazdasági Közösség alapvető viszonyítási pontként szolgált volna olyan országok számára is, melyeknek teljes körű integrációjára csak a távoli jövőben kerülhetne sor. Az átalakuló közép-kelet-európai országok nagy része azonban elutasította a

⁴⁵¹ KI: 00724/6/1989 (1989. október), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*.

tervezetet, mivel nem kapott benne helyet a számukra referenciát jelentő Egyesült Államok. Továbbá a térség kormányai úgy érezték, az Európai Konföderáció csak egy módszer arra, hogy országaikat meghatározatlan ideig a EGK-án kívül tartsák.⁴⁵³

A Mitterrand-féle konföderációs terv a közép-kelet-európai térség stabilitását is növelni kívánta, hogy elkerülje a „robbanást és a visszatérést 1919 Európájához”... A francia külpolitika ugyanis, amint fentebb is jeleztük, tartott a kommunizmus évei alatt lefolytott nemzeti-nemzetiségi ellentétek robbanásszerű feltörésétől. Ennek a veszélynek az elhárításához kívánt hozzájárulni Mitterrand 1990. január 19-én Budapesten elmondott beszédének következő passzusa: „a kisebbségek jogainak tiszteletben tartása meghatározó jelentőségű, ha el akarjuk kerülni azt, hogy megkérdőjelezzék a Versailles-i szerződésből vagy a második világháború után létrejött megállapodásokból öröklött határokat – még ha ezek a szerződések és megállapodások tökéletlenek is. Ebben minden európai ország egyetértett a helsinki tanácskozáson. Magától értetődő, hogy ahol kisebbségek vannak, azoknak jogaik teljes birtokában kell lenniük.” E kijelentést a számos kérdésben igen megosztott román politikai élet egységesen visszautasította.⁴⁵⁴ A hatalmas román tiltakozást látva pedig a francia külügy később tartózkodott attól, hogy az erdélyi magyar kisebbséggel kapcsolatos Románia és Magyarország közötti vitában valamelyik fél mellett nyíltan kiálljon.⁴⁵⁵

Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájának 1990-ben megragadható hangsúlyai, a térségben végbement hatalmas változások ellenére, a korábbi évekhez nagyrészt hasonlóan alakultak. Lengyelország és Magyarország továbbra is az élen állnak. Varsó felértékelődését a német kérdés kapcsán fentebb már jeleztük. A lengyel gazdasági helyzet miatt azonban a francia–lengyel viszony gazdasági alapjai továbbra sem voltak erősek. Magyarország tekintetében a francia diplomácia a korábbi erős bizonytalanság után megelégedéssel nyugtázta a békés, kiszámítható, stabil, szélsőségektől mentes, demokratikus átmenetet. Kedvezően fogadták, hogy az 1990. áprilisi választások eredményeként erős parlamenti támogatottságot élvező, stabil kormány alakult. Mindez hozzájárult a francia külpolitikában Magyarországról, mint kiszámítható, stabil partnerről fokozatosan kialakuló képhez. Párizs továbbra is újra és újra támogatásáról biztosítja a magyar kormányzat európai integrációs

⁴⁵² KI: 14/1990 (00799/1990) (1990. február 7.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia–román kapcsolatok új aspektusai*.

⁴⁵³ Bozo, i. m. pp. 99–100; Schreiber, i. m. p. 207.

⁴⁵⁴ KI: 14/1990 (00799/1990) (1990. február 7.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia–román kapcsolatok új aspektusai*.

⁴⁵⁵ KI: 19/1990 (0079/1) (1990. április 2.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia külpolitikai törekvések alakulása*.

törekvéseit. A francia gazdasági körök ekkor már egyik fő regionális célpontjuknak tekintik Magyarországot, ahol a korábbi „nagy üzletek” erőltetése helyett inkább a közvetlen vállalkozói együttműködésre helyezik a hangsúlyt. Ekkoriban úgy látták, hogy Magyarországon és Csehszlovákiában a legérettebbek a feltételek a piacgazdaságra. A fokozatosan az „élcsoporthoz” közelítő Prága esetében a francia külügy lehetőséget látott a gyors gazdasági modernizációra francia részvétellel. Csehszlovákia a német egyesülés miatt is új jelentőséget kapott. Románia viszont a Ceausescu-rendszer bukása ellenére sem nyerte vissza korábbi privilegizált partneri státusát. Sőt, a Mitterrand budapesti beszédére reagálva küldött román tiltakozó jegyzék hatására egy időre újra feszültté vált a két ország viszonya. Románia, valamint a korábban szintén különleges figyelmet kapott, és ugyancsak „frankofil” országgént számon tartott Jugoszlávia belpolitikai instabilitásuk miatt a francia kormány, az ellenzék és a pénzügyi körök hosszútávú elképzeléseiben egyaránt a bizonytalanság érzetét erősítették fel, miközben felértékeltek magyar a relációt.⁴⁵⁶

A hidegháború korszaka Európában 1990 novemberében az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia keretében aláírt Párizsi Kartával ért szimbolikusan véget, mely ceremónián a közép-kelet-európai országokat már új vezetőik képviselték.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a Mitterrand második elnöki periódusának elején kezdeményezett keleti nyitási politika – a kelet-nyugati kapcsolatokban végbemenő korszakváltással együtt – nem módosította lényegesen a francia külpolitika addig meghatározó prioritásait (elkötelezettség a nyugati szövetségi rendszerben, az önálló atomtőerő, az EGK-án belüli vezető szerep igénye stb.), csak bizonyos hangsúlyeltolódást hozott.⁴⁵⁷ Közép-Kelet-Európa jelentősége a francia külpolitika egészét tekintve a most vizsgált időszakban átmenetileg megnövekedett, mivel a szovjet blokkban végbement változások nagymértékben hatottak a francia kormány által egyértelmű prioritásként számon tartott kérdésekre, így a szovjet blokk ellensúlyszerepére az Egyesült Államokkal és Németországgal szemben. Az új keleti politika egyik deklarált célja volt, hogy a versenyképességi gondokkal küszködő francia ipar számára új piacokat szerezzen: vagyis a gazdasági kapcsolatok építése elvileg kiemelt hangsúlyt kapott. A gyakorlatban azonban a francia külügy továbbra is túlnyomórészt politikai és nem gazdasági eszközökkel közelített

⁴⁵⁶ KI: 14/1990 (00799/1990) (1990. február 7.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia–román kapcsolatok új aspektusai*; uo. 19/1990 (0079/1) (1990. április 2.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *A francia külpolitikai törekvések alakulása*; uo. 001638/1990 (1990. április 11.), a párizsi magyar nagykövetség távirata; uo. 002017/1990 (1990. május 22.), a párizsi magyar nagykövetség távirata.

régiókhöz. Fellépése során az erőteljes diplomáciai, ideológiai és kulturális jelleg⁴⁵⁸ céljainak megvalósításához elégtelen pénzügyi háttérrel párosult. Újdonságnak számít az ideológiai töltés felerősödése, ami az emberi jogokra való gyakori hivatkozásban és a szociáldemokrata eszmék propagálásában nyilvánult meg.

Régiókban világosan megmutatkozott a francia külpolitika más térségekben is gyakran megfigyelhető jellemzője: az ambíciók és a rendelkezésre álló eszközök közti feszültség. Az ellentmondás feloldására az olyan látványos, de nagyobb anyagi és energiabefektetést nem igénylő akciók tűntek alkalmasnak, mint Mitterrand 1988–1989-es látogatássorozata a közép-kelet-európai országokban.⁴⁵⁹ Az is valószínűsíthető, hogy az NSZK korlátozásának szándékán túl éppen a francia források szerény volta készítette a párizsi vezetést arra, hogy átalakuló térségünkben ne egyedül, hanem főként nyugati kormányközi szervezetek – így az EGK, a G-7 és a brüsszeli 24-ek – tagjaként hallassa hangját, és javasolja a nyugati erőfeszítések összehangolását.

A nagyrészt tehát továbbra is politikai és nem gazdasági jellegű közép-kelet-európai francia aktivitás kevésbé váltotta be a párizsi kormányzat kezdeti reményeit. A térségünk és Franciaország közti gazdasági kapcsolatokban alig figyelhető meg előrelépés. A francia vezetés így nem jutott közelebb az NSZK, Olaszország és Nagy-Britannia régiókban már elért eredményeihez. Továbbá alig volt hatással a térségünkben lezajlott rendszerváltási folyamatra. A francia külpolitika változatlan elemének tekinthető a térség országaihoz való közeledés erősen szelektív jellege. A változatos és a rendszerváltás időszakában is többször módosuló szempontrendszer alapján kialakult prioritási sor állandó elemének tekinthető Lengyelország és Magyarország kiemelt helyzete.

Közép-Kelet-Európa többi államához hasonlóan Magyarország továbbra is nagy jelentőséget tulajdonított a Franciaországgal való kapcsolatok fejlesztésének. Egyre válságosabbra forduló gazdasági helyzetében Párizstól gazdasági-pénzügyi segítséget remélt, továbbá az immár önállóvá vált külpolitikai törekvéseinek, főként európai integrációjának és a határokon túli magyar kisebbségek védelme érdekében tett lépéseinek a támogatását. A magyar diplomácia változatlanul fontosnak tartotta a Franciaországhoz való közeledést, mivel továbbra is úgy látta, hogy Nyugat-Európa egyik vezető hatalmaként, nagy befolyással rendelkezik az európai integrációban és jelentős szerepet játszik a világpolitikában is. Ekkor is

⁴⁵⁷ KI: 001071/1/1989 (1989. május), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Franciaország külpolitikája*.

⁴⁵⁸ KI: 24/1989 (1989. március 7.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország új keleti politikájának határai – a kelet-európai folyamatok francia megítélésének tükrében*.

„elengedhetetlenül” fontosnak ítélték magyar részről a kezdeményező fellépést. A magyar fél által is elsődlegesnek tekintett gazdasági kapcsolatépítés főként a Franciaországgal folytatott kereskedelem fellendítésére, működő tőke behozatalára, ipari kooperációk megvalósítására (pl. Thomson–Videoton kapcsolat színestelevízió család fejlesztésére és gyártására), magyarországi székhelyű vegyesvállalatok létrehozására és a francia régiókban való piacbővítésre irányult.⁴⁶⁰ A parlamenti kapcsolatok elmélyítését is a gazdasági együttműködés fejlesztésének szolgálatába kívánták állítani. Magyarországnak a hidegháborús korszak lezárultával kialakuló új nemzetközi környezetbe való beilleszkedését elősegítendő, a magyar kormányzat kifejezte igényét, hogy Párizs – EGK-beli befolyását felhasználva – segítse elő, hogy az Európai Gazdasági Közösségben és a 24-ek között a magyar reformok pénzügyi támogatásáról a magyar kormány igényeinek megfelelő döntés szülessen. Kérték továbbá az „állami kereskedelmű ország” minősítés megszüntetését, a COCOM-előírások enyhítését és az általános vámkedvezmények rendszerének megadását. A magyar külügy fontosnak tartotta Franciaország megnyerését az EGK-hoz, az OECD-hez és az EFTA-hoz való magyar kapcsolódás érdekében is. Kulturális téren pedig újabb ösztöndíjak felajánlását szorgalmazták Magyarországnak „Európához” való szorosabb kapcsolódásának előmozdítására.⁴⁶¹ Mindazonáltal a közép-kelet-európai országok a látványos francia diplomáciai gesztusok ellenére is valójában alacsony szintű francia érdekeltség miatt igen kevésbé tudtak hatni a francia külpolitika alakulására. Amint Magyarország esetében láttuk, az 1988 őszétől jelentkező nagyobb francia fogadókészség kihasználásán, a kapcsolatfejlesztés diplomáciai szorgalmazásán, és az e cél előmozdítására alkalmasnak látszó személyek és csoportok meghívásán túl vajmi keveset tehettek.

Franciaország tehát a párizsi kormányzat meghirdetett céljai és a közép-kelet-európai partnerek kinyilvánított törekvései ellenére továbbra is igen csekély szerepet játszott térségünkben különösen az immár egyesülő Németországhoz és a régiókban ezidőtájt megjelent Egyesült Államokhoz képest.

Az 1989–1990-ben lezajlott közép-kelet-európai rendszerváltások nyomán a térség iránti érdeklődését továbbra is hangsúlyozó francia kormányzatnak új feltételekkel kellett szembesülnie. A Szovjetunió katonai és politikai visszahúzódásával térségünk államainak –

⁴⁵⁹ KI: 93/1989 (001071/3) (1989. november 10.), a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Franciaország külpolitikai törekvései*.

⁴⁶⁰ KI: 00180/5/1988 (1988. szeptember), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*; uo. 00724/6/1989 (1989. október), a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztályának feljegyzése, *Magyar–francia kapcsolatok*.

⁴⁶¹ KI: 97/1989, a párizsi magyar nagykövetség jelentése, *Kétoldalú kapcsolataink helyzete, javaslat azok fejlesztésére*.

Németország erős és aktív jelenléte, valamint az Egyesült Államok megjelenése ellenére is – lehetősége nyílt a korábbinál önállóbb külpolitika folytatására. Ezen országok mozgásterét azonban erőteljesen determinálta, hogy Közép-Kelet-Európában a rendszerváltások eredményeként hatalomra került kormányzatok és az egyes országok közvéleménye túlnyomórészt a „Nyugathoz”, vagyis az európai integrációhoz (EGK, EU) és a NATO-hoz való csatlakozást kívánta. A régió államainak eltérő fejlődése továbbra is megmarad, sőt tovább fokozódik ezúttal az új nemzetközi gazdasági és politikai viszonyokhoz való adaptálódás sikerességével összefüggésben. Jugoszlávia pedig akut válsággóccá válik. Franciaország 1990 után is igen korlátozott politikai és gazdasági eszközökkel rendelkezett a térség fejlődésének tényleges befolyásolásához. Közép-Kelet-Európa pedig heterogenitásából és viszonylag gyenge gazdasági-katonai súlyából kifolyólag perspektívikusan sem töltheti be a szovjet blokknak illetve a Szovjetuniónak a francia külpolitikában játszott korábbi szerepét: vagyis nem lehet hatékony ellensúly az egyesült Németországgal, még kevésbé az Amerikai Egyesült Államokkal szemben.

III. Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájának jelene

*Napjaink francia külpolitikájának fő vonásai*⁴⁶²

Franciaország nemzetközi helyzetének és külpolitikai prioritásainak fő elemei 1990 óta változatlanok: mint az Európai Unió egyik meghatározó szereplője, az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagja, a G7/8- csoport befolyásos résztvevője jelentős nemzetközi tekintélynek örvend. A de Gaulle által kijelölt hagyományokat követve középhatalmi helyzetén túltekintő globális célokat fogalmaz meg, melyek megvalósításában elsősorban az európai integrációra kíván támaszkodni. A francia külpolitika céljának tekinti, hogy a világpolitikában érvényesülő egyoldalú amerikai dominancia helyett multipoláris világ jöjjön létre, s ezen belül az európai gazdasági és politikai egység megerősödjön. Oroszországgal és Kínával való kapcsolatait is ennek jegyében fejleszti.

A 2002. júniusi törvényhozási választások nyomán megszűnt Jacques Chirac elnök és a baloldal politikai „társbérlete”, és a nagyobb politikai mozgásszabadsághoz jutott francia jobboldali vezetés a korábbinál határozottabb módon igyekszik külpolitikai céljait érvényesíteni: erőteljesebben szembenáll a „hiperhatalminak” tekintett amerikai külpolitikával (pl. Irak ügyében). A korábbiaknál is aktívabban lép fel az Európai Unió intézményi átalakítása, valamint közös kül- és védelmi politikája érdekében fokozva az együttműködést Németországgal. Újra éleszti afrikai jelenlétét, miközben fenntartja erős kapcsolatait az észak-afrikai mediterrán térséggel és kisebb, de számottevő mértékben egyes közelkeleti és ázsiai államokkal (főként Kínával és Japánnal).

A Párizs által továbbra is alapvető fontosságú szövetségesnek, de egyben versenytársnak is tekintett Washingtonnal szemben a francia kormányzat számos nemzetközi kérdésben különvéleményt fogalmaz meg és képvisel. Így hangsúlyozza a kulturális és nyelvi kivétel és különbözőség elvének fontosságát az Egyesült Államoknak tulajdonított uniformizációval és a negatív értelemben vett globalizációval szemben. Az iraki válság kapcsán még inkább kiemelt kérdésnek tekintett terrorizmus elleni harc során a katonai intézkedéseken túl a fejlett és a fejlődő országok vonatkozásában meglévő egyenlőtlenségek

⁴⁶² Franciaország jelenlegi általános külpolitikájáról, valamint a Közép-Kelet-Európa politikájáról szóló alfejezetet a Külügyminisztériumtól kapott írásbeli és szóbeli tájékoztatók, továbbá magyar és francia

csökkentését és a helyi válságok rendezését is elengedhetetlenül fontosnak tartja. A nemzetközi közösség egészét fenyegető terrorizmus ellen kollektív megoldásokat sürget, melynek egyedüli legitim keretének az ENSZ intézményeit tartja (melynek Biztonsági Tanácsában Franciaország vétójoggal rendelkezik). A Bush adminisztráció Párizs által egyoldalúnak tekintett lépéseit – például a nemzetközi büntetőbíróság vagy a kyotói jegyzőkönyv ügyében – rendszeresen kritizálja. A 2000 őszen kiújult izraeli–palesztín konfliktus kapcsán a francia vezetés több ízben kifogásolta az Egyesült Államok szerinte túlzottan Izrael-barát megnyilatkozásait.

A francia diplomácia első számú prioritásának tartott európai integrációs politikájának keretében továbbra is fenn kívánják tartani a szervezeten belüli különlegesen erős francia érdekérvényesítési képességet. A globális szinten jelentős európai hatalom létrehozása érdekében Párizs arra törekszik, hogy az Unió gazdasági versenyképessége növekedjen, nemzetközi politikai szerepe erősödjön, melyhez elengedhetetlenül fontosnak tartja az önálló európai védelmi képességek megteremtését és megerősítését. Az új tagállamok felvételétől és az alkotmányozási folyamat sikeres lezárásától szintén az Európai Unió gazdasági és politikai potenciáljának növekedését várják. Fokozni kívánják a szervezet szilárdságát, átláthatóságát, döntéshozatali rendszerének hatékonyságát, biztosítva a „gyorsabb haladásra kész államok” „megerősített együttműködésének” lehetőségét. E célok megvalósítására a francia kormányzat igyekszik visszaállítani a francia–német együttműködés, a „motor” jelentőségét. A francia külpolitika az Unió jövőbeli működését „nemzetállamok föderációjában” tervezi, vagyis a szoros, de a nemzetállam szerepét megőrző kormányközi együttműködésben. A választott európai elnöki és a külügyminiszteri poszt létrehozását ellenben támogatják.

A jelenlegi francia Közép-Kelet-Európa politika

A francia diplomácia magatartását a térségünkben lezajlott rendszerváltásokat közvetlenül követő években a kivárás jellemezte. Bizonytalanok voltak a régió fejlődésének irányát illetően, és lefoglalta figyelmüket a jugoszláv válság. Miután azonban Közép-Kelet-Európa kormányai elközelezték magukat az európai integráció mellett, a francia diplomácia igyekezett velük differenciált és országra szabott kapcsolatokat kiépíteni a „közös jövő” érdekében. A francia kormányzat – a többi nyugati vezetéshez hasonlóan – a régió politikai és

diplomákkal és más szakértőkkel folytatott háttérbeszélgetések felhasználásával készítettem el. Konzultációim

gazdasági stabilizációjában volt érdekelt. A cél megvalósításának fontos eszköze volt annak gesztusszerű kifejezése, hogy a szovjet befolyás alól felszabadult területek is Európához tartoznak. Az euroatlanti integráció lehetőségének felvillantásával, valamint a hitelek és befektetések révén arra törekedtek, hogy a közép-kelet-európai változások erőszak nélkül, békés reformok útján menjenek végbe. Az Európai Unió keleti irányú bővítési folyamatának megindulása után pedig a francia kormányzat nagy aktivitást fejtett ki a tagjelölt államok felkészítésében (például jumelage-mozgalom az egyes országok állami adminisztrációjának előkészítésére).

Az 1990-es évek közepén a francia külpolitika Chirac elnök által kezdeményezett felülvizsgálata és pragmatizálása befejezte azt az 1980-as évek elején elkezdett, majd 1988-ban felújított átértékelési folyamatot, amely újrendezte a de Gaulle által az 1960-as évek első felében főként a hagyomány szempontjai szerint kialakított Közép-Kelet-Európa koncepciót. A prioritásképzés legfontosabb szempontjává ekkor a rendszerváltások és az azzal összefüggő gazdasági-társadalmi reformok során mutatott teljesítmény vált. Így egyes francia orientációjúnak tekintett országok, melyek nem feleltek meg az „elvárásoknak”, még hátrább szorultak (Románia, Jugoszlávia). Míg a sikeresek, az európai uniós tagságra felkészültebb tagjelöltek, vagyis a potenciális politikai szövetségesek és gazdasági partnerek (Magyarország, Lengyelország) még inkább előtérbe kerültek. A térségbeli német befolyás korlátozására irányuló francia törekvés közben továbbra is érvényesült. A múltbeli, a két világháború közötti Közép-Kelet-Európára visszautaló negatív reflexek hatása a francia diplomáciában ma már nem érzékelhető. Párizs tudván, hogy az Európai Unió keleti kiterjesztésére sor fog kerülni, nem próbálta akadályozni a folyamatot, inkább saját jövőendő pozícióit erősítendő igyekezett szövetségesül megnyerni az esélyes tagjelölteket. A 2004. májusi csatlakozás után pedig továbbra is az egyes országokkal való kétoldalú viszony elmélyítésére törekszenek annak érdekében, hogy megértsék és képesek legyenek előre jelezni az EU döntéshozatalban várható állásfoglalásaikat. A 25 tagúra bővült Unióban a közép-kelet-európai államokkal kapcsolatos ismeretek bővítését a szorosabban együtt dolgozó országcsoportok várható kialakulása miatt is fontosnak tartja a francia kormányzat.

A francia Közép-Kelet-Európa politika élcsoportjában tehát jelenleg is Lengyelországot és Magyarországot találjuk. Varsó különleges jelentőségét az előbbi szempontokon túl a történelmi és Németországgal összefüggő geostratégiai okok is magyarázzák. A történelmi hagyomány ezúttal nem elsődleges, de az ettől függetlenül

listáját lásd a tanulmány végén.

meglévő érdekek hatását felerősíti. Lengyelországban a francia cégek számítanak a legnagyobb külföldi befektetőknek. A lengyel reláció kiemelt szerepét mutatja továbbá az 1991-ben létrehozott ún. „weimari háromszög”, vagyis a francia, a német és a lengyel elnökök, külügyminiszterek, valamint a belügyi, közlekedési és környezetvédelmi miniszterek rendszeres találkozói. A Varsóval folytatott európai integrációs tárgyalások nehézségei ellenére a francia fél mindvégig hangsúlyozta, hogy támogatja Lengyelország első körben való csatlakozását. A francia–lengyel viszonyban bizonyos feszültséget okozott, hogy a csatlakozási tárgyalásokat lezáró koppenhágai csúcsertekezlet után Lengyelország vadászrepülőgép-vásárlásánál az amerikai ajánlatot fogadta el. A francia politikai osztály jelentős része e lépést úgy ítélte meg, hogy a lengyel kormány miután nagy haszonnal lezárta a csatlakozási tárgyalásokat, politikai és gazdasági téren egyaránt az amerikaiak mellé szegődött. Az Unióban nagy országgént számon tartott, érdekeit határozottan képviselő Lengyelország a francia diplomácia számára nem könnyű tárgyaló fél. Mindazonáltal méreteinél fogva továbbra a legnagyobb és a legfontosabb térségbeli partnernek számít.

A Csehországgal való francia kapcsolatépítést visszafogja, hogy a francia külügy értékelése szerint az ország túlságosan német befolyás alatt áll. Ami Szlovákiát illeti, a Meciar-korszak stagnálása után a jelenlegi kormánnyal megélénkültek a kétoldalú kapcsolatok. A francia kulturális és gazdasági jelenlét egyre erősödik. Pozsony érdekltségét mutatja, hogy teljes jogú tagként kíván csatlakozni a frankofon mozgalomhoz.

Az 1980-as évek elejére megromlott román–francia viszony, mint láttuk, a Ceausescu-rendszer bukása után sem állt helyre. A romániai gazdasági helyzetet látva Párizs óvatos lett az ország európai integrációs törekvéseinek nyílt pártfogolásában is. Az iraki válságban Washington támogató magatartása (Tizek nyilatkozata) miatt Chirac Romániát Bulgáriával együtt név szerint kritizálta szerinte túlzottan „atlantista” álláspontja miatt. A francia közvéleményben jelenleg Romániáról élő nagyon rossz országimázs – például a Romániából tömegesen érkező koldusok, illegális bevándorlók miatt – szintén gyengíti Bukarest pozícióit a párizsi külügyben. Mindazonáltal az utóbbi másfél évben, bizonyára az olcsó munkaerő adta lehetőséget kihasználva, a romániai francia befektetések növekedését figyelhetjük meg.

A francia kormány fontosnak tartja az Európai Unió fokozottabb balkáni szerepvállalását, és a balkáni stabilizációt a közös európai védelmi politika fontos terepének tekinti. A térséggel kapcsolatos politikájában a 2000. novemberi zágrábi csúcson beindított Stabilitási és Társulási Folyamatból indul ki. Ennek keretében – ahogyan ezt a közép-kelet-európai rendszerváltások idején is megfigyelhettük – Párizs európai integrációs alternatívát kíván nyújtani a Nyugat-Balkán államainak, de ösztönzi a regionális együttműködést is. A

KFOR kontingensben Franciaország 5200 katonával van jelen. A térségbeli konfliktusok enyhítésére a francia külügy a politikai nyomás mellett elengedhetetlennek tartja a tartós külföldi katonai jelenlétet is. A délszláv utódállamok tekintetben: míg a Mitterrand-i francia külpolitika Szerbiát, mint Franciaország hagyományos szövetségesét ellenfeleivel szemben kizárólagosan támogatta, Chirac 1995-től kiegyensúlyozottabb politikát hirdetett meg. Jelenleg partnernek tekintenek minden olyan demokratikus államot, amely magáévá tette az euroatlanti értékrendet. A szerbbarát francia külpolitikában frusztrációt okozó Milosevics-uralom után Kostunica hatalomra jutását a demokráciához való visszatérésként értékelték. Noha a jelenlegi horvátországi vezetést a francia diplomácia kedvezően ítéli meg, Párizsban fontosnak tartják az előremutónak tekintett változások megerősítését. Zágráb európai integrációját csak hosszabb távon tartják elképzelhetőnek. A francia tőke alig van jelen Horvátországban. A 2004. májusban uniós tagságot elnyert Szlovénia francia hivatalos megítélése nagyon pozitív.

A magyar–francia viszony napjainkban

A magyar–francia kapcsolatoknak az 1990-es években végbement hatalmas arányú fejlődése nyomán Franciaország – a magyar diplomácia megítélése szerint – Magyarország egyik legfontosabb szövetséges, „stratégiai partnere” lett politikai, gazdasági és kulturális értelemben egyaránt. A francia kormányzat, amely kezdettől fogva támogatta a magyar európai integrációs törekvéseket, Magyarországot jelenleg mint az Európai Unióban is számos kérdésben azonos álláspontot elfoglaló partnert kezeli. A közös érdeklődésre számot tartó témák közé tartozik a kulturális és nyelvi sokszínűség kérdése, a mezőgazdasági termelőknek szánt közvetlen kifizetések ügye, valamint a kül- és biztonságpolitikai együttműködés. Magyarország – különösen méretéhez képest – ma Franciaország első számú partnere Közép-Kelet-Európában. Chirac 2004-es újraválasztásának beszédében az Európai Unió belüli „élcsoporthálózat” gyakorlati megvalósításához Csehország és Görögország mellett Magyarországot nevezte meg mint lehetséges együttműködőt.

A francia részről a magyar relációnak tulajdonított kiemelt jelentőséget mutatja az állandósult magas szintű kapcsolattartás, valamint a rendszeressé vált külügyminiszeri és miniszterelnöki találkozók. 2001 júniusában került sor a magyar köztársasági elnök francia protokoll szerint kiemelt állami látogatására Franciaországban. Jelzés értékű, hogy a 2002 júniusában megalakult új francia kormány európaiügyi minisztere, Noëlle Lenoir az uniós

tagjelöltek közül Magyarországra látogatott először, Dominique de Villepin külügyminiszter 2002. októberben szintén. Az 1997-ben elnökként már Magyarországon járt Chirac, 2004. februári budapesti útja nem csak az európai uniós csatlakozás előtti utolsó látogatás volt egy tagjelölt országban, de a francia államfő egyetlen 2004-re tervezett vizitje is a régióba. Eredetileg szintén Magyarországnak szánt francia gesztus volt, hogy Chirac a 2003. júniusban Athénben tartott csúcstalálkozón megértőnek mutatkozott a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak kérdését illetően. A Franciaországban jelentős személyiségnek számító jelenlegi francia nagykövet, Dominique de Combles de Nayves delegálása (korábban a védelmi miniszter kabinetfőnöke volt), szintén Budapest fontosságát van hivatva hangsúlyozni. A nagykövet nyilvános beszédeinek tanúsága szerint fontosnak tartja a magyar–francia kapcsolatokban még ma is tehertételnek számító trianoni kérdés tudományos feltárását és a trauma – német–francia megbékélés mintájára történő – feloldását.

A francia diplomáciában jelenleg Magyarországnak tulajdonított különleges figyelem, mint fentebb bemutattuk, hosszabb történelmi fejlődés eredménye. A 1956-os forradalom és a menekültek befogadása nagy szerepet játszott az érdeklődés feléledésében. Később a francia külügyi körök nagy figyelemmel követték a kádári reformokat látva a növekvő különbségeket az egyes szocialista országok belpolitikai helyzete között. Magyarország presztizsét tovább növelte a közép-kelet-európai rendszerváltások idején játszott kezdeményező szerepe (például az NDK menekültek átengedése Ausztriába). A magyar vezetés józannak és megfontoltnak ítélte, a konfliktusok megoldására törekvő szomszédságpolitikája, a területi követelések realista mellőzése szintén igen jó benyomást tett Párizsban. Magyarországról a térségen belül a „legkönnyebb”, kiszámítható, jó partner képe él a párizsi illetékesek tudatában. Olyan országgént tartják számon, amely megfogalmazza ugyan a maga sajátos érdekeit az Európai Unión belül (például hogy legyen minden országnak biztosa az Európai Bizottságban), de ezek megvitatásakor rugalmasságot tanúsít. Értékelik továbbá Magyarországnak a transzatlanti kapcsolatokban mutatott óvatosságát, hogy nem kötelezi el magát egyoldalúan az Egyesült Államok mellett. Így Budapest az Unió álláspontját támogatja az amerikai acélimporttal kapcsolatos vitában is. Párizsban azért is fontosnak tartják, hogy megnyerjék Magyarországot a francia uniós érdekérvényesítéshez, mert a két ország több jelentős kérdésben hasonló álláspontot foglal el (pl. mezőgazdasági támogatások ügye). Továbbá arra számítanak, hogy a magyar fél más tagállamoknál nagyobb aktivitást fog mutatni az Unió további elmélyítésében. Magyarország kiemeltségét erősíti, hogy a magyar gazdaságot Franciaországban évek óta igen pozitívan ítélik meg. A francia gazdasági szaksajtó Magyarországot a legfelkészültebb vagy az egyik legfelkészültebb tagjelölt országnak tartotta,

és az 1990-es években Magyarországot ítélték a legnagyobb tőkevonzó képességgel bíró közép-kelet-európai országnak. További érvnek számít a francia illetékesek számára Magyarország központi fekvése a régióban. Úgy vélik továbbá, hogy a térségre vonatkozó ismereteivel az Unió és ezen belül Franciaország számára is összekötő kapocs lehet a Balkán és Ukrajna felé (például az ún. szegedi kezdeményezés: magyar–román–francia együttműködés Szerbia irányában, vagy a nyíregyházi folyamat Ukrajna vonatkozásában). Francia gazdasági körökben pedig lehetséges „hídfeállásként” tekintenek Magyarországra: számos francia vállalat Közép-Kelet-Európán belül először itt telepszik meg, majd innen terjeszkedik tovább.

Magyarországnak a francia Közép-Kelet-Európa politikán belüli felértékelődése a kétoldalú kapcsolatok nagyarányú fejlődését eredményezte politikai, gazdasági, turisztikai és kulturális téren egyaránt. Az 1960-as évektől kiépített és évtizedekig kevésbé kihasznált keretek a rendszerváltás után fokozatosan megteltek tartalommal. Mára a magyar–francia kapcsolatok 1990. előtti szintjénél sokal összetettebb, szorosabb és mélyebb együttműködés alakult ki. A politikai viszony magas szintjét mutatja az élénk tárcaközi kooperáció: 2003-ban például Budapesten járt a francia kutatásügyi, a kulturális és az igazságügyminiszter is. A parlamenti kapcsolatok vitalitását a baráti csoportok tevékenységén túl a francia Nemzetgyűlés és a Szenátus elnökeinek 2002. őszi magyarországi és a magyar házelnök 2003. januári franciaországi látogatása bizonyítja. 2001. májusában Budapesten rendezték a Frankofón Képviselők Parlamenti Közgyűlésének ülészakát is. Az önkormányzati együttműködés új fejleménye, hogy az eddig is meglévő városok közötti kapcsolatok mellett a regionális és megyei szintű kapcsolatépítés szintén megindult (például a Balaton környéki három magyar megye és a Pays de La Loire régió kooperációja).

A magyar–francia gazdasági kapcsolatok fejlődésének lendületét illusztrálja, hogy 2001. végén az áruforgalom több mint ötszöröse volt az 1990-es szintnek. 1995–1997-ben a Közép-Kelet-Európába irányuló összes francia befektetés fele Magyarországra érkezett. Ma a térségünkben jelenlévő francia tőke mintegy 40 %-a van Magyarországon elhelyezve. Franciaország jelenleg Magyarország 4. külkereskedelmi partnere (3. legfontosabb exportpiac, 6. importforrás). Franciaország külkereskedelmében behozatal és kivitel vonatkozásában egyaránt Magyarország a 29. helyen van, vagyis az elmúlt tíz év alatt 20 helyet lépett előre. Térségünk egyetlen országaként Magyarországnak pozitív a kereskedelmi mérlege Franciaországgal szemben. Franciaország közép-kelet-európai beszállítói közül Magyarország Lengyelország után a második, a francia kivitel szempontjából pedig

Lengyelország és Csehország után a harmadik legnagyobb felvevőpiac. A francia befektetők az osztrákokkal azonos szinten a 3. helyet foglalják el a magyarországi beruházók rangsorában 2002. végén az összes kumulált beruházások mintegy 10 %-val. A gazdasági kapcsolatok kereteit és tartalmát tekintve a Magyarországon megtelepedett francia vállalatok közül a tíz legnagyobb jegyzi a beruházások kétharmadát. A legjelentősebb befektetési területek az energetika, a gépkocsiértékesítés, a hipermarketek, a vegyipar és az élelmiszeripar.

A Magyarország iránti általános francia érdeklődés növekedését mutatja, hogy míg 2002-ben a beutazó külföldiek száma az előző évihez képest 3,5 %-kal nőtt, addig a Franciaországból érkezettek száma 25 %-kal volt magasabb.

A francia diplomácia valamely ország iránti érdekeltségét barométerszerűen jelző kulturális kapcsolatok vonatkozásában szintén jelentős fejlődésnek lehettünk tanúi az utóbbi években. A tudományos együttműködés tematikailag tovább bővült és egyre decentralizáltabban folyik (pl. „Balaton” integrált akcióprogram). 2001. június és december között francia állami támogatással Franciaországban zajlott a Magyar Kulturális Évad (mintegy hétszáz képzőművészeti, zene, tánc, színház, film és fotóművészeti programmal), mely program megrendezésére a közép-kelet-európai államok közül Magyarország kapott először lehetőséget. Majd viszonzásul 2003. januárjában Lenoir európaiügyi miniszter jelenlétében nyílt meg a magyarországi Francia Kulturális Évad. Az 1992 májusában reprezentatív, új épületet kapott budapesti Francia Intézet szándékolt viszonyítási pont térségünk más Francia Intézetei számára is. A Budapestet a régió egyik legfőbb kulturális fővárosaként számon tartó francia külügy különleges figyelmének jeleként határozták el a Monet-kiállítás itteni megrendezését is (Szépművészeti Múzeum). A francia–magyar oktatási-képzési együttműködés jelentős példája a híres ENA (École Nationale d'Administration) 1997-ben beindított integrációs képzési programja, amelyen 2003-ig csaknem 200 magyar köztisztviselő vett részt. A francia Külügyminisztérium ösztönzi továbbá a francia egyetemeket, hogy létesítsenek kapcsolatokat közép-kelet-európai, így magyar felsőoktatási intézményekkel is.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy Közép-Kelet-Európának, s benne Magyarországnak nem önmagában, hanem az Európai Unió részeként van jelentősége a francia külpolitika számára, márpedig az európai integrációt Párizsban elsődleges prioritásnak tekintik.

Térségünk államainak Franciaország felé tanúsított magatartásában változás figyelhető meg a rendszerváltás óta. Úgy tűnik, hogy a korábbinál kisebb érdekeltség mutatkozik a kapcsolatok fejlesztésére. E tendenciával szemben kivételt képez a magyar diplomácia, amely továbbra is az Európai Unió igen nagy befolyással bíró államaként tekint Franciaországra, mellyel szerinte Magyarországnak fontos közös érdekei vannak. Térségünk más államaihoz hasonlóan Magyarország is – mintegy gesztust téve Párizs felé – kérvényezte megfigyelői státusban való csatlakozását a frankofon mozgalomhoz (Organisation internationale de la Francophonie). Chirac 2004. februári látogatását – ahogyan ezt korábban is hasonló esetekben tette – konkrét eredmények elérésére kívánja felhasználni a magyar külügy. A tervek között szerepel 2005-ben magyar gazdasági évad szervezése Franciaországban, Szegeden K+F logisztikai bázis létrehozása, továbbá a magyarországi frankofon egyetem évek óta húzódo megalapítása.

Lengyelország és Románia közeledése a francia vezetés által riválisnak tekintett Egyesült Államokhoz – így fokozott szerepvállalásuk az amerikai katonai vállalkozásokban, különösen az iraki válságban, amerikai támaszpontok létesítésének terve Romániában – szükségszerűen feszültséget gerjeszt a francia kormányzattal való kapcsolataikban. A francia külügy nem tud számítani a lengyel vezetés támogatására az önálló európai hatalmi pólusra vonatkozó terveinek végrehajtásánál sem. Abból, hogy Románia a NATO 1997-es bővítésekor nem került a szervezetbe, a román hatalmi elit azt a következtetést vonta le, hogy a francia támogatás nem elégséges az ország céljainak megvalósításához, ami nemzeti érdekérvényesítési stratégiájának újragondolásához vezetett. Ennek egyik első jeleként Románia parlamentje – az amerikaiak felé tett gesztus gyanánt – nem ratifikálta a hágai nemzetközi bíróság illetékességét kimondó végzést...

Térségünk tehát a szovjet befolyás alól felszabadulva, akárcsak Franciaország az Egyesült Államok dominanciájával szembesülve, keresi helyét a formálódó új európai és nemzetközi rendben. A jövő dönti majd el, hogy mekkora szerepet játszanak majd egymás stratégiájában.

Következtetések

Miután áttekintettük Franciaország és Közép-Kelet-Európa kapcsolatának legújabbkori történetét, megkísérelhetünk választ adni a tanulmányunk elején feltett kérdésekre. Nevezetesen: hogyan viszonyult Franciaország térségünkhöz és régiónk Franciaországhoz az első világháború óta eltelt évtizedek során? Mi várható a belátható jövőben?

Közép-Kelet-Európa helyét a francia külpolitika koordináta rendszerében – a koraújkor óta eltelt évszázadokhoz hasonlóan a tanulmányunk által vizsgált időszakban is – a térségen kívüli tényezők határozták meg. A Franciaországot ért elsősorban nemzetbiztonsági jellegű kihívások adták az impulzusokat, míg a nemzetközi kapcsolatok adott szerkezete határozta meg a kereteket. Ennek megfelelően az 1871-es frankfurti békétől 1944-ig elsősorban a Németország felől jövő fenyegetésre igyekeztek Párizsban választ találni. Mivel 1917 őszéig az Oroszországgal való szövetség alkalmasnak bizonyult ennek elhárítására, térségünk francia részről ezidőben főként csak tudományos érdeklődés tárgya volt. A bolsevik forradalom nyomán az „európai koncertből” kieső Oroszország szerepének pótlása motiválta a francia döntéshozókat, hogy Németország hátában újabb szövetségeseket keressenek, melyeknek később a bolsevikok elleni segéderő majd a Szovjet-Oroszország elszigetelésére szolgáló „egészségügyi övezet” szerepét is szánták. Az első világháború után megkötött békeszerződések nyomán létrejött illetve megerősödött új „baráti államok” – Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia azonban nem töltötték, egymás közti ellentéteik, szerény gazdasági és katonai erejük miatt nem is tölthették be ezt a funkciót. A koncepció csődje már az 1930-as évek elejétől jól látszott, a náci Németország térnyerésével majd 1940-es katonai győzelmével pedig gyakorlati bizonyítást is nyert. Franciaország és Közép-Kelet-Európa a két világháború közti időszakban volt egymással a legintenzívebb kapcsolatban. Miután a második világháború hadieseményei elszigetelt kivételektől – így a magyar–francia kapcsolatok – eltekintve megszakították a kontaktust, 1945 és 1947 között rövid életű felvirágzásnak lehettünk tanúi. Az 1947-től térségünk szovjetizálása következtében a „népi demokráciák” által Franciaországgal tudatosan megrontott viszonyt két hullámban normalizálták: 1953–1955-ben a szovjet blokk kezdeményezésével és nagyobb aktivitásával, majd az 1960-as évek első felétől a de Gaulle-i francia külpolitika tudatos lépései nyomán. Az ekkoriban kialakuló keretek azonban a legtöbb közép-kelet-európai ország, így Magyarország

esetében is főként csak a kommunista rendszerek összeomlása után az 1990-es években telnek meg tartalommal.

Franciaország – minden látszat ellenére – sohasem volt Közép-Kelet-Európával valóban erőteljes, mély és szerves kapcsolatban. Kulturális téren mutatható ki a legmaradandóbb hatás: Franciaország „kulturális kisugárzása” térségünkben napjainkig jelentős tekintélynek örvend a frankofon értelmiségnél jóval szélesebb körökben. A gazdasági és politikai kötődés ennél sokkal szorványosabb. Mivel régióink egymás közt megosztott kis országok zónája vagy más nagyhatalmak, mint a náci Németország majd a Szovjetunió által dominált terület volt, nem játszhatott lényegi szerepet Franciaország kihívásainak – a Szovjetunió visszaszorulásáig illetve megszűnéséig főként biztonságpolitikai jellegű problémáinak megoldásában. A Közép-Kelet-Európa egyes országaival a két világháború között kialakított szövetségi viszony, mint fentebb láttuk, illúzió alapult. Legyelország és a Kisantant államai nem voltak hatékony szövetségesek Németország ellen. Másrészt Franciaországnak nem volt elegendő gazdasági és katonai ereje a térség kézben tartására. Hasonló jelenségnek lehettünk tanúi de Gaulle elnöksége idején: politikai indíttatásból néhány évig erőteljes kapcsolatépítés zajlott régióink országaival, ezek az erőfeszítések azonban nem vezettek valóban mély és tartós kapcsolatok kialakulásához. Németország (illetve Nyugat-Németország) ezzel szemben miután az első majd a második világháborúban elszenvedett vereségeiből felerősödött, és a nemzetközi kapcsolatok alakulása lehetővé tette számára – tehát 1925-től majd 1933-tól gyorsuló ütemben, valamint az 1960-as évek végétől – Franciaország nyomdokain járva, de annál sokkal módszeresebben, tartósabban és sikeresebben meg tudta vetni lábát térségünkben, visszaszorítva a franciákat. Régióink gazdasági adottságai, kisországokra tagolt politikai szerkezete miatt nem volt és ma sem ideális partner Franciaország számára, és amikor nem éri Németország részéről biztonságpolitikai kihívás, illetve azt az orosz majd szovjet szövetséggel kivédhetőnek vélte, kevésbé tartja fontosnak Közép-Kelet-Európát. A francia elit térségünk iránti érdeklődése a valós vagy vélelmezett német veszély periódusaiban erősödött fel, vagyis 1870–1871 után a francia szlavisták tevékenysége nyomán, 1917 őszétől az orosz háborús szövetséges kiesése következtében, valamint a német egység 1989–1990-es létrejöttékor. Mindhárom esetben Németország hátában kerestek szövetségeseket. Amennyiben a francia vezetés nem érzi elég nagy a veszélyt, nem aktivizálódik, ahogyan ezt a Willy Brandt-féle Ostpolitik esetében is megfigyelhettük, melyet Párizsból ugyan rossz szemmel néztek, mégsem léptek fel ellene erőteljesen.

Franciaország Közép-Kelet-Európa politikájának nagy váltásai a biztonságpolitikai kihívásokon túl a nemzetközi kapcsolatok XX. századi történetének három nagy korszakhatárához kapcsolódnak. 1917–1918-ban Oroszország kiesése megbontotta az európai nagyhatalmak egyensúlyát. Miközben Franciaország ennek következtében megszűnt a korábbi értelemben vett nagyhatalomnak lenni, Közép-Kelet-Európa látszólag felértékelődött Párizs számára. 1945–1947-től 1989–1990-ig a második világháború nyomán kialakult európai status quo majd az amerikaiak és a szovjetek által dominált kétpólusú világrend keretei között a szuperhatalmakhoz képest mindössze középhatalomnak számító Franciaország elszigetelődött térségünktől, s annak fejlődésére csak igen csekély mértékben lehetett hatással. Határozottabb fellépésre csak a szovjet blokk bomlásakor szánja el magát, s akkor is igen óvatosan – tekintettel a Szovjetunió katonai jelenlétére. 1990 után a hidegháború lezárultával Franciaország és régióink viszonya az európai integráció perspektívájába került. Közép-Kelet-Európa országainak Franciaország irányában tanúsított politikáját – a nemzetközi kontextus itt leírt változásain kívül – főként az határozta meg, hogy a régió hatalmi elitjeinek megítélése szerint Franciaország mennyire volt képes elősegíteni a nemzeti célok megvalósulását. Ebből következik, hogy a két világháború között, különösen az első világháborút követő időszakban Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia viszonylag nagy jelentőséget tulajdonított a francia kapcsolatnak. 1945–1947-től a szovjet érdekszférába kerülve térségünk kormányai számára Franciaország szükségszerűen leértékelődött, hogy azután az enyhülés megindulásával különösen az 1960-as évek első felétől a többi nyugati országhoz képest fontos orientációs ponttá váljon. A Szovjetunió meggyengülése majd 1991-es felbomlása után kialakuló globális amerikai dominancia az európai integráció erős vonzása ellenére is viszonylagossá tette Párizs helyét a közép-kelet-európai államok nagy részének nemzetstratégiájában.

A ma is gyakran emlegetett sztereotípiákkal ellentétben tehát Franciaország és Közép-Kelet-Európa országainak kapcsolatait nagyrészt nem a hagyomány, hanem a tisztán politikai-stratégiai indítékok határozták meg. A tradíciónak a vizsgált korszak nagy részében alárendelt jelentősége volt. Franciaországról felhasználták az erre utaló retorikát a Kisantant államokkal és a Lengyelországgal való kapcsolatok alátámasztására. De a francia kormányzat lépéseit nem ez mozgatta, mint ahogyan közép-kelet-európai partnereit sem. A hagyományok, illetve az érzelmi affinitás hangsúlyozása mindkét oldalról mögöttes politikai szándékokat erősített csupán. De Gaulle elnöksége tűnik az egyetlen olyan időszaknak, amikor az érzelmi megközelítés nagyobb jelentőséget kapott: Lengyelország és Románia prioritásként való

kiemelésénél a tábornok részéről vélhetően nagy szerepe volt a hagyományos kötődéseknek. A francia Közép-Kelet-Európa politika 1980-as évek elején kezdődő átalakulása valamint az 1990-es évek közepére végrehajtott pragmatizálása következtében e tényezők hatása mára szinte teljesen megszűnt.

A Franciaország és Közép-Kelet-Európa közti kapcsolatokban a közeljövőben nem várható lényeges változás. Francia részről jelenleg nincs olyan jelentős, főként biztonságpolitikai jellegű probléma, amelynek megoldásában a francia kormányzatnak vitális szüksége lehetne régiónk államainak segítségére. A közép-kelet-európai államok hozzájárulhatnak az Európai Unión belül és az által megvalósítandó francia célok realizálásához, de gazdasági, politikai és demográfiai súlyuknál fogva nem lehetnek Németországhoz mérhető jelentőségű partnerek. Továbbra is azon térségbeli országok favorizálása várható, amelyek az EU-n belül hasonló célokat megfogalmazva készek a Franciaországgal való együttműködésre. Így a kiszámítható, stabil és lojális partnerként számon tartott Magyarországgal valószínűleg a későbbiekben is a kapcsolatok erősítésére törekszik majd a francia kormányzat. Azon térségbeli államok azonban, amelyek gazdasági fejletlenségük miatt nem képesek vagy külpolitikai orientációjuk miatt nem hajlandók Franciaország támogatására bizonyára méginkább jelentőségüket veszítik a francia külpolitika számára. A hagyományos kötődések további gyengülése várható. A Párizst erőteljesen érintő kihívások esetében – mint az egyoldalú, nemzetközileg alig kontrolálható amerikai fellépés a világ különböző pontjain (pl. Irakban), a nemzetközi terrorizmus, az Európai Unió versenyképessége az Egyesült Államokhoz és a gyorsan fejlődő Kínához képest – Közép-Kelet-Európa államai csak igen csekély mértékben járulhatnak hozzá a francia sikerhez. Várható, hogy térségünk államai továbbra is aszerint ítélik meg Franciaországot, hogy az mennyire lesz képes hozzájárulni nemzeti céljaik megvalósításához. Az Egyesült Államok befolyásának további növekedése Közép-Kelet-Európában és Franciaország súlyvesztése a nemzetközi politikában bizonyára tovább fogja erősíteni a térség egyes kormányainak amerikai orientációját. Ennek fényében méginkább valószínűsíthető a kiegyensúlyozott európai és transzatlanti kapcsolatokra törekvő magyar külpolitika még hangsúlyozottabb felértékelődése a francia diplomácia számára.

Konzultációk listája

- Borsi Kálmán Béla:* Magyarország franciaországi Nagykövetségének első osztályú tanácsosa 1999 és 2003 között (2003. december 16.).
- Bouchez, Aurélie:* a francia Külügyminisztérium Közép-Európai Aligazgatóságának (Sous-Direction d'Europe centrale) vezetője (2003. szeptember 16.; 2004. február 17.)
- Csernus Sándor:* a párizsi Magyar Kulturális Intézet igazgatója (2004. február 18.).
- de Combles de Nayves, Dominique:* Franciaország magyarországi nagykövete (2003. december 15.)
- Delsol, Chantal:* a filozófia professzora, Marne la Vallée Egyetem (2003. november 11.)
- Erdős André:* Magyarország franciaországi nagykövete (2003. szeptember 15.)
- Granasztói György:* a Teleki László Intézet főigazgatója (2004. január 15.)
- Lakits, Étienne:* volt francia bankár, a Conseil Économique et Commercial Hongrois en France egyik alapítója (2004. február 17.)
- Lignières-Counathe, Claire:* a francia Külügyminisztérium Elemző és Tervező Központjának (Centre d'Analyse et de Prévision) Közép- és Kelet-Európa, Oroszország és a Balkán ügyeivel megbízott munkatársa (2004. február 13.).
- Marès, Antoine:* Institut d'Études slaves (Párizs) igazgatója (2004. február 16.).
- Németh Borbála:* a Külügyminisztérium II. Területi Főosztájának francia referense (2003. december 11.; 2004. június 7.)
- Palotás Rezső:* Magyarország franciaországi nagykövete 1984–1989-ben (2003. szeptember 15.)
- Rinbon, Natacha:* a francia Külügyminisztérium Közép-Európai Aligazgatóságának (Sous-Direction d'Europe centrale) Magyarország, Románia és Bulgária ügyeivel megbízott munkatársa (2003. szeptember 16.)
- de Sury, Arnauld:* a Külügyminiszteri Kabinet tanácsosa (Conseiller au Cabinet du Ministre des Affaires étrangères, 2004. február 17.)

Franciaország és Közép-Kelet-Európa politikai kapcsolatai, 1918–2003
Bibliográfia

Összeállította: Szabó Róbert

Franciaország és Kelet-Közép-Európa politikai kapcsolatai, 1918-1945
(Monográfiák és tanulmányok)

Ablonczy Balázs: „Barátunk ellensége”. Franciaország és a magyar-román viszony, 1920-1940. In: Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában. Szerk. Bárdi Nándor és Fedinec Csilla. Bp., Teleki László Alapítvány, 2003, 85-97.

Ablonczy Balázs: Francia Közép-Európa-politika a két világháború között. In: Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Szerk. Fedinec Csilla. Bp., Teleki László Alapítvány, 2002, 25-35.

Ablonczy Balázs: Távol Párizstól. A magyar-francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez. In: Magyarország helye a 20. századi Európában. Tanulmányok. Szerk. Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével Pritz Pál. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 2002, 65-78.

Adamtwaithe, Anthony: France and the Coming of the Second World War, 1936-1939. London, Frank Cass, 1977.

Adamthwaite, Anthony: Grandeur and Misery. France's bid for power in Europe, 1914-1940. London, Arnold, 1995.

Les Affaires Étrangères et le corps diplomatique français. Tomes I-II. Sous la direction de Jean Baillou. Tome II. 1870-1980. Paris, Centre de la Recherche Scientifique, 1984.

Alexander, Manfred: Die französische Politik gegenüber Polen und den Tschechoslowakei nach 1918. In: Frankreich und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. München, Oldenbourg Verlag, 1990.

Alexander, Martin S. : Republic in Danger. General Maurice Gamelin and the Politics of French Defence, 1933-1940. Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Allizé, Henry: Ma mission à Vienne. Mars 1919-Août 1920. Préface de Gabriel Hanstaux. Paris, Plan, 1933.

Angerer, Thomas: Frankreichs Österreichpolitik von der Remilitarisierung bis zum Anschluss. Wien, Univ., 1989. (Dipl. Arb.)

Bariéty, Jacques: L'accord révisionniste" franco-hongrois de 1920. Histoire d'un mythe. In: Les conséquences des traités de paix de 1919-1920 en Europe centrale et sud-orientale, éd. par Pierre Ayçoberry–Jean-Paul Bled, Strassbourg, 1987, 75-83.

Berényi Pál: A francia polgári koncepció a nemzetközi enyhülésről. Bp., Magyar Külügyi Intézet, 1980.

Boniface, Pascal– Gridinski, Jean-François: Les écologistes et la défense. Paris, Deriod, IRIS, 1994.

Boyce, Robert: French foreign and defence policy, 1918-1940. The decline and fall of a great power. London- New York, Routledge, 1998.

Brandes, Detlef: Schwieriger Neubeginn. Der tschechoslowakische Nationalausschus in Frankreich. In: Frankreich und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. München, R. Oldenbourg Verlag, 1990.

Cialowicz, Jan: Polsko-francuski sojusz wojskowy, 1921-1939. Warszawa, Panstwowe Wydanie Nauk, 1970.

Crane, Richard Francis: A French conscience in Prague. Louis Eugène Faucher and the abandonment of Czechoslovakia. Boulder, East European Monographs, 1996.

Čejka, Eduard: Bitva a Francii. Plzeň, Mustang, 1994.

Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates, 1918-1932. Réd. Magda Ádám. Institut des sciences historiques de l'Académie hongroise des sciences,. Bp., Akadémiai Kiadó, 1993-2002.

Vol. I. octobre 1918-août 1919. Bp., 1993.

Vol. II. août 1919-juin 1920. Bp., 1995.

Vol. III. juillet 1920-décembre 1921. Bp., 1999.

Vol. IV. janvier 1922-décembre 1927. Bp., 2002.

Doise, Jean–Vaisse, Maurice: Diplomatie et outil militaire 1871-1991. Paris, Imprimerie Nationale-Seuil, 1992.

Doughty, P. A. : The Seeds of Disaster. The Development of French Army Doctrine, 1919-1939. Hamden CT, Archon Books, 1985.

Dreifort, John E.: Yvon Delbos at the Quai d'Orsay. Lawrence, University Press of Kansas, 1973.

Duroselle, J. Baptiste: Histoire diplomatique de 1919 à nos jours. Paris, Dalloz, 1993. (11e édition)

Duroselle, J. Baptiste: Politique étrangère de la France: La décadence. Paris, Imprimerie Nationale, 1979.

Elisha, Achille: Aristide Briand. Discours et écrits de politique étrangère. La paix-L'Union européenne. La Société des Nations. Paris, Plon, 1965.

Ferenčuhova, Bohumila. Tardieuov plán – pokus o hospodársku spoluprácu strednej Európy. In: V premenách stáročí. Zost. Eduard Nížňanský, Pavol Petruf. Zvolen, KLEMO, 2001, 25-46.

Fontaine, André: De la révolution d'Octobre à la guerre de Corée, 1917-1950. Paris, Librairie Anthème Fayard, 1967.

Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918-1919. Szerk. és összeáll. Ádám Magda és Ormos Mária. Bp., Akadémiai Kiadó, 1999.

Gallois, Pierre: Livre noir sur la défense. Paris, Payot, 1994.

Girault, René– Frank, Robert– Thobie, Jacques: La Loi des géants, 1941-1964. Paris–Milan–Barcelone– Bonn, Masson, 1993.

Gradvohl, Paul: Genèse et mise en oeuvre du contrôle militaire interallié en Hongrie: exemple de politique militaire française au centre de l'Europe en 1918-1927. Ph. D. doktori disszertáció, Paris, Sorbonne, 1999.

Grosser, Alfred: Frankreich und seine Aussenblick von 1944 bis heute. München, Hanser, 1986.

Grosser, Pierre: Les Temps de la Guerre froide. Réflexions sur l'histoire de la guerre froide et les causes de sa fin. Bruxelles, Complexe, 1995.

Hamard, Bruno: Les Français et les Socialistes hongrois de Szeged 1919-1920. In: Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Szerk. Fischer Ferenc, Majoros István, Vonyó József. Pécs, University Press, 2000, 225-236.

Hartman, Peter-Claus: Ein Aspekt der französisch-tschechoslowakischen Beziehungen von 1919 bis 1938: Der Vertrag von 1924. In: Gleichgewicht-Revision-Restauration. Die Aussenpolitik der Ersten Tschechoslowakischen Republik im Europasystem der Pariser Vorortverträge. Hrsg. von Karl Bosl. München– Wien, Oldenbourg Verlag, 1976, 61-84.

Hartman, Peter Claus: Die französische Kredite für die Tschechoslovakische Republik in ihren Anfangsjahren (1919-1925). In: Frankreich und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. München, R. Oldenbourg Verlag, 1990.

Horel, Catherine: La France et l'ère Gömbös (1932-1936). In: Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Szerk. Fischer Ferenc, Majoros István, Vonyó József. Pécs, University Press, 2000, 271-285.

Hovi, Kalervo: Alliance de Revers. Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe, 1919-1921. Turku, University of Turku Press, 1989.

Hovi, Kalervo: Cordon Sanitaire ou Barrière de l'Est? The Emergence of the New French East European Alliance Policy, 1917-1919. Turku, University of Turku Press, 1975.

Hughes, Judith M.: To the Maginot Line: The Politics of French Military Preparations in the 1920's. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.

Jackson, J.: The Politics of Depression in France, 1932-1936. Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

Jordan, Nicole: The Popular Front and Central Europe. The Dilemmas of French Impotence, 1918-1940. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 1992.

Kaiser, David: Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War: Germany, Britain, France and Eastern Europe, 1930-1939. Princeton, Princeton University Press, 1980.

Komjathy, Anthony J. : The Crisis of France's East-Central European Diplomacy, 1933-1938. New York, 1976.

Komjathy, Anthony J. : Three small pivotal states in the crucible: the foreign relations of Austria, Hungary and Yugoslavia with France, 1934-1935. Anna Arbor, University of Chicago, 1972.

Kovač, Miro: La France, la création du royaume „yougoslave” et la question croate, 1914-1929. Bern–Wien, Lang, 2001.

Kronsteiner, Barbara: Frankreichs Österreichspolitik. Anfang den 1930en Jahre Handel, Finanz, Diplomatei. Wien, Univ. 2000. (Diss.)

Kukulka, Józef: Francja a Polska traktacie wersalskim (1919-1922). Warszawa, Książka i Wiedza, 1970.

Kvačev, Robert: Obtížné spojenectví politicko-diplomatické vztahy mezi Československem a Francií, 1937-1938. Praha, UK, 1989.

Lacaze, Yvon: France and Munich. A study of decision making in international affairs. Boulder, East European Monographs, 1995.

Lacaze, Yvon: L'opinion publique française et la crise de Munich. Bern, Peter Lang, 1991.

Laroche, Jules: La Pologne de Pilsudski: Souvenirs d'une ambassade, 1926-1935. Paris, Flammarion, 1953.

Le Goyet, Pierre: France-Pologne, 1919-1939. De l'amitié romantique à la méfiance. Paris, Editions France-Empire, 1991.

Litván, György: Documents des relations franco-hongroises des années 1917-1919. Bp., Akadémiai Kiadó, 1975.

Majoros István: Franciaország a nemzetközi kapcsolatok rendszerében (1871-1940). MTA doktori disszertáció, Bp., 2003.

Majoros István: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a francia törekvések a dunai régióban. In: Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70.

születésnapjára. Szerk. Fischer Ferenc, Majoros István és Vonyó József. Pécs, University Press, 2000, 421-422.

Marguerat, Philippe: Banque et investissement industriel: Paribas, le pétrole roumain et la politique française, 1919-1939. Neuchâtel, Faculté des lettres Genève, Droz, 1987.

Marès, Antoine: Munich dans les relations franco-tchécoslovaques 1938-1968. In: *Mythos Munchen. Le mythe de Munich. The Myth of Munich.* Sous la direction de Fritz Taubert. München, Oldenbourg Verlag, 2002, 203-218.

Marès, Antoine: Tchèques et Slovaques à Paris-d'une résistance à l'autre. In: *Le Paris des étrangers depuis un siècle.* Paris, Imprimerie nationale, 1990.

Martel, René: Les grandes problèmes: La France et la Pologne. Réalités de l'Est Européen. Paris, M. Rivière, 1931.

Mazurowa, Kazimiera: Europejska polityka Francji, 1938-1939. Warszawa, Państwowe Wydanie Naukowe, 1974.

Michel, Bernard: Frankreich und die Entstehung der tschechoslowakischen Armee in den Zwischenkriegszeit. In: *Frankreich und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert.* München, R. Oldenbourg Verlag, 1990.

Michel, Bernard: Les traditions démocratiques dans les relations franco-tchécoslovaques 1918-1938. In: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl. 2.* Praha, Historický ústav AV ČR, 1999, 556-561.

Minart, Jacques: Le drama du désarmement français (ses aspects politiques et techniques): La revanche allemande, 1918-1939. Paris, La Nef, 1959.

Mojdis, Jan: Francúzi a Slovensko v rokoch 1900-1920. Prešov, Maracon, 1997.

Monnet, Sylvie: La politique extérieure de la France depuis 1970. Paris, Armand Colin, 2000.

Müller Viktória: A francia-magyar kapcsolatok a francia sajtó tükrében, 1940-1944. In: *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára.* Szerk. Fischer Ferenc, Majoros István, Vonyó József. Pécs, University Press, 2000, 445-453.

Néré, Jacques: Foreign Policy of France from 1914 to 1945. London–Boston, Routledge and Kegan Paul, 1975.

Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság, 1931-1939. Bp., Akadémiai Kiadó, 1969.

Ormos Mária: La traité de paix de Trianon et l'Assemblée nationale hongroise, 1920-1926. Idée et réalité. In: *Les conséquences des traités de 1919-1920 en Europe Centrale et Sud-Orientale. Colloque de Strasbourg (24-26 mai 1984.).* Strasbourg, 1987, 135-147.

Ormos Mária: Le problème de la sécurité et l'Anschluss. Bp., Akadémiai Kiadó, 1975.

Ormos Mária: Portraits croisés: regard des Hongrois sur les Français et vice/versa, 1918-1920. In: La Hongrie dans l'Europe moderne et contemporaine. Ed. Boquet, Guy. Paris, La Bulletin de la Société d'Histoire Moderne et Contemporaine, 1996. 3-4, 56-63.

Petruf, Pavol: Politické vzťahy medzi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939-1948): Vyber z dokumentov. Martin, Matica slovenska, 2003.

Petruf, Pavol: Vzťahy medzi Slovenskom a Francúzskom 1939-1944. In: Dejiny a pamätodboj a kolaborácie za druhej svetovej vojny. Praha, CeFRes, 1995, 73-94.

Roche, François– Pigniau, Bernard: Histoire de diplomatie culturelle des origines à 1995. Paris, Ministère des Affaires Étrangères–ADPF, La Documentation française, 1995.

Sacker, Richard: A radiant future: the French Communist Party and Eastern Europe, 1944-1956. Bern, Peter Lang, 1999.

Sandu, Traian: La Grande Roumanie alliée de la France. Une péripétie diplomatique des Années Folles? (1919-1933). Paris, L'Harmattan, 1999.

Sandu, Traian: Le système de sécurité français en Europe centre-orientale: l'exemple roumain, 1919-1933. Paris, L'Harmattan, 1999.

Schreiber, Thomas (redacteur): Les Relations de la France avec les pays de l'Est (1944-1980). Paris, la Documentation française, 1980.

Segal, Paul H.: The French State and French Private Investment in Czechoslovakia, 1918-1938. A Study of Economic Diplomacy. New York, Columbia University Press, 1983.

Seibt, Ferdinand (hrsg.): Frankreich und die böhmischen Länder im 19. und 20. Jahrhundert. Beiträge zum französischen Einfluss in Mitteleuropa. München, Oldenbourg Verlag, 1990.

Shamir, Haim: Economic Crisis and French Foreign Policy, 1930-1936. Leiden, E. J. Brill, 1989.

Sieffer-Gaillardin, Alfred: La France et la défense en Europe. Toronto, Éditions du GREF, 1994.

Teichova, Alice: An Economic Background to Munich: International Business and Czechoslovakia, 1918-1938. Cambridge, Cambridge University Press, 1974.

Young, R. J. : In Command of France. French Foreign Policy and Military Planning, 1933-1940. Cambridge MA, Harvard University Press, 1978.

Vrain, Cécile: La nature et les raisons de l'évolution des relations franco-hongroises à partir de 1927. In: Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Szerk. Fischer Ferenc, Majoros István, Vonyó József. Pécs, University Press, 2000, 675-686.

Wandycz, Piotr Stefan: France, and Her Eastern Allies, 1919-1925: French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1962.

Wandycz, Piotr Stefan: The Twilight of French Eastern Alliances, 1926-1936: French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland. Princeton, Princeton University Press, 1988.

Warner, Geoffrey: Pierre Laval and the eclipse of France. London, Eyre and Spottiswood, 1968.

Werth, Alexander: France, 1940-1950. London, Robert Hale, 1956.

Wieland, Volker: Zur Problematik der französischen Militärpolitik und Militärdoktrin in der Zeit zwischen den Weltkriegen. Boppard, Boldt, 1973.

Wroniak, Zdzisław: Polska-Francja, 1926-1932. Poznań, Uniwersytet Wydział Filozoficzno-Historyczny, 1971.

Franciaország és Kelet- Közép- Európa politikai kapcsolatai, 1945-1990
(Monográfiák és tanulmányok)

Balázs József: Fegyverek a Diadalív alatt. Franciaország biztonságpolitikája. Bp., Zrínyi K., 1983.

Barre, Raymond: Au tournant de siècle. Principes et objectifs de politique étrangère. Paris, Plon, 1988.

Berényi Pál (szerk.): Magyar-francia kapcsolatok, 1945-1972. Bp., Magyar Külügyi Intézet, 1973.

Bezias, Jean-Remy: Georges Bidault et la politique étrangère de la France, 1944-1948. Nizza, Univ. de Nice-Sophia Antipolis Press, 1996.

Bozo, Frédéric: La politique étrangère de la France depuis 1945. Paris, La Découverte, 1997.

Buda, Dirk: Ostpolitik à la française: Frankreichs Verhältnis zur UdSSSR von de Gaulle zu Mitterrand. Marburg, Arbeit und Gesellschaft, 1990.

Cerny, Philip C. : The politics of Grandeur. Ideological aspects of de Gaulle's foreign policy. Cambridge, Cambridge University Press, 1980.

Couve de Murville, Maurice: Une politique étrangère, 1958-1969. Paris, Plon, 1971.

Dalloz, J.: La France et le monde depuis 1945. Paris, Armand Colin, 1993.

De Carmoy, Guy: French Foreign Policy, 1944-1968. Chicago, 1970.

De Porte, A. W.: De Gaulle's Foreign Policy, 1944-1946. Harvard, 1968.

Diallo, T.: La politique étrangère de Georges Pompidou. Paris, LGDJ, 1992.

Dickles, Dorothy: French politics. The first years of the fourth republics. London–New York, Royal Institute of International Affairs, 1953.

Documents sur les relations politiques entre la France et la Tchécoslovaquie. vol. 1: 1945-1948. Sous la direction de Pavol Petruf. Bratislava, Institut d'histoire de l'Académie des Sciences (SAV) Slovaque - e-Collegium Institut (France&Hongrie), 2002.

Earle, E. M. (ed.): Modern France. Problems of the Third and Fourth Republics. Princeton, Princeton University Press, 1951.

Favier, Pierre–Martin-Roland, Michel: La décennie Mitterrand. tome 1.: Les Ruptures (1981-1984). Paris, Le Seuil, 1990.

Favier, Pierre–Martin-Roland, Michel: La décennie Mitterrand. Tome 3: Les Défis (1988-1991). Paris, Le Seuil, 1996.

Fontaine, André: Histoire de la Guerre froide I-II. Paris, Fayard. Tome I: De la révolution d'octobre à la guerre de Corée. 1966. tome II: De la guerre de Corée à la crise des alliances, 1950-1967. Paris, Librairie Anthème Fayard, 1967.

Fontaine, André: Un seul lit pour deux rêves. Histoire de la „détente” 1962-1981. Paris, Fayard, 1981.

Fülöp Mihály: A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a párizsi magyar békeszerződés, 1947. Bp., Héttorony Könyvkiadó, 1994.

Garcin, Th.: La France dans le nouveau désordre international. Bruxelles, Bruylant, 1992.

Gazdag Ferenc: Franciaország kül- és biztonságpolitikája Mitterrand elnöksége alatt, 1981-1995. Bp., SKKI, 1996.

Gazdag Ferenc: Franciaország története 1945-1995. Bp., Zrínyi Kiadó, 1997.

Girault, René (ed.): Pierre Mendès France et rôle de la France dans le monde. Grenoble, Presses universitaires de Grenoble, 1991.

Giscard d'Estaing, Valéry: Hatalom és élet. Bp.,Európa Kiadó, 1992.

Gordon, Philip H. : A Certain Idea of France: French Security Policy and the Gaullist Legacy. Princeton, Princeton University Press, 1993.

Gori, Francesca and Pons, Silvio (ed.): The Soviet Union and Europa in the Cold War, 1943–1953. London, Macmillan, 1996.

Grémion, Pierre: Paris-Prague. La gauche face au renouveau et à la régression tchécoslovaques, 1968-1978. Paris, Julliard, 1975.

Grosser, Alfred: La (quatrième) 4. république et sa politique extérieure. Paris, Colin, 1961.

Grosser, Alfred: Affaires Extérieures. La politique de la France, 1944-1989. Paris, Flammarion, 1989.

Hamon, Léo (ed.): L'élaboration de la politique étrangère. Paris, 1969.

Henser, Beatrice: Le développement de la stratégie de l'OTAN entre 1949 et 1954. In: L'Europe de l'Est et de l'Ouest dans la Guerre froide 1948-1953. Sous la direction de Sadi Dockrill, Robert Frank, Georges-Henri Soutou et Antoni Varsan. Paris, Presses de l'Université de Paris Sorbonne, 2001, 115-136.

Henser, Beatrice: Yugoslavia in Western Defence Strategy, 1948-1955. In: Marko Milivojevic, John Alcock and Pierre Maurer (eds.) Yugoslavia's Security Dilemmas. Oxford, Berg, 1988, 126-163.

Henser, Beatrice: Western Containment Policies in the Cold War: the Yugoslav Case, 1949-54. London, Routledge, 1989.

Jansen, Sabine: L'Europe de l'Est et de l'Ouest dans la guerre froide 1948-1953 „le cas” de Pierre Cot. In: L'Europe de l'Est et de l'Ouest dans la Guerre froide 1948-1953. Sous la direction de Sadi Dockrill, Robert Frank, Georges-Henri Soutou et Antoni Varsan. Paris, Presse de l'Université de Paris Sorbonne, 2001, 199-210.

Kecskés Gusztáv: La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956. Doktori disszertáció. Sorbonne Nouvelle Paris III-Pécsi Tudományegyetem, 2003.

Kessler, Marie-Christie: La politique étrangère de la France. Acteurs et processus. Paris, Presses de Sciences Po, 1999.

Kramer, Steven Philip: Does France still count? The French role in the New Europe. Westport- London, Praeger, 1994.

Kulski, W. W.: De Gaulle and the World. The French Foreign Policy of the French Fifth Republic. Syracuse, 1966.

Maricidis, Roy– Brown, Bernard: The De Gaulle Republic. Quest for unity. Homewood, Illinois, The Dorsey Press, 1960.

Markewicz, Wladyslaw: Przeobrazeni swiadomosci narodowej reemigrantow polskich z Francji. Poznan, Wydawnictwo Poznanskie, 1960.

Mason, John Grouard: Mitterrand, the Socialists and French Security Policy. French Nuclear Policy and the Left Elite Culture. The Evolution of the French Defence Consensus under François Mitterrand. Thèse de doctorat. New York, City University of New York, 1993.

Mitterrand, François: *Réflexions sur la politique extérieure de la France. Introduction à vingt-cinq discours (1981-1985)*. Paris, Fayard, 1986.

Moreau-Defarges, P.: *La France dans le monde au XXe siècle*. Paris, Hachette, 1994.

La politique extérieure de Valéry Giscard d'Estaing. Sous la direction Samy Cohen et Marie Claude Smouts. Paris, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1985.

Petruf, Pavol: Československo-francúzske vzťahy v rokoch 1945-1948. In: *Europa medzi Nemečkom a Ruskom. Sborník praci sedmdesátnám Jaroslava Valenty*. Praha, Historický ústav AV ČR, 2000, 545-554.

Petruf, Pavol: Povoľné Slovensko z pokladu francúzsky diplomacie. In: *Od diktatury k diktature*. Bratislava, VEDA, 1995, 71-79.

Petruf, Pavol: Voľby roku 1946 a vývoj československých vzťahov očzmi francúzskych diplomatov. In: *Prvé povojné voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Bratislava, Veda vydateľstvo SAV, 1998, 89-99.

Porpaczy, Barbara: *Frankreich-Österreich, 1945-1960. Kulturpolitik und Identität*. Innsbruck–Wien, 2002.

Price, Roger: *Franciaország története*. Bp., Maecenas, 1994.

Réau, Élisabeth de: Les socialistes français, l'Europe et la Hongrie, 1956-1957. In: *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében*. Szerk. Fischer Ferenc, Majoros István, Vonyó József. Pécs, University Press, 2000, 511-520.

Relations franco-hongroises hier et aujourd'hui. Paris, Bureau hongrois de Presse et de Documentation, 1978.

Reynaud, Paul: *La politique étrangère de Gaullisme*. Paris, 1964.

Roskin, Michael G.: *The Rebirth of East Europe*. Englewood Cliffs, Prentice Hall International, 1994.

Salgó László: *De Gaulle diplomáciája*. Bp., Kossuth Kiadó, 1972.

Schreiber, Thomas: *Les actions de la France à l'Est ou Les absences de Marianne*. Paris-Montréal, L'Harmattan, 2000.

Schreiber, Thomas: *Les relations de la France avec les pays de l'Est (1944-1980)*. Paris, La documentation Française, 1980.

Serfaty, Simon: *France, de Gaulle and Europe. The policy of the Fourth and Fifth Republics toward the continent*. Baltimore, Johns Hopkins Press, 1968.

Soutou, George-Henri: *La guerre de Cinquante Ans. Les relations Est-Ouest, 1943–1990*. Paris, Fayard, 2001.

Soutou, Georges-Henri: La perception de la menace Soviétique par les décideurs de l'Europe Occidentale. Le cas de la France. In: L'Europe de l'Est et de l'Ouest dans la Guerre froide 1948-1953. Sous la direction de Sadi Dockrill, Robert Frank, Georges-Henri Soutou et Antonin Varsan. Paris, Presses de l'Université Sorbonne, 2001, 21-43.

Stolojan, Sanda: Avec de Gaulle en Roumanie. En annexe le compte rendu inédit de l'entretien de Gaulle–Ceaucescu du 14 mai 1968. Paris, l'Herne, 1991.

Szemlér Tamás: Franciaország: EUrópa-politika a nemzeti érdek szolgálatában. In: A tizenötök Európai. Közösségi politikák, nemzeti politikák. Szerkesztette Kiss J. László. Bp. Osiris, 2000, 133-192.

Tacel, M. : La France et le monde au XXe siècle. Paris, Masson, 1989.

Tesson, Philippe: De Gaulle (Ch.). 1. (La révolution manquée. Histoire du premier gouvernement de Gaulle, août 1944 - janvier 1946. Paris, Michel, 1965.

Tint, Herbert: French Foreign Policy since the Second World War. London, Weidelfeld and Nicolson, 1972.

Utley, R. E. : The French defence debate: consensus and continuity in the Mitterrand era. New York, St. Martin's Press, 2000.

Vaïsse, Maurice: La Grandeur. Politique étrangère du général de Gaulle, 1958–1969. Paris, Fayard, 1998.

Vaïsse, Maurice: Les relations internationales depuis 1945. Paris, Colin-Cursus, 2002.

Vaïsse, Maurice–Doise, Jean: Politique étrangère de la France. Diplomatie et outil militaire, 1871-1991. Paris, Seuil, 1992.

Valentin, François: Regards sur la politique de défense de la France: De 1958 à nos jours. Paris, Fondation pour les études de défense, 1995.

Wettig, Gerhard: Die Frage des französische Einflusses auf die Europa-Politik des Ostblocks. Köln, Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien, 1966.

Wiggershaus, Norbert and Foerster, G. Roland (ed.): Die westliche Sicherheitsgemeinschaft 1948-1950. Boppard am Rhein, Harald Boldt Verlag, 1988.

Wolton, Thierry: La France sous l'influence. Paris, Grasset, 1997.

Young, John W. : France, the Cold War and the Western Alliance, 1944-1945: French Foreign Policy and Post-War Europe. Leicester, Leicester University Press, 1990.

Franciaország és Közép-Kelet-Európa politikai kapcsolatai, 1918-1945
(Folyóiratcikkek)

Ablonczy Balázs: Francia diplomaták Magyarországon 1920-1934. Századok (134) 2000. 5, 1149-1170.

Ablonczy Balázs: A zsidó, a mágán meg a revízió– Francia diplomaták, konzulok és az erdélyi magyar kisebbség 1920-1940. Pro Minoritate. 2000 nyár, 163-176.

Béaud, Claude: Une multinationale française au lendemain de la Première Guerre Mondiale: Schneider et l'Union Européenne Industrielle et Financière. Histoire, Économie et Société. 1983. 4, 256-284.

Boros Zsuzsa: Les prisonniers de guerre français évadés d'Allemagne, en Hongrie pendant la Seconde Guerre mondiale. Nouvelles Etudes Hongroises, 1974, 177-188.

Buterworth, Susan B.: Daladier and the Munich Crisis: A Reappraisal. Journal of Contemporary History (9) 1974. 3, 191-216.

Břach, Radko: Spojenecká smlouva mezi Československem a Francií z 25. ledna 1924 a garanční dohoda československá-francouzská z 16 října. 1925. Historia a vojenství (43) 1994. č. 6, 3-21.

Essen, Andrzej - Laptos, Józef: Système d'alliances ou accords bilatéraux? La Pologne face à l'entente franco-tchécoslovaque de 1924. Prace Historyczne (98) 1992, 91-109.

Ferenčuhová, Bohumila: Rokovanie o francúzsko-československú zmluvu o spojenectve a privatel'stve (máj 1923-január 1924). Studia Historica Slovaca (23) 1997, 79-89.

Gebhart, Jan: Avant le débâcle de l'alliance de l'entre-deux-guerres. Observations aux relations franco-tchécoslovaques dans la seconde moitié des années trente. Moderné dejiny (8) 2000, 201-208.

Gradvohl, Paul: A francia katonapolitika és Magyarország az 1920-as évek elején: egy illúzió illusztrációja. Történelmi Szemle (44) 2002. 1-2, 145-163.

Gradvohl, Paul: Aspects interalliés de la politique hongroise de la France, 1918-1922. Specimina Nova. 1999, 37-58.

Horel, Catherine: La Hongrie et le plan Tardieu. Specimina Nova. 1999, 99-115.

Kita, Jaroslav: Spolupráca francúzskych a slovenských podnikov. Ekonomický časopis (44) 1996. č. 4, 334-343.

Kubu, Eduard: K československo-francouzským vztahům v letech 1921-1923. Acta Universitatis Carolinae. Philosophia. et Historica. 1991. č. 5, 91-103.

Kubu, Eduard: Československo-francouzská spojenecká smlouva a Německo. 1. Ohlas připravy a podpisu dokumentu. (do března 1945). *Historia a vojenství* (49) 2000 č. 2, 266-293.

Lacaze, Yvon: Les relations culturelles franco-tchécoslovaques et la crise de Munich. *Revue des études Slaves* (66) 1994 č. 2, 382-400.

Majoros István: A lengyel–szovjet háború. Wrangel és a francia külpolitika 1920-ban. *Századok* (135) 2001. 3, 533-568.

Majoros István: Le système des relations internationales et la fin de l'Autriche-Hongrie. *Le Bulletin de la Société d'Histoire Moderne et Contemporaine* 1996. 3-4, 63-66.

Marès, Antoine: La faillite des relations franco-tchécoslovaques. La mission militaire française à Prague, 1926-1938. *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale* (28) 1978 juillet, 45-71.

Marès, Antoine: La France Libre et l'Europe centrale et orientale (1940-1944). *Revue des Etudes Slaves*, 1982. 3, 309-348.

Marès, Antoine: Francouzsko-československé vztahy v oblasti vojenství 1918-1924 z pohledu Paříže. *Česky Časopis Historický* (97) 1999 č. 1, 53-79.

Marès, Antoine: Louis Eisenmann et l'Europe centrale (1897-1937). Regards sur l'indomptable Europe du Centre-Est du XVIII siècle à nos jours. *Revue du Nord*, collection Histoire, n° 10. 1996, 223-242.

Marès, Antoine: Les slavissants français face à la Hongrie avant le traité de Trianon. *Cahier d'études hongroises*. 1994. 6, 185-186.

Moravcová, Ragmar: Francie a vývoj nemecko-československých vztahu ve dvacátých letech. *Střední Evropa* (14) 1998 č. 8, 99-108.

Orde, Anne: France and Hungary in 1920. Revisionism and Railways. *Journal of Contemporary History* (vol. 15.) 1980. 3, 475-492.

Ormos Mária: La crise et la débâcle de l'Europe centrale de Versailles. *Specimina Nova*. 1999, 149-151.

Ormos Mária: Francia-magyar tárgyalások 1920-ban. *Századok* (109) 1975. 5-6, 904-949.

Ormos Mária: A propos de la sécurité est-européenne dans les années 1930. *Acta Historica* (16) 1970. 3-4, 307-322.

Ormos Mária: Sur les causes de l'échec du pacte danubien, 1934-1935. *Acta Historica* (14) 1968, 21-81.

Ormos Mária: Az ukrajnai francia intervencióról és hatásairól Közép-Európában, 1918. október-1919. április. *Történelmi Szemle*. 1977. 3-4, 401-439.

Ormos Mária: Das Zustandekommen des französischen Gedanks von einem selbständigen Österreich Okt. 1917- März 1919. *Austriaca* november 1979. Numers spec., 193-216.

Petruf, Pavol: Vichystické Francouzsko a diplomatické uznanie Slovensky republiky. *Historicky Časopis* (48) 2000 č. 1, 131-152.

Petruf, Pavol: Relations between Slovakia and France, 1939-1944. *Human Affairs* (4) 1994 vol. 1, 74-88.

Petruf, Pavol: Zmluva o spojení a priateľstve medzi Česko-Slovenskom a Francúzskom z. 1989 roku 1924 a jej odraz v slovenskej tlači. *Historicky zborník* (10) 2000 č. 2, 46-57.

Réau, Élisabeth du: La France et l'Europe centrale et orientale, l'échec de la diplomatie des démocraties occidentales, 1937-1939. *Specimina Nova*, 1999, 117-142.

Romsics Ignác: Francia-magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi „Magyar Intézet” a két világháború között. *Magyarságkutatás* 1989, 193-215.

Schreiber, Thomas: A francia diplomáciai iratok és Magyarország. *Történelmi Szemle* (9) 1967. 3, 315-324.

Soutou, Georges: La politique économique de la France en Pologne, 1920-1924. *Revue historique* (98) 1974 janvier-mars, 85-116.

Vrain, Cécile: La Convention commerciale franco-hongroise de 1925. *Specimina Nova*. 1999, 59-76.

*Franciaország és Közép- Kelet- Európa politikai kapcsolatai, 1945-1990
(Folyóiratcikkek)*

Castagné, Jadwiga: Les relations franco-polonaises (1945-1972). Les relations politiques entre la France et la Pologne de 1945 à 1972. Notes et études documentaires, no. 3922. La documentation Française, septembre 1972, 5-47.

Fülöp Mihály: Franciaország és Közép-Kelet-Európa. *Külpolitika* (8) 1981. 5, 72-89.

Fülöp Mihály: „Késői bűnbánat” Trianonért. Nagy-Britannia és Franciaország szerepe a magyar békeszerződés kidolgozásában 1945–1946-ban. *Külpolitika. Új folyam* (4) 1997. 3, 51-74.

Garadnai Zoltán: A magyar-francia diplomáciai kapcsolatok története, 1945-1966. *Külpolitika. Új folyam* (7) 2001. 1-2, 112-152.

Garadnai Zoltán: Péter János külügyminiszter franciaországi útja. (A de Gaulle-i Európa-politika magyarországi értelmezései). *Levéltári Közlemények* (74) 2003. 1-2, 135-158.

Gazdag Ferenc: Franciaország kül- és biztonságpolitikája Mitterrand elnöksége alatt, 1981-1995. Védelmi Tanulmányok 1996. 13, 7-38.

Haller, Birgitt-Pelinka, Anton: Charles De Gaulle und die österreichischen Europapolitik. Jahrbuch für Zeitgeschichte 1990/1991, 77-84.

Kecskés Gusztáv: De l'autre côté du „rideau de fer”. La révolution hongroise de 1956 et la politique étrangère française à la lumière de quelques entretiens avec d'anciens diplomates. Specimina Nova. 1999, 155-171.

Kecskés Gusztáv: Az 1956-os magyar menekültek és Franciaország. Múltunk (48) 2003. 4, 115-148.

Kecskés Gusztáv: A francia diplomácia és 1956-os magyar forradalom. Történelmi Szemle (44) 2002. 1-2, 99-114.

Kecskés Gusztáv: Franciaország politikája az ENSZ-ben a „magyar ügy” kapcsán, 1956-1963. Századok (134) 2000. 5, 1171-1194.

Kolář, František: La Mission militaire française en Tchécoslovaquie dans l'entre-deux-guerres. L'amitié franco-tchéco-slovaque. Bulletin de l'Association fondée en 1949. (45) 1995. č. 2, 2-15.

Kolomescev, V. F.: De Gaulle i vnesnaja politika Francii. Voprosy Isztorii (48) 1974. 7, 86-96.

Marès, Antoine: Francouzsko-československé vztahy v letech 1944-1948 neboli mnichovský syndrom. Soudobé dejiny (6) 1999. č. 2 –3, 187-207.

Marès, Antoine: „Nasim hlavním cílem zůstává uvolnění najetí” Francie-Československo 1961-1968. Soudobé dejiny (5) 1998. č. 4, 471-484.

Moisi, Dominique: Mitterrand's foreign policy. The limits of continuity. Foreign Affairs 1981/1982. 2. sz.

Morelle, Chantal: A francia-magyar kapcsolatok De Gaulle elnöksége idején. Magyar Szemle (Új folyam 8.) 1999. 3-4, 63-77.

Petruf, Pavol: Francuzska diplomacie a niektoré aspekty volieb roku 1948 v Česko-Slovensku. Historicky časopis (45) 1997. č. 3, 472-486.

Petruf, Pavol: French Diplomacy and Some Aspects of the 1946 Elections in Czechoslovakia. Human Affairs (7) 1997. č. 1, 47-63.

Petruf, Pavol: Post-War Slovakia from the Perspective of French Diplomacy. Human Affairs (5) 1995. č. 2, 159-169.

Prokš, Petr: Dokumenty k jednání o nové spojenecké smlouvě Československa s Francií v letech 1946-1947. Slovansky prehled (84) 1998. č. 1, 57-77.

Prokš, Petr: Pokus a nové spojení. Příspěvek k dějinám československo-francouzských vztahů v letech 1945-1948. Český časopis historický (96) 1998. č. 2, 344-379.

Prokš, Petr: Poválečná rekonstrukce hospodářských vztahů Československa s Francií v letech 1945-1948. Slovanský přehled (83) 1997. č. 4, 389-402.

Schreiber, Thomas: A francia külpolitika és Kelet-Európa. Külpolitika. Új folyam (7) 2001. 1-2, 99-111.

Schreiber, Thomas: Les relations de la France avec les pays de l'Est, 1945-1980. Notes et études documentaires. 1980.

Seidl-Hohenveldern, Ignaz: De Gaulle, die europäische Integration und Österreich. Die völkerrechtlichen Voraussetzungen. Jahrbuch für Zeitgeschichte 1990/91, 69-76.

Yankovitch, Paul: Les relations franco-yougoslaves (1945-1972). Notes et études documentaires, no. 3773. La documentation Française, mars 1971, 5-31.

*Franciaország és Közép-Kelet-Európa politikai kapcsolatai, 1990-2003
(Folyóiratcikkek)*

Boniface, Pascal: Franciaország, Európa stratégiai függetlensége és a NATO. Külpolitika. Új folyam (4) 1998. 2, 19-26.

Heisbourg, Françoise: La politique de défense française. Politique étrangère (60) 1995. 1, 73-83.

Pataki Gábor Zsolt: A francia honvédelem működési modellje és politikai kontrollja. Védelmi Tanulmányok 1997. 19, 1-106.

Philippovich Tamás: Magyarország párizsi szemmel. Közép-Európa helye a francia külpolitikában. Külpolitika. Új folyam (4) 1998. 2, 3-18.

Pirityi Sándor: Franciaország és az „európai pillér”. Külpolitika. Új folyam (3) 1997. 2, 69-94.

Romer, Jean-Christopher - Schreiber, Thomas: Frankreich und Mitteleuropa. Europäische Rundschau (24) 1996. 3, 81-89.

Schake, Kori: NATO after the Cold War, 1991-1995: institutional competition and the collapse of the French alternative. Contemporary European History (7) 1998. 3, 379-407.

Schmidt, Peter: French Security Policy Ambitions. Aussenpolitik (44) 1993, 4-338.

Szemlér Tamás: Franciaország Európa-politikája az ezredfordulón. Külpolitika. Új folyam (4) 1998. 2, 27-44.

Vernet, Daniel: Die französische Europapolitik. Europäische Rundschau (22) 1994. 4, 45-52.

Vincze Hajnalka: A francia Európa-politika prioritásai. Védelmi Tanulmányok 2000. 36, 1-113.

www.assemble-nationale.fr (A francia Nemzetgyűlés meghallgatási jegyzőkönyvei és jelentései)

www.diplomatie.fr (A francia Külügyminisztérium diplomáciai archívuma)

www.senat.fr (a francia Szenátus meghallgatási jegyzőkönyvei és jelentései)